नं०: १-६१-घ
व्युत्पत्तिवाद रहस्यम्
पत्राणि ४२ (व्याकरणम्)

नं०: १-६१
व्युत्पत्तिवाद रहस्यम
पत्राणि ४२ (व्याकरणम)

व्युत्पत्तिवादरहस्यम्

१५८

१ पत्र · तादात्म्येनैकत्वविशिष्टत्वं सर्वेषामेकत्वानां भवति नातः प्रैकत्वविशिष्टभिन्नैकत्वस्याप्रसिद्धे - त्वाश्रयेत्यादि द्वितीयसंबन्धप्रवेशः
करणकयागकरणपशुनिष्ठभेदप्रतियोगीयागान्तरपशुत्तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकं तन्निष्ठैकत्वं तद्भिन्नमेकत्वं त्वरूपहेतुनविषयतितं तदेकत्वतदाश्रयपशु
याविवद्वितैकत्वेपि सत्त्ववृत्तितदन्यत्वरूपत्वसजातीयद्वितीयपरा हित्याभावात्तादात्म्यसंबन्धप्रवेशः = पत्र २ ५ त्वकरणपशुनिष्ठो यो भेदः त्वप्रतियोगितायागान्तरकरणपशौ तदवच्छेदकत्वं तन्निष्ठैकत्वसामान्य द्वितीयसंबन्धस्य कालिकविशेषणत
केदकत्वं वदैकत्वस्यानधर्तव्यटनत्तु विजातीयपशोर्विन्यतो द्वितीयसम्बन्धप्रवेशः अनेकपशुकरणकयागकारणायप्रथमसम्बन्धप्रवेशः = पत्र २ ५ पशुहीनयागकारणायत्वनिरूपकत्वेति अनेकपशुकारणकया
गकारणायत्वसमानाधिकरणेत्यादि द्वितीयसंबन्धप्रवेशः =

साजात्यं समानविभक्तिकत्वस्य ... समासे च स्वाव्यवहितपूर्ववर्तित्वमर्थः = २

ॐ ॥ आकाङ्क्षायोग्यतासन्निधानवशादेव ...

व्यु॰वा

ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ अथ शाब्दबोधे चैकपदार्थेऽपरपदार्थस्य संसर्गः संसर्गमर्यादया भासते स च क्वचिदभेदः क्वचित्तदतिरिक्त एवाधाराधेयप्रतियोगित्वानुयोगित्वविषय
विषयिभावादिः अभेदश्च प्रातिपदिकार्थयोः समानविभक्तिकेन स्वाव्यवहितपूर्ववर्तिना च पदेनोपस्थापितयोरेव संसर्गमर्यादया भासते यथा घटो नीलः नीलघटम
नयेत्यत्र घटादौ नीलादेः नन्वविरुद्धविभक्तिसमभिव्याहृतस्य नीलपदस्य घट इत्यादौ तन्नीलघटाभेदान्वयबोधस्य सर्वानुभवविरुद्धत्वात् समानविभक्तिकत्वञ्च यत्प्रकृतिक
विभक्तिसजातीयविभक्तिकत्वम् साजात्यञ्च विभक्तिविभाजकप्रथमात्वादिना न तु समानानुपूर्वीकत्वं साजात्यम् वेदाः प्रमाणमित्यत्र ब्राह्मणस्य राजन्यबाधावपप
त्तेः नच विभुत्वादौ प्रत्येकत्वे सर्वाः संख्याः समाख्यायोविंशत्याद्या आसनाद्धे ब्राह्मणस्यादेः साधुत्वेऽपि वेदाः प्रमाणमित्यादौ च कथं प्रयोगः विशेष्यविशेषणवाचक
पदयोः सति बोधे समानवचनत्वनियमात् अन्यथा दारा नीलस्यादेरपि साधुता प्रसङ्गात् समानलिङ्गकत्वस्य तादृशनियमोपगमे वेदाः प्रमाणमित्यादेः साधु
त्वोपगमेऽपि हेतोरुद्वर्तिकारिका आप्तः सद्गुदितो हेतः इतिकाव्यप्रकाशव्याख्यायामसङ्गतिर्दुर्वारैव एवं समानलिङ्गकत्वे विशेष्यवाचकपदस्य
मानवचनस्यापि विशेषणपदस्य साधुत्वे तादृशस्थलेऽप्यलौकिकमेकवचनमेव सर्वत्र विशेषणपदात् स्यात् प्रयोक्तुरिति निप्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणा
नि इत्यत्र नव त्यादेरनुपपत्तिः मैवम् यत्र विशेष्यवाचकपदोत्तरविभक्तिनामर्थविषयसंख्याविरुद्धसंख्यायाः विवक्षितत्वं तत्र विशेष्यविशेषणयोः समानव
चनत्वनियमात् अत एव पुरुषो मातृवत्सो विश्वेदेवा रम्याः विशिष्टयोः पुरुषो मातृवत्सो विशेषणतया विवक्षितत्वात् तद्वाचकपदस्य द्विवचनान्तता वेदाः प्र
माणमित्यत्र विशेषणपदोत्तरविभक्त्या बहुत्वविरुद्धमेकत्वं विवक्षितं तत्र प्रकृतार्थतावच्छेदकरूपप्रमितिकरणत्वेनैवेति शाब्दप्रमाकरणत्वञ्च शब्दत्वावच्छिन्नया वहतु
विषयमेकमेवेति नायोग्यता नन्वपदार्थः पदार्थेनान्वेति न तु पदार्थैकदेशेनेति निषेधः सम्पन्नो व्रीहिरित्यनेकव्रीहिव्यक्तिसम्पत्तिकेऽप्येकवचनदर्शनेन तादृशस्थले सङ्ख्याव
च्छिन्नस्यावयवकत्वात् यदि च स्वार्थप्रकारकतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन प्रकृत्यर्थ एवैकत्वान्वयः व्रीहित्वादिजातेः एकत्वं व्रीह्यादिपदशक्यतावच्छेदकतया व्यक्तितावच्छे
दकरूपेणोपस्थितेः तत्र पदार्थान्तरस्यान्वयानुपपत्तेरिति मन्यसे तर्हि प्रकृते योग्यतैव गतिः यत्र सम्पन्नो व्रीहिरित्यादावेकवचनोपस्थितानां नानात्वानि प्रत्येकं नाना
व्रीह्यादिस्वरूपव्यक्तीनामेकैव सा मन्त्रस्वजातावेकत्वभानोपगमो निरर्थक इति तदसत् यतः स्वसजातीयनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वरूपस्वसजातीयद्वि
तीयरहितत्वमेवैकवचनार्थः न त्वेकत्वमात्रम् तस्य च वस्तुमात्रसाधारणतया नार्थत्वं तत्परत्वलाभात् अनुपयोगाच्च अत एव पशुना रुद्रं यजेतेत्यादौ पशुनिष्ठैकत्व
त्वस्य विवक्षितत्वात् अनेकपशुकरणकयागात्फलसिद्धिः साजात्यञ्च स्वसमभिव्याहृतपदार्थसंसर्गित्वविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकरूपेणोक्तरूपेणेति तत्र हृदोऽसीत्यादेव
हृदनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वाप्रसिद्धावपि न क्षतिः एतद्देशविद्यमानहृदनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वस्यैव तत्र बोधात् तस्य च प्रसिद्धत्वात् एत
द्देशे बहुतरसत्त्वदशायामतादृशवाक्यप्रयोगस्तु जात्येकत्वादेव समर्थनीयः यद्यपि तत्र हास्तिकत्वेन यागादेरुपस्थापकाभावात्सर्वेषां यागकरणपशुनिष्ठैकत्वानो
समभिव्याहृतयजत्यर्थयागान्वयिकरणत्वसंसर्गेण पशुत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् सर्वेषां यागकरणपशूनां प्रत्येकं सजातीयद्वितीयराहित्यं

विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकत्व ... मर्थस्यासर्वेषामवच्छेदकत्वात् =

अपि च भिन्नविभक्तिक स्थलेऽसमानवचन नियमाभावः = ३

किञ्च ... = ४

... = ६

सर्वत्र ... कत्वमात्रस्य ... दिवा ... = ५

ना

अनेकपशुकयागकरणत्वावारणाय तादात्म्येति एकपशौ केयागकरणत्वावारणाय द्वितीयसम्बन्धप्रवेशः (

तादात्म्येनाधिता

तादात्म्येन एकत्वविशिष्टैकत्वावच्छेदकत्वं ८

न सम्भवति तथापि तादात्म्यसम्बन्धाश्रयपशुकरणकयागकरणपशुनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेनैकत्वविशिष्टान्यैकत्वत्वमेव प्रकृते एकवचनार्थः

प८ अथवा स्वानाश्रयपशुकरणकत्वस्वाश्रयपशुकरणकत्वोभयसम्बन्धेन सङ्ख्यायैकत्वस्यैकमात्रपशुकरणकयाग एवान्वयात् तावतैव विशिष्टवैशिष्ट्यबोधनिर्वा एकत्वविशिष्टपशुविशिष्टयागः=२

हः न च स्वानाश्रयपशुकरणकत्वमित्यस्य स्वाश्रयभिन्नपशुकरणकत्वं स्वाश्रयपनिष्ठभेदप्रतियोगिपशुकरणकत्वं वार्थः न च स्वत्वनिवेशे न नुगमः अनिवे

शे चातिप्रसिद्धेः द्वितीये विशिष्टभेदं द्वित्वावच्छेदसाधारणतत्प्रतियोगिपशुकरणकत्वमप्रसिद्धमिति वाच्यम् एकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवत्पशुकरणकत्वस्ये

वसम्बन्धत्वात् तेन स्वत्वानिवेशेपि न क्षतिः स्वकरणपशुनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्वकरणपशुवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन यागविशिष्टैकत्वत्वमेव सजाती तादृशः

पशु८ यद्वितीयरहितम् तच्चोभयपशुकरणकयागकरणपशोर्बाधितमेव एकत्वाश्रयो यागादेर्विशेषणतयान्वयबोधस्यानुभवविरुद्धत्वेन तादृशविधिजन्यबोधस्य वि पशुनान्तरं यन्नेन

शिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकतया विशेषणतावच्छेदकीभूतैकत्वस्यापि यागादौ पारतन्त्र्येण विशेषणतयान्वयबोधोऽवश्यमभ्युपगन्तव्यः तथा च स्वाश्रयपशुकर

णकत्वस्वावच्छिन्नभिन्नपशुकरणकत्वोभयसम्बन्धेन यागविशेषणतयान्वयबोधोपगमात् अभयपशुकरणकयागादावेव सिद्धिः एतादृशोभयसम्बन्धेने

व८ कत्वविशिष्टयागकरणत्वत्वमेव सजातीयद्वितीयरहितम् तच्चोभयपशुकरणकयागस्थलएव अथवा पशुविशेषितकरणत्वस्यैकत्वनिरूपकत्वस्वसमानाधि

स्वनिरूपकत्व सम्बन्धेनाऽनेकपशुकरणकयागनिष्ठकरणत्व=१० करणकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवत्पशुकरणकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वोभयसम्बन्धेन यागान्वयोपगमात्तेऽभयकर

णकयागादावसिद्धिरिति विभावनीयम् यद्वैकत्वाविवक्षायामपि भावाख्यातस्थलेष्वेकवचनस्य साधुत्वदर्शनेन सङ्ख्याया अविवक्षणेपि सम्पन्नत्वाद्व्रीहिमिश्वादावे

कवचनोपपन्नेरेकत्वं नामैकत्वपरतया समर्थनेनेतिनदृष्टार्थकिञ्चित्करम् भावाख्यातस्थलेष्वनिवार्यत्वविरहेणाविभक्तेर्निरर्थकत्वोपगमात् अत्रसार्थकत्वसम्भवेनतत्परि

त्यागस्यानुचितत्वात् सतिलाभपर्येन्तद्वोधस्यानुभविकत्वाच्च यत्तु यः सर्वेदितारहत्वाविरमग्रहेण पदकार्यतामात्रप्रयोजकत्वावच्छेदकसमुदायत्वावच्छिन्नपरंतादृशस

मुदायेप्यन्वितमेकत्वमेकवचनार्थः अतएव व्रीहीन्यवानयाचरणाभिमतिमायेनेह न शङ्कानिरासः तथा सप्तविधमेकैकसमवधानदशायामधिकार्थस्य

नैयावश्यकतया तन्निनयपर्याप्तसमुदायत्वस्य कार्यप्रयोजकतानवच्छेदकतया तेषां व्रयाणां तथाविधैकसमुदायत्वाश्रयत्वानुपपत्तिः एवं ज्ञानमाकृतिम

धेयः पदार्थेस्तत्र त्रितयनिष्ठस्यपदशक्तिरूपपदार्थत्वस्यैकत्वविवक्षितमितिनत्रविशेषपदस्य बहुवचनान्तत्वेपि विशेषणपदस्यैकवचनान्तत्वोपपत्तिः अप्र

तानुमानेतादिसूत्रेप्रमाकरणत्वरूपमकमर्थतावच्छेदकस्यप्रमत्तानुमानादिनिष्ठस्यैकत्वाप्यबाधितत्वेनाविवक्षितत्वात् प्रमाणपदस्य बहुवचनान्तत्वेति।

एवमपि पितरौ देवतारस्मत्रापि पितृपिता महादीनां सादित्वानामेकत्वेन देवतात्वविरहेणापि तत्त्वपितामहत्वादिनानुपयोगेवयागोद्देश्यत्वरूपदेवतात्वात् उद्देश्य

तावच्छेदकभेदेनैवोद्देश्यताभेदात् तत्रैकत्वस्याविवक्षयादेवतापदस्यबहुवचनान्तत्वेनिर्दिष्टे एवं प्रकृतिकत्वं च सामवदिनोऽन्यत्वेनानुसन्धीयमानत्वम् तेन

दधिसन्दरमित्यादौ विशेष्यमदानन्तरं विभक्तेरसत्वेपि न क्षतिः तद्विभक्तेरनुसन्धानं विनाप्यन्वयबोधानुपगमात् एवं तादृशाविभक्तिसजातीयविभक्तिकत्वम

मन्त्रकरणकदविस्यागभागित्वेनोद्देश्यत्वं देवतात्वमिति मुरारिमतः

सूर्यसंवन्धित्वयोद्देश्यत्वसयागकर्तृपिसूक्ताजहारणायदृविरिति प्रतिग

हीत्वा चारितकोऽत्र दिन्यादिमन्त्रकरणकहृतादिरूपहविःस्वत्वभागितयोद्देश्यत्वस्य प्रतिग्रहीतर्यपिसत्वात्तद्वारणाय मन्त्रपद

मार्गकर्तृ चारित मन्त्रपदं तयोविशिष्टस्य उद्यादित्यादिनापर्वणो दोषत्यागमपि स्वत्वभागितयातद्वारणायोद्देश्यत्वमिति •

सापदव्यवहितोत्तरत्वेनानुसन्धीयमानविभक्तिसजातीयत्वं तथाविधत्वम् = ९
नीलादिपदाव्यवहितोत्तरघटादिपदस्य तु पाकाङ्क्षारूपकारणमव्यवहितोत्तराभेदान्वयबोधं प्रति नीलादिपदाव्यवहितोत्तरघटादिपदस्याकाङ्क्षाकारणम् एवं घटपदाव्यवहितएव नीलादिपदं तत्र विषयः = ५
समानविभक्तिकयोरेवाभेदान्वयः = २

तिनया विधविभक्त्यव्यवहितत्वं वर्त्तते यात्रतिसन्धीयमानत्वम् तेनेदं दधीमादौ विशेषणपदानुत्तरं विभक्तेरसत्त्वेपि न क्षतिः। अथ नीलस्य घटस्य तादात्म्येपि पदा
र्थोपस्थितिमात्रस्य कारणे सम्भवति कथं न नीलघटयोरभेदान्वयबोधः सामग्र्याः कार्यजनकत्वे तथाविधनियमभङ्गप्रसङ्गः इत्थं प्रयोजनत्वेनेच्छाकिञ्चित्करत्वादिति
चेन्न तत्तथाविधान्वयबोधौपयिकाकाङ्क्षाविरहात् तथाहि ताहृशान्वयबोधे प्रथमाविभक्त्यन्तघटादिपदसमभिव्याहृतप्रथमान्तनीलादिपदत्वमेवासम
स्तनीलपदघटाकाङ्क्षा समासस्थले च घटपदाव्यवहितोत्तरघटादिपदत्वं वाकाङ्क्षा उक्तस्थले च तथाविधायाः कस्याश्चिदाकाङ्क्षाया विरहान्नान्वयापत्तिः का
र्यतावच्छेदककोटौ च कारणीभूत अव्यवहितोत्तरत्वनिवेशाच्चाकाङ्क्षाज्ञानयोः परस्परजन्यबोधे व्यभिचारः यत्तु समासव्याससाधारणं विशेषणपदसम्बन्धिविशेष्य
वाचकपदप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतित्वरूपं विभक्तिराहित्यमेव ताहृशान्वयबोधौपयिकाकाङ्क्षा विशेष्यवाचकपदनिष्ठविशेषणवाचकपदप्रकृति
कविभक्त्यप्रकृतिकत्वं चेत्तेन नीलघटमानयेत्यादावसम्भवादिति तन्न विशेष्यवाचकपदप्रकृतिकत्वस्य ताहृशपदानुत्तरत्वस्य तदुत्तरत्वेनाप्रतिसन्धीयमा
नत्वरूपत्वान्नीलो घटस्तादात्म्येन नीलादिपदसमभिव्याहृतविभक्तौ घटादिपदसमभिव्याहृतविभक्तिभिन्नत्वस्य सत्त्वात् अथ विशेष्यवाचकपदोत्तरत्वविभक्तिवि
भाजकधर्मवद्विभक्तिराहित्यस्यैव विवक्षणान्न दोष इति चेन्न विभक्तित्वादिमज्ञानतः पूर्वस्मात् ताहृशज्ञानासम्भवात् शाब्दबोधानुपपत्तिः नीलो घटस्तादात्म्येपि स्व
पदस्यामपदत्वभ्रम [illegible] ताहृशशाब्दबोधानुदयात् नीलस्य घटस्य तादात्म्येपि षष्ठ्यादेः स्वपदत्वाद्विशेषणताहृशपदं
शाब्दबोधे समासस्वरूपसत्त्वेपि तद्विभक्तिराहित्यस्याप्रयोजकत्वात् अथ नीलो घटः नीलघटः नीलं घटं नीलघटमित्यादिद्विविधबोधसाधारणं स्वोत्तरत्वं स्वोत्तरवि
भक्त्यादानुत्तरत्व विशिष्टस्वोत्तरत्वादिरूपस्याव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन नीलादिपदवत्त्वे सति स्वाव्यवहितपदवत्त्वे स्वादिविशिष्टघटादिपदत्वमेव तथाविधत्वं नी
लघटरूपमित्यादिवाक्यसाधारणतया तदुपधेयानि विधायां प्रकृताकाङ्क्षायाः समासस्थले वाक्यस्य समासव्याससाधारणत्वेन गताकाङ्क्षातुल्यत्वस्याप्रयोजक
त्वात् अथ नीलं घटमानयेत्यादौ नीलादेर्घटादावन्वयोपगमे नीलादिपदोत्तरविभक्त्यर्थकर्मत्वादेः क्वान्वय इति चेत्तत्रापि विभक्तिः पदसाधुत्वार्थमेव युज्यते
भेदपदेन तु विशेषणविभक्त्यर्थः अभेदस्य संसर्गतया भानं तु समासस्थलएव तत्र तु प्रविभक्त्यनुसन्धानं विनापि शाब्दबोधस्यानुभविकत्वाद्वदन्ति अथैवं
स्यात् भेदो यदि भेदत्वावच्छिन्नाभावस्तदा प्रसिद्धिः यदि च भेदप्रतियोगिकोऽभावस्तदा नीलं जलमित्यादिवाक्यस्याविप्रमाणापत्तिः जले दिवादिना नीलभेदा
भावसत्त्वात् नीलभेदत्वावच्छिन्नाभावस्य विभक्त्यर्थत्वे नीलादिपदार्थान्वयप्रसङ्गः न च भेदप्रतियोगिकाभाव एव विभक्त्यर्थः नीलपदसमभिव्याहाराच्च नीलभेद
त्वावच्छिन्नाभावः प्रतीयत इति वाच्यम् पदार्थतावच्छेदकसंसर्गाभानस्यैवाकाङ्क्षानियम्यत्वात् नीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगितान्तर्भावेन वृत्तिं विना भेदरूपपदार्थतावच्छे
दकस्याभावेनाहृशसम्बन्धेन भानासम्भवात् भेदाम भेदाभावस्य विशेषणविभक्त्यर्थः विशिष्टस्याभावस्याकाङ्क्षादिवशात् एतेनाभेदे नीलादिपदार्थान्वये एक
देशान्वयप्रसङ्गः समाधिनिरस्तम् न च विशेषणविभक्तेरभेदार्थकत्वे नीलघटस्यादावभेदान्वयबोधापत्तिः धात्वेन धनत्वानितमादौ च नीलघटः भेदबोधनात्।

ख॰ वा॰
घट २ द्वितीयं घ
वर्त्तिनीलादिपद
त्वं नीलादिपदं ४
२
समासर्थे
समानविभक्तिरादित्य
ज्ञानं प्रयोजकं समासस्थलेपि
भक्तिरादित्यं प्रयोजकं
नीलस्य घटसञ्ज
स्वंसकादि = ६
स्वंसकादि = ४
आदिनाव्यवहितत्व
वर्त्तित्वं नीलरूपादौ
प्रागुक्तम् = ९
जले नीलभेदे सत्यपि न
लनीले भवतीति वाक्यमिति प्रतीतेः
जलं न लनीलोष
यमित्यर्थं सि = ५
भेदाभावेनीलपदार्थस्य
भेदत्वसमानाधिकरण
तदा २ भावत्वस्य
स्वाकांक्षेव शादत्वम्
दृष्टान्तमप्यसंसर्गे
नीलभेदत्वावच्छिन्न
प्रतियोगितारूपेण = २
पदार्थतावच्छे

परस्त्वादिनैव पटादेर्द्रव्यादिभेद=४ गमनक्रियायां गमनवतः स्ववृत्तित्वसंबन्धेनान्वयात्=६ अर्थान्तरविशिष्टघटाकाङ्क्षाघटस्तद्=७

अभेदप्रकारकबोधे विरुद्धविभक्तिराहित्यानपेक्षणादिति वाच्यम् द्वितीयादिनाऽभेदबोधने द्वितीयाद्यन्तविशेष्यवाचकपदसमभिव्याहारस्य प्रयोजकत्वमित्यभ्यु-
पगमात् अथ घटभेदो घटस्माद्दोघमेयत्वावच्छिन्नभेदाप्रसिद्धाल्लघुसमनियतगुरुधर्मस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽकम्बुग्रीवादिमान्घटस्मादाविकम्बु
ग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदाप्रसिद्ध्या विशेषणविभक्तेर्भेदार्थकत्वासम्भवः एवं नीलपदादिपरनीलादिपदघटितनस्त्वनीलो घटस्मादिवाक्यात्
विधामानुपपत्तिः नीलत्वादिना पटादेर्भेदाभावस्य नीलघटादौ सत्त्वात् एतेन विशेषणतावच्छेदकीभूतनीलत्वप्रमेयत्वादिकमेव विशेषणविभक्त्यर्थः नील-
त्वादेर्नीलत्वावच्छिन्नभेदाभावरूपतया भेदार्थकत्वोपपत्तिरित्यपि निरस्तम् नीलत्वादौ नीलत्वादिमतः स्वरूपसम्बन्धेनान्वये आकाङ्क्षाविरहाच्च यथाहि न
द्विशिष्टे तदधिकरणतायामलत्वपोत्मभवविरुद्धसत्यातद्धर्माधेयतायामद्धर्मवदत्वयोरपि अन्तर्वर्तिमे गच्छतीत्यादिवाक्यस्य निराकाङ्क्षत्वं नैवं संसर्गता
मनेष्यति स्यात् नीलो घटस्मादौ स्ववृत्तिनीलत्वादेः संसर्गतास्वीकारे तु क्रमस्यैव प्रामाण्यापत्तेर्वीरत्वादिति वाच्यम् स्ववृत्तिनीलत्वादेः स्वस्मिन्नेव पटादेः सम्ब-
न्धत्वोपगमेन पटादिवृत्तिनीलत्वादेर्घटादि सम्बन्धत्वाविरहेण तादृशातिप्रसङ्गाभावात् वस्तुतस्तु तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावएव नीलत्वादिप्रकारेणाभास-
मानानां तत्तद्व्यक्तीनां स्वस्मिन्सम्बन्धतया भासतामिति न काप्यनुपपत्तिः सम्बन्धता च तस्य भेदप्रतियोगिकाभावत्वेन न तु तद्व्यक्तिभेदप्रतियोगिकाभावत्वेन वेत्यपदे तन्त-
न्नैवं विशेषणविभक्तेर्भेदार्थकत्वमतेऽपि तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदएव विभक्त्यर्थो वाच्य इति वाच्यम् तथा सत्येवं व्यक्तिनिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वस्य कथं चिदपि नानासम्भ-
वेन तदवच्छिन्नभेदाभावे शक्तिग्रहासम्भवेनापूर्वव्यक्तीनामभेदान्वयबोधानुपपत्तिः संसर्गतानन्तु विशिष्टबुद्धौ वैरत्वेनातद्व्यक्तिस्यापि संसर्गतयाभानसम्भवे
न संसर्गतामतेनानुपपत्तिः न च विभक्त्यर्थेऽपि भेदे तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वे सत्त्वाभेदेन वैनीलत्वादिनाऽपूर्वव्यक्तीनामन्वयः तादृशभेदत्वायापि तद्व्यक्तिभेदत्वा-
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसम्बन्धेनाभावेन वक्तुं गम्यते तावतैव तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभेदत्वाभानेऽपि न काचिदनुपपत्तिरिति वाच्यम् विशेषणतावच्छेदकावच्छिन्न-
प्रतियोगिताप्रतियोगिताया अभावप्रतियोगिनः सम्बन्धत्वे तथाभानात् अन्यथा विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वानुपपत्तिः प्रतियोगिविशिष्टाभावज्ञाने च विशिष्टवैशिष्ट्यबोधमर्या-
दाया विशेषतोऽनिर्दर्शनात् केवलं विशेषविशेषणमिति रीत्या न कश्चिद्दोषस्य नीतिं च समयम् अभेदस्वातन्त्र्यं तच्च स्ववृत्त्यसाधारणो धर्मः असाधारणत्वं चैकमात्र-
वृत्तित्वं तच्च स्वसामानाधिकरण्यस्वप्रतियोगिवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन भेदविशिष्टं यत्तदन्यत्वमित्येकमात्रवृत्तिधर्मएव विशेषणविभक्त्यर्थः वृत्तित्वञ्च प्रकृत्यर्थस्य
संसर्गमर्यादया भासते तादृशधर्मत्वं तद्व्यक्तित्वादिरूपं वा अखण्डोपाधिविशेषस्य तादृशधर्मस्य विशिष्टज्ञानत्वमपराकतन्त्रेष्वेकमात्रवृत्तिधर्मत्वादिना सामान्यप्रत्यास-
त्तिः स्वरूपत्वमेवाभेदस्य संसर्गता नतु तेषां तादृशानुगताभेदस्यैव वैतथ्यविरहम् तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावरूपस्य विशिष्टस्यैवान्वये घटो नीलघटस्मादिवाक्यज-
न्यबोधे प्रतियोगपर्याप्तिवान्वयोऽस्य योगेऽसम्भवादिति न्यायेन तादृशानुगतसम्बन्धत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनानुगताभावाप्रवभासेरन् नत्वनीलादिवृत्तिप्रतियोगिता-
कत्वेनाभावस्य यो सतिघकिञ्चित्तादृशाभावतामर्यता प्रयुक्तस्यानीलोऽपि न नीलघटस्मादिवाक्यस्य प्रामाण्यं स्यात् इदं त्वबोध्यम् विशेषणविभक्तेर्भेदार्थकत्वेऽपि

नीलत्वावच्छिन्नभेदाभावरूपत्वेन=५ एवं नीलत्वादेर्विभक्त्यर्थतास्वीकारेऽतिप्रसङ्गतया नेमिस्तु संयोगत्वमवाप्यते=६ तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावरूपत्वे=६ यथा नवनीलत्वादिमत्त्वे प्रामाण्यमानतापत्तेरपि तत्तद्व्यक्तिभेदवाच्यतापत्तेः

अवयवपरम्परया विनाप्रामाण्यापत्तिरिति वेदान्=४ विशिष्टविशेषणता... एवं प्रतिविशेषणविभक्तेर्नीलत्वादिना स्वसंस्कर्षण तृतीयेषु=६ पटादिवृत्ति नीलत्वादेरपि संसर्गत्वस्वीकारात् उक्तस्थलेऽपि परघटादिनीलो घटस्मा दौ स्वत्वयः=७

१०

वृत्तित्वपर्याप्तयोः सा... संसिद्धत्वन्=२ ... =२

एकाभावेऽसति

नत्वद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभावः=२

नीलो घटस्मादौ व्यक्तिविषयकत्वात्=२

घटो नवनीलघटस्मानीला भावाः=२

नं ३

स्व·वा
२
3

स्वनिरूपितानुयोगितासम्बन्धेन प्रतियोगितानिरूपितिवृत्ति
निरूपकत्वसम्बन्धेन प्रतियोगितानिरूपितवृत्ति

अनुयोगितादिसम्बन्धेनेति ... स्वात्मादिधर्मितावच्छेदो ... भेदवति ... घटादेस्तु

न्नीलरूपादेन नानीलाद्यभेदाभावप्रत्ययापत्तेः ननु नीलादिपदेः यादृशसमभिव्याहारस्थले येन सम्बन्धेन प्रकृत्यर्थमिलितेन सम्बन्धेन प्रत्ययार्थे नञोऽसत्त्वे प्रतीयते तादृश-
स्थले तेन ज्ञानं प्रकृतिमिलितार्थबोधे संसर्गस्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य बोधस्यानुपपत्तिसिद्धत्वात् प्रतियोगिताभावान्वयाविव्याहारावच्छेदकसम्बन्धः एवं च नञो भेदबोध-
कत्वे नञ तत्रापि सम्भवतीति अनीलेत्यादौ नञः पदसामानाधिकरण्यानुरोधेनानीलपदस्य नीलभिन्नपरत्वमावश्यकं नञो भेदत्वेन लक्षणायामावश्यकत्वात् इदं तु
वधेयम् अभेदस्य प्रकारत्वमते पि न नीलरूपादिवाक्यस्य नीलभेदाभावाभावबोधकत्वेपि तदीयाभावस्य प्रतियोगितासम्बन्धेन तथा नञो भेदबोधकत्वं नावश्यकं पूर्वं तु भेदत्व-
प्रकारको बोधो भवति न वेत्यादौ त्वन्न इदं तु तत्त्वम् असमासे नीलो घट इत्यादिस्थले भेदस्य संसर्गतानयेऽपि गौरवविरहात् तत्र विशेषणविभक्तेर्निरर्थकत्वनयत-
चितम् न च यत्राभेदे विशेषणविभक्तेः शक्तिभ्रमः स्वार्थसिकूलतया ग्रहो वा न तत्र सर्वमतस्त्वभेदप्रकारकबोधस्य नीलो घट इत्यादिवाक्यादन्वयात्तादृशसमभिव्याहार-
ज्ञानस्य हि द्विविधबोधे हेतुत्वादवच्छेदकत्वनीयमभेदस्य संसर्गतावादिनेति गौरवम् एवं तादृशसमभिव्याहारज्ञानत्वादिना साम्यान्नभिन्नभिन्नयोग्यतावच्छेदत्वेन द्वैविध्य-
मिति भिन्नविषयकत्वमतादिकं प्रति तादृशशाब्दसामग्रीप्रतिबन्धकतावच्छेदकमेवाधिकमिति वाच्यम् अभेदस्य संसर्गतावादिनो मूलस्थलेपि तत्संसर्गकबोधस्यैवोप-
मादितितदिक् ओदनं पचतीत्यादौ उपपत्तीत्यादौ विरूढविभागवत्पदे यथा पितस्यापि तत्कर्तृत्वादेर्धात्वर्थपाकादावभेदान्वयबोधोपपादकतादृशव्युत्पत्तेः
पिव्युत्पत्तिसिद्धः तदनुरोधेन च द्वितीयानुपपत्त्यातपदयोः समभिव्याहारस्याभेदान्वयबोधोपपादकत्वात् न शक्यते क्रियाविशेषणस्थले न द्वितीयाविभक्ति-
विभक्तिरूपपत्ते क्रियाविशेषणानां कर्मत्वमित्यनुशासनेन तत्र कर्मत्वानिर्देशात् न चैवं स्तोकः पाकः इत्यादावपि द्वितीयाप्रसङ्गः तत्रापि स्तोकादेः क्रियायामेव विशे-
षणत्वात् भावकर्तृनामयोगसाधुत्वमप्यर्थकत्वात् धात्वर्थे तत्पाकादिप्रतिपादनादिति वाच्यम् क्रियापदस्य तत्र सार्थकप्रत्ययान्तधातूपस्थाप्यतार्थपरत्वात् स्तो-
कं स्यादित्यादौ स्तोकस्य वर्तमानत्वाद्यर्थकतया स्वार्थकृत्वात् न च वर्तमानत्वाद्यविवक्षायां द्वितीयानुपपत्तिरिति वाच्यम् वर्तमानत्वादिविवक्षास्थलेऽर्वा-
र्थबोधस्वरूपयोग्यताप्रयोजिकाकृत्याशालित्वेनैव तद्विवक्षास्थलेऽपि भावाख्यातस्यार्थवत्त्वात् केचित्तु धातोरपि तज्जन्यस्यापि पाकादेः शक्तिरूपपत्ते अन्यथा
ताविभक्त्यर्थसङ्ख्याकर्मत्वादीनां तत्पाकादावन्वयानुपपत्तेः प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वं प्रत्ययानामिति व्युत्पत्तेः धात्वर्थ च विभक्त्यप्रकृतिकत्वात् प्रकृत्य-
केदेशार्थेपि प्रत्ययार्थस्यान्वयोपगमे पचमानं तण्डुलमित्यादितः पचत्वं पचपत्नीत्यादितश्च पाकादेर्द्वितीयार्थकर्मत्वाद्यन्वयप्रसङ्गः एकविशेषणत्वेनोपस्थितस्या-
न्यत्र विशेषणत्वेनान्वयस्यासम्भवात्तत्र प्रत्ययार्थविशेष्यतया पाकादेर्नामार्थकर्मत्वादिविशेषणतयान्वय इति चेन्न यथापि पाकादिविशेषणतया सुवर्थसङ्ख्या-
न्वयसम्भवात् पचपाककर्त्रादेर्द्वित्वादिके बाधितपाकादेश्च द्वित्वाधितं तत्र पचन्तौ पचतः पचमानौ पश्यतीत्यादिप्रयोगप्रसङ्गस्य दुर्वारत्वाच्च धातोर्विशेष्यार्थ-
स्वार्थान्वयबोधं प्रतितत्सहाततत्प्रत्ययधर्मिकविशेषणतैव तत्र तस्य प्रतिबन्धकत्वमुपगम्य तादृशातिप्रसङ्गवारणे तु गौरवात् एवं शोभनं पचनमित्यादौ धा-
त्वर्थाकर्मत्वाकाङ्क्षोपस्थितेश्च तत्र शोभनादिपदार्थेनान्वयबोधानुपपत्तेः विशेषणविभक्तिसजातीयविभक्तिप्रकृत्यनुपस्थाप्यत्वात् प्रकृत्यैकदेशसाधारण्यतादृशवि-

पाकादेः शोभनं पचनमिति तस्यैकदेशोऽस्तु ... पचनं पच धात्वर्थ:

अभेदप्रकारकबोधे अभेदसंसर्गकबोधे च

पूर्वकालत्वाद्यर्थबोधे

पाको

प्रकृत्यर्थभेद

भेदाभावाभावबोधे

नीलो घटः

मिति उपसर्गे

भक्तिप्रकृतित्वस्य प्रयोजकत्वेनैतत्सूत्रोदेरधिकरणादिपरत्वेऽपि पाकादौ शोभनाद्यभेदान्वयबोधापत्तेः कस्यचिन्मते निबन्धकत्वं कल्पयित्वा तद्वारणे गौरवात् । न चै
वमुपक्रम्य मदेविप्यस्यादिः स्वपदार्थप्रधानसमस्तपदात्कुम्भसमीपविषयस्य द्वौ दौ विभक्त्यर्थान्वयस्य प्रातिपदिकार्थाभेदान्वयस्य वाचयपत्तिः सर्वपदस्य
समासोत्तरविभक्त्यप्रकृतित्वादित्यवाच्यम् एतदनुरोधेनैव नवत्कुम्भपियत्यादिपदानामेव कुम्भसमीपविषयस्य द्वौ दौ लक्षणायाः सर्वपदस्य तात्पर्यग्रहमात्रोप
योगितायाः स्वीकारात् वस्तुतस्तु तत्र तदेतत्पदार्थविशेषिते पूर्वपदार्थे समीपाद्यौ दौ प्रत्ययात्वयबोधे तादृशसमस्तपदप्रत्ययपदयोरव्यवहितपूर्वापरीभावो
प्याकाङ्क्षा एवं तत्प्रातिपदिकात्तत्रार्थान्वयबोधे समानविभक्तिकयोस्तादृशसमस्तपदयत्नात्तरपोश्च सममभिव्याहार एवाकाङ्क्षा तथा च समस्तपदप्रसङ्गाभावात् धा
त्वर्थे पाकादौ प्रत्ययार्थान्वयबोधे प्रातिपदिकात्तत्रार्थाभेदान्वयबोधे च स्तुवद्गुतादृशसमशब्दाद्यपद्य प्रत्यययोरव्यवहितपूर्वापरीभावसत्त्वेन समानविभक्तिकयो
स्तादृशसमस्तपदयस्पदस्यत्तरपोः सममभिव्याहारस्याकाङ्क्षात्वेऽपगमे रक्षितत्वाधिकरणार्थकस्य प्रत्ययस्य स्थलीयापत्तिप्रसङ्गः स्य तु हृद्रन्तयानन्तत्र स्मर्तव्यः प्रथ
व जाद्यत्र सप्तदायस्य सार्थकत्वेऽव जात्यन्त समुदायस्य संयोगत्वविभागत्वादिविशिष्टवाचकत्वे समुदायस्य संयोगविभागादिपदान्तं नैमित्तिकसंज्ञात्व निराक
रणस्य प्रत्येकं दीधितिकृतं विरूप्यत्त्वमिति वेकान्त्तनिः तद्विकुस्य विरूप्यत्वकेनाविपरीततलिप्तत्वमुक्तितत्त्वातादृशस्य सिद्धो बाधकम् एवं च यत्र धात्वर्थमात्रस्यैव पाका
दौ तात्पर्यं तत्र तद्विशेषणवाचकपदाद् द्वितीयैव यत्र तत्कृदन्तसमुदायस्य पाकादौ तात्पर्यं तत्र तादृशपदं तत्त्वावधिकृदन्तसमुदायसमानविभक्तिकमेव तदुक्तम्
कालत्रयपरिशिष्टकृतां कर्तृस्तोकः पाकः कृदन्तविशेषणत्वात् द्वितीयैकाधिकरणेऽपि तस्तोकमोदनस्य पाककर्तेति स्पष्टं वेति वदन्ति तदर्थबोधकपदोत्तरविभक्त्यास
स्तावेधने भेदसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितदर्थविषयतामालिशाब्दबोधसामग्रीं प्रति तादृशाकारबोधस्तत्पदार्थप्रकारकविशेष्यकः तदर्थनिरूपिताभेदसं
बन्धसंसर्गविषयकस्य नीलो घटो स्ततस्मादौ च विशेष्यवाचकपदोत्तरविभक्तौ वह्निमानित्यादिकं प्रमाण्यते एवं च क्रियाविशेषणवाचकपदोत्तरविभक्त्या बाधितयोग्य
ह्नित्वव्रत्यत्वयोः प्रमाया अनासम्भवात् तादृशपदोत्तरं भेदसंसर्गकयेकत्वतमेव वा ग्राह्यं नस्यन्तवदितिवद्येयम् अभेदान्वयबोधस्य विरयोपस्थितयोरेवेति स्वयमिति
घटो घटः इत्यत्र न दण्डवान् पाकं पचतीत्यादौ घटत्वदण्डत्वपाकत्वाद्यवच्छिन्नेतर दण्डावच्छिन्नस्य तथान्वयबोधानुदयात् अथ प्रयोजकीभूतसमानविभ
क्तिकत्वादेः सत्त्वात्कथं न तादृशान्वयबोधः अभावः यादृशफले कचित्प्रसिद्धं तादृशस्यैवापत्तिः सम्भवति कृत्प्रसामग्रीबलात् यादृशं च सर्वत्रैवाप्रसिद्धं ना
दृशस्यापादकाप्रसिद्धेरापत्तिरशक्यैवेति घटत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताकाभेदसंसर्गकत्वघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकस्य शाब्दबोधस्य च कुचिदप्यनुत्पादात् कथं तदा
पत्तिः अथ घटो नीलघटः दण्डवान् दण्डवानित्यादौ तादृशशाब्दबोधस्य सिद्धिः विषयकोदाहृतयोर्विधेयतावच्छेदकोदाहृतस्य नीलेत्यादिना दर्शितत्वेति चेत् द्वि
तीयादौ विशेषणतावच्छेदकविधेयनीलत्वादिभानं नियामकं नीलरूपस्थितित्वान्यथा तत्त्वविशेष्यादित्वादिनैव सामग्रीं घटत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकनीलघटत्वा
वच्छिन्नाभेदान्वयबोधप्रयोजिकानवच्छेदकतानवच्छेदकत्वाद् दौ तादृशान्वयबोधापत्तिरिति चेन्न इष्टत्वादेव धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन प्रसिद्धस्य घटत्वाद्

एतादृशसामग्र्यभावादेव = २

द्रव्यंघट इत्यत्र द्रव्यधर्मितत्त्विषयधर्मितावच्छेदकं द्रव्यत्वं = १

मु०वा०
४

वह्निन्प्रकारकाभेदान्वयबोधस्य घटत्वावच्छिन्नावगाहित्वापत्तेः सम्भवात् नच तत्सम्पादकाभावः तत्तात्पर्येणान विशेष्यादिविरहिताया धर्मितावच्छेदकतया द्रव्यत्वादौ तद्‌-
त्वादृत्तियामकसामग्र्याः सम्पादकत्वात् न च धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन द्रव्यत्वादौ तादृशान्वयबोधीयसत्तिप्रयोजिकाद्रव्यपदजन्यद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नोपस्थि-
तिरेव वह्नित्वविशेष्यकयोग्यताज्ञानादिविरहितसामग्र्येव धर्मितावच्छेदकतया सा कार्यतावच्छेदकसम्बन्धतानिरहेऽपि द्रव्यत्वादिनिष्ठाया सत्त्वस्य सत्त्वकार्यता-
वच्छेदकं धर्मसम्पादकत्वात् तादृशसामग्र्या अनिष्टप्रसङ्गसत्त्वाद् द्रव्यत्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वाद्यवच्छिन्नाभेदस्य द्वितव्यत्वीयकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्पत्ते-
र्व्याप्यतया घटत्वादौ धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन घटत्वावच्छिन्नाभेदबोधापादकत्वेन सम्भवतीति वाच्यम् योग्यताज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकं निवेश्य तद्देवेना-
नवकाशलात्कव्यतनयेषु सतावता धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन घटाद्यवगाहेनोत्तादृशसम्बन्धेन तस्य धर्मितावच्छेदकमपि निवेश्य हेतुताकल्पने सैवोचितत्वात् द्र-
व्यत्वादिधर्मितावच्छेदकघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकयोग्यताज्ञानबलाद् घटत्वादौ धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेनोत्तापत्तेः नच योग्यताज्ञानस्य धर्मितावच्छेद-
कनिष्ठप्रत्यासत्त्याहेतुत्वोपगमे द्रव्यत्वावच्छिन्नस्य पदात्तदुपस्थितवेऽपि द्रव्यत्वादौ तादृशप्रत्यासत्त्या घटयोग्यताज्ञानानवतारात् प्रत्यासत्त्याशाब्दबोधा-
पत्तिः प्रत्यासत्तिनिष्ठप्रत्यासत्त्या तद्धर्मावच्छिन्नद्रव्यत्वावच्छिन्नोपस्थितिमत्त्वेनोपस्थितत्वाद् तादृशप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नोपस्थित्यादिरूपशाब्दप्रमेयत्वादौ धर्मितावच्छेदकतास-
म्बन्धेन योग्यताज्ञानस्य फलजनकत्वात् तादृशद्रव्यत्वावच्छिन्नोपस्थितिविरहस्यापि किञ्चित्करत्वादिति वाच्यम् समानप्रकारताप्रत्यासत्त्या पदार्थोपस्थितेः शा-
ब्दबोधहेतुत्वोपगमात् येन सम्बन्धेन यद्धर्मावच्छिन्नकार्यप्रतियोगिन सम्बन्धेन यद्धर्मावच्छिन्नकार्यस्यापादकता तेन सम्बन्धेन तद्धर्मावच्छिन्नकार्यापादकसाम-
ग्र्यपेतेन सम्बन्धेन तद्धर्मावच्छिन्नकार्ये तत्र बाधेऽसति तेन प्रकारता सम्बन्धेन द्रव्यत्वादौ पदजन्यपदार्थोपस्थित्यसत्त्वेन तत्र धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन घटाद्य-
बोधापत्तेरयोगात् न चैवं तत्र प्रमेयत्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वाद्यवच्छिन्नजन्यप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नविषयकोपस्थितेर्बोधकारणतानतः द्रव्यत्वावच्छिन्नस्य भानं तत्र द्रव्य-
त्वावच्छिन्नविषयकशाब्दबोधापत्तिवारणाय तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकशाब्दबोधं प्रति तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकहनिज्ञानजन्यतद्धर्मप्रकारकोपस्थितित्वेन
पदार्थोपस्थितेर्हेतुतावाच्या तथा च प्रकारविशेषस्य निवेशावश्यकत्वेऽपि विषयनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुताकल्पने लाघवात् तथा सति च रूपभेदेन कार्य-
कारणभावबाहुल्यादिति वाच्यम् स्वजनकजातीयत्वे हेतिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतावच्छिन्नविशिष्टस्वप्रकारतासम्बन्धेनोपस्थितेर्हेतुतास्वीकृतत्वात्
शाब्दबोधस्थले न च पदार्थोपस्थिप्रकारतासम्बन्धेन घटाद्युपस्थित्या तत्प्रकारतासम्बन्धेन पदार्थोपस्थितेरवाक्यप्रकारनिष्ठप्रत्यासत्त्या पदार्थोपस्थितेर्हेतुत्व-
तोऽभिचारेत्वकल्पिततत्वमशक्यतेति वाच्यम् सामानाधिकरण्येन तत्तद्विशिष्टरूपपरामर्शस्य धर्मितावच्छेदकताविशिष्टधर्मितावच्छेदकतायास्तद्विशिष्टरूपपरामर्शज-
न्यतावच्छेदकसम्बन्धत्वमप्युपगम्य यथा वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतो वह्निव्याप्यालोकवद्द्रव्यमित्यादिसमूहालम्बनजन्याऽनुमितौ धर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेन तद्-
वह्निरूपपरामर्शकारणतायां व्यभिचारेवारितः तथा चोपस्थितिप्रकारतावच्छिन्नप्रकारतयाः कार्यतावच्छेदकसम्बन्धत्वमप्युपगम्य प्रकारतासम्बन्धे-
स्वजनकेत्यादिरेव कार्यतावच्छेदको वाच्य इति भावः यद्वा विशिष्टप्रकारताघटितप्रकारताघटितसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनोपस्थितिवैशिष्ट्यं कार्यतावच्छेदके निवेशनीयमिति दिक्

४

नोपपद्यते इति कारणतायां व्यभिचारस्य वारणीयत्वादिति चेन्न । तद्धर्मानवच्छिन्नाभेदसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासम्बन्धेन शाब्दबुद्धित्वाव
च्छिन्नं प्रति तद्धर्मभेदस्यापि सन्निवेशनीयत्वान्न घटो घट इत्यादिस्थले शाब्दबोधापत्तिः सघटत्वादिकारणजातिनिष्ठघटत्वादिधर्मितावच्छेदकस्य घट
पदेन घटत्वादिप्रकारतावच्छेदकस्य घटः सघटत्वादिकारणत्वरूपेण घटत्वधर्मितावच्छेदकस्य जातित्वादिविशिष्टघटत्वावच्छिन्नप्रकारकस्य शाब्दबो
धस्यापत्तेर्यद्विशेष्यत्वप्रकारत्वयोरवच्छेदकत्वेन निरवच्छिन्नत्वेन विशेषणीयत्वे घटो नीलघटत्वादित्यत्र बाधस्य प्रामाण्येऽपि घटत्वावच्छिन्नप्रकारताया घट
त्वान्यधर्मानवच्छिन्नत्वविशेषणदानेन सामञ्जस्ये नीयः । एवञ्च सघटत्वादिकारणजातिनिष्ठावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकतानिरूपिततादृशप्रकारतावच्छेदक
ताकाभेदान्वयबोधस्य वारणाय तद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकतावच्छेदकप्रकारतासम्बन्धेन शाब्दबोधं प्रति तद्धर्मभेदस्यापि निवेश
कारणत्वं कल्पनीयम् । एवञ्च एवकारान्तरवाक्यादिवाक्याद्द्रव्यसंयोग नाहावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छिन्नभेदान्वयबोधवारणाय द्रव्यसंयोगत्वावच्छिन्ना
वच्छेदकताकप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितसंयोगत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन शाब्दबोधं प्रति द्रव्यत्वादिभेदस्यापि
कारणताकल्पनीया अवच्छेदकतायामनिरवच्छिन्नत्वनिवेशोपि व्यर्थ एव । न च तन्निष्ठं तद्धर्मप्रकारतानिरूपितविषयतासम्बन्धेन तत्तत्प्रतितद्धर्मभेदत्वेन हेतुताकल्प
नीयातावतैव एवञ्च घटत्वावच्छिन्नाभेदसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासम्बन्धेन शाब्दबोधं प्रति घटत्वान्यधर्मविषयतासम्बन्धेनत्ता
नवच्छिन्नावच्छिन्नस्य व्यापकत्वादुद्वत्वासिद्धेर्नाप्रसिद्धिविषयतासम्बन्धेन तत्तद्वृत्तिविशेष्यतावच्छिन्नाश्रितनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासम्बन्धेन शाब्दबोधाप
त्तिः एवं घटत्वादिप्रकारत्वान्तरवान्तरवृत्तिनिष्ठस्य शाब्दबोधकारणत्वसंयोगधर्मितावच्छेदकतावच्छेदकादिनिष्ठप्रमासमाधाकारणतानुरूपपिनकल्पने एवमुक्ते
रूपतावच्छेदकाविशेष्यतायां सेनेकपदार्थाद्यभिन्नादिकाकारे केवलहिंसायां वच्छिन्नप्रकारताया नाभेदान्वयात् एकत्वव्यवहितत्वाद्वच्छिन्नसमवायादिसंसर्गा
वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितसमवायादिसंसर्गावच्छेदकतावच्छेदकतादिसम्बन्धेन शाब्दबुद्धावेकत्वतादिभेदस्य कुम्भगुरुनीलाद्यो कर्म्मत्वाद्य
वच्छिन्नापयतादिसम्बन्धेन तद्धर्मेतो धर्मात्वाधारतायां कुम्भेनावाच्यवच्छिन्नावच्छेदकताकाधेयतासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेनशा
ब्दबोधे कर्म्मत्वादिभेदस्य हेतोर्न घटस्याघट इति शाब्दस्य कारणाय घटत्वावच्छिन्नभेदप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकतासम्बन्धेनाबाधितशाब्दबोधे
घटत्वभेदस्य हेतुत्वावश्यकत्वादेयमेव तद्धर्मभेदस्यैककारणानयेवसकलाभिप्रायः । कारणसम्भवादिति कृतं पल्लवितेन ॥ भेदान्वयबोधस्थलप्रामाणिकार्थयो
र्व्यर्थयोः प्रत्ययार्थेन कांचिन्निपातार्थेन समभेदजायते नत्वन्येन समयाविशिष्टार्थयोः स्थितियोग्यतानाभारूपकारणाकलापे राजा पुरुषः भूतलं घटवन्मादे
वरूपघटादाविंशेराज भूतलादेः स्वत्वाधेयत्वादिसम्बन्धेनान्वयः पचति चैत्रः पचतः स्मादौ कर्मत्वकर्तृत्वादिसम्बन्धेनान्वयः तचैत्रादौ पाकादेः पाकादेरेवा
न्वयः चैत्रादेः स्वकर्मत्वकर्तृत्वादिसम्बन्धेनान्वयाबोधात् निपातातिरिक्तप्रातिपदिकार्थयोः क्रियानातिरिक्तप्रातिपदिकार्थयोरभेदेनसाक्षादन्वयबोधस्या

के क

क्रियातातिरिक्तः १
प्रत्ययार्थमद्वारीकृत्य

स्वतंत्राभावमाद
एवमेतेषामन्वयः ८

निपातातिरिक्तप्रातिपदिकार्थयोः क्रिया निपातातिरिक्तप्रातिपदिकार्थयोरित्यर्थः ॥१॥ बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनता भावव कलञ्जभक्षणकः पुरुषइति ॥२॥ अन्वयोऽभियया ॥३॥

कलञ्जभक्षणाभावेनान्वयबोधेति ॥१॥ नैयायिकमते सर्वत्र भक्षणे विध्यर्थः ॥१॥ कलञ्जभक्षणप्रतियोगिकाभावाद्युक्तं बिध्यर्थः ॥१॥

भक्षणनिष्ठत्वाभावः इष्टभिन्नो ग्रहः ॥

बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनतावाद्ययोगिककलञ्ज भक्षणमिति नैयायिकाः ॥२॥

व्यु·वा
५

छ्कत्वात् विभक्त्यर्थमन्तराकृत्य तयोरन्वयबोधात् साम्प्रतं इति निपातातिरिक्तत्वविशेषणाद्‌ नञ्लेन न दोषः उदोनयरस्तादौ वयरेर्नञर्थाभावेन सुवेचन्द्र
वेस्मादौ सुवेचचन्द्रादीनामभिवार्यसाहश्यादिनानं कलञ्जं भक्षयेदित्यादौ नैयायिकमतेन नञोपस्थाप्येन वलवदनिष्टाननुबन्धित्वविशिष्टेष्टसाधनत्वरूपलिङर्थे
स्य विशेषणतयान्वितो नञ्भावे तथान्वयभक्षणादेश्चान्वयो योग्यतायां गुरुमते विध्यर्थकार्यताविशेषे विशेषणतयान्विते न नञोपस्थाप्याभावेन तथान्वये भक्षणादेश्च
नियोगितयान्वयेपि न क्षतिः राजपुरुष इत्यादिसमासस्थले पूर्वपदार्थ उत्तरपदार्थे स्वसमभिव्याहृतपदार्थस्य न भेदान्वयबोधः किन्तु तेन समं विभक्त्यर्थविशिष्टस्वार्थे
क राजादिपदोपस्थाप्यराजसम्बन्धादेरभेदान्वयबोधपरत्वेन न दोषः एवं सुवेचचन्द्र इत्यादिरूपकस्थलेव चन्द्रादिपदस्य चन्द्रादिसहशे लक्षणया मुखादौ चन्द्रादिसह
शाभेदान्वयबोधपरत्वेन तत्साहश्यसम्बन्धेन चन्द्रादेर्मुखादावन्वय इति न व्यभिचारः केचित्तु रूपकस्थले चन्द्रादिपदस्य चन्द्रादिसहशे न लक्षणा किन्तु तत्र मुखा
दौ चन्द्रादेरेवाभेदेन प्रमेयमुखो चन्द्र इत्यादितु विशेषणद्वयीनदृशायाञ्च न तथा हार्यभेदप्रत्ययः अपितु तादृशजन्यविशकलितपदार्थोपस्थितिमूलकोमानसप्रत्या
हार्याभेदप्रत्ययः समाङ्गः परेतु नामाम्यातिरिक्तसम्बन्धेन नामार्थयोरन्वयबोधः नाख्यातञ्च प्रकृतेन रूढ्यर्थधर्मवत्त्वम् एवं च नीलो घट इत्यादौ स्वविशिष्टनीलवत्त्वा
दिसम्बन्धेन घटादौ नीलपदार्थस्यैव मुखे चन्द्र इत्यादौ स्वसमाहारकत्वसम्बन्धेन मुखादौ चन्द्रादेरन्वयबोधः नाहुरन्वयबोधेपि समानविभक्तिकत्वादिकं न तु
मतोवाक्यप्रमाणं इतिवदति प्रथमाजन्यरूपमात्रोपस्थापितपदार्थोपस्थित्यादिसत्वेनकार्यभेदेनशाब्दबोधः सामग्र्या कार्यजनकत्वेऽकस्मिन्नियमभङ्ग इत्यपाधाः प्रयोजनस्तनेः रवि
च्छिन्नकरत्वात् सामग्रीसत्वेवश्यं कार्यमिति नियमात् न च नञ्भेदैपयिका काङ्क्षाविरहात् सामग्र्याप्रवासिद्धिरिति वाच्यम् समभिव्याहाररूपाया आकाङ्क्षायास्त
त्रापि सत्वात् न च तादृशाकाङ्क्षायास्तत्र सत्वेपि राजादिपदार्थप्रकारकभेदान्वयबोधे राजादिपदान्यवहितोत्तरत्व समपदत्वरूपानुपूर्वी विशेषणघटिताकाङ्क्षायाश्च विघ्न
योजकत्वात् तदभावादेव न तत्र शाब्दबोधः सामग्रीति वाच्यम् सम्बन्धादिविशिष्टकराजादिप्रकारकान्वयबोधप्रत्येवमुक्तादृशाकाङ्क्षाया नञ्स्यादन्तु तयाऽनुरूपादिजादिपदा
र्थप्रकारकान्वयबोधो समुद्गतादृशाकाङ्क्षायास्तत्र प्रकारतावरिहस्याकिञ्चित्करत्वात् अत्रकेचित् नामार्थप्रकारकभेदान्वयबोधं प्रतिसमानविशेष्यतानाम
मान्यप्रथमपदजन्योपस्थितेर्हेतुत्वकल्पनात् नामार्थप्रकारकभेदान्वयबोधेविशेष्यतया प्रथमायाः स्वैतुमानत्वान्नामार्थान्तरस्य तत्रविशेष्यतासम्बन्धेन प्रथम
जन्योपस्थितेरसत्वात् न च समन्वयस्यापरिविनानामार्थस्य तत्प्रकारकान्वयबोधे तत्त्वशाहिभानानुपपत्तिः सुन्दरशाबिम नामार्थप्रकारकशाब्दबोधत्वावच्छिन्नंप्रति
प्रथमपदजन्योपस्थितित्वेन हेतुत्वे राजसम्बन्धयः पुरुषः राजः पुरुषमेत्युक्तावाक्यादृषयज्ञन्यवाक्यार्थद्वयान्वयबोधे तु रूपस्य राजसम्बन्धस्य विशेष्यतया भानानुप
पत्तिरिति वाच्यम् प्रथमापीनरतरपर्योपस्थितिजन्यत्वार्थप्रकारकशाब्दबोधत्वावच्छिन्नं प्रत्येव प्रथमपदजन्योपस्थितेः समानविशेष्यताप्रत्यासत्या हेतुत्वोपग
मात् प्रथैवमपि प्रथमाजन्यरूपमात्रजन्यरूपपदाधीनपुरुषोपस्थितेः प्रथमापदजन्यत्वाकृष्टिर्नामार्थोपस्थितिविषयीभूतः नञ्प्रथमपदजन्यतयाविधसम्बन्धालम्बनोपस्थि
तेर्विशेष्यतासम्बन्धेन पुरुषोपस्थितित्वात् सम्बन्धराजप्रकारकान्वयबोधविशेष्यतया भानानुपपत्तिर्दुर्वारैव न च प्रथमपदजन्यतावच्छेदकीभूतविशेष्यतासम्बन्धेनोप

पुरुष

भेदान्वयबोधेविशेष्यतया भानापत्तिः ॥१॥

उपस्थितिनिष्ठा

अभेदबोधकविभक्तिं विनाभिमेरान्वय इति व्यतिरेकव्यभिचारोन सर्वदा ४ इत्युक्ति सेपदर्शनदशायां

पुरुषादिपदार्थेन समन्वयः ४

मुखं चन्द्र इत्यादिरूपकस्थले नीलघटमाकारः ॥१॥

प्रातिपदिकार्थयोः सम्बन्धार्थ प्रत्ययः इति ॥१॥

नयबोधेः

विशेषणनामार्थप्रकारकान्वयबोधे नदृशिक्षतामभ्युपगमः ॥ परोक्षितिरि अनुयोगितारे

पदार्थस्वविशेष्यतया ४

पुरुषप्रकारकपदजन्योपस्थिते रसत्वात् नञ्ज्ञाने नवोपस्थितिरिति ॥१॥

सम्बन्धार्थप्रकारकशाब्दबोधे सम्बन्धार्थीनं पदस्थितिप्रकारकभेदान्वयबोधेप्रथमजन्योपस्थितिरि ॥२॥

पुरुष ५ करते ॥१॥

स्थितेर्ईत्वेनोपगमात्तापत्तिः स्वत्वतायत्ततोपस्थितिनिरूपितप्रकारतानिरूपितविशेष्यता या तावत्त्वविषयतावच्छेदकत्वादिति वाच्यम् तादृशभेदेन विषयताभेदाभा
वात् घटस्य किंचित्सम्बन्धावच्छिन्नत्वादिरूपेणोपस्थितिः तत्तद्रूपेणोपस्थितिनिरूपितप्रकारतावच्छेदकीभूतविशेष्यतातः स्वरूपादिपदजन्यप्रकार
तोपस्थितिविशेष्यताया अपि तत्तद्रूपेणावच्छिन्नत्वेनासम्भवाद्विनिवेश स्वजनकजातीयप्रत्ययविशेषकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छिन्न
प्रत्ययसम्बन्धेनोपस्थितेर्ईत्वेनोक्तसम्बन्धेनोपस्थितिनिरूपितप्रकारताविशेष्यतायाश्च तदुपस्थितिः तत्तत्कजातीयप्रत्ययविशेषकारतानिरूपि
तविशेष्यतासामानाधिकरण्यविरहान्नातिप्रसङ्गः इति वदन्ति तदसत् प्रत्ययस्यानुगतजातिमत्त्वस्य दुर्वचत्वात् कार्यकारणभावस्यासम्भवात् राजसम्बन्धः
पुरुषस्यापि सम्बन्धादिदेः स्वत्वस्य प्रकारतासम्बन्धावच्छिन्नविशेष्यताकराजादिप्रकारकान्वयबोधानुपपत्तेः राज्ञः पुरुषस्यापि पुरुषपदादिसम्बन्धादि
स्वत्वमेवसम्बन्धोऽयं राजादिप्रकारकान्वयबोधोपपत्तेः न च प्रत्ययत्वेन तात्पर्यमदेनानुपस्थितेः तत्तल्लक्षणया पुरुषपदानवकाशस्तन्त्रि वाच्यम् राज्ञः पुरुष
स्यापि संसर्गतः स्वत्वप्रत्ययत्वोपस्थितिस्वरूपतामात्रस्वीकारे विशेष्यप्रकारकत्वानधीनत्वे दृष्टोपस्थितिसत्त्वेऽपि बोधोपपत्तेः प्रत्ययप्रकारकत्वानभिधानसम
वात् राजपुरुषपदतत्पुरुष राजादिरूपप्रकारतापुरुषपदाद्विशेष्यकराजादिप्रकारकाभेदान्वयबोधस्याप्रसिद्धेः तत्ततद्भिन्नसम्भवः पुरुषपदेऽविभक्तेरवश्य
कल्पनतायाः शक्तिभ्रमेणापुरुषत्वाद्युपस्थितिसत्त्वेऽपि विशेषणकाराजादिपदार्थप्रकारकाभेदान्वयबोधस्य तदा दीर्घशब्दबोधेऽपि विषयकत्वप्रयासादृशिष्टत्वो
विशेषणकारकाः सहकृतत्वेनेति विभक्तिजन्यबोधप्रयुक्तोपस्थितेरुक्तिर्भवति तत्साम्याप्रयत्नतादृशबोधेन व्यावर्तित्वानुपानसाधादेवतत्तदापत्तिः सुनवपदस्वत्वादिसम्बन्धे
न राजादिविशिष्टस्वरूपादितात्पर्यकनरादिपदादितासंसर्गस्यादिनातत्पुरुषादिविशेषणस्य तदादिसंसर्गतः राजादिप्रकारकशाब्दबोधस्य प्रसिद्धतया
पुरुषः सुन्दरस्यादेरत्राप्युपस्थितियोग्यतासन्नादिकलोकात्प्रकाशस्याबोधस्तत्स्वरूपादिरसम्। सुन्दरस्यादिजाधीनशाब्दबोधस्य प्रमात्मकत्वा
दवच्छिन्नविशेषकतत्तदादिसमभिव्याहारज्ञानसहकृतत्वादिपदजन्यत्वस्य पदार्थोपस्थितिहेतुत्वे यथा तदभावादेवासम्भवात् स्वपदेनाद्यसा
यत्रिकारणसम्भवेनातः पुरुषस्यादेः स्वत्वादिसम्बन्धेन पुरुषादौ राजादेरन्वयबोधस्वीकारेऽपि तदसम्भवात् उक्तस्य निरूपितत्वं किन्तु विभक्तीनां सम्बन्धादिवाचु
कत्वमपि निरुक्तं किन्तु नीलोत्पलस्यादेर्विशेषणवाचकपदसमभिव्याहृतत्वविभक्तेरिव सर्वत्र विभक्तीनां साधुत्वमात्रार्थकत्वस्वीकारेऽपि युक्तत्वात् नहि तत्र तथापि
धा न्वयबोधोपगमे तत्स्थलीयतात्पर्यबलाद्राजपुरुषस्यादित्वयापि तथान्वयबोधप्रसङ्गः सम्भवति तत्स्थलीयतात्पर्यतः स्वत्वेन राजपदार्थावच्छिन्नत्व
मिकपुरुषादिपदसमभिव्याहारस्य तात्पर्यग्राहकत्वात् तत्र यथा तदभावादेव तत्र तात्पर्यस्यासम्भवात् एवं च राजपुरुषस्यादिसमासे राजादिपदस्य राजसम्बन्धप्रा
दिलक्षणास्वीकारेऽपि विपर्ययः तदभेदान्वयबोधस्वीकारेऽतिविरहात् न च तदभेदान्वयबोधस्योपगमे तत्स्थलीयतात्पर्यबलाद्राजपुरुषस्यापत्तिः
शाब्दबोधापत्तिरिति वाच्यम् तत्स्थलीयशाब्दबोधे राजादिपदाद्यवादेरित्यत्रस्वरूपादिपदस्वत्वाम्पात्सुप्तनी विशेषणतासम्बन्धेन तथा समासस्थलेऽपि पुरुषादिपदस्य

श॰वा॰
९

6

विभक्त्याद्यारोपरम्परितत्वात् तादृशानुपूर्वीविशेषज्ञानासम्भवेन तत्तत्तादृशबोधसामग्र्या अप्रसिद्धेः न च प्रकृतिप्रत्ययपोरानुपूर्वीविशेषस्याकाङ्क्षात्वा-
त्प्रातिपदिकद्वयाव्यवधानघटितेन तादृशानुपूर्वीविशेषज्ञानस्य हेतुत्वमेव तन्निष्प्रमाणमिति वाच्यम् भवन्मतेपि राजपुरुषइत्यादौ तादृशसामग्रीबलात् राजपदार्थ
राजसम्बन्धिपुरुषपदार्थयोरभेदान्वयबोधस्य तादृशसामग्रीबलादागतः पुरुषस्यारावपि राजादिपदस्य राजसम्बन्धलक्षणायां सत्त्वेन तादृशाभेदान्वयबो-
ध [illegible] वारणाय तथाविधानुपूर्वीविशेषज्ञानस्य समासजन्यबोधहेतुतायाः कल्पनस्यावश्यकत्वात् प्रत्यासत्तिविशेषादन्वयबोध एव तादृशानुपूर्वीविशेषज्ञान-
स्य हेतुताया कल्पनीयत्वात् न चोभयमतेपि समप्रवर्तराजपदस्य राजसम्बन्धिनि स्वारसिकलक्षणाग्रहेण राजपुरुषइत्यत्र राजसम्बन्धिपुरुषयोरभेदान्व-
यबोधो भवति इयांस्तु विशेषः यत्तुम्मन्मते सोऽसमासः षष्ठीतत्पुरुषो मन्मते कर्मधारयइति एवं च पुरुषविशेष्यकाभेदसंसर्गकराजसम्बन्धिप्रकारकबो-
धे तत्पदाव्यवहितोत्तरत्वविशिष्टपुरुषपदस्य प्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वमुभयवादिसिद्धमेव भेदान्वयबोधे तादृशानुपूर्वीज्ञानहेतुताकल्पनमधिकं मम अभेदा-
न्वयबोधे तथाविधानुपूर्वीज्ञानहेतुतायां [illegible] व्यभिचारवारणाय तादृशानुपूर्वीज्ञानानन्तर्भावस्य [illegible]
[illegible] पितावच्छेदककोटौ [illegible] निवेशप्रयोजनविरहेण तादृशाकाङ्क्षात्वावच्छेदकस्यैव भेदान्वयबोधसाधारण्येन तादृशानुपूर्वीज्ञानस्याभेदा-
न्वयबोधहेतुत्वासाधारण्यात् एवं च तुल्यवत्वरीत्या राजपदोत्तरषष्ठ्यादिरूपया तत्पुरुषादिसम्बन्धेनैव तत्पुरुषादेरन्वयबोधः स्वीकर्तुमुचितः कर्मधारयस्थलेपि प्रकारता
[illegible] प्रकारकत्वेन तत्पुरुषादिहितीयादेस्तु शक्तिकल्पने तादृशबाधकाजन्यत्वाद् बोधे कर्मत्वादिसंसर्गस्याधिकस्याविषयताकल्पनेगौरवात् न हि तत्पुरुषचरितमादिवाक्य
जन्यस्याद्बोधसामग्रीबलात् तत्पुरुषः पचतीत्यादावपि तथाविधान्वयबोधापत्तिः संभवति तादृशान्वयबोधे द्वितीयानन्तरपुरुषपदत्वावच्छिन्नधर्मिकपचतीत्या-
दिपदसमभिव्याहारज्ञानस्य हेतुत्वात् तत्पुरुषः पचतीत्यादौ तादृशसामग्र्या अप्रसिद्धेः एवं पचति चैत्र इत्यादावपि कृतिसम्बन्धेन पाकादेश्चैत्रादावन्वयबोध-
स्वीकारश्चितः अन्यथोक्तरीत्यागौरवात् तत्र तादृशान्वयबोधस्वीकारे तत्स्थलीयसामग्रीबलात् पचते चैत्रः पाकश्चैत्र इत्यादौ तादृशान्वयबोधस्याप्युत्पत्ति-
वारणाय तदभावादिति चैत्रः राजः पुरुषस्येत्यादेः स्वत्वादिवाचकतमाश्रयपकम् अन्यथा पुरुषो नरो नरस्येत्यादौ पुरुषे राजस्वबोधाभावबोधापत्तिः न
हि तत्स्वत्वादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकराजाद्यभाव एव प्रतीयतेनतु राजस्वतायामावरति स्वत्वादिसम्बन्धस्य हेतुभविष्यामकतया प्रतियोगितावच्छे-
दकतेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्धेः अत एव स्वामित्वादिकं परित्यज्य स्वत्वादेः षष्ठ्यर्थत्वं नवीनाः स्वीकुर्वन्ति स्वामित्वादेः षष्ठ्यर्थत्वे तत्सम्बन्धि-
त्वप्रकारकत्वसम्बन्धेनान्वयबोधे समभिव्याहारज्ञानस्यानुभावकतया संसर्गाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य राजप्रसा-
दात्समभिव्याहारस्थले आकाङ्क्षाभावस्यात्र बोधसामग्र्यभावादाहार्यबोधवत्त्वापत्तेः राजादिसम्बन्धिनि पदे आश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन
हनि स्वामित्वाभावस्य नैवैतत्स्यात् प्रयोगापत्तेः न च तज्जन्यभिन्नाहार्यलातोधेन पदसत्वस्य स्वत्वादिवाचकत्वेपि राजः पुरुष इत्यादौ षष्ठ्यर्थस्य संसर्गमर्यादा

राजपदाव्यवहितोत्तरपुरुषपदत्वविशिष्टपुरुषपदार्थत्वावच्छिन्ने राजत्ववत्त्वविशिष्टपुरुषविशेष्यकाभेदसंसर्गकराजसम्बन्धिप्रकारकबोधत्वावच्छिन्नं प्रति तादृशानुपूर्वीज्ञानं कारणम् ॥ ९ ॥ अभेदसांसर्गिकविषयताविशेषनिवेशे

भिन्नवाक्ये

राजसम्बन्धिपुरुषबोधस्य

आश्रयत्वासम्बन्धेन २

स्वत्व=

दयाभावप्रविलेनस्वप्रकारतोपगमेनसम्बन्धस्याधिकस्यकल्पनेगौरवात् तत्समभिव्याहारस्यैवतत्स्वप्रकारकबोधनियामकत्वाभ्युपगमेनसामग्रीनिर्देशात् तत्प्रका-
रकबोधस्यतत्तत्समभिव्याहारस्थलेसम्भवादितिवाच्यम् एवंसतितज्जन्यदेविनाघटादिहशसमभिव्याहारस्थलेघटत्वधर्मितियेनसम्बन्धेनयेनरूपेणविशेषणतया
स्वभानेनतत्समभिव्याहारेणतत्तद्धर्मितिनसम्बन्धावच्छिन्नतद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावःप्रतीयतत्निर्वक्तव्यएवतथाहारस्यावश्यकत्वापत्तेः ततःगुरुतरत्वादिवा
धजन्याप्रमाणज्ञानानास्कन्दितबोधजनकतायांगुरुतरोनतत्तरस्यादिवाकारादपिशाद्बाधापत्तेः स्वत्वाभावभेदोस्वत्वसंसर्गकत्वानस्यविरोधितेमानाभावा
त् तुल्यनियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनानन्यपिरातःगुरुतरत्वादोराजस्वत्वादेःप्रकारत्वाभ्युपगमःसङ्गच्छतेः सम्यगानाहशसमभिव्याहा
रस्थानहरितथाहसामग्रीकात्वेराजस्वत्वाभावबाधरूपसन्दरस्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रमात्वावारणायतत्तादृशसामग्र्याःप्रतिबन्धकतायाः
नाधिक्येनगौरवात् तत्समभिव्याहारस्थानहरितत्सामग्र्याराजस्वत्वाभाववाधरूपस्मादिवाधाभावप्रतितत्तयातत्सिद्धेतादृशविशेष्यतावच्छेद-
कादिप्रकारकनिर्णयरूपकारणविरहादेवतथाविधविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रमात्वोमासमवेनतादृशसामग्र्याःप्रतिबन्धकतात्वान् समूहादृश
प्रमत्वस्थलीयप्रतिबन्धकतयावतन्मतेननिर्वाहः प्रमात्वविधप्रमेतेज्ञानामेवोत्तेजकतयातादृशोज्ञायामसमाचोपदर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वप्रकार
केत्वावलादुपदर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वप्रकारताविशेषनायाचवतत्प्रतिबन्धतावच्छेदकत्वेनोपगमात् तत्स्वत्वादेःप्रकारतामतेपिस्वत्वादिसम्बन्धाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकराजाद्यभावविशिष्टस्वादिवैशिष्ट्यबोधेनपातिविधसामग्र्याःप्रतिबन्धकताधिक्येनगौरवात् तत्संसर्गतामतेतादृशसामग्र्याःस्वत्वादिसम्ब
न्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकराजाद्यभावतन्निश्चयाभावहरितत्तथात्वेकारणविरहादेवतथाविधप्रमात्वावारणसम्भवादितिवाच्यम् मन्मतेतादृशप्रमात्वं
तितथाविधसामग्र्याःप्रतिबन्धकताधिक्येपिलिरपितत्सम्बन्धावच्छिन्नराजाद्यभावविशिष्टस्वत्ववैशिष्ट्यबोधेतथाविधसामग्र्याःप्रतिबन्धकताकल्पने
ननरंशेसाम्यात् तथाचप्रकारराजस्वत्वाभाववाधरूपसंसर्गस्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यप्रमात्वेप्रतिबन्धःगुरुतरस्यादिशादृशसामग्र्याःप्रतिबन्धकतावकल्पनेसं-
र्गतावादिनांमतेधिकमिति तत्स्वत्वादेःप्रकारतामतेभावप्रमात्वादिकंप्रतितादृशसामग्रीप्रतिबन्धकतायांविनिकिजस्वत्वाद्युपस्थितिनिवेशाधिक्येनराज
स्वत्वाभाववाधरूपसंसर्गस्यादिबाधाभावप्रतिवेशाधिक्येनचगौरवम् तत्संसर्गतामतेतादृशोपस्थितिबाधाभावादीनांतथाविधप्रमात्वजनकत्वात्बोधप्रमात्वेतत्याता
दृशवाक्यघटितसामग्रीप्रतिबन्धकतायांनेवामनिवेशादितिवाच्यम् संसर्गतामतेपिस्वत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकराजाभावव्याप्यस्वत्वाभाववाधरूपस्मा
दिनिर्णयस्यतदभावव्याप्यवत्ताविनिर्णयरूपतयातादृशवाक्यजन्यतादृशबोधविरोधितयातादृशनिर्णयाभाववत्तयाविधसामग्रीप्रतिबन्धकतायांनिवेशनस्यापि
वैशिष्ट्यतावत्तावकाशात् मन्मतेराजस्वत्वाभाववाधरूपस्यादिवाधाभावनिवेशेनैवतादृशनिश्चयकालेप्रमात्वाद्युपपत्तेस्तन्निवेशात् ततोराजःगुरुतरस्या
दौराजस्वत्वाभावरूपस्याधाववतयोपगमेराजसम्बन्धवाधरूपस्यकारकादिविधावृत्तिमितिरेवतदतिरिक्तविषयकत्वेनतादृशत्वानुमितिमतिवत्ते

स्वत्वत्वस्वत्वस्य सम्बन्धेन २

घटत्वविच्छिन्नप्रकार बच्छिन्नधर्मिकेत्यादि ५

स्वत्वसंसर्गतेराजाभाववाधरूप इतिप्रमते

स्वत्वसंबन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकराजाद्यभावः

स्वत्वसम्बन्धावच्छि न्नप्रतियोगिताकराजा भावव्याप्यराजस्वत्वाभा ववाधरूपस्यादिनिर्ण याभाववत्वनिवेशात् २

पु॰ वा॰

केनाहत्यावाक्यचरितसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वं तदुत्तम राजसम्बन्धेन नाहत्यात्त्वमितिचेन्न तद्विधवाक्यजन्यराजकीयः पुरुषस्तवेनाहत्यान्नप्रतिरिक्तविषयकत्वया
त्वचनाहत्यासामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वकल्पनेन लिलतया विधान्तमिति शाब्दसामग्र्याः सम्बन्धत्वमिति तोन्यत्वेः अपि च राजकीयः पुरुषस्तस्मात्कारकत्वसंस
र्गकेकविधानमिति मन्ये वनाहत्य सामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वमेकैकस्वनीयमिति लाहत्वमितिलन्तव्यात्किञ्चित्करम् भवत्वनेयत्र घाहत्यान्नमिति स्वीक्रियते सु
सम्बन्धेनेति नाहत्यान्तमिति स्वीकरणीयेति प्रत्वमितो नाहत्यसामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वसामान्यतः उपदर्शितत्वात्सेन भवद्भिरन्वमिति स्वीक्रियते सम्बन्धविषयि स्वी
क्रियते कुतः प्रतिबन्धकताहत्यकल्पनमिति भवतापि नाहत्याशाब्दप्रतिनाहत्यान्नमिति द्वयसामग्रीद्वयस्य प्रतिबन्धकताया वाक्यत्वसामान्यतः पदं राजपुरुष
इत्यादिवाक्यात्स्वत्वसंसर्गकशाब्दबोधस्वीकारे नाहत्याशाब्दसामग्र्याः स्वत्वसंसर्गतया राजविशिष्टपुरुषत्वनामार्थत्वनानादिहरिता यामित्रविषयकप्रमत्ता हि
कप्रतिप्रतिबन्धकत्वाधिक्ये न गौरवात् न तत्र राजसम्बन्धिप्रकारकत्वमेव संसर्गकान्वयबोधस्वीकारस्य दोषितः नवभवत्वाने मिनाहत्याभेदान्वयबोधसामग्र्याः
प्रतिबन्धकत्वाधिक्ये न गौरवमिति वाच्यम् राजपदस्य राजसम्बन्धिनि लाक्षणिकत्वलक्षणाग्रहदशायामभेदसम्बन्धेन राजसम्बन्धिप्रकारकत्वेनास्यार्थग्रहस्योभ
यमते पिकर्मधारयत्वेनाभिमतानत्वाद्विषयकसमासवाक्यानाहत्याशाब्दबोधस्वीकारस्यावश्यकत्वयानाहत्यसामग्रीप्रतिबन्धकतायाउभयसंमतत्वात यत्तु र

तौ॰ धिपदर्थेनादौलक्षणाहितलीला विभक्तिस्मरणेनद्वितीयकर्मकबोधवत्राज पुरुषस्तस्माद्वपि लप्तषष्ठीविभक्तिस्मरणेनराजसम्बन्धिप्रकारकभेदान्वयबोधनिर्वा
हेराजसम्बन्धिनिनिरूढलक्षणास्वीकृतमतेऽभेदान्वयबोधपरकत्वविरोधः न च षष्ठीतत्पुरुषस्य लोपलप्तविभक्तिस्मरणापत्तेर्वदन्त समासघटकराजपदस्य

समास / सविशेषणानां वृत्तिर्न / वृत्तस्य विशेषणयोगो न

न्यायसमादिषुपेयत्वापत्तिः न च समासत्वादोषनादीनामनन्वयबोधोपपत्तये नादिपदेनस्वस्यादिविभक्त्यनुसन्धानस्थवपकत्वात्समानविभक्तिकत्वेनरा
जादेरत्रस्यादिपदार्थस्याभेदान्वयबोधसम्भवादितिवाच्यम् यत्र स्वत्वसम्बन्धस्य राजादीनामभेदान्वयानुपपत्तिमभिप्रुत्वनामूप्रयोगः अपि च समासाद्यकप
दसमासेनयाराजपदस्यसामर्थ्यनिर्देशसमासासाधुत्वेन तस्याधेयत्वे तदर्थ पत्निहसमार्थत्वप्रवृत्तम् समर्थनामस्वीयहितत्वहविशेषः पतपदव्यासैः — राजतो विशेषणं राजवानिति विशेषणं =

समासघटकतत्तत्पदार्थ … नीते कदेश

प्राप्तिलनधातु चैत्रस्य दासभार्येत्यादौ न समस्यमानत्वमपि न दासपदार्थे स्यादेकदेशान्वयत्वदासादावनार्येकदेशान्वयनिरूपितलिङ्गं तदर्थप्रतियोगिका भेदान्वयात्तु दोषिका स्वार्थं परतन्त्रम् = ५५
तदर्थान्विते समासे एवं राज्ञो वा निवेशनीयत्वतिनः सम्बन्धिकलक्षणाग्रहस्थलान्तरीयेन नाहत्यासमभिव्याहारादेशाद्वयाविर्भावबोधजनकतायाः सु — राजसम्बन्धाभिन्नः पुरुषः =
प्रत्वायत्वनिरूढलक्षणास्वीकारे गौरवाभावात् न तु समासिकलक्षणाग्रहस्थलेनत्वनाहत्यान्वयबोधस्योभयवादिसिद्धत्वेऽपि निरूढलक्षणामते सम्बन्धिना

तौ॰ स्वर्थस्यानादिकल्पना गौरवम् प्रमादिनामपर्यन्तविषयीभूतार्थनिरूढलक्षणायापदनिरूढलक्षणत्वाहितिवाच्यम् राजपुरुषइत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधा
त्ववैनियमतो लुप्तविभक्तिस्मरणापेक्षयानामार्थानादित्वकल्पने गौरवविरहादिति नवैवं दधिपयस्विनीत्यादाविद्ध्यादिपदस्य दधिकर्मकारीलक्षणा
स्वीकृतमधात्वर्थे न समूहस्याभेदान्वयबोधोपपादनसम्भवात्वावलुप्तविभक्तिस्मरणकल्पनमनुचितमितिवाच्यम् दध्यादिपदस्य दधिकर्मकारीलक्षणा

ग्रहरूपायामपि तस्य द्वितीये तदर्थविभक्त्यन्तत्वस्य प्रदर्शनाय दधिकर्मकः पश्यति दधिकर्मके लाघवपश्यतीत्यादाविवों तस्य लेपि दधिकर्मकदर्शनान्वयबोधानुद
यात् भक्तमोदधिकर्मकः पश्यतीत्यत्र दधिपदस्य तीतिस्थलीयदधिपदोत्तरपश्यतिपदत्वरूपाकाङ्क्षादिघटितसामग्रीसत्त्वाद्दधिकर्मकान्वयबोधस्या
पत्तेरिति द्वितीयान्तदध्यादिपदत्वावच्छिन्नधर्मिकतात्पर्यस्यानादिसमभिव्याहारस्य तत्स्थले तादृशान्वयबोधे हेतुतायामावश्यकत्वात् दधिपश्यतीत्यादौ
लुप्तद्वितीयान्तसमभिव्याहारस्यावश्यकत्वात् राजसम्बन्धिपुरुषाद्यन्वयबोधे च राजपदस्य षष्ठ्यन्ततया प्रकारकत्वं नयपदज्ञानस्य हेतुतायाः स्वीकारे रसिकत्वलक्षण
ग्रहस्यावश्यकत्वेनाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन राजपदस्य हीनपुरुषपदस्य प्रदर्शनायान्तरीयाविभक्त्यादिव्यवधानात् राजसम्बन्धिपुरुषान्वयबोध
स्य सम्भवात् दधिपश्यतीत्यादौ च दधिपदात् व्यवहितोत्तरत्वप्रकारकधातुपदज्ञानस्य हेतुत्वकल्पनात् दधि चैत्रः पश्यति इत्यादौ दधिपदस्य [illegible] पश्यति
क[illegible]कर्मकान्वयबोधापत्तेः तादृशज्ञानहेतुतायाः प्रत्यक्षस्य [illegible] इति तण्डुलं पचति इत्यादौ तण्डुलादिपदस्येव तण्डुलादिकर्मकत्वलक्षणवि
भक्तेः साधुत्वार्थिका एवं राजः पुरुष इत्यादौ राजादिपदस्य राजसम्बन्ध्यादौ लक्षणा विभक्तेः साधुत्वार्थम् तत्र हि भक्तस्य समभिव्याहारे तत्र लक्षणार्थं तो
धनियामकत्वानपेक्षणात् विभक्तेरेव प्रकृत्यर्थविशेषितस्वार्थे लक्षणोचितत्वेन सम्भवति विभक्तौ कदापि शक्तेरुक्तत्वान्वयानवकाशस्य सम्बन्धलक्षणया सम्भ
वात् तण्डुलं पचतीत्यादौ विभक्त्यर्थान्वितत्वेन प्रकृत्यर्थस्य भानात् प्रकृतिलक्षणायाः स्वार्थे प्रत्ययान्तत्वेन लक्षणासम्भवादित्यपि चिन्तनीयम् राजपुरुष इत्यादौ राज
सम्बन्धिपुरुषस्य विशेष्यतया राजपदार्थस्य लक्षणाग्रहरूपायामपि राजसम्बन्धिनः पुरुषस्य विशेषणतया राजसम्बन्धिपुरुषान्वयबोधस्यानुपपत्तिः
इत्यादौ राजादिपदस्य राजसम्बन्धिनि लक्षणायाम् अभावस्य प्रतियोगिप्रत्यासत्त्यभावस्य सम्भवात् तस्यैव सम्भवे दोषाभावात् नामार्थयोः सन्ध्यो
रेकान्वयसम्बन्धेनान्वयबोधोपगमे तत्प्रयोजकत्वाभावात् [illegible] समासादौ [illegible] वक्तव्ये कुत्र यत्र तज्ज्ञानत्वादिना [illegible] वह्नि [illegible] प्रति
योगितावच्छेदकस्य समवायसम्बन्धस्य सम्भवात् तथा च तत्र विशेष्यतया तु प्रत्यक्षोपयोगिज्ञाने [illegible] नवर्णितावच्छेदकसम्बन्धेन वेदनादि [illegible] प्राप्ति परिका
र्यसाध्यप्रकारकबोधे उपगमे [illegible] चैत्रस्यादावपि तादृशान्वयबोधापत्तिरिति [illegible] तादृशान्वयबोधस्य तथात्वे समभिव्याहारस्य तत्स्थले तत्र [illegible]
नेष्याप्रयत्नप्रकारकबोधे नाद्यासम्भवाद्युक्ताव्यापादहेतुतायामावश्यकत्वात् [illegible] लिङ्ग [illegible] तादृशाकाङ्क्षाकारणस्य तादात्म्यप्रका
रकशाब्दबोधे तत्र तत्प्रत्यक्षं यत्र तत्र [illegible] बोधे हेतुत्वकल्पनमावश्यकम् तथा च [illegible] विशेष्यताविशेषणतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितविशेषणतानिरूप
लक्षणया तत्र तदर्थप्रकारकबोधे नाप्रत्यक्षस्य [illegible] कारणतावच्छेदकस्य [illegible] प्रकारकान्वयबोधं प्रति प्रत्यक्षस्य साधकस्य सम्भ
नविशेष्यत्वप्रकारसम्बन्धेन हेतुत्वे पचति इत्यादौ इत्यादौ प्रकारताविशेषणादिविशेष्यत्वादिना विशेष्यताभावे तु सम्भवति पचति चैत्र इत्यादौ
मनुष्यत्वादिविशिष्टस्य जातिरूपेण कार्यकारणभावः सम्भवति इति सम्बन्धेनैव विशेष्यतायां तेन रूपेण तत्र ज्ञानाभावे इति प्रकारतावच्छेदक
स्य सर्वजनानुभवसिद्धत्वात् पचतीति चैत्रस्यादावपि कृतिसम्बन्धेन पाकादेश्चैत्रांशे विशेषणतोपगमे तं पचतीत्यादावन्वयबोधः ।। १९

पश्यति ।

स्य ।

त्र ।

नत्वारम्भे
त्रुधेत्यं सत्यमितत:
प्राक् सर्वपक्षः = ४

पात्वं = ६

प्रात्यो नार्थस्य सतस्य
यतावच्छेदगिरादिनिरे
ननानाताना = ४

किन्तु पनापार्थस्यैव
विशे [illegible] = २

ते ।

समानविशेषतात्र्या
समाप्रत्ययेन्नामोपस्थि
तिरुच = २

त्रि

दिप्रकारकान्वयबोधोत्पत्त्यापत्त्या धात्वर्थप्रकारकान्वयबोधेऽन्यत्र हि लोतत्वादिप्रत्ययजन्योपस्थितेः समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्या हेतुतायास्तत्र कल्पनीयत
गु० ञ० या नाहं शक्करणताबाधाच्च चैत्रादेर्नानादिविशेष्यत्वप्रत्यभावात्पत्त्यसम्भवादिति तदप्यसत् प्रत्ययार्थान्तरार्थविशेष्यकशाब्दबोधे अभिधात्र कारणतायत्नादुपात्त्योप
८ स्थितिर्निवेशित्वसम्भवात् नाहं शब्दोपस्थितिजन्यतावच्छेदककोटौ निवेशनीयत्वान्न तु तत्रापि शाब्दबोधे चैत्रादेर्नानादिविशेष्यत्वात् नाहं शक्यकारणताबाधस्य किञ्चित्क
रत्वात् नाहं शाब्दबोधे चैत्रादिधर्मिकन्नम्पदार्थोपस्थितिर्नैत्रादिरूपविशेष्योपस्थितियोग्यतानादिविरतिसामग्र्याश्रयत्वसंसर्गकशाब्दबोधजन
नेबाधकाभावात् नवीनमते आश्रयतासम्बन्धेन तानादिप्रकारकशाब्दबोधे नाहंशब्दयोग्यतानानेदेवत्वानेरकल्पनाधिक्यम् आश्रयतासम्बन्धेन तानादि
विशिष्टचैत्रादिनामर्थकाम्नैवनामः साकं नकशाब्दानवाहितानाहंशब्दसम्बन्धेनतानादिप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधस्य सर्वनामत एव प्रसिद्धत्वादिनाहं
शब्दाच्छाब्दबोधे तद्र्याप्यभानमेव नेत्र न किञ्चिन्नयोग्यतानानस्वत्र देवतायाश्च आवश्यकत्वात् तानादिविशिष्टचैत्रादिमात्रविषयकयोग्यतानानस्य तानादि
विशिष्टचैत्रादिविषयकशाब्दबोधे हेतुतायाः कृत्यापत्त्यधिकत्वादिति वाच्यम् भवन्मतेऽपि तानाश्रयत्वप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधे नयादिधर्मिकयोग्यता
हेतुत्वायां आवश्यकत्वात् आश्रयतासंसर्गकतानादिप्रकारकताकच्छेदकस्य नदीयसंसर्गविषयताहेतिन नम्पक समकत्वान कारणतावच्छेदकतलघुशरीरतया . वच्छेदकाः
पान्याश्रयत्वयोः संसर्गतामतेमेव लघुत्वात् न च चैत्रनयपदस्तापान्समभिव्याहृतनाहंनयस्य शक्तिभ्रमः स्वार्थत्व कलहर्मप्रहोवा नत्रतानाश्रयताप्रकारक
शाब्दबोधयोग्यमत सिद्धनयानन्तरनाहंशब्दयोग्यतानानेदेवत्वनयमते सिद्धमेव तिनावश्यम् आश्रयतासंसर्गतानादिनानन्तरायाश्रयतामप्रकारकबोधस्यालम्बुवन
न्नयतादिति वेतन्न एवमपि प्रत्यक्षाणाननामी सदावाच्यानस्यनिर्विकल्पकौममहितकाम्नवीचकार तदाप्रयत्नेनिरूढलक्षणामग्रुपगतो होश्चितिकाम्नपुनरंश
कासवायः यत्र यत्र तानानाश्रयत्वेन किम्भमः स्वार्थसिकलसहलालमदेशवानवचैत्रादौ संसर्गप्रकारकशाब्दबोधस्तानादेः स्वप्रामुपपत्त्यास्वरूपसम्बन्धेन तानाश्रयताप्रका
रकचैत्रादिविशेष्यकान्वयबोधपरत्वं तन्मत एव तन्नाविकल्पीयः न च तानत्वेतानाश्रयताप्रकारकशाब्दबोधे तत्प्रकारकयोग्यतानानेदेवनायाः स्वप्नमते आ
श्रयतासंसर्गकशाब्दबोधे नाहंशब्दयोग्यतानानेदेवतायाः कल्पनमधिकमेव मनिष्कृतमेतेन वदीचिलितम्नेनानाहंशब्दयोग्यतानानेदेवत्वाकल्पनलाघवमपि
नानीतार्थप्रत्येवहिरिन नाथान्तरशक्तिनावनम्नयज्ञानोपस्थितिरिति प्रतिपत्तिसामग्र्याभिन्नविषयकप्रत्यक्षे प्रतिपत्तिबन्धकत्वायामात्यान्तरनयाश्रयत्वोपस्थि
७ तिनिवेशस्याधिकाहोरम्भिति आयत्न भवन्मतेऽपि तानाश्रयत्वस्वभावोऽहः सन्नरस्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षे जानातीति चेत्तस्यायात्रवशीलानह
दितनाथान्वनमतानोपस्थितिहेतिस्तामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वापित्तेनगौरवात् ममतेनन्नाहंशब्दसामग्र्याविरोधितानामाश्रयत्वाभावस्वनिश्चयपरहितन
यात्तयाविधविशिष्टवैशिष्ट्यबोधसामग्र्याला नाहंशब्दसामग्र्याममन्युनापरत्वस्यानानसमवेतनाहंशब्दसामग्र्याममन्युनापरत्वस्यानाममवेतनाहंशब्द . ८
प्रतिबन्धकत्वकल्पनसम्भवादित्यधिकं दर्शितं दिग्नावसेयम् ग्रन्थेऽर्थे त्याप्यनलेनह शब्दादौ वरादिपरम्परानियोगिताहोनदुग्रस्तवृत्तिमन्वेरतत्वादिति .

वृत्तप्रतियोगिकाभावोऽनन्वयतीः = २

योगितायां तत्त्वाभ्युपेयत इत्यत्र प्रतियोगिकाभावोऽनन्वयितिः स्याकारकृप्रतियोगितावकारकशाब्दबोधोपगमस्यैव समुचितः तथा सति तथाविधसमभिव्याहारस्थले इति सामग्र्या इदं प्रतियोगिकत्वाभाववावभावः प्रमेयत्वादिविशिष्टविशेष्यकबोधप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाद्यविशेषादिति
घटत्वादिरिक्तत्वविशेषणवैयर्थ्यमिति चेन्न भूतले न घट इत्यादावभावे भूतलाद्यन्वितत्वस्य प्रमेयत्वस्य तुल्यतया घटाद्यर्थभूतलादिवृत्ति
त्वाभावस्यापत्तेः तद्बोधोपगमस्य सिद्धेः प्रमेयत्वादेः समानप्रकारकत्वेन प्रसक्तेः तद्वारकादिविशेषणकृतत्वा
द्बोधप्रकारकबोधविरोधिताः सर्वत्र प्रमेयत्वादितः तदुपपत्तेः तत्र्यदितिनञस्य धर्मितावच्छेदकविशेषणतया प्रागुक्तसमभिव्याहारस्य सत्त्वे
तद्धर्मितावच्छेदकस्याभावः प्रतीयते तत्र घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमेव नञर्थः तत्र योगितयान्वयबोधोपगमे निषेधानुपपत्तिरिति
एवं नञ्पदात् तद्विशेषः तत्र नञर्थान्वयितावच्छेदकत्वस्य नञर्थस्य तद्धर्मावच्छिन्नान्वयबोधोपगमेन तदस्यादौ नञर्थपदार्थे स्यात्
अन्वयबोधोपपत्ये च नञर्थस्वरूपकम् नञुक्तस्थले तत्त्वाभावत्वनिरूपिततत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगितास्वरूपान्वयबोधप्रयोजकताविरहात् तथा सति सर्व
त्राभाववत् नञर्थनञ्प्रयोगोपपत्तिर्दुर्लभतापत्तेः अभावस्य भेदान्वयबोधोपगमे नियामकस्याभावकल्पनाधिकत्वविरहेणाभावत्वे विलक्षणता
विरहात् प्रभावत्वं भेदान्वयबोधोपगमे भूतले घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधे भूतलेन घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधस्य विरुद्धतापत्तेर्वाच्यत्वस्यापत्तेः अस्य प्र

त्वः प्राभावनिरूपकस्यैव विशिष्टबुद्धिविरोधित्वात् तत्रैव प्रसङ्गः कथायां प्रकारतावच्छेदककत्वनिरूपितधर्मितावच्छेदकविशेषणतया प्रकारतावच्छेदकत्वमेव
यद्यप्युक्तरीत्या तावत्त्वसम्बन्धेन तथापि तत्प्रातिपदिकार्थविशिष्टविभक्त्यर्थत्वं प्रमेयत्वादिभेदेन नानाविधाः विभक्तिसमभिव्याहृतत्वेन द्विविधा सविभक्ति
यः प्रथमादिः द्वितीयादिः सप्त तत्र प्रथमाद्याः प्रकृत्यर्थविशेषणत्वविषयान्वयिनी सङ्ख्यैव एव तत्र विशेष्यवाचकपदसमानविभक्तिकपदे निपातपदं वा नाम
तत्रप्रथमा प्रातिपदिकार्थविशेष्यभासकसामग्र्यभावादसोऽपि विशेष्यत्वे तत्र मते सङ्ख्यायां चैकवचनद्विवचनबहुवचनानामेकत्वद्वित्वबहुत्वानां यथाक्रमं वाच्य

वाचकतायाः शक्ततायाश्चैक्यात् = ५

तानाशक्तिः प्रकृतार्थस्य तत्त्वोक्तत्वजन्यत्वादिना तत्त्वादितिवादिसाध्यतायामेकवचनत्वादिना एकवचनत्वादेर्द्विवचनत्वात् नचैकत्वादिवाचकत्वं वाचकताकः
प्राक्कृत्यवच्छेदकत्वेनान्यथाप्रयात् बोधकतारूपत्वेन शक्तिभ्रमेण द्विवचनादीनामप्येकत्वबोधकतया निष्प्रसङ्गात् नचैकवचनत्वादिकं जातिविशेषः संख्यादि
तासंकरात् तच्छक्तिसम्बन्धेनैकवचनादिपदवत्त्वं तत् तदज्ञानदशायां च सत्त्वादिना शक्तिभ्रमादेव शाब्दबोधः एकवचनादिशाब्दस्य पदद्वयात्मकतया
तादृशसमुदायशक्तेरप्रसिद्धिरिति तन्नाशङ्कनीयम् एकं वक्ष्यामीत्यादिप्रयोगे एकवचनादिशाब्दस्य तादिबोधकत्वेऽपि पदका दिशब्दे पि तादृशाख्यवहारापत्तेः

इतिकाचार

एकवचनादिशब्दस्य सत्त्वादेरहितस्वीकारस्यावश्यकत्वात् ग्रन्थकारीयसङ्केतेनैकवचनादेकवचनादिपदशक्तेरपारिभाषिकत्वात् नान्यैकवचनद्विवचन
बहुवचनानीत्यादिपाणिनीयसूत्रस्थलीयसङ्केतप्रहणनानुपपत्तेः नादिसत्त्वात्योर्नदीमनुशासनानात्मार्थद्वैदृष्टत्वा स्विशेषेण घादिपदस्य शक्तिः सिद्धा

यत्रत्वं तत्र स्वरूपसंसर्गेनैकवचनत्वाभावः यत्रैकवचनत्वं तत्र वातत्वसत्त्वाभावः उभयं स्वशक्तिग्रहे = ५

एकवचनादिपदस्य स्वादेशः शक्तिः अतः शक्तिसम्बन्धेनैकवचनादिपदवत्त्वं स्वादौ एकत्वादिनिष्ठशक्तताङ्निरूपितं स्यादिनिष्ठशक्ततावच्छेदकं तादृशपदवत्त्वम् =

धावाधेयभावेनान्वयापत्तिः घटादिपदस्यैकत्वादिविशिष्टघटादौ च न शक्तिः सम्भव- घटत्वरूपप्रमेयत्वा ॥ ६

पृ॰वा
६

ति किन्तु तदीयसङ्ख्यैवेतरथा घटवदन्यत्वादिसंख्याधुनिकसङ्केतशालित्वात्तादात्म्यविशेषेण नैमित्तिकी अथैवमपि पाणिनिसङ्केतसम्बन्धेन लाघवात्पदत्वमेवैक
वैकत्वादिशक्तितावच्छेदकमस्त्विति चेन्न तादृशसङ्केतस्यैकत्वेन सम्बन्धत्वासङ्केतस्यैव चेतनत्वेऽनतिरिक्तस्य विभक्तिसुबन्धवचनपदात्सौजसादिशब्दमात्रस्य काउ
कसङ्केतस्यापि सम्भवादतिप्रसङ्गात् दुर्वारे वैयाकरणैर्निसङ्केतत्वेनान्वयेति चेन्न हिंख्याकरणान्तरप्रणेतुः पुरुषान्तरस्यापि तादृशसङ्केतसम्भवात् तदीयसङ्केत
सम्बन्धेनतादृशपदत्वस्य इदित्यादिपदसौजसादिशब्दमात्रवाकारकपुरुषविशेषसङ्केतसम्बन्धेन डित्थादिपदस्य च विनिगमनाविरहेण शक्तताव
च्छेदकत्वप्रसङ्गः तथा च ममाप्येकत्वादिविशेषरूपत्वेन शक्ततावच्छेदकत्वमिति एवं सङ्ख्यापि प्रकृत्यर्थ एकवचनादिकं च पकत्वाद्यर्थतात्पर्यग्राहकमेव नचैवमे
कप्रकृत्युपस्थाप्ययोरर्थयोः परस्परमन्वये आकाङ्क्षाविरहात् घटादावेकत्वाद्यन्वयानुपपत्तिः अन्यथा घटोऽस्तीत्यत्र घटत्वस्य घटेऽन्वयः स्यात् सङ्ख्यान्वयबुद्धि
प्रयोजनादेरेवान्वयबोधः इति वाच्यम् आकाङ्क्षादिवैचित्र्यादेकप्रकृत्युपस्थाप्ययोरपि घटैकत्वयोः परस्परमन्वयसम्भवात् अतएव घटत्वप्रकारकघटबोधका
नुपस्थाप्ययोरन्वयबोधाय अवच्छेदकयोः परस्परमन्वयबोधः न चैवं कर्मत्वादिकमपि प्रकृत्यर्थ एवास्तु किं तद्वद्वितीयादिशक्त्येति वाच्यम् तादात्म्यधात्वर्थयोः
सम्बन्धेन घटादानयस्वाभावाद्वतयाकर्मत्वादेर्नाप्रकृत्यर्थत्वे सति न सम्बन्धान्वयसम्भवात् न च सङ्ख्यायाः प्रातिपदिकार्थत्वे सति तात्पर्यज्ञाने विनैव शक्तिभ्रमे
लक्षणाग्रहे च द्विवचनाद्यप्रयोगे द्वित्वादिबोधसम्भवात् एकादित्वार्थस्येकवचनान्तस्यैव द्विवचनान्तस्यापि पदस्य साधुत्वानुसिकप्रयोगापत्तिरिति वाच्य
म् अनादित्वार्थस्यैव साधुत्वसिद्धप्रयोगमूलत्वादेकवचनाद्यन्तपदस्यैवैकत्वाद्यवच्छिन्नत्वादिलाभार्थमपेक्षणात् प्रसङ्गविरहात् द्वयोर्द्विवचनैकवचने इत्या
द्यनुशासनेन चैकत्वाद्यर्थग्राहकमेवेति वैयाकरणमतम् तदसत् एवं सति प्रकृत्याद्यानुपूर्वीणां शक्ततावच्छेदकत्वापत्त्या लाघवविशेषाद्यानुपूर्वीणामेकत्वा
दिशक्ततावच्छेदकत्वस्योचितत्वात् न च प्रातिपदिके सत्वन्तुकत्वावच्छेदकम् न तु सुपत्वादिकमिति नियमानामिति वाच्यम् प्रातिपदिकत्वस्य दुर्निर्व
चत्वात् तदन्तर्गतैकत्वादिबोधकस्यानुभविकत्वात् परत्वेन तत्तत्वेन वापृथक्त्वेविभक्तेरपि तदाचकत्वासिद्धेः एकत्वादिप्रकारकबोधमात्रं च तात्पर्याधीनतया
पत्तावच्छेदकत्वात् फलतत्त्वेनैव च तत्कल्पने कल्पनागौरवात् एवं मात्रप्रातिपदिकस्य वाचकत्वावच्छेदकत्वे वरं पदैकपदे च न सङ्ख्यावाचकमिति विपरीतमिति
एकालेपि तादृशधर्मावच्छिन्नस्य वाचकत्वाग्रहसम्भवात् चैत्रस्त्रायोर्ङ्ख्यायाबोधापत्तिः अथ विभक्तीनां सङ्ख्यार्थकत्वाभावे प्रकृतिविभक्त्योरेकवाचकत्वाविरह
नियमात् दशादी विभक्त्युपस्थाप्ये एकत्वादेः प्रकृत्यर्थान्वयबोधतात्पर्यमेकतादृशसमभिव्याहारस्य तद्धरादिविशेष्यकैकत्वाद्यन्वयबोधं प्रति कारणत्वमधिकं क
ल्पनीयम् एकवचनादि उपस्थाप्यैकत्वादिविशेष्यकान्वयबोधं प्रति तत्समभिव्याहारज्ञानस्य हेतुतान्तरकल्पने तत्सिद्धहेतुता प्रकृत्याद्यानुपूर्वीणां सङ्ख्यावाचक
तावच्छेदकत्वमुपेयते इति चेन्न आकाङ्क्षाप्रतिपत्तिरेतस्य समभिव्याहारस्य प्रकृत्यानन्तरेणैव तत्तदाकाङ्क्षापि निराकृतत्वात् अथैवमपि विभक्तेः सङ्ख्यार्थकत्वे विनिगमना
विरहेण प्रकृतिधर्मिकसाविभक्तिधर्मिकस्य च सङ्ख्यायाः प्रकारकान्वयबोधे समभिव्याहारज्ञानस्य हेतुताकल्पनीया विभक्तेर्गौतकत्वमेव तद्विभक्त्यानात्पर्यविरहेण विभ

विभक्तेः प्रकृतिं विनास्या- पीठेऽपि एकत्वाद = १

६

वि=

प्रह

त्रि

क्तिधर्मिकमेव तात्पर्यज्ञानं नाहत्यान्वयधीहेतुरिति लाघवमिति चेन्न विभक्तेः सङ्ख्यावाचकत्वविरहे विप्रकृतिविभक्त्योरानुपूर्वीज्ञानस्य नाशहशान्वयबोधे
तु तायामि निर्विभक्तिकघटादिपदज्ञानादन्वयबोधवारणाय वाक्यमस्मिन् कल्पनीयत्वयोः सङ्ख्यावाचकप्रकृतेरविवक्षायां वाचकविभक्तेरपि सङ्ख्यान्वयबोधकत्वप्रकारके
च्छाविषयत्वरूपतात्पर्यबोधपयत्वसम्भवेन विभक्तिधर्मिकतात्पर्यज्ञानहेतुताया विनिगमनाविरहे गौरवस्य तुल्यत्वात् अथ त्वादीनां सङ्ख्यावाचकत्वकल्पनापेक्षया प्रकृते
स्वतन्त्रत्वे वाचिनाशाकसङ्ख्यायाः परस्परमन्वयोपगमे तु निर्विवादात् प्रथमाविभक्तेः उत्पाधिप्रकृतेः कृतस्य आकाशसम्बन्धरूपलक्षणानस्य सम्भवति द्वितीयादेः क
र्मत्वादेरपि तात्पर्यविभक्तेस्तु समभिव्याहृतप्रकृतेर्वा सङ्ख्यायां लक्षणात्र विनिगमकं दुर्लभम् न चैकत्वाद्यन्वयबोधे घटपदादिजन्योपस्थितिर्हेतुतान्नहेतुता
कल्पनमपेक्ष्य स्वादिपदज्ञानजन्यतदुपस्थितित्वेन कलिपयहेतुताकल्पनीयालाघवात् कतिपयपशक्तिकल्पने गौरवमाकिञ्चित्करम् सामान्यतः परहेतुताज्ञानजन्यतद्
पस्थितित्वेनैककारणताकल्पनेऽनन्तमपाक्रमनिर्विभक्तिकघटपदादिभिः सङ्ख्योपस्थितौ तादृशहीनत्वादिघटादिपदेन्नद्विमतप्रवत्तानवतः एवं सोऽपदादेः सङ्ख्यान्वय
बोधप्रसङ्गात् तत्पदादिज्ञानजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेनैकत्वादिविषयकशाब्दबोधे स्वतन्त्रमात्रकत्वादिति नाविभक्तिघटादिपदात्तप्रवीज्ञानतात्पर्योपस्थितिः परस्पर सह
कारेण फलतन्नेकत्वायाः प्रवृत्तपार्श्वेपयत्वादिति विवाद्यम् घटादिपदस्यैकत्वादीनां तत्त्वप्रकृतस्ये वेदः प्रमेयपरस्यादिनाकादेकत्वप्रमेयेऽस्मात्तदन्वयबोधस्य सर्वस्य नित
यानन्दनेत्थं नैकत्वादिविषयकशाब्दबोधे घटादिपदजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेन हेतुतायाः सर्वसम्मतत्वात् मैवम् शाहशायाहृशपदानाल तत्पदैकत्वादिपदजन्यधीजनक
त्वेनोभयवादिसिद्धतादृशानीं तत्पदजन्यैकत्वाद्युपस्थितीनां तत्तादृशबोधहेतुत्वकल्पनप्रकृतेः सङ्ख्यावाचकत्वावादिनामधिकतत्कल्पनापेक्षया तस्वादिपदज्ञा
नजन्यैकत्वाद्युपस्थितिहेतुतायाः कल्पनपेक्षलाघवम् एतेन सङ्ख्याविशेषावच्छिन्नघटादिलक्षणया प्रकृतेरर्थः तत्त्वसङ्ख्याविभक्त्यर्थता हेतो एवं विभक्तिजन्यसङ्ख्योपस्थि
तिहेतुताकल्पनापि ... नवोपनाल तादृशदिपदस्यैकत्वादिविशिष्टघटादौ लक्षणग्रहदशायां सर्वमनपवनजन्यविशिष्टविषयकोपस्थित्यादिति विशिष्टविषयकशाब्दधीज
नकात्ताथाविषयोपस्थितिहेतुतायाः सर्वसम्मतत्वात् पदीनेत्यासमभिव्याहृतनाहृत्वादिपदादेकत्वादिविशिष्टघटादिविषयकबोधस्त्वलीकपवेलितहिषयकसमरणमात्रं स्वेवत
त्रोपगमात् तथा चोक्तम् सर्वैरिवाक्यक्रियमापरिसमाप्यतनरवीत्यपिनिरस्तम् यादृशपदानोत्तरवत्यैकत्वादिविशिष्टस्वार्थबोधकत्वं नोभयवादिसिद्धम् तादृशपदजन्यवि
शिष्टोपस्थितीनां शाब्दपरितत्वाकल्पनमपेक्ष्य विभक्तिजन्यसङ्ख्योपस्थितीनां स्वानानतत्कल्पने लाघवात् एवं च प्रतिरिति बुधेयम् विभक्तेः सङ्ख्याबोधकत्वे समान विषयका
नुलिमानादिके श्रतिशाब्दसामग्रीप्रतिबन्धकतायां शक्तिपदिकजन्यघटाद्युपस्थिति विभक्तिजन्यावसङ्ख्योपस्थितेः प्रवेशपाते येन विशेषविशेषणभावे विनिगमनाविर
हेण प्रतिबन्धकताबाहुल्यं प्रकृते विशिष्टलालिककत्वेन तदुभयस्थलीयाविशिष्टविषयकोपस्थितिरेकैव सामग्रामन्तर्भवनीत्या तु लाघवम् नन्वविशिष्टविषयकोपस्थितेः
रेकत्वादिप्रकारतानिरूपितघटादिनिष्ठविशेष्यताशालित्वेन घटादिविशेष्यतानिरूपितैकत्वादिप्रकारताशालित्वेन वा विनिगमनाविरहात् साम्यमितिवाच्यम् यतोऽन
न्यनैयोग्यताज्ञानविटोपस्थित्यैकत्वोपस्थितीनां निरस्तानां विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहे प्रतिबन्धकभावद्वैविध्यात्कोऽरवम् नन्वेव योग्यताज्ञाने

योग्यताज्ञानविशिष्टघटोपस्थितिः घटोपस्थितिविशिष्टयोग्यताज्ञानं योग्यताज्ञानविशिष्टैकत्वोपस्थितिः
एकत्वोपस्थितिविशिष्टयोग्यताज्ञानं घटोपस्थितिविशिष्टैकत्वोपस्थितिः एकत्वोपस्थितिविशिष्टघटो
पस्थितिः = ६

विभक्तिः सङ्ख्यान्वयबो धकपरा = २

शक्तिलिङ्गलक्षणाच = ३

एकादिपदानां शक्तिकल्पबोधकत्वलक्षणया = ९

ना

विशिष्टविषयकोपस्थितेः प्रत्येकं दर्शितत्वेऽपि यत्र वैशिष्ट्यं निवेशयतु तु यं प्रत्येकं तत्र शाब्दबोधावच्छिन्नाया अपि स्थितेर्योग्यतानात्वैशिष्ट्यं निवेशपदं कल्पनीय मिति तत्त्वं लघुघटमात्र मितिविषयतासम्बन्धेन स्वत्वतत्वेनेमशालाहवप्रशेषणी मेव च प्रभृतीनां यौ प्रकर्षविशिष्टमेव हि तेन नामेवार्थः प्राक्षेयोग्यताकापवनत्वप्रकर्षं आदक सुधीति सर्वत्र समन्वयस्याः पविष्कर्षेधा भाव ते ग्रन्थस्यानन्तरधात्वजन्यप्रकर्षेहि विशिष्ट एतन्नन्तरवार्थोपस्थितीनां शाब्दधीजनकतामेपदस्य कालेप्पोपसर्गसंपीतप्रकर्षाद्युपस्थितीनां तज्जनकतावच्छेदकतावाच्या दीनामपि वधारीनाम विषाचकतासिद्धेः तत्स्वार्थपदप्रकृत्यर्थपर्याप्तिसम्बन्धेनैव विशेषणत्वम् ननु समवायादीनां तत्संसर्गतासमे कथं किमुव शाकाशादिपदार्थविशिष्टवचनवद्बहुवचनापत्तेः तत्सर्गयोर्द्वित्ववद्बहुत्वयोः समवायादिना कालाद्यव्यवयोगपत्वात् नुवपर्याप्तेः संसर्गत्वेऽपि तद्धोधनादवस्थ्यम् घटाकाशादेर्द्वित्वा दिपर्याप्तिमत्त्वे प्रत्येकमाकाशादौ तत्पर्याप्तिविरहात् इति वक्तुमशक्यत्वात् प्रत्येकस्याभावात् इति त्रिकत्वादिति वाच्यम् उद्देश्यतावच्छेदकत्वाच्च वदिति पर्याप्तेरेव संसर्गतोपगमा

तु घाकाशत्वादिना घटाकाशादिपर्याप्तावृत्तस्थेन विशेष्यतया प्रसिद्धेः तेन योग्यता धर्मज न्यायघटाकाशादिसमानाद्विवाकन्यायोद्वित्वादिमक
दकाकाशादिधर्मत्वत्रिविधेषु सर्गप्रसिद्धावपि नत्वतिः द्वित्वादिषु पर्याप्तसम्बन्धप्रसिद्धत्वस्याकाशत्वादिव्याप्यत्वस्याप्रसक्तोपगमात् समवायत्वावच्छेदकोऽपि सम्बन्धत्वप्रमाप
दित्वेनात् तत्प्रकृत्यर्थतावच्छेदकपदव्यापकतासम्बन्धेन द्वित्वावच्छेदकप्रकृत्यर्थतावच्छेदकस्य अवृत्तिविशेषेऽपि तत्स्वार्थपदत्वेन प्रसिद्धेऽपि तत्पदानन्यप्रसक्तावगतस्य
लियावद्गुणोऽपि हि प्रमावच्छेदकत्वेन सम्बन्धस्य प्रमाणसम्बन्धस्थले स्वीकारेऽपि व्यापकतासम्बन्धेनावच्छेदकतावैशिष्ट्यनिवेशप्रवणतावच्छेदकव्यापकतावि
पर्याप्तेः सम्बन्धत्वाभावात् निर्वाणत्वात् पृथक्त्वं तन्निर्णायकसामान्याधिकरण्येन वाच्यानां तदन्यानुपपत्तेर्वृत्तित्वात् अवच्छेदकधर्मस्य प्रकृतावच्छेदकतानामप्रसिद्धेः प
वेद्योऽपि घटवृत्तिविशिष्टपर्याप्तेः तथा च व्यापकतावच्छेदकसम्बन्धस्य तत्वतिभिन्नसमवायघटितात्मकत्वावच्छेदकतावच्छेदकत्वसामान्यं कार्यविनाशि
तावत्त्वाहित्ववावाधापत्तेः तथा हि घटाकाशोभयत्वविशिष्टपर्याप्तिवच्छेदकत्वावच्छेदकप्रतीयते सम्बन्धत्वव्यापकाकाशत्वव्याप्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतावत्त्वस्य
सम्बन्धेन द्वित्ववत्त्वप्रसिद्धेः अपि तु पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतापत्तेः तत्वात्वपर्याप्तिसम्बन्धेनद्वित्वविशिष्टत्वादिमत्त्वप्रसिद्धत्वानिन्नत्वप्रसम्बन्धत्वे
ततेद्विविशिष्टघटादिमद्वृत्ति अपि घटाकाशोभयत्वविनाशादिपर्याप्तिकेवलपर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतासम्भवाद्विकल्पितं तदेव तत् घटाकाशोभयत्वपर्याप्त
द्वित्वपर्याप्तेः सम्बन्धेनैव तेन सम्बन्धेन द्वित्वविशिष्टसमवायघटितत्वादाकाशात्वव्याप्यपर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्वित्वादिमत्त्वप्रसिद्धत्वेनैव द्वित्वादि
पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नधर्मतावच्छिन्नत्वस्यावच्छेदकस्य द्वित्वानवच्छेदकत्वसम्बन्धेन द्वित्वादिमन्निरवोधकाभावात् नैवं घटपटोभयत्वादिविशिष्टप्रयोगाद्यापत्तेः
घटपटयोरपि प्रत्येकं द्वित्वावच्छिन्नभेदसत्त्वादिति वाच्यम् द्विवचनाद्युपस्थाप्यद्वित्वावच्छेदेन द्वित्वावच्छिन्नभेदस्य बाधेन तादृशप्रयोगाभावोपपत्तेः नैकाकाशसम्बन्धे धर्मावच्छिन्नप्र
तियोगिताकभेदस्यैवावच्छेदकावच्छेदेनैव बोधनस्वरूपव्युत्पत्तेः द्वित्वसामानाधिकरण्येन तदवगाहित्वादिविशिष्टत्वान्न च द्वित्वावच्छेदेन तादृशपदार्थान्तरपादितद्विवादिपर्याप्तेरन्वेद
कत्वात् तेनावच्छेदेन द्वित्वावच्छिन्नभेदस्यावबोधानुपपत्तेः तत्र यात्यर्थकत्वात् विवक्षायां तेन तत्र पर्याप्तिविनिवर्तनात् तद्वयप्रयोगाभावेऽपि घटत्वादिविशिष्टनिरवधित्वादि

हृद्दत्व= हृदेनद्वो=

स्वसंसर्गतोपगमे वृद्धादिविशादिवाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः समवायस्येव संबन्धादिनिष्ठस्य द्वित्वादिसमवाय॰

त्वयोगित्वात् ... प्रतिप्रसक्तेरपि

मन्वेदृशस्य त्वयोगितावच्छेदकताया अप्रामाणिकत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकतायाभेदावच्छेदकतानियमसिद्धेः यत्र त्वतिरिक्तोपि स्वत्वादिर्द्वित्वपर्याप्त्यवच्छेदकः वृद्धादिवाक्यादिप्रतीतिकत्वात् तत्र तत्त्वादेः प्रमाकद्वित्वपर्याप्त्यनवच्छेदकत्वेपि द्वित्वपर्याप्तित्वावच्छिन्नान्तप्रकारकत्वपक्षे तदवच्छिन्नावच्छेदकत्वमप्याह । द्वित्वपर्याप्तित्वावच्छिन्नः

तत्रैव अयथार्थत्वादिविवक्षणात्समवायसम्बन्धस्य प्रामाणिकः तत्कथं संबन्धतया आकाशो नष्टादिति प्रतीतेस्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकताक

भेदएवविषयः आस्तामाकाशादौ द्वित्वादिसमवाये पि द्वित्वादेरुभयत्वनिष्ठमात्रयोगितावच्छेदकत्वोपगमात् स्वत्वच्छेदकाकाशत्वाद्यवच्छेदेनसमवायादिसम्ब

न्धेन तदभावे सूक्ष्महेतोर्बाधकाभावादिति चेन्न आकाशादिव्याप्तिवाक्यजन्यशाब्दबोधस्याप्रामाणिकत्वात्त्वयात्वपक्षेपि तादृशसम्बन्धसिद्धेः तादृशत्वादेः समवायविष

तत्रत्वयोर्द्देश्यतावच्छेदकं तत्र द्वित्वम् = ९

यकत्वेप्रमात्वनियतत्वस्याशक्यत्वात् उद्देश्यतावच्छेदकत्वापि विशिष्टसमवायस्य वृद्धादावपि सत्त्वेन वृद्धादावप्यत्वात् तत्रोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्यद्वित्वादिसमवायत्वेन

वसंसर्गतास्तु द्वित्वादिसमवायस्यन्तरत्वात् व्याप्यत्वेपि द्वित्वादेस्तद्व्याप्यतया वृद्धादिविषयकप्रामाणिकत्वेतिवाच्यम् एवं सति तथाविधद्वित्वादेरेव वाच्यत्वेन द्वित्वस

वच्छेदेविषयात् अन्यस्त्वेवमेतावता विपर्ययाप्रसङ्गस्य पर्याप्तिरपरतिचेन्न द्वित्वादिसम्बन्धस्य द्वित्वादिविषयत्वेपि द्वित्वपर्याप्तिमतसिद्धेः उक्तं वदीधितिकृता पर्याप्तिस्वाभावे

विचारान्तरं =

त्वावच्छेदकत्वात् तु संबन्धविशेषरूपस्य ... समवायस्य नानात्वेन द्वित्वादिसमवायत्वेन तदयावृत्तेन तस्य रूपमपि नित्यमिति कपदार्थेन्तरम् तत्र तदवच्छेदेन द्वित्वस ... समवायाद्विलक्षणत्वेन

देतत्र अभावाकाशत्वेन द्वित्वादिप्रतीतिवदाकाशत्वेन द्वित्ववदित्यादेः प्रतीतेः प्रमात्वस्य वाच्यत्वस्य समवायेन द्वित्वाभेदेन आकाशत्वावच्छेदेन स्वीकरणीयः तथा च पर्याप्ते वि

आकाशत्वेन द्वित्वप्रतीतिवदेव = ९

तत्रतावत् आकाशत्वेन द्वित्वादिप्रतीतेः प्रमात्वापत्तिरितिचेन्न आकाशं नाद्वित्ववदित्याकारकप्रतीतेर्द्वित्वसमवायावच्छिन्नभेदएवविषयः मतपा सम्बन्धत्वेन तत्र द्वित्व

वच्छिन्नभेदः एवं चाकाशत्वाद्यवच्छेदेन द्वित्वाद्यवच्छिन्नभेदस्वीकरणीयत्वेनतत्र समवायावच्छिन्नभेदस्य आकाशत्वेन द्वित्वादिप्रतीतेः प्रमात्वस्याकाशत्वेन द्वित्ववदि

त्यादिप्रतीतेः प्रमात्वप्रसङ्ग इति यत्रोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्यपर्याप्तिर्द्वित्वसम्बन्धेपि तत्र धवखदिरौ छिन्नावित्यादावुद्देश्यतावच्छेदकीभूतधवखदिरत्वव्याप्य ... यां॰

कथं वा॰ द्वित्वादिसमेत ... तथा धवखदिरादि पर्याप्तिद्वित्वादिकम् तथा चैकं खदिरादितादृशत्वत्वेन पर्याप्तित्वादिरात्मपरिच्छेदकरूपेणाद्वित्वादिविषय

सां॰ द्वित्वादिरूपभयनिष्ठस्य द्वित्वादेः समर्थीवाच्यस्य धर्मीमांसकमतप्रवेशस्तत्रैतिचेन्न एकधर्मस्य द्वित्वादेरुद्देश्यतावच्छेदकतानानात्वोद्देश्यतावच्छेदकत्वात् विशिष्ट पर्याप्तेः

संसर्गतानियमः तथा धवखदिरौ छिन्नावित्यत्र केवलपर्याप्तेः समवायस्यवा संसर्गत्वस्योपगमात् विनैवसाहित्यस्यान्वयितावच्छेदकत्वमेकैकधवखदिरादितात्पर्येण पर

खदिरादिविशेष्यादिप्रयोगोपपत्तिः न चैवमेकैकधवखदिरादितात्पर्येणापि धवोखदिरौ विशेष्यादिप्रयोगापत्तिः तादृशवाक्यजन्यबोधः समूहालम्बनत्वेन नानाधर्मावच्छिन्नो

द्देश्यताकत्वात्पर्याप्तेरपि संसर्गतया वगाहनसम्भवादिति वाच्यम् एवं नानाधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितैकद्वित्वादिप्रकारतानवगाहत्वपर्याप्तेः समवायस्य वा

संसर्गत्वस्याभावात् धवो खदिरौ विशेष्यादिना वाक्यजन्यसमूहालम्बनरूपशाब्दबोधविशेष्यताभेदेन प्रकारताभेदात् उद्देश्यतावच्छेदकधवत्वादिव्याप्यत्वविशिष्टपर्याप्तेः संस

र्गतानियमेनैकैकधवखदिरादितात्पर्येण तथाप्रयोगासम्भवात् धवखदिरावित्यादिसमासात्तरपदद्विवचनादिना धवखदिरत्वाद्यवच्छिन्ननानाविशेष्यतानिरूपितैकद्वित्व

धवखदिरावित्यत्र द्वन्द्वे धवपदसमभिव्याहारात् खदिरपदस्य साहित्यासम्भवेन सह धवेन खदिरत्वेन चोपस्थितौ धवखदिरवृत्तिद्वित्वबोधानुपपत्तेः धवद्वयस्य खदिरद्वयस्य च बोधापत्तेश्च विभक्तेरन्वयितावच्छेदकत्वा

पसंख्याबोधकत्वानुपपत्तेः अन्यथा वृद्धाविवत्र वरपदवृत्तिद्वित्वस्यापि बोधप्रसंगात् साहित्यं चैकक्रियान्वयित्वं तया विशेष्यकधवखदिरविशेष्यकतानविशेष्यत्वेन वा धवद्वयवृत्तिद्वित्वादिकं च न तादृशविशेष्यताव्याप्त

एवं चैत्रो मैत्रश्च गच्छतः मैत्रापि चैत्रपदं मैत्रपदं वा साहित्याश्रयलक्षकं पदान्तरं तात्पर्यग्राहकमिति यत्र तादृशसाहित्याश्रयद्वन्द्वसमासाक्तिरिति तन्न अन्यलभ्ये शक्तेरभावादिति मीमांसकाः = ९

पवौ रवदिरौ॰ पवरवदिरौ॰

धावरवदिद्यदि प्रपञ्चनानाविशेष्यतानिरूपितैकदित्वप्रकारतानिरूपकवाक्यता॰ ८

पवरवदिरौ॰

प्रकारताशालित्वमेव जनयेत्। नाहृशं वाक्यं समानत्वाच्छाब्दबोधस्य समस्तानामर्थानां मिलितया विशेष्यताभेदेन प्रकारताभेदाभावात्। यद्यपि समुदायालम्बनात्मके
सर्वो चैत्रः कण्डली मालाकारकनानाविशेषणकैकविशेष्यकत्वेन नानाप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यतानात्मके धवखदिरौ छिन्धीत्याकारके नानाविशेष्यकैकविशेष
णके तानि विशेष्यतामेदेन भिन्नं द्वित्वं प्रकारता [illegible] हत्वात्म्यनतत्त्वे हेतत्त्वेण [illegible] प्रमासहरकधवखदिरौ छिन्धीत्यादिनानैकवाक्यतापत्ति[illegible]
योज्यविशेष्यतया साक्षात्परम्परया वा निरूपितापि विषयतानन्वयाज्जनकत्वैरेवं देकवाक्यतापरार्थत्वात्। नैव नाहृशैकवाक्यताविरोधे पि न क्षतिः तथा समासा
पत्तेः [illegible] पुरुषाय सार्थता [illegible] परम्परया [illegible] समासानुशासनात्। सामर्थ्यं च नैकवाक्यतापत्तात्। न तु यथा
नोः [illegible] किंतु नहि [illegible] द्वित्वादि विशेष्यप्रकारतानिरूपित [illegible] विशेष्यतान्
कप्रकारताहंसवन्निरूपिताद्युपलप्रकारतानिरूपितत्वद्विनिवादिति [illegible] प्रकारतानिरूपितैकत्वस्य [illegible] विशेष्यताहयंतदा नि विरोधः। तेनान्त
नैकवाक्यतानाभङ्गः [illegible] विधि [illegible] विशेष्य [illegible]
यताः समासः [illegible]
त्रेः [illegible] प्रयोगदर्शनात्। [illegible]
द्वयादिना [illegible] प्रयोगः एकवचनान्त [illegible] प्रयोगः [illegible]
[illegible] तदेशवृत्तित्वादर्शनाया [illegible] प्रयोगः [illegible] हित्वादेरेतद्देशवृत्तित्वाश्रयत्वादेस्तु [illegible]
द्वित्वे [illegible] प्रयोगशक्तित्वात्॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
प्रयोगापत्ति [illegible] तत्रिवीहकका [illegible]
[illegible] विशिष्टहित्व
रत्नाप्रसिद्धा [illegible] विशेष्य [illegible] विशेष्य [illegible]
रूः एवं चैक [illegible] ह्यापकतायाला। [illegible]

पु॰ वृ॰ ११ विशेष्यतामेदे द्वित्वादि प्रकारतायामेदेः

लोयता विषयः प्रकारता [illegible] ह्युक्त्वा नाथभासा ब्रवीति॰

द्विवचनं॰

एतद्देशवृत्तित्वा॰

यत्र नानाधर्मावच्छिन्नवि शेष्यतानिरूपितैकद्वित्व प्रकारता [illegible] [illegible] नया भाजारीति [illegible]

दित्वादिनैकहरा दिमा त्रविषयकः एतद्देशवृत्तित्व॰

कर्मधारय ११

पीतस्य [illegible]

दि त्वसव्यापकमेव उद्देश्यहृत्त्वं नास्ति
एतद्देश्यहृत्त्वं घटादावपि हित्वसमस्त्वात् = ३

एतद्देश्यहृत्त्वाश्रय त्वाभावः = २

आप्यसमानाधिकरणत्वात्वाभावप्रतियोगित्वं व्याप्यवत्त्विष्ठात्वाभावाप्रतियोगित्वं वाव्याप्यकत्वम् =

प्रतिपाद्यतायां विधेयसंसर्गे बाधादिति तदपि मन्दम् प्रमेयवान् घटो इत्यादौ वह्नित्वसामानाधिकरण्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य वह्नित्ववद्धूमादिनिष्ठाभाव
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य तदधिकरणहृदादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन विधेयसंसर्गतावच्छेदके बाधात् वह्नित्वाधिकरणपर्वताद
वृत्त्यभावस्याप्रमाणत्वापत्तेः तन्न हि वह्नित्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य विधेयसंसर्गतावच्छेदकत्वानुपगमस्तत्र सम्भवति तन्न हि
वेनानुपस्थितेः स्वतन्त्रावच्छिन्नस्य संसर्गत्वाभावेन तेन रूपेणोपस्थितेः कीर्तितत्वाभावात् तत्संसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वं हि बोधा
रमितिं प्रति प्रमाकारकतामर्यादया संसर्गस्य विशेषणतया नञुक्तानां निर्वाह्यसंसर्गघटकस्य कारणस्योपस्थितेरपि शाब्दबोधोपयोगाद्घटकत्वात् प्रकृतसं
सर्गे तु कथं तत्प्रविशिष्टावगाहिबोधपरत्वज्ञानसम्भवः तदा आद्यविषयकत्वज्ञानसम्भवे तेनोपदर्शितत्वात्प्रतीतेनस्य वाच्यत्वापीदं तत्त्वोपगमात् एवं वा
कार्यघटकसंसर्गस्यानुगमेन घटो नास्तीत्यादिवाक्यभेदप्रसङ्गाच्च प्रमेयत्वात्तु आसत्त्वहृत्तिविषयतावच्छिन्नोद्देश्यताकशाब्दबोधस्याप्यनाहार्यधर्मवत्त्वमपि
विधेयसंसर्गत्वाभावसत्त्वेपि सूपपादः आप्यत्वेन वह्न्यादौ निरूप्यतिरेकविधेयतावच्छेदकधर्मवत्त्वमुद्देश्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्यम् प्रमेयवत्त्व
इत्यादौ वह्नेर्देशावर्त्तमानत्वरूपविधेयस्य तदन्याहृत्तित्वरूपत्वात्प्रमेयत्वे नहेतुः साध्यपक्षवृत्तादिप्रकिमात्राधिकरणत्ववद्देशे नहि हि एवं घटपटाभ
याधिकरणत्वं चवत्त्वव्याप्यवृत्तिरव्याप्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेनात्र तद्व्यवच्छेदकघटादौ बाधितमिति तादृशवाक्यस्याप्रामाण्यम् अधिकरण
स्य दुरुद्धारिमत्वे च घटत्वादिना सर्वहित्वमेवतदयोग्यमिति विशिष्यसम्बन्धेन तद्वृत्तित्वस्य घटादावबाधितमेव निर्वाहतावाक्यस्याप्रामाण्यनिर्वाहः केवला
न्वयित्वस्येति हि वस्तुतः उत्क्षिप्तव्यापकत्वमिति नपर्वतोऽयं धूमवान्प्रकारः वह्निमानपीति वह्नेर्व्याप्यो देशः कर्तृकानयनकर्मतादिप्रमा हित्वादिमन्निष्ठानिरूपिकताद्येव
नादिसम्बन्धेन कर्मत्वादेर्घटादावेवान्वयसम्भवात् तत्र द्वीजकत्वादिना नानयनकर्तृकत्वेन तादृशवाक्यप्रयोगः हित्वादिमत्त्वं च प्रकारतावच्छेदकीभूतघटत्वा
दिव्यापकधर्मान्तरसम्बन्धेन बोध्यम् तेन तु चैत्रस्य घटादिसम्बन्धेनकहत्वानयनकर्तृत्वेपि तादृशवाक्यप्रयोगः एवमव्याप्यवृत्तीयम् यत्तैनेकघटत्वं धर्मीहित्वादि
तदवच्छेदकतया भासते न यत्र भाति इत्येव पदार्थान्तरान्वयः यत्रैकमात्रवृत्तित्वस्यानेकवृत्तित्वाभिमतावलम्बनात् कार्यकारणभाववैचित्र्यानुपपत्तेः
वैममत्तसमित्यपि वह्नि प्रयत्नादिवत्किंचिदेतावता न यत्र कर्मतानिष्ठे वतिप्रतिसन्धानस्य बोधोन्मुखतावान्वयनीतिवृत्ताकाङ्क्षाहेतुबोधानुपपत्तिः तेषामेक
मेनावावच्छेदनाधेयतासंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य हित्वावच्छिन्नघटाद्यभावस्य तत्र सम्भवात् तेषां हि त्वादिनामहम् संसर्गकघटादिविशि
ष्टबुद्धिविरोधित्वादिति चेन्न उभयत्वावच्छिन्नाभावे वैशिष्ट्यमनुभयत्वावच्छिन्ननिरूपितनाधेयत्वसंसर्गावगाहित्वान्मेव प्रतिबन्धानि तत्र केवलविशेष्यविशेष
णमिति विशेष्यतापमानस्तु भयत्वादिनाम यादिविशिष्टतान्तर्ममतोविषयदर्शिनानन्तःपरावाकाङ्क्षाधेयत्वंमेकं उभयत्वावच्छिन्नविशेष्यनाभावगाहित्वमानेक
नानान्तभवनेव प्रपित्तदर्शनेनदनवगाहिप्रमाणकंसानामिन्नुमधव्यावच्छिन्नविशेष्यनाधेयत्वेवोभयादिवानावेकस्मिन्धर्मे एव नतेमत्येकत्वमानेकत्वा

Left margin notes:
तन्नहि त्वसमानाधिकरणात्वाभावप्रतियोगितानवच्छिन्नव्याप्यत्वसमस्त्वात् = १ तदवच्छेदकत्वं
कस्य हेतुः
विधेयनिरूपितात्वाप्रकारितो = ५
उद्देश्यतावच्छेदकता घटकसम्बन्धावच्छिन्ना = ९ प्रमेयताविधेयकस्थले
सम्भ
विषयकत्वसम्बन्धे नाधेयत्वा घटत्विशेष्यतः
कर्मत्वविशेष्यत्वनव्वाहार हृवृत्तिविशेष्यत्वेन तत्रैवोप पदं विशेष्यत्वम् २

Right margin notes:
व्याप्यवत्ता
एतद्देश्यहृत्तित्वमस्ति असंसर्गतात्व घटकत्वमपि = २ उद्देश्यहृत्त्वा
एतद्देश्यहृत्तित्वं = ४
तन्नहि त्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितसंसर्गप्रकारः = ४ तन्नहित्वरूपेणोपस्थिते संसर्गत्वं = ६ एतद्देश्यहृत्तित्वविधेये = ७
= ६ एतद्देश्यहृत्तित्वं विधेयघटकत्वं एतद्देश्यहृत्तित्वं सव्याप्यतावहृत्त्वं = ८

घटादानयतीति प्रयोग
घटाविसर्ग घटाकाशे = ६
नाहम् शाब्दभावे विषयम् ७

Bottom notes:
व्याप्येक्यंश = १ उभयत्वावच्छिन्न निरूपितत्वानव गादि = १

बहुत्वपर्याप्तिः

शतादिपदोत्तरविभक्त्युपस्था
पसंख्याविरुद्ध = २
अपेक्षाबुद्धिजन्यनानाशतत्वादेः = ६

परस्परसमानाधिकरणद्वयादित्रिपर्याप्तिरेवाकाङ्क्षा
निरूपकः सम्बन्धः यत्तु द्वेशते त्रीणि शतानीत्यादौ सङ्ख्या
वशतादिपदार्थः ५ ६

मा ता

पृ॰ ३ १२

विति कर्मत्वाशतादिपदार्थे यत्ता वृत्तायां ह्यितानन्त्वं यत्र नुमिग्रावधेयम् सङ्ख्याश्च प्रकृत्यर्थेनावच्छेदकगताः क्वचिन्नान्वीयन्ते यथा समस्तो व्रीहिः समस्तो व्रीहिरित्यादौ विषया
दावेतत्सर्वं प्रागेवाभिहितम् किं च सङ्ख्यावच्छिन्नवाचकशतादिपदोत्तरविभक्त्युपस्थाप्यायाः सङ्ख्यायाः प्रकृत्यर्थावच्छेदकसङ्ख्यायामेवान्वय इति यथा शतमेकं द्वे शते त्री
णि शतानीत्यत्र शतत्वावच्छेदकत्वं द्वित्वबहुत्वानामन्वयः स तथैवैकस्मिन्नहि शतानि इति सर्वेषां शतानीति न प्रयोगः तत्र प्रकृत्यर्थस्य शतस्य बहुत्वान्वययोग्यत्वेऽपि प्रकृ
त्यर्थतावच्छेदकशतबहुत्वान्वयपरबहुवचनस्य साकाङ्क्षत्वात् तत्र योग्यताविरहात् न चैकशतेऽपि नानापृथ्वीयापेक्षाबुद्धिजन्यनानाशतत्वसम्भवात् एकशत
निष्ठशतत्वेऽपि बहुत्वान्वययोग्यताऽस्त्येवेति वाच्यम् परस्परसमानाधिकरणद्वयोर्हि त्रित्वबहुत्वयोरेव शतादिपदोत्तरबहुवचनार्थत्वात् नाहशबहुत्वस्य चैकशतादि
वृत्तिनानाशतत्वादौ विरहात् अन्यथा तत्रापि बहुत्वमेव बहुवचनार्थः न तत्सङ्ख्येयं सङ्ख्या यत्र तदर्थत्वे विशिष्टावारादाः संदैकत्वे सर्वाः सङ्ख्येयसङ्ख्याः सङ्ख्यार्थे द्विबहु
त्वेऽस्य त्वनुशासनविरोधात् द्विवचनादिसाधुत्वानुपपत्तेः तथा भेदः पर्यन्ताः तथाहि व्रात्याणां दशोनव्राह्मणानां दशोत्पत्तिस्यात् अस्माकं चोद्दिश्य सङ्ख्येयविशेषणत्वेन
[illegible] पर्सङ्ख्या न सङ्ख्येये तत्त्वात् प्रसङ्गात् दशादिशब्दानां शतादिशब्दवत् सङ्ख्यावाचकत्वाभावात् दशादिसङ्ख्यायाः पदार्थतावच्छेदकत्वेन
तत्र बहुत्वस्य सम्बन्धान्वयासम्भवेन तत्त्वाप्रयोगाश्चेति तद्वत् गवाश्वं तरणानीत्यादौ सङ्ख्यायाः शोधासम्भवाच्छतादिपदवाच्यत्वे गवाश्वानां तद्वादिमात्रं शतादिपदार्थस्य
सङ्ख्यायादावादिकर्मत्वाभावयोग्यतायां प्रमाणाभावादुपपत्तेः गवाश्वं तत्पुत्रमित्यादौ सङ्ख्याया यात्त्वाद्यभेदान्वययोग्यताविरहान्नेदं यपपत्तेः तस्माद्दशादिशब्दा बहुस
ह्याविंशत्यादिशब्दा अपि सङ्ख्यावच्छिन्नवाचकाः न तु धर्मिविशेषणतया सङ्ख्यावाचकाः प्रत्येकदेशाऽपि सङ्ख्यायां सम्बन्धनिर्वाहेऽपि न्यायान्वयसाकाङ्क्षतानुपपत्तिः
शेषं स्वत्वान्वयसाकाङ्क्षं तथा च तेषां सङ्ख्यानार्थकत्वप्रवादः न तद्दशाविंशत्यादिनैतत्यानं दशादिव्राह्मणानामेतावद्वाह्मणानां दशेति प्रयोगविरहापत्तिस्तेषां सङ्ख्यापदमात्र
वाचितत्वाश्चाद्यदिति एकद्विबहुशब्देभ्यो नरमेकवचनद्विवचनबहुवचनानि तत्सङ्ख्याबोधकानि तदुपपत्तावच्छेदकविशेष्यतारूपेण सत्त्वादि विषिष्टुं तत्रायम्बन्धेऽयं प्रकारः विवि
रहादिति तत्प्रत्ययमात्रविभक्तिः प्रयोगसाधुत्वमात्रायेत्यन्ये बहुवचनान्तेभ्यो बाहिश्चाद्वैभवः तत्प्रत्ययमात्रबहुवचनमुपमितिरर्थकमेव यदेकव्यक्तिमात्रतात्पर्ये तद्दशादानुः प्र
युज्यते तद्बहुत्वान्वययोग्यताविरहात् यत्रैकत्रतरणादिसाधारणबहुत्वसमानत्वपरन्तित्व प्रकृत्यर्थतावच्छेदकव्याप्यपर्याप्तिसम्बन्धेनैवानेकसङ्ख्यान्वयस्य स्वीकार
यात् तथा सम्बन्धेन तथाविधबहुत्वान्वययोग्यताविरहात् अन्यथा दासीनरवरप्रदादिसाधारणबहुत्वस्यान्वयसम्भवेन तत्र बहुत्वतादिसाधारणबहुत्वावश्यानवस्याकिञ्चि
त्करत्वात् प्रयत्नतो जरत्वार्थलता गोयारुणादिसाधारणधर्मावच्छिन्नपरप्रकृत्यर्थ इति चेत् तद्द्विबहुत्वेन तावत्सम्मतेऽपि गुरुत्वादिविपदार्थेनैव तत्त्वान्वयः स्यात् तथा चाप्येकत्वादि
दाराप्रश्रये सन्तीति वाक्यानां प्रमाणानापत्तिः गुणादिषु द्रव्याभेदं गुह्य इतित्वादेर्बाधात् गुरुत्वार्थे मानपरत्वे हेतोश्च सङ्ख्यानां बहुवचनान्तानुपपत्तिस्थेन नु किञ्चिदेतत् पूर्वा
दिपदार्थैकत्वान्वययोग्यतासत्त्वेऽपि साधुत्वादेव न तद्ग्रस्मेकवचनद्विवचने नेव प्रयुज्येते इत्युक्तप्रायम् प्राचां नेकवचनस्य सङ्ख्यार्थकत्वे विवदन्ते निष्कर्षाश्चैवं सांविदाः दृष्टो
त्नीयादौ सर्वैकवचनादेव सङ्ख्याबोधसम्भवात् नैवमेणदृष्टोऽनेकरत्यादिस्थलानुरोधेन तत्सर्वत्र तद्बोधकताया आवश्यकत्वात् नेचेकवचनत्वेनैवैकत्वशक्तत्वा निरुक्तवचनस्या

सर्वैकवचनस्य

एकत्ववाचकत्वमस्तुत्त्वमितिवाच्यम् एकवचनत्वस्यैकत्वशक्ततावच्छेदकतायाः प्रागेव
निराकृतत्वात् अस्तु वा तेन रूपेण तिङेकवचनस्या
एकत्ववाचकत्वमेकवचनत्वं वाचकत्वस्य शक्ततावच्छेदकत्वे गौरवापत्तेस्तिङादिना = १

१२ हिशतत्वः

एकशतत्वादिरूप
कुत्वपर्याप्त्यवच्छेदक
शतबहुत्वसम्भवा
पर्याप्त = ४

गवाश्वगतानीत्यादि
बहुत्वपर्यवसः = ७

नानाशतं दृष्टानि स्या
देः ९

गा॰

शतादिसङ्ख्यानां = ८

बहुत्वस्य तु स्वीकारे = ५

नानाशतत्वमेकस्मिन्
समानाधिकरणतासू =

एकशतादिशतानि
नानात्वपर्यन्तगतानीत्या
दिप्रयोगे = ६
यावद्द्वयप्रकृतिः
दृश्यत्वं तु विरहितं = १०

१२

निरुक्तवचनजन्यसंख्योपस्थितेः=१

पक्षत्वं

चैक त्वेशक्तिस्तत्पाणिजन्योपस्थितेः शाब्दबोधोपयोगित्वे मानाभावः नहि साम्यमात्रकत्वच नज्ञानजन्यैक त्वोपस्थितित्वेन तच्छाब्दबोधहेतुता सम्भवति तथा सत्येक त्वेरूही
न स्तु पटत्वमिकस्पर्शेत्तः सुपदप्रकृतिघटादिपदोपस्थाप्यघटादौ परादिपदोत्तरामाद्रिपदोपस्थाप्यैकत्वान्वयबोधप्रसङ्गः किन्तु सुपदत्वादिप्रकारकज्ञानजन्यतदुपस्थिति
त्वादिनैव तत्पाप्रतिघटादिपदोत्तरसुपदत्वादिरूपा उपस्थीविशेषकाक्षा नामवरितापाद्यदाद्यावेकत्वान्वयबोधसामग्र्यां सुपदत्वादिप्रकारकधीजन्योपस्थितेरभावान्
नोपस्थापकत्वेनवकाशात् एवञ्च तिवादिपदत्वप्रकारकज्ञानजन्योपस्थितित्वेन तत्र कर्तृबोधहेतुत्वे मानाभावात् इति पचति चैत्र इत्यादौ कर्तृसंख्यानभिधायकत्वेन चैत्रः पचति तण्डुलं चैत्रे
णपच्यते तण्डुल इत्यादौ कर्तृकर्मवाचकपदोत्तरतृतीयाद्वितीययोरापत्तिः कर्तृकर्मसंख्यानभिधाने कर्तृकरणयोस्तृतीयेति कर्मणि द्वितीयेति सूत्राभ्यां तयोरनुशासनात्
वैयाकरणमते लकारस्य कर्तृकर्मवाचकतया तदनभिधानस्य तृतीयादिनियामकत्वासम्भवात् न च कर्त्रादिसंख्यानभिधानमेव तृतीयादिवाचकपदोत्तरतृतीयादि
नियामकं चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादिस्थलेऽपि लकारस्य चैत्रादिगतसंख्याभिधायकत्वाभावेन तस्योभयसंकेतत्वानुपपत्तिरिति वाच्यम् यत्र तिङ् तत्संख्यानभिधाय
कत्वेनप्रकृते तदुक्तसंख्यानिरूपणं कल्पनम् अपितु तद्विशेष्यकसंख्याप्रकारकशाब्दबोधानुकूलत्वमेव तथा च कर्त्रादिविशेष्यकसंख्यान्वयबोधाजनकत्वं तस्य सम्भि
व्याहृतकर्त्रादिवाचकपदोत्तरतृतीयादिप्रयोगे बीजम् तदनुशासनतात्पर्यं चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादौ चैत्रादिविशेष्यकसंख्यान्वयबोधजनकत्वेनाख्यातस्य तत्तात्पर्याभावात् तत्र
तद्विशेष्यकसंख्यान्वयबोधस्यैवाख्यातजन्यत्वात् नादृशाभावस्य बोधविशेष्यस्य मात्रपदोपस्थाप्यत्वे चैत्रः पचति तण्डुलं पिनाकीत्यादेः साकांक्षत्वेन भावनाविशेष्यत्व
म् चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादौ परस्परान्वयविरहात् तद्भावनाजन्यफलशालीतण्डुल इत्याकारकबोधस्यानुभवात् तस्मात्तिबादेः संख्याबोधकत्वमावश्यकमिति
तद्विचारस्य तत्पारि कर्त्रादिनिष्ठसंख्यान्वयबोधानुकूलत्वं पद्धतिरूपबोधोपयोगिकर्त्रादिविषयत्वाभाववत्त्वं तथा चाख्यातिवादिसिद्धान्ते तत्र संकोचेऽपि नैव विरहात्मा दृशबोधो
न जनितस्तत्र कर्त्रादितृतीयापत्तिः यस्मिन्नादृशबोधस्य तत्पदोपस्थाप्यत्वेन तद्विषयत्वाभाववत्संरूपं गोदिसमभिव्याहृतत्वम् अपृथक्त्वादिना यदादृशबोधस्य तद्योग्यत्वात् तत्स्वरूपयो
ग्यतानाविषयत्वात् तस्यास्तत्प्रसिद्धेः अपि तु कर्त्रादिविशेष्यकसंख्यान्वयबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकविषयतानिरूपकत्वमेव तादृशबोधानुकूलत्वम् चैत्रः
पचतीत्यादिवाक्यघटकतिवादिविषयताचैत्रादिविशेष्यकसंख्यान्वयबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदिकातादृशान्वयबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रतिचैत्रादिप
दसमभिव्याहृततिवादिपदज्ञानत्वेनाकाङ्क्षाज्ञानत्वेनतु तत्त्वात् चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादिवाक्यघटकतिवादिविषयताचैत्रादिपदसमभिव्याहृततादृशाप
दज्ञानत्वेन तादृशान्वयबुद्धित्वावच्छिन्नप्रत्यहेतुत्वात् न च चैत्रः पच्यते इत्यादिवाक्याच्चैत्रादिविशेष्यकाख्यातसंख्यान्वयबोधोत्पत्त्या चैत्रपदसमभिव्याहृततादिपदज्ञा
नत्वेनापि तादृशान्वयबोधत्वावच्छिन्ने हेतुता न तत्त्वेति चैत्रेण पच्यते इत्यादिवाक्यघटकीभूततादिपदज्ञाने तिविषयतापि तादृशरूपेऽवेतिवाच्यम् चैत्रेण पचति चैत्रः प
च्यते इत्यादिवाक्याच्चैत्रादिविशेष्यकसंख्याभावनायाः संख्यायाश्चान्वयबोधस्यानुदयात् तद्विशेष्यकत्वे हेतुतया अन्वयबोधोत्पत्तिमात्रे चैत्रादिपदसमभिव्याहृततादिविव
क्षोत्तरत्वनहात्वात्पदज्ञानत्वेन हेतुत्वात् चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादिवाक्यघटकतादीनां तादृशसमभिव्याहारस्य तत्र तादृशविषयतायाः तादृशत्वात् चैत्रः पच्यते इत्य

प्राकाद्यान्तस्य=

तादिविषयतायाः जनकतानवच्छेदकत्वात् =१

सुपदत्वप्रकारकत्वादिघटादिपदोपस्थाप्यघटादौ घटादिपदोत्तरामादिपदोपस्थाप्यैकत्वान्वयबोधप्रसङ्गः=४

कर्तृकर्मसंख्यानभिधाने=६

कर्तृकर्मविशेष्यक=

कर्तृकर्मविशेष्यकसंख्याप्रकारकशाब्दबोधः=१२ चैत्रेण पचति=७

विशेष्यतानया=

तिवादिविषयकज्ञानत्वेन जनकविषयतानजनकतावच्छेदिका

तादृशजनकतावच्छेदिका=

जनकतावच्छेदिकैव=२

चैत्रः

चैत्रेणास्वं स्वपचनस्य च कर्तृपरेयत्वदं चैत्रपदं स्वपचतीत्यत्र कर्मपरेयत्वदं स्वपदं = ८

तथा चैककविशेष्यकात्

कर्तृकर्मलकारयोः नवबोधप्रवर्तते = २ ॥ भावनात्सेव्योभयान्वयबोधोपयिक = १

स ... मा ... स्वरूपम्

मु. वा.

१२ 13

उभयविशेष्यकान्वयबोधे = ४

चैत्रः पच्यते तण्डुल इत्यादिवाक्यस्य तण्डुलं पचते चैत्रः चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादिवाक्यस्य = ५

स्तण्डुलः पच्यते तत्र तस्य चैत्रतण्डुलविशेष्यकसंसर्गान्वयबोधो न स्याच्चैत्रः पचति तेन तण्डुलं स्वसंबोभयविशेष्यकसंसर्गान्वयबोधोपयिकतादृशसमभिव्याहारस्तानविषय
तापत्त्यादिपरे सच्चैत्रेन कर्तृकर्मणोस्तृतीयाद्वितीययोः प्रयुक्तावपि तादृशवाक्यस्य प्रयुक्तत्वे कर्तरि साताकर्मणि च दर्शितपरस्परया युगपज्ज्ञानाविशेषण
कान्वयबोधजनकतया प्राख्यातस्याप्रयुक्ततया तादृशवाक्यादुभयविशेष्यकान्वयबोधासम्भवात् नेत्राकाङ्क्षा योग्यतासत्ताकथं न तादृशान्वयबोधः प्रागुक्तविध
यान्वयबोधेऽन्वयबोधसामग्र्यास्तद्वृत्तकत्वाद्यदा नस्य वा प्रतिबन्धकत्वोपगमात् नैवं तण्डुलं पचते चैत्रः चैत्रेण पच्यते तण्डुलस्तत्र द्विकाद्यविषयकसम्भूतलक्षण
दशायामप्युभयविधान्वयबोधात्तदुपपत्तिरितिवाच्यम् तादृशेऽविधान्वयबोधेऽन्यविधान्वयबोधप्रतिबन्धकत्वे तादृशप्रयोगे तथाविधाख्यातनधर्मिकप्रकृतान्वयबाधकतात्
त्स्य देवतया चैत्रः पच्यते तण्डुलस्तया कारकवाक्यान्तरे द्विविधान्वयबोधवारणस्य दर्शितवाक्ये तु पदानेस्य चशक्यत्वात् न च निरूढसङ्गानभिधानस्य तृतीयादि
नियामकत्वे चैत्रः स्वरूपने चैत्रः स्वपचतीत्यादौ तृतीयाद्वितीययोरनुपपत्तिः कर्त्रीयविशेष्यकसंसर्गप्रकारकान्वयबोधोपयिकाकाङ्क्षास्तनीयविषयत्वानिरूपक
त्वस्य तत्राख्यातेन सत्त्वादिति वाच्यम् कर्त्रादिपदस्य समभिव्याहारपदयोः समभिव्याहारः संसर्गान्वयबोधतावच्छिन्नप्रयोजकविषयत्वानिरूपकत्वस्य तथात्वे तृतीयादिविभक्तिनिये
वनियमोपगमेन प्रथमस्य ले चैत्रः स्वपचतीत्यादौ तृतीयाद्वितीयविशेष्यत्वानपदयोः समभिव्याहारस्येव तद्विशेष्यकसंसर्गान्वयबोधप्रयोजकतया कर्मणोरैत्रपदस्वप
दाभ्यां तृतीयाद्वितीययोरनुपपत्तिरनवकाशादिति चेन्न अनभिहितत्वम्अधिकारे कर्तृकरणयोस्तृतीयाकर्मणि द्वितीयेत्यनुशासनस्य किं प्रयोजनमिति वक्तव्यम् चैत्रः पचति
तण्डुलः पच्यते चैत्रस्तण्डुलपदाभ्यां तृतीयाद्वितीययोः प्रयोगस्तद्वेत्त् न किं मतिमन्त्रादिप्रयोगेन तादृशानुशासनस्य तथा विषयप्रयोगाविरोधित्वात् तेन तदभावे तस्य समस्तः
स्यात् न चैवं सम्भवति पचति पच्यते इत्यादि प्रयोगे तादृशानुशासनस्य क्रियायोगे कर्तृकर्मवाचकपदानन्तरं द्वितीयातृतीययोरसाधुत्वस्यात् कर्तृकत्वकर्मकत्वादिबोधो
पयिकाकाङ्क्षाविरहितत्वादिरूपस्य प्रतिपत्तिः प्रयोजनमस्तीति चेन्न हि तत्रैव नियमपरतया पिबन्नेत्रीमेः प्रथमान्तचैत्रतण्डुलादिपदतत्ता दृशाकांक्षापदयोः समभिव्याहारस्येव चैत्रतण्डु
लादि विशेष्यकतत्तत्समभिव्याहारस्यापि संसर्गान्वयबोधप्रयोजकतया चैत्रेणपचति तण्डुलं पच्यते इत्यादिवाक्यवाचकत्वे तृतीयाद्वितीयान्तचैत्रतण्डुलादिपदत्वविशिष्टपदयोः समभि
व्याहारस्यापि तादृशान्वयबोधस्य कर्तृतीयाद्वितीययोरसाधुत्वस्य तत्र नियमार्थमेवोक्तत्वात् तस्मात्तुत्वमेषां सापारणकर्तृत्वकर्मत्वयोः कर्तृकर्मवाचकपदसमभिव्याहृतलकार
कत्वं हि तत्समासे परत्वभिधानमेव तृतीयाद्वितीययोर्नियामकं शिरोमणिभिरप्येवं विवृतम् चादीनां तदनभिधायकत्वं च तद्वाचकत्वं तन्निरूपकत्वं वा प्रागस्मनेप
दस्यप्रत्यक्षत्वेनैतादिना वाक्यादिनिष्ठशक्तिलक्षणादितिनिरूपकत्वात् कर्तृत्वानभिधायकाख्यातस्यैवासिद्धेः तन्नूनं बोधोपयिकाकाङ्क्षा तन्निवेशनेन चैत्रेण
पच्यते तण्डुलस्तत्र चैत्राख्यातस्य कर्मादिवाचकत्वेऽपि तद्बुद्धबोधप्रयोजकाकाङ्क्षाविरहितत्वं तत्त्वमेव चैत्रादिपदोत्तरतृतीयादेवकर्मादिबोधकत्वसम्भवात् तत्र तादृशाका
ङ्क्षायाम्अकल्पनादिति पिन चैत्रेण पच्यतेतस्मात्तृतीयानुपपत्तेः पच्यते चैत्रस्तण्डुलादीपाककृतेः केवलाम सत्पत्तत्तम्नस्य मुख्यविशेष्यनयान्वस्य वा धातुयोधात्तादृशा
ख्यातधात्वोरावश्यवीविशेषरूपाकाङ्क्षायाः कल्पितबोधोपयिकत्वात् न च समभिव्याहारस्याकाङ्क्षा विवरणीयाप्रकृतेनप्रकृतिप्रत्ययोरानुपूर्वीविशेषस्य काङ्क्षायाः

ननूभयविशेष्यकसंसर्गान्वयबोधे उभयविशेष्यकान्वयबोधोपयिकाकाङ्क्षा ... इति = २

चैत्रपदस्वपदयोः = ८

तादृशप्रयोगस्य तादृशानुशासनस्य = ...

कर्त्रादिपदस्य तृतीयाद्वितीयान्तपदयोः समभिव्याहारस्य इति = ८

तं.

कर्त्रादिपदस्य तत्पदव्याख्यातपदयोरित्यादि तथैव प्रथमान्तादिना निवेशात् = ६

तदनभिधायकत्वं तदितिस्मिलमिनिवेशमेव ...

चैत्रादेः १२

तत्र समभिव्याहारस्य हेतुत्वमित्यंशे दोषवृत्तिवाच्यम् तथा सति चैत्रेण पचनीयस्तण्डुल इत्यादावपि तृतीयायाः साधुतापत्तेः तात्पर्यं चैत्रपदाख्यातपदयोः समभिव्याहारस्य कृतिबोधे
चौपयिकत्वात् चैत्रेण विजेष्यते मैत्र इत्यादौ तृतीयात्रुपपत्तेश्च विजेष्यते मैत्र इत्यादितो मैत्रादिकर्तृबोधानापत्तेराख्यातेनपदमैत्रपदयोः समभिव्याहारस्य कृतिबोधौ
पयिकत्वात् किन्तु तत्र तात्पर्यग्रहस्यैव तथा चैत्रेण पच्यमानस्तण्डुल इत्यादावाख्याते कर्तृत्वादितात्पर्यकत्वे तृतीयासाधुरेव चैत्रेण पचनीयस्तण्डुल इत्यादावाख्यातार्थविवक्षायां तृतीयायाः
साधुत्वेऽपि परस्मैपदस्यासाधुत्वात् तत्र चात्मनेपदप्रयोगः परस्मैपदस्यासाधुत्वं च तदा विशिष्टस्य प्रयोजना विवक्षितो भावकर्मणोरिति सूत्रेणात्मनेपदविधानात् आख्यातार्थ
विवक्षायां चैत्रेण पचनीयत्वप्रयोगः शबादिविकरणस्यासाधुत्वात् कर्तृत्वतात्पर्यकसार्वधातुकप्रयोग एव तस्य साधुत्वात् कर्तृत्वकर्मत्वोभयतात्पर्येण चैत्रः पच्यते तण्डु
लः स्वयमेवेत्यत्र प्रयोगः तदेकतरस्यैवाभिधानं यत्र तत्रानभिहिततात्पर्येण तृतीयाद्युत्पत्तेः चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यादौ कर्तृत्वादेराख्यातेनाभिधाने
ऽपि कर्मत्वतात्पर्यकत्वेन तथापि द्वितीयापत्तिश्च इति चेन्न यत्र कर्तृत्वकर्मत्वानभिधानात् चैत्रपदोत्तरं तृतीयाद्वितीये
ऽपि तत्र समभिव्याहारे नाभिधानेऽप्याख्यातेन तदभिधानात् नाभिहितत्वे समभिव्याहारपदानभिहितत्वसामान्याभावस्यैवानभिहितपदेन विवक्षितत्वात् समभिव्या
हारेति कृतावात्मनेपदे गम्यमाने चैत्रपदोत्तरं तृतीयाद्वितीयापत्तिः तद्भिन्नगम्यत्वस्याख्यातस्य तत्र समभिव्याहृतत्वादिति वाच्यम् तथा सति
भुज्यते चैत्रेण ओदनो भोक्ष्यते चैत्रेण तृतीयाद्वितीययोरनुपपत्तिः कृता कर्तृकर्मत्वयोरभिधानात् कृता तत्र भोजनकर्तृत्वकर्मत्वयोरभिधानेऽपि
कर्तृत्वेन तत्कर्मत्वेनाभिहितत्वे चैत्र एव कृतोऽपि नेराभिहितत्वेन तत्प्रधानक्रियाभिहितत्वकर्तृत्वाद्यनभिधाने तृतीयादेः साधुतेति तदुक्तम् प्रधानशक्त्यभिधाने
गुणशक्तिरभिहितवत्प्रकाशते इति कर्तृत्वादिविवक्षायाम् तथापि चैत्रेण दृश्यमाने मैत्रः पश्यतीत्यादौ तात्पर्ये चैत्रविषयकमैत्रदर्शनावाच्चैत्रदर्शनमैत्रदर्शनेन यद्दर्शनविषय
विषयत्वविषयत्वप्रकर्मतायाः कृतामभिधानाद्वितीयानुपपत्तिरिति चेन्न प्राप्तिप्रदिकार्यविशेषणतायामेव लोकमत्वकर्तृत्वादिविवक्षायामेव तदनभिधाने पदार्थान्तरेऽपि
निपदिकार्थविशेषणतया कर्मत्वकर्तृत्वादिविवक्षायां हि तृतीयादिविभक्तेः साधुत्वमिति प्रत्यये प्रत्ययार्थविशेषितत्वात् धात्वर्थमाख्यातार्थविचारावसरे विवेचनीयमित्यलं
मत्वाधिकेन आख्याते कत्वनिहितवचनत्वबहुवचनादीनि संख्याबोधकत्वमावश्यकम् चैत्रो मैत्रश्च गच्छत इत्यादौ द्विवचनं चैत्रमैत्रादिसंख्याबोधकत्वमिति हेतु कत्वहेतुः स्वजनेत्रद्विद्विः
नानिकार्यत्वात् कश्चित्तद्विवक्षया गच्छत इत्यत्र पात्त्ररूपेषु द्विवचनाद्यभावः कथं तत्र द्विवचनान्तत्वं नपुंसकत्वे द्विवचनबहुवचनयोः प्रयोगानुपपत्तेः तत्र तथात्वं कथं
नैवं स्वीकृतेनवहुत्वादेरवगमस्तत्र सिद्धिवाच्यम् भावकर्मनिष्कार्थसिद्धिप्रकार्षेत्तु विभक्तौ तद्वचनाद्यानभ्युपगमात् यथा चैत्रो मैत्रश्च गच्छत इत्यादौ विवक्षितत्वे
तत्र तात्पर्येऽसत्त्वाद्द्विवचनादिबोधकत्वम् ओजसा दिवारेषु सम्यग्दृष्टान्तादिना द्विवचनानि निरूपायेन स्फुटं वदिन्यादिरूपेणौजसादिरूपाणां स्वार्थे प्रत्यय इत्यादिर
वेदयस्थाने वैयाकरणपदार्थेऽप्येकवचनस्याहिताराधितत्वात् एकवचनान्तत्वेन तदर्थसिद्धिसाधारणं हि न बोधकत्वं चैत्रत्रित्रिविधाभिधानाद्यपपत्तिः आख्यातार्थसंख्यान्वयस्य
भावविशेषकत्वं भावमात्रप्रयोगे साम्यपेक्षितानामाख्यातविधेयकालेनैव तत्रान्वयस्य चैत्रकालेनैव कर्तृत्वबोधकत्वाभावात् भावनायामपि विशेषणतया नान्वयो हि

आख्यात । भावकर्थ्या ।

प्रत्ययानां प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वं व्युत्पत्तिः ॥२

एकमात्र एतिप्र्मस्य प्रकृत्यर्थताक्छेदकस्याले तपरसाविता इपत्वं स्वतंत्रप्रकृत्यर्थतावछेदकस्य
सेयोगवृत्तीत्वरवेज्जपदलबतिपदसमभिव्याहार सह्याभावबोधयोग्यजनकत्वात्=१
सह्यौ

आख्यातार्थी संख्यानुरोधेनस्य समानविशेष्यकत्वादि=१ (अनुकान्वयबोधस्य त्रा=) तादृशानुमती=२

कु॰ वा॰
सं॰ सि॰
१४

तामल [illegible] सह्यान्वयबुद्धिं प्रति [illegible] हेतुत्वात् [illegible] पस्थिति योग्यता ज्ञान विशेषादि [illegible]

[illegible]

सह्यान्वयबोधसामग्री=२
दोषरहितवचन=
इत्यादिविषयता योगः स्यात् ६
इत्येतन्मतेन
सामार्थ्यधात्वर्थयो प्रलहादान्वयस्य सत्त्वसंयोगादि फलमत्र भावान्वयरद्वयबोध सामवादिस्य: इत्यादि द्वितीयायाः कर्मत्वाश्रयाकर्मत्वविशिष्ट शक्तिस्तवेनैवादि सर्व=५
इत्यादौ
प्रयोजनाद्वृत्तिविषयप्रत्ययादि मितिकपनदिमादिवृत्तिः इति मतेन द्वितीयाया=१०
संयोगादि=९
यत्नेन यत=७
अनयबोधौयिकतामरस=२
प्रवेलत्वापेक्षाति=२
गच्छतित्यज्ञतिगमने स्यात्
इत्यादेरविलक्षणबोधप्रसंगः=

त्यागस्य च त्यागत्वेन बोध्यत्वात् गमनं प्रति विलक्षणबोधजनकत्वासंभवः
गमनस्यापि त्यागसकर्मकधातुत्वेनाफलावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वानुपपत्तेः
तत्रान्वये सत्येव गमनादेः विलक्षणबोधप्रसंगः = ५

म॰

कर्मप्रत्ययो द्वितीयादिः

न च गमनादिशक्तिज्ञानजन्योपस्थित्या फलाविषयकान्वयबोधस्य कृत्याप्यजननात्तत्र त्यागोपस्थितिं विना सामग्र्यभावात् फलविशेषबोधकतानुपपत्तिर्निर्विशते तथा च त्या-
गगमनादिपदयोः शक्त्या नानाविलक्षणबोधजनकत्वे तिकर्ता व्याप्यस्य त्यजिगम्योः स्पन्दिनासैककार्थवाचकतास्वरूपपर्यायतानापत्तेः तयोर्विलक्षणबोधजनकत्वस्य समु-
पत्तिमर्दनादावागमनादिनः स्पन्दादिपदजन्यबोधसमानाकारकबोधस्य सर्वत्र भवसिद्धत्वात् गमनादिशक्तिज्ञानादिनः फलाविषयकबोधस्यापि प्रसिद्धेः एवं सा तथा
प्यो र विलक्षणबोधजनकत्वे शब्दस्वरूपयुक्तिः समतो [illegible] ग्रामं गच्छति ग्रामं त्यजतीत्यादितो पुर्विलक्षणबोधात् फलविशेषबोधे तन्त्रत्वात् द्वितीयानियामकस्य
विनश्यकतेव क्रम तथा चान्यत्रस्यापि सिद्धमतेनैव विलक्षणसंभवे नैकविधबोधकस्य तयोः पुत्रमानानार्थप्रयोगप्रसङ्गात् तु द्वीरश्चेति च न्यायेन कर्मप्रत्ययादिस-
मभिव्याहृतगमनादिपदस्य तत्फलावच्छिन्नव्यापारे तदादि नाम्यर्थकल्पनेन तत्केवलव्यापारे नादिनाम्यर्थमेव स्वारसिकप्रयोग नियामकमिति एकार्थतात्पर्येण ग्रामा-
दिकान्तस्वारसिकोत्तरग्रामगमनादिपदप्रयोगः एवं त्यजिगमिप्रभृतिसमभिव्याहृतकर्मप्रत्ययस्यापि फलविशेषएव नियन्तृता दृश्यतात्पर्ये मितिविभागादिता-
त्पर्येण ग्रामं गच्छतीत्यादिप्रयोगः तदर्थबोधकत्वमात्रेण न तदर्थतात्पर्येण स्वारसिकप्रयोगनियामकं तथा सति रूढिसाग त्यागेऽपि तदर्थबोधकत्वनियामकत्वात्तिवा-
चकत्वात्तत्तात्पर्येण ग्रामं त्यजतीत्यपि प्रयोगापत्तेः गमनादिपदस्य तत्र त्याग एव निरूढलक्षणोपगमे त्यजिगमनादेरुकूलस्यैव कर्मसम्बन्धं तात्पर्येण नादि-

उत्तरदेशसंयोगावच्छिन्नस्पन्दे लक्षणेति
यथा गमनादेरनुकूलवृत्तिनि विभागस्य संयोगाध्यात्तात्पर्येण गमनादिपदं त्यजिगमनादिनिरूढलक्षणेऽपि संयोगं गच्छतीति प्रयोगापत्तेः भ्रमादिना चेदादिपदस्यापि पूर्वादिबोधक-
त्वापत्तादिनात्पर्येण स्वारसिकतदादिपदप्रयोगापत्तेः नवशक्त्या बोधकत्वं तथा निरूढलक्षणयापि स्वारसिकप्रयोगात्तु शक्तिभ्रमे लक्षणाज्ञाने चात्मेरणाः

गमनादिजन्यविभाग॰ संयोगादिना
स्पन्दविभाग॰ बोध॰

मादेर्विभागादिरूपफलविशेषविशिष्टस्पन्दादिबोधकत्वाभावेऽपि नासिद्धत्ववेति तात्पर्यभ्रमसहकृतशक्तिभ्रमेणतादृशबोधजनकेऽपि तल्लक्षणेः विनालक्षणमधुर्य-
मानतया तस्य स्वाचारोपागमिप्रभृतिनोन सम्भवत्येव नियमः स च त्यागार्थभ्रमैणैव निरूढलक्षितविभागार्थेऽपि वैयाकरणमतादितात्पर्यभ्रमवतो वक्तुः स्वकीयतात्प-
र्येण ग्रामं गच्छतीत्यादिप्रयोगोपपत्तेः तथात्वे तस्यात्पर्यभ्रमासम्भवेऽपि वक्तुस्तात्पर्यानादितभ्रमप्रयोगसम्भावनाहात्ताद्यर्थप्रत्ययोधप्रयोजकलक्षणतादृशनिय-
मेतत्तिरिति प्राचीनमतपरिष्कारप्रकारः नव्यास्तु संयोगादिरूपफलविशेषावच्छिन्नस्य संयोगस्यार्थः तद्वात्वर्थतावच्छेदकफलस्यालितत्वमेव तद्वाचकत्वं नातो गम्या-
दिकर्मत्वस्य पूर्वदेशादौ प्रसङ्गः न वा स्पन्दः सकर्मकत्वं तदनुकूलफलस्य धात्वर्थतानवच्छेदकत्वात् एवं च धातोरेव फलविशेषलाभात् तात्पर्यनियामकत्वे द्वितीयार्थः न
वा कर्मत्वादि द्वितीयेत्यनुशासनविरोधः तस्य कर्मत्वादिफलनिष्ठाधेयता चाचि निरूढत्वे तात्पर्येण तदनुसरण द्वितीयेत्यर्थकत्वात् न चैवं तस्य शक्तिग्राहकत्वानुपपत्तिः स्व-
नादिनाम्यर्थग्रहसम्भारकत्वेन पदस्याख्याशक्तिग्राहकत्वसम्भवात् न च फलस्य परार्थैकदेशतया तत्र द्वितीयार्थत्वे तत्रान्वयासम्भवः स्यात्त्वैव विशेषणे प्रकृते तेषक-
देशान्वयस्वीकारात् गृहं गमनं तु स्पन्दस्यादिनोपात्त धात्वर्थतावच्छेदकफले स्पन्दमेदान्वयसम्भवेनैतादृशप्रयोगस्य तादृशफलविशेषकान्वयबोधकत्वविशेषक-
मुकान्तानन्तरफलोपस्थितित्वेन हेतुत्वकल्पनस्यावश्यकत्वात् तादृशकारणबाधेन धात्वर्थतावच्छेदकफले द्वितीयार्थान्वयबोधासम्भवः न च यादृशयादृशपदसमभि-

क्रियायाः
यत्र संयोगेन स्पन्दः तत्रैव संयोग
विशिष्टविभाग जन्यफलोपस्थितिः
तत्र संयोगविशिष्टस्पन्दमेदान्वयः

तत्र संयोगरूपफलविशिष्टक्रियाजन्यफलोपस्थितिनीति
क्रिया संयोगविशेषणकोऽपि फलोपस्थितिः संयोगानुकूलक्रियायाः
व्यापकतया तत्र फलस्य विशेषणत्वात् = १

बोध॰ ५

संयोगादावेकदेशे॰ २

प्रकृते त्यागादेनिष्ठालेऽ
भ्रमस्य भ्रमत्वात्तत्पत्ति
मति =

विभागादिरूपफलवि
शेषविशिष्टस्पन्दे बोधे = ४

व्यापारत्वात्। फलविशेष्यकस्पन्दभेदान्वयबोधः प्रसिद्धः तादृशपदसमभिव्याहारज्ञानं तादृशपदजन्यफलाद्युपस्थितिं च विना सामग्र्यास्तादृशान्वयबोधोत्पादक-
जिकायामप्रसक्तेर्वोक्तस्थले तदापत्तेः सम्भवति वाच्यम् पृथगसमासादिपदादेव लक्षणया शक्तिभ्रमाद्वा तादृशफलोपस्थितिसत्त्वे फलविशेष्यकस्पन्दभेदान्वय-
बोधप्रसङ्गात् गमनादिपदसमभिव्याहारज्ञानजन्यफलोपस्थितिं च विना सामग्र्याः फलविशेष्यकस्पन्दभेदान्वयबोधप्रयोजकतया अप्रयोजकत्वात् तदुक्तेन शक्तिभ्रमाद्यनधी-
नबोधेऽपि फलांशे स्पन्दभेदादिलाभप्रसङ्गात् एवं च फलव्यापारयोः पृथक्शक्तिस्वीकारेऽपि न निस्तारः तथात्वेऽपि गमनं स्पन्दस्तथा देशफलशक्तिभ्रमेण स्पन्दभेदा-
न्वयसम्भवेन तादृशप्रयोगापत्तिरीदृशस्थलादिविवेचनं नैतद्विशेष्यकवृत्तिज्ञानजन्योपस्थितिजन्यतावच्छेदककोटौ तादृशोपस्थितेरवच्छेदकत्वेन पुनः निवेशनमावश्य-
कं विशिष्य तत्तन्मध्यस्थसमभिव्याहारायोपस्थितेरेवैकविधबोधेनानादेशनायामवस्थितत्वात् एकपदाधीनतद्विषयकशाब्दबोधे परात्मरहितत्वज्ञानजन्यतदुपस्थिते-
र्व्यभिचारस्य प्रकारान्तरेणावारणीयत्वासम्भवात् एवं च धात्वर्थतावच्छेदकफले द्वितीयार्थान्वयबोधे तत्तन्निविष्टत्वात् एतादृशाकारणस्य समभिव्याहारस्य सङ्केतरितिवदति अ-
त्रेदं चिन्त्यते व्यापारमात्रस्य धात्वर्थतायामपि सकर्मकत्वं गमनत्वजातीयत्वात् फलावच्छिन्नव्यापारस्य गुरुत्वेन धात्वर्थत्वे चिन्तनम् अन्यफले द्वितीयादेः शक्त्यन्तरकल्पना-
माधेयतानिरूपितविशिष्टक्रियाकत्वनमेवोचितम् न च भवन्मतेऽप्याधेयत्वे द्वितीयादेः शक्त्यन्तरस्य कल्पनीयत्वात्तद्देशसाम्यमिति वाच्यम् ग्राममध्यास्ते ग्राममधिशेते इत्या-
ममधितिष्ठतीत्यादौ द्वितीयायाः सर्वमतेऽप्याधेयत्वबोधकतया तत्र शक्तिकल्पनस्यावश्यकत्वात् न च द्वितीयायाः संयोगादिवाचकत्वमतेऽप्याधेयत्वे तत्तल्लोवन-
त्वशक्तिरिति वाच्यम् आधेयतात्वस्याखण्डतया संयोगादिसमशरीरत्वात् संयोगत्वाद्यवच्छिन्ने तदवच्छिन्ने वा शक्तिः कल्पनीयविनिगमकाभावात् युक्तस्तावन्-
मात्माधेयत्वे लक्षणैव शक्तिः सकर्मकत्वमेव यदि च द्वितीयादेः फलवाचकत्वमते फलेऽपि तत्र लक्षणैव न तु शक्तिः शक्तिस्तु सकर्मकत्वमेव संयोगविभागादिरूपफले-
कफलाभे तथा सकर्मकत्वं तत्तदर्थे गृहीतस्य विनिगमकत्वादिति चेत् तथापि तन्मते धात्वेजन्यस्य द्वव्यापारस्योपस्थितेः शाब्दबोधे धात्वर्थकल्पनमधिकं द्वितीयायाः सम-
भिव्याहारस्य तादृशबोधे न फलविशेष्यावच्छिन्नव्यापारबोधे तत्तद्धात्वर्थतावच्छेदकतयोः तादृशव्यापारोपस्थिते हेतुतायामपि सिद्धत्वात् यदि च स-
त्त्वस्मादिति न द्वयशक्तिभ्रमाद्व्यक्तीत्यादिके पिप्पलव्यापारबोधस्यान्वयविकरणतिमपचने तथापि तन्मते शाब्दबोधे द्वितीयादिजन्यफलोपस्थितेः कारणतायाः कल्प-
नाधिक्यं तज्जन्याधेयत्वोपस्थितेर्हेतुतावच्छेदकस्य कृत्स्नतान्वयो धेनो भवयमनवश्यकत्वादिति चेन्न युक्तनमते तादृशाकरणताधिक्यं नव्यमते न्यायांशकृती-
त्यादिवाक्यतात्पर्यविषयत्वादृशसामग्र्याः समानविषयकत्वनियामकतया तद्विषयकफलप्रकारताविरूपितव्यापारविशेष्यताशालित्वेन घातजन्योपस्थिते र्निवे-
शनीयतया तस्यास्तादृशविशेष्यताशालित्वेन व्यापारविशेष्यताविरूपितफलप्रकारताशालित्वेन वा निवेशाय नव्यविनिगमनाविरहात् सामग्रीप्रतिबन्धकता-
यां कामवच्छेदकगौरवं च प्राचीनमते द्वितीयाजन्यफलोपस्थितेः सामग्र्यन्तर्निवेशः नव्यमते सिद्धतज्जन्याधेयत्वोपस्थितिनिवेशस्थलीयपवेतिनव्यमतेतादृश-
स्थले शाब्दबोधस्याधिकविषयकतया तन्मते धात्वादिकमप्यधिकमेव शास्त्रीयत्वेन विशेष्यविशेषणभावनिबन्धकसामग्र्याम्नायविशेष्यतेति गौरवम् व्यापारफलस्य द्वितीं-

संयोगोजनकतासम्बन्धेन न्यायार्थतदृतितनेवसम्बन्धे
न तद्रूप स्वसम्बन्ध तिप्रवृत्ति॥ नञर्थः॥

भूमिनिरूपितवृत्तितासम्बन्धेन महीरुहनिरूपितसंयोगाभावः सम्बन्धेन नतु [illegible]

३

यार्थत्वे भूमिं गच्छति न महीरुहमित्यादौ महीरुहवृत्तिसंयोगादेर्जनकतासम्बन्धावच्छिन्नाभाव एव नञर्थो बोध्यः सच तद्व्यक्तिनियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकतया प्रसिद्धः नव्यमते तु द्वितीयार्थस्याधेयत्वस्य फलनिष्ठाभावप्रत्ययेनैवेति नानुपपत्तिः नच भूमिकर्मकगमनकर्तरि महीरुहकर्मकगमनकर्तृत्वाद्य
भावः प्रतीयत इति वाच्यम् कर्तृवाचकपदाश्रवणस्थले तदसम्भवात् नचैवं न्यायात्मना अन्वयबोधानुरोधेन कर्तृवाचकपदाध्याहारस्यावश्यकतया ध्याहृतनप
दोपस्थाप्यकर्तृत्वे एव तादृशाभावबोधनञा बोधयितव्यत इति वाच्यम् आख्यातार्थतिरोधायकस्यान्वयबोधस्य सम्भवेनाध्याहारस्यानावश्यकत्वात् भूमेर्गमनेन महीरु
हस्येत्यादौ द्वितीयासमभिव्याहृत [illegible] कृत्यर्थाभावबोधकतायाश्चावश्यकत्वात् तद्धितत्वाद्याश्रयतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकगमनाभाव एव प्रतीयत इ
ति सम्यक् अनुयोगित्वसम्बन्धेन नञर्थे वृत्तिविशिष्टे नाभावबोधकताया [illegible] इति चेन्न तद्व्यक्तिनियामक[illegible]स्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे कोऽपि दो
षः प्रयोजनकतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंयोगाद्यभावस्यातिरिक्तस्य कल्पने गौरवमिति चेन्न नाहमभावस्य संयोगजनकत्वाद्यभावसम्मतिप
त्वेन तत्त्वस्वरूपप्रत्यासत्तौ भगवतादिसिद्धत्वात् अतिरिक्तप्रतियोगिताकल्पनमपि तिचेत् अस्तु तर्हि एवम् उपदर्शितवक्तृविधतावच्छेदेन तादृशगौरवस्याकिञ्चित्क
रत्वात् अथ फलस्य द्वितीयार्थत्वे तद्व्यक्तिनियामकस्य सम्बन्धस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि [illegible] गच्छति न गुणमित्यादौ गुणादिनिष्ठसंयोगादेर
फलस्याप्रसिद्ध्या न नञर्थान्वयबोधस्यानुपपत्तिरिति चेन्न तत्राधेयतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रकृत्यर्थाभावस्यैव द्वितीयार्थेन नाबोधनीयत्वमात्रत्वस्व
श्रोतर्गुणं गच्छतीत्यादिवाक्यस्य योग्यत्वमेव बाधप्रमाणतया अस्तु वा नञ्चाभावस्य हि भावत्वेनाभिगमनेन गुणाभाववत्फलानवच्छिन्नता प्रयुक्ताभाववान् स्वगुणस्य कारक
एतान्वयबोधः परे तु तद्व्यक्तिनियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन नव्यमते च संयोगे वृत्तिनाभावमित्यादौ न तिविरहः तथाहि समवायसम्बन्धाव
च्छिन्नाधेयत्वमेव द्वितीयार्थो वाच्यः अन्यथा कालिकादिसम्बन्धेन गगनादिवृत्तिसंयोगादिमादाय तादृशसङ्गात् तथा चाभावादिनिरूपितस्य तथाविधाधेयत्वाप्रसि
द्धौ नञर्थाभावबोधासम्भवः निरूपितत्वसम्बन्धस्य तद्व्यक्तिनियामकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाधेयताया [illegible] अवच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रकृत्यर्थाभावबोधे
न सम्भवस्यैव स्वादुः अत्रोच्यते तद्व्यक्तिनियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे चाधेयत्वं संसर्गः विभक्तेः सङ्ख्यामात्रमर्थः फलावच्छिन्नव्यापारस्य धात्व
र्थत्वमेवोचितम् अस्तु वा अन्यतिवैचित्र्यात्तात्पर्येण धात्वर्थयोरवयिता [illegible] तदेवाधेयत्वस्य सम्बन्धः संसर्गः प्रागुपदर्शितप्रकारेण वा तत्सम्भवात् न
चैवं त्यक्ते लाघवान्वयकाशः फलेश्वत्[illegible] किं कल्प्यते सामग्रीप्रतिबन्धकतायां द्वितीयार्थफलोपस्थितिधानजन्यव्यापारोपस्थितस्य यनिवेशपत्त्याने आव
जन्यविशिष्टविषयकोपस्थितेरेकस्यैव निवेशलाघवात् वस्तुतस्तु [illegible] धिकारविषयत्वेनानः पुरुषस्यादेः स्वत्वादेः संसर्गतानिराकरणावसरे सामग्री
प्रतिबन्धकतायां लाघवस्य दर्शितत्वात् द्वितीयादेराधेयत्वमर्थः फलावच्छिन्नव्यापारस्य [illegible] धात्वर्थत्वे कर्मत्वेन तस्य फलमर्थः अन्यथा ग्रामो गम्यत इत्यादौ
ग्रामादेर्व्यापारजन्यफलाश्रयत्वरूपकर्मत्वप्रतीत्यनुपपत्तेः यत्र तु विशेष्यविशेषणभावापन्नयोः पदयोः समानाधिकरणविशेष्यविशेषणभावापन्नयोरेव तथात्वे

संयोगादिः समवायेन निरूपितत्वेनाधेयतासम्बन्धावच्छिन्नाभाववत्त्वं [illegible]

आधेयतासम्बन्धेन [illegible] वा कथं योगमात्र
प्राप्तिसमवेतत्वाभावमित्यादौ आधेयताभावाभाववत्संयोगः
समवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं [illegible] धर्मस्य [illegible]

३

व्यु·वा·
१६

धेयत्वसम्भवात् नन्वविपरीतविशेष्यविशेषणभावापत्तेः यत्नफलेधात्वोः पृथक्शक्यत्वानुपगमात्· प्रयत्नविचित्राणां कर्तृत्वान्न समभिव्याहारस्थले व्यापारविशे
षणतया भासमानफलसंकर्मकत्वात् तत्स्थले तद्विशेष्यत्वभानमिति न च पृथक्शक्तिस्वीकारेण हि सामग्र्याः प्रतिबन्धकतायां विशिष्टविषयकोपस्थिति
स्थलेऽनुपस्थितिद्वयनिवेशेन गौरवात् गम्यादेः समपर्यवसानं ---- प्रभृतिसमानार्थकत्वाच्च वतामिव विशेषदर्शनानामधिगमने संस्पर्शादिव्याकरणे संयोगा
देः समन्वयेऽन्वयबोधापत्तेर्दर्शितत्वात् धातुवीरत्वाच्च संयोगादिविशेष्यकत्वनिरूपितान्वयानुपस्थितिर्वारिता यावत्या विधायकत्वापत्तेः सामग्र्याः प्रतिबन्धकत्वात् न
त्वज्ञानपदस्थाप्यव्यापारांशे तन्निष्ठविशेषणता बोधनान्वये ज्ञानस्य तादृशान्वयबोधप्रतिबन्धकत्वात् न गौरवादिति फलस्य हि तथाभावे वेदन्तभवसिद्धं तदा पुनर
नायुग्म्याफलव्यापारयोस्तत्वैकदेशशक्तिद्वयमेव धात्वोः स्वीकरणीयम् अन्यथा व्याख्यानस्याग्रपदत्वमेव तत्तत्प्रपञ्चः पृथिवीत्वमेव तत्वे ग्राह्यद्वितीयार्थाधेयतार्थं कर्तृव्या
पारे तदन्वयतात्पर्ये तत्सम्प्रदायस्य द्वितीयायाः अनुपपत्तिः न हि भूदेशवृत्त्यादिवृक्षादिकस्थले समवायसम्बन्धे इति मेघस्य धात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रया
धेयतान्वयः द्वितीयायाः साकाङ्क्षत्वकल्पनाव्यापारे तदुपस्थापितानाधेयत्वान्वयसम्भवात् सप्तम्यर्थाधेयतोपस्थितिसप्तमीसमभिव्याहारज्ञानं हि दितायाप्त्व
सामग्र्याः स्वान्यस्थान्वयबोधनियामकत्वात् द्वितीयासप्तम्योः समानार्थकत्वेऽपि तुल्यविभक्तित्वात् नायं दृष्टकारणकत्वादेकतयोर्विधानात् अथ याधः संयोगावच्छिन्नस्पन्द
स्य पतनधात्वर्थत्वात् धात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रयाधेयतान्वयबोधकत्वात्तृतीयायां न यतितव्यमिति शब्दो न पपत्तिः न च द्वितीयोपस्थापिताधेयत्वप्रकारकफलविशेष्यकान्व
यबोधे गम्यादिजन्यफलोपस्थितित्वसमभिव्याहारज्ञानं चेदितरसामग्र्यवयवघटितकान्वयपदधात्वनन्वयतदुपस्थितिघटितसामग्रीतिनातिप्रसङ्ग इति वाच्यम् पतधा
त्वैनैव यत्र संयोगावच्छिन्नगमनं तत्र गमनादिनोपस्थापितेन तत्र संयोगे द्वितीयार्थाधेयत्वान्वयादिति अत आह धातुनत्वाच्च संयोगावच्छिन्नस्पन्दोपस्थितेः शाब्दबोधका
पूर्णतायामवच्छेदकसंयोगसंसर्गतायामधिकरणत्वेऽवच्छिन्नत्वविशिष्टत्वेऽपि नाहस्य विषयताशालिसंयोगोपस्थित्यादिघटितसामग्र्यापत्तसंयोगविशेष्यक
द्वितीयोपस्थाप्याधेयत्वान्वयबोधप्रयोजकत्वेन गमनादिना अतिप्रसङ्गः न चैवं पतनावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वमस्य सकर्मकत्वव्यवहारापत्तिर्द्वितीयेति वाच्यम् अप्रामाण्यात
वच्छिन्नफलावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वस्यैव तादृशसमभिव्याहारनियामकत्वात् उत्तरदेशेन नावच्छिन्नफलगमनार्थत्वावच्छेदकमिति तदनुपपत्तिः अतः पतनाग्नि
संयोगावच्छिन्नक्रियानुकूल ---- व्यापारस्यन्नदोऽस्य यथा धात्वर्थतावच्छेदकसंयोगाश्रयस्य पतनेन तत्केशैतदाश्रयावच्छिन्नावच्छेदकतादृशफलत्वविरहात् सं
योग निष्ठाधाधात्वर्थतावच्छेदकताकत्याग्रयोगाग्निनावच्छिन्नत्वात् नचाग्निविशेषितसंयोगस्य धात्वर्थतावच्छेदकत्वे ग्रामं तत्र सोऽतीव्यान्वयप्रसङ्गः इहेदम्
ताावच्छेदकविधेयकोऽरस्यादिति वाच्यम् सप्तम्यर्थाधेयत्वधात्वर्थतावच्छेदकफलत्वप्रकारकत्वात् अग्नौ गरोनीमाशेऽनुधात्वर्थविशेष्यसंयोगानुकूलक्रि
याजनकत्वरूपस्य पारस्यैवान्वयेन तज्ज्ञानत्वयानवकाशात् हस्तव्यापारे तत्र संयोगकर्मत्विति नपरम्परासम्बन्धेन हस्ते पचतीत्यादौ तत्रशुलादिनिरुपधात्वर्थाग्निसंयो
गादितत्पक्षव्यापारे हस्तादिस्थितिपाधिकरणात् इतिवत् न च तपापिहस्तादिसंयोगाग्नित्वितावाभेनाह स्वसंयोगानुकूल हस्तादिक्रियानुकूलस्वरूपव्यापारेऽस्मिन्सम्बन्धे

अग्निनिरूपितहस्तत्वशालित्वंस्तिसंयोगावच्छिन्नहस्तादिक्रियानुकूलव्यापारे हस्तकर्तृत्वमिति

अग्निहस्तिहस्तादिसंयोग

संयोगादौ सुखदसेरा
स्ववृत्तिबाधे

पक्षस्याप्रवृत्तकत्वे :स्वल
त्वबाध

प्रयोगपत्त संयोगे
स्वाश्रयवृत्तिक्रि
यानुकूलत्व

अग्निहोत्रिवत्

नाग्निहोत्रिवत्स्वाप्यर्थतेनाभावात् तथा विरहेऽप्यर्थे पौनरुक्त्यं दुष्परिहरमेवेति वाच्यम् तत्र पौनरुक्त्यस्येष्टत्वात् अत एव विशेषकाग्नौ जुहोतीति तत्र प्रयुक्ते प्रयुक्त
नेच संस्कृते वह्नौ जुहोतीत्यादिकमेव तत्र वह्नौ विप्रयुक्ते वह्नौ संस्कृतत्वस्याभानं द्रुतिक्रियावत्त्वकी तदाश्रयार्थतावच्छेदक वह्नौ संस्कृतादिपदार्थान्वये संभ
वेन निष्कृतादेष्टा प्रधानत्वं वच्छिन्नधात्वर्थतावच्छेदकत्वाव क्रियारूपफलाश्रयत्वात्कर्मत्वोपपत्तिः यत्तु फलत्वर्थतावच्छेदकत्वं धात्वर्थत्वग्रहविशेष्यांशे साक्षात्
कारकत्वेन जुक्रियायामेव तत्संयोगांशे पीतिना स्निग्धहोतीति कर्मतापत्तिरिति तत्र सत् अजां ग्रामं नयतीत्यादौ संयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यापारादिरूपधात्व
र्थसंयोगादेः साक्षात्प्रकारतयानन्वयीभूतग्रामादेः कर्मत्वानुपपत्तानीवहारेर्हि कर्मतानापत्तेः अपत्तनग्रामादेः प्रधानकर्मत्वेनात्र वापित्वगौणक
र्मेवेति अत एव नारदाकर्मद्वयमाख्याते नतेनाभिधीयते प्रधाने कर्मण्यभिधेये नीवहादीनां हि कर्मण्यभिधेय ऐष्यमनादिति अजां ग्रामो नीयत इत्यादिको नयो
गइति चेन्नर्हि ग्रामादेरिवाजापि धात्वर्थतावच्छेदकफलशालितेन गौणकर्मतापत्त्यावरहिं चैत्रं होतीति प्रयोगापत्तिर्दुर्वारेवेति अस्मन्मते वाग्यानवच्छिन्नसं
योगविषयतार्यातिपात्वजन्योपस्थितिविशिष्टमानमप्यत्र संयोगेहितीयार्थत्वपदबोधप्रयोजकतया नैतादृश प्रयोगापत्तिरिति यत्र तु पः संयोगावच्छिन्नस्पन्दा
नै॰ त्वपर्यार्थः अपिलजन्यतावच्छेदकताविशिष्टावच्छिन्नरूपव अत एव फलावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वात् स्पन्दकर्मकत्वमितिनत्र फलस्य धात्वर्थतावच्छेदकत्वे स्पन्द
एव संप्रत्यपर्यात्वस्योपगन्तव्यतयावदानदिति इष्टमिति सैवत्तत्वादृश्यतिनयाभूतते पततीति प्रयोगानुपपत्तिः वदनादिगतस्पन्दप्रत्ययमभूतत्वादिहत्रिव स्प
मितिचेन्नर्हि इहात्मनतीति वहूते पततीत्यपि स्यात् अस्मन्मतेऽत्राग्यव्यापारे स्वप्रत्ययेनात्वेऽध्यापकत्वमितिवैतिग्रानत् अधः संयोगावच्छिन्नस्पन्दस्य धात्वर्थतावच्छे
दकत्वेन तदन्वयस्य दोषः अत्र तत्र भूम्यादेः कर्मत्वविवक्षायां भूमिं पततीति प्रयोगस्य इष्टत्वात् अत एव द्वितीयाश्रितेनादिरिति द्वितीयासूत्रे णनरकं पतितेत्यादिरूपे उदाहृतं ह॰
नीयासमासविधानमप्युपपद्यते धात्वर्थतावच्छेदकफले द्वितीयार्थाधेयत्वावायाधानवच्छिन्नफलावस्थितत्वेऽतत्त्वावच्छिन्नं होतीति प्रयोगत्वात्पत्ययस्वीक्रिय
तत्वतिव्याप्ति तदपिनशोभनम् तथा सति भूम्यादिपदोत्तरत्वकहाचित्समभीकराचिद्द्वितीये तस्य विधानमकाल्पवप्रसङ्गात्तत्त्व कार्ये प्रोक्ताधेयत्वविवक्षायां द्वितीं
येतस्मोहपुस्तकफलेऽशपवयसमर्थितत्वपस्त्वावशंपस्त्वीकरणीयन यावकमशा कलत्वादिति ब्राह्मणगाधनेरहातीत्यादौ स्वत्वध्वंसविशिष्टपरस्वत्वाश्च फलेऽत्रा
धात्वर्थः तादृशस्वत्वस्य पधात्वर्थतावच्छेदकफलवद्द्वितीयार्थान्वयः उपेत्यागमतिग्रहकारणाद्यपरस्वत्वनिवेशः दानेत्सप्रदानस्वत्वजनकमपितत्स्वीका
रएवेतिमतेत्तस्वत्वध्वंसानुकूलपरस्वत्वप्रकारकैव तद्दधात्वर्थः स्वस्वत्वध्वंसरूपफलाश्रयत्वादन्स्य कर्मतावप्रतिग्रहदानीत्यादौ स्वस्वत्वजनकेच्छारूपः स्वी
कारविशेषोधात्वर्थः स्वत्वरूपफले च द्वितीयार्थाधेयत्वान्वयः तण्डुलं पचतीत्यादौ रूपादिपरावृत्तिजनकसंयोगो धात्वर्थः रूपादिपरावृत्तिरूपफले च द्वितीया
र्थाधेयत्वान्वयः तण्डुलादेरित्रिता त्वयः ओदनं पचतीत्यादौ वौदनादिपदस्य तादृशफलपरमात्तण्डुलं तत्तया ओदनं भक्तं स्थालीगर्भेऽधान यथेन धात्वर्थः तत्तु गतावधःसं
योगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यापारः तादृशक्रियात्मकफलपक्षोरत्तरादिक्रिया त्वयः तादृशद्युतानगनावधःप्रदेशास्यत्त कर्मत्वम एवमन्यासकर्मकधात्व

तन्निष्पादके तण्डुलादौ तत्तदा अत एव पचिनिपाकानुकूलप्रगमेऽप्युपगमे च तण्डुलं पचतीत्यादौ तण्डुलादिपदस्य ॥ २

दोग्ध्यादि = विभागादि = २

गोः सम्बन्धिपयः क्षरणानुकूलव्यापारानुकूलकृतिमान् = २

सु॰ वा॰ २७

मर्थाः समन्वनीयाः गां दोग्धि पयइत्यादौ द्विकर्मकधातुसमभिव्याहृतगवादिपदोत्तरद्वितीयायाः क्रियाजन्यफलशालित्वानुपनायकत्वे तु कर्मत्वं बोधयति कारका-
धिकारीयानुशिष्टिं चेन्निरुक्तेत्यपादानत्वादिविवक्षाविरहे धात्वर्थप्रतिपाद्यत्वविषयमेवच्छिन्नस्यापि कर्मसंज्ञाभिधानात् गवां पयो दोग्धीत्यादौ धात्वर्थनिरूपितत्वं षष्ठीग-
वादिसम्बन्धो न विवक्षितः अपि तु तीयान्वयी सद्वितीकर्मत्वविवक्षया द्वितीयानवकाशः किन्तु षष्ठीति वाच्यं बोध्यमेवेति अत्र धात्वर्थप्रतिपाद्यत्वं तदर्थतावच्छेदकको-
टिप्रविष्टमाधारत्वं गां दोग्धीत्यादौ धात्वर्थतावच्छेदककोटिप्रविष्टमेव द्वितीयार्थान्वयात् तथाहि क्षरणानुकूलव्यापारो दुहधात्वर्थः द्वितीयार्थश्च जनकतास-
म्बन्धेन क्षरणान्वयी विभागः विभागे चाधेयतया प्रकृत्यर्थगवादेरन्वयः एवं च धात्वर्थतावच्छेदकक्षरणरूपफले प्रधानकर्मतीयार्थान्वितद्वितीयार्थजन्य-
त्वेन प्रधानकर्मगोपदार्थान्वितद्वितीयार्थविभागजनकक्षरणानुकूलव्यापार इति गोनिष्ठविभागानुकूलपयोनिष्ठक्षरणानुकूलव्यापारकर्तृत्वं मैत्र इति गां दोग्धि पयो-
मैत्र इति बोधः न च विभागे पयःप्रभृतेरन्वयमेवेति न हि वत्सादिद्वितीयानवकाश इति वाच्यं धात्वर्थतावच्छेदके विशेष्यान्वयिनो विभागस्यापादानत्वरूपत्वात् ।
तत्र त्वपादानत्वविवक्षायां पञ्चम्यर्थविभागान्वयः वस्तुतो विभागावच्छिन्नः क्षरणानुकूलो व्यापारो दुहधात्वर्थः द्वितीयार्थश्च हेतित्वेन च
धात्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वरूपं कर्मत्वमेवान्यत्र प्रतीयत इत्यनुशिष्टिं चेत्तस्य विषयतेति वाच्यम् धात्वर्थतावच्छेदकतया तत्र विशेषणतया तत्
द्विशेषणत्वरूपत्वात् तत्र क्षरणानुकूलव्यापारमात्रं धात्वर्थं न याविवक्षितं क्षरणान्वयि विभागस्य विशेषणत्वेन धात्वर्थतावच्छेदकत्वबोधिका पञ्चमी क्वाचित्कं दोग्धि
पयः कस्य विशेषण दोग्धि पयः इत्यत्रापि नियमः अत्र वा गां दोग्धि पयः इत्यत्रापि विभागो धात्वर्थतावच्छेदककोटिप्रविष्ट एव वृत्तादि भजनतस्त्रैकावधित्व
त्वपादानत्वविवक्षायाञ्च पञ्चमी अत्र पयत्वविवक्षायां च द्वितीया अत्र विभागे वाप्यपदार्थ स्वरूपसम्बन्धविशेषः अत्र क्षरणानुवर्तिनः परसमवेतत्वस्य द्वितीया-
र्थत्वान्न पयोऽपि क्षरणस्यापि पयोनिष्ठविभागजनकत्वेऽपि पयः पयो दोग्धीति नियमयोगः पराम्बविभागावच्छिन्नतावच्छेदकेनान्वयः विभागाश्रयपयसा गवा दि-
निष्ठप्रधानकर्मत्वमाख्यातार्थः अप्रधाने दुहादीनामिति अनुशासनात् तीक्ष्णनिष्ठधात्वर्थक्षरणे वाऽन्वयः आख्यातार्थक्षरणे च धात्वर्थव्यापारान्वयः त-
था च विभागावच्छिन्नक्षरणानुकूलव्यापारजन्यक्षरणजन्यविभागाश्रयो गौः इत्याकारकोऽवबोधः अत्र वा विभागावच्छिन्नक्षरणानुकूलव्यापारविशिष्टव्यापारजन्य-
णजन्यविभागाश्रयो गौरित्याकारकोऽवबोधः अत्र वा विभागक्षरणव्यापारेषु विशेष्यविशेषणभावेन प्रधानोः शक्तिः तत्र विशिष्टलाभोऽन्वयबलात् कर्माख्याते स्थले
चाकाङ्क्षावैचित्र्यात् तेषां विशेष्यविशेषणभाववैपरीत्यात् व्यापारजन्यविभागपयसा धात्वर्थे तथैव लाभः अप्राप्ययुतमेवाख्यातार्थः एवं च क्षरणविभागयो-
र्द्विधा भावे गौरेककर्मसमभिव्याहृतेन द्वितीयाप्रत्ययेन पदेनोपपन्नसम्बन्धेन प्रधानकर्मतीयायां विभागावच्छिन्नक्षरणसम्बन्धेन पयसा
तात्पर्यक्षरणान्वितसम्बन्धेन तीयान्वितसाकाङ्क्षस्य वाकेवलेन धात्वर्थेन कर्मवाचिविभागावच्छिन्नक्षरणाश्रयत्वरूपप्रधानकर्मत्वस्य बोधनेच्छा कथं अप्र-
विधेः कृत्वस्य सुगमत्वं नयादुर्दुह्यते इति वाक्ये गौरित्यादौ प्रयोगः पौरवं गां याचते इत्यादौ दुहादिप्रयोगश्च यदानिच्छया चतुर्थ्यर्थः प्रधानकर्मणि गवादौ अन्वितं

विभागस्यान्वयः =

गो निष्ठविभागजनकपयःक्षरणं =

अतो न विभाग विभक्त्यर्थ तवि वक्ता द्वितीयान्वयकाधात दोषः =

पञ्चमी ५

गोः पयो दुह्यत इत्यत्र ५० अप्राप्तो नार्थ क्षरणेन वा ५

गोः पयः [illegible]

पञ्चम्यर्थे नान्वयो नार्थ नेवच ३

कर्मत्वबोधः ५९

विभागावच्छिन्न क्षरणान्वितत्वीर

आत्मनेपदेन =

व्रजप्रतियोगिकत्वाश्रयभेदवान् इतिदेशाश्रयगो वृत्तिसंज्ञारानुत्पादप्रयोजकव्यापाराश्रयो गोपः ॥२९
गोपनिष्ठव्यापारप्रयोज्यगोवृत्तिसंचारानुत्पादाश्रयदेशनिष्ठभेदप्रतियोगी व्रजः ॥३०

यत्नभूर्दं दर्शनः ॥२

बोधकद्वितीयाद्यन्त ॥२

द्वितीयार्थविषयत्वं धात्वर्थतावच्छेदकतानेवेति सविषयकज्ञानादिरूपविषयोपहितेच्छाबोधकधातुस्थले ज्ञानादिविषयत्वमेव प्रधानकर्मत्वम् अतएव
घटो जिज्ञास्यत इत्यादौ घटादेः सकर्मकता अर्थैवं पदविषयकदानमप्रसिद्धमिति द्वितीयकर्मत्वं समभिव्याहृतधातोः क्वागतिरिति चेन्न गमनेच्छा तत्
कश्चात्रपुरुषो यगमनादिप्रकारकदर्शनेच्छाबोधकविशेषदर्शनवाचः समेति विवेचनीयं चेदमग्रे यो रवणदोत्र द्वितीयायाः स्तुवृत्तिरेवार्थः तस्याश्रदानेन
यः पोरवस्य ताद्दशदानाश्रयत्वमेवाप्रधानकर्मत्वम् नचैवमिच्छाविशेषरूपदानस्याश्रयत्वकर्तृत्वमेवेति वाच्यम् धातूनन्यप्रतिपत्तिविशेष्यीभूततदाश्र
यत्वस्यैव कर्तृत्वरूपत्वात् अत्र च दानस्य ताद्दशप्रतिपत्तिविच्छायपधात्वर्थविशेषणत्वाद्वेत्यपोरवोगां याचत इत्यादावुभ कर्मणेव वृत्तीच्छाविषयगोकर्मक
दानाश्रयः पोरवस्तस्य न्वयबोधो बोद्धव्यः यद्यपि निरुक्ता या ज्ञाभिहितेवेति दुहियाचिरुधिप्रच्छिचिञामिमध्यपरमितस्यपादानेनैव चरितार्थतया याचेरुपादान
मनर्थकं तथापि याचमानः शिवं स्तुत्यानिस्त्रादौ याचतेर्न विरुद्धमित्यर्थकतेति तदुपादानं तत्रेद्रिव्यापारजन्यप्रकारके व्याधात्वर्थः रुक्मां प्रधानकर्मकल्याण ८
त्वितद्वितीयार्थविषयतायाश्चान्वयः व्यापारश्च स्तुतिस्तस्य रत्नानितिद्वितीयार्थस्यान्वयः तथा च स्तुतिव्यापारजन्यत्वप्रकारककल्याणेच्छाश्रयः तस्यान्वयबोधः
गां व्रजं रुणद्धीत्यादौ देशान्तरसंचारविरोधिव्यापारो धात्वर्थः संचारविरोधित्वं च संचारानुत्पादप्रयोजकत्वम् अत्रत्यादेप्रधानकर्मगोवृत्तित्वान्वयः देशविशे
षणीभेदे व्रजमिति द्वितीयान्तार्थव्रजप्रतियोगिकत्वान्वयः रुद्धे तेगां व्रजं रत्यादावन्वयबोधोप्यूहनीयः गुरुं धर्मं पृच्छतीत्यादौ जिज्ञासाबोधकव्यापारो धा ८
त्वर्थः बोधो गुरुवृत्तित्वस्यां जिज्ञासायां धर्मविषयत्वस्यान्वयः शिष्यो धर्मं ब्रूते रमरन्तानां ब्रूत इत्यादौ प्रश्नप्रयोगो धात्वर्थः ज्ञानेधर्मविषयतस्या शिष्य वृत्तित्वस्या
न्वयः तित्वादौ तथा सति परजिज्ञासाविषयचैत्रज्ञानेच्छया प्रश्नः ताद्दशप्रश्नाच्च सामग्रीबलेन मैत्रस्यापि पृच्छकजिज्ञासाज्ञाने तन्मैत्रं पृच्छतीति प्रयोगस्य एवं
यत्रचैत्रज्ञानेच्छया प्रश्नस्तेन तेन वचसा चैत्रमैत्रस्यापि ज्ञाने तत्र मैत्रं ब्रूत इति प्रयोगस्यापत्तेः सा ताद्दशार्थविशेषणज्ञानरूपफलाय परा च यत्नोदीनां प्रधानकर्म ८
तयाप्रधाने दुहादीनामित्यत्र शासन विरोधे न पृच्छतेगुरुं धर्मं स एव स्तेन कस्त्वमो शिष्यपाचनेधर्म मित्यादिस्थले च लकारादिनाभिहितकर्मत्वानुपपत्तेः परेतु
जिज्ञासाज्ञानोद्देश्यकव्यापारः प्रश्नः पृच्छतेरर्थः ज्ञाने गुरुवृत्तित्वस्यान्वयः शब्दे धर्मविषयकत्वस्य शब्दवृत्तिविषयताव्यापारेवृत्तिर्वाताः स्यपरम्पराश
द्वरूपस्या धात्वर्थविशेषणत्वात् तदप्रधानीभूतशब्देगौणकर्मतां धर्मस्य च धात्वर्थे तत्प्रधानकर्मता ब्रूतज्ञानोद्देश्यककव्यापीनशब्दोर्थः ज्ञाने शिष्यवृत्तित्व
स्यशब्दे धर्मविषयत्वस्य चान्वयः अजां ग्रामं नयतीत्यादौ ग्रामं वहति भारमित्यादौ चोत्तरसंयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यापारः प्रेरणापरं धातोरर्थः तत्र क्रियारूप
फलेजाभारादिकवृत्तित्वान्वयः संयोगरूपफले च ग्रामादिवृत्तित्वान्वयः नीयते अजा ग्रामम् उह्यते भारो ग्रामं चैत्रेणेत्यादावुत्तरसंयोगावच्छिन्नक्रियारूपफल
कर्मत्वाख्यातार्थः तत्र धात्वर्थस्य ताद्दशव्यापारस्य जन्यतासम्बन्धेन तस्य चाख्यातसम्बन्धेनचभारादिरूपप्रधानकर्मत्वान्वयः ग्रामादिवृत्तित्वान्वयस्तत्संयोगरूप
व एवं चैत्रो पकृतिर्जनीयः संयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलव्यापारस्तत्नस्य ग्रामवृत्तिसंयोगानुकूलकर्मत्वाजादिरित्यन्वयबोधः तत्र कारकविभक्त्यर्थस्य धात्वर्थ

संयोगावच्छिन्नक्रियानुकूलः ॥२

आख्यातार्थस्य ॥१

Left margin notes:
वेदं धर्मं पृच्छतीत्यत्र चे
तस्यधर्मविषयकमति
सा ज्ञानेस्या दितिज्ञप्रश्नः

इति
ताद्दशेऽ केसिषे
ष

आख्यातार्थे ॥२

Right margin notes:
ते ८
विषयको ८
गुरुवृत्तिर्धर्मविषय
कजिज्ञासाबोधक
व्यापार
इति ८

कुरुत ॥८
प्रश्न
सजेयविषयतास
म्बन्धेन तदितिधर्मे

कर्त्ता १८ एवं धात्वर्थनियमान्मया योपस्यामप्सु संयोगेकथं ग्रामादिहृत्त्वा न पश्यति वा ध्यम भूतले घटस्यादौ घटादिपदार्थस्याधिकरणत्वमप्यर्थान्वयान्नाहृशनियमासिद्धेः अस्तु
वा धात्वर्थतावच्छेदकतया ग्रामसंयोगेन संयोग एव तेदन्वयः फलव्यापारयोः एकशक्तिमत्वे चास्त्रपत्वमात्मने पदार्थः संयोगावच्छिन्नक्रियारूपस्य फलव्यापारस्य धा
द्रव्यं विरूपयतीत्या त्वर्थे विशेष्यतया चाप्रपन्नविशेषणतया निवेशितनदेकदेशसंयोगवन्वच्च ग्रामादिहृत्त्वान्वयः वैजीयकृतिजन्यव्यापारजन्यग्रामवृत्तिसंयोगानुकूलं ते च ग्राम्यय त्वा
दौ नर्थं धात्वर्थे भ्रजादिरित्याकारकोबोधः ज्ञानानुकूलशब्दे द्रव्यं निरूपयतीत्यादि नेप्रयोगः एतद्धात्वर्थे ज्ञानमेव तदनुकूलो व्यापारस्यादौ धात्वर्थः नादृश्यं विशिष्टस्यैकदेशोग्रा
ज्ञानविषयकत्वा धेयतान्वयबोधे हि तीयायांसाकाहृन्नास्तीति क्रियते यद्यपि तद्विषयतयान्वयबोधे तेनितिधि द्रव्यं निरूपयतीत्यादौ द्वितीयार्थमिति तद्सन् धातोर्ज्ञानानुगततया अन्वेति=
नानुकूलव्यापारानि स्वार्थत्वाभिधानात् अयमर्थः निरूपयतीत्यत्र ज्ञापयतीत्यादि समशीलतया शिष्यं ज्ञापयतीत्यादिवन्निरूपयतीत्यादि प्रयोगस्य दुर्वारत्वात् अजां ग्रामं प्रापयति
न्वयबोधः क्षिप् शिष्यं ज्ञानं स्वविशेषधयतिनावान्ने नेगोजयति यजमानेन मन्त्रं पाठयति हार्दं जनयति नावप्य तीत्यादौ णिजन्तप्रकृतिक तथाप्यर्थैकदेशावचकाजादिपदोत्तरद्वि
तीयायाः स्वत्वोगाजन साधारणं कर्तृत्वमेवार्थः गतिबुद्धीत्यादिसूत्रेणाकर्तुः कर्मसंज्ञाविधानात् गतिज्ञानोन्मत्यादि निरूपितकर्तृत्ववदभिन्नत्वमेव गत्यादिसंयोगानुकू द्विता त्यादि=८
लक्रियानुकूलव्यापारस्य भोजनेकर्तृत्वस्याप्रतीतेः अवरूपणानिरूपितं च तदनुकूलकृतिमत्त्वं नोक्तं निरूपितं न त्व तियोगित्वमते नैवोक्तं निरूपकैनासंबन्धेन धात्वर्थे रा ४
न्वयः न च प्रयोजनेऽवयस्य पयाप्नपन्नत्वे कर्तृत्वं नत्वनुन्नतार्थे पृथक् द्वितीयार्थः एतत्वावोऽनुकूलकृतिमत्वं तद्नाकृतिमत्वं यत्रप्रति पृथमितान्ते तथानुयोगिता न तेनावाश्रयता सम्बन्ध
तथात्वर्थेन्वयः गत्यर्थोदिस्यो स्वपरफले च सम्प्रयोग कृतिनात्वर्थे कर्तृवाचकपदोत्तर द्वितीयानारृशकर्तृः कर्मतातिदेशाविषयत्वात् तेन पाचयत्योदनं सहायेनेत्यादौ
यः प्रयोगः न तु पाचयत्योदनं सहायमित्यादयः केचित्तु पाकादिकर्तुः पाकादिकर्मतातिरहे पि णिजन्तसमुदायस्याभिधात्वे न तत्कर्मत्वात् सहायादेः पाचयत्योद
नं सहायमित्यादयोऽपि प्रयोगाः साधवः अतएवाजिघदत्त्येननकोऽधर्मत्वात्यादयः प्रयोगाः गतिबुद्धीत्यादिसूत्रेन्तनियमपरतया गम्यादेरर्थ कथात्वयोगाक
नैमात्रयोः साधुत्वज्ञापकत्वेन पाचयत्योदनं सहायेनेत्यादिवदन्नपुण्याममेवाप्यतीत्यादयोन प्रयोगाः स्यादुः एवमसमाप्रायः हेतुमति चेत्यनुशासनात् स्तिजं
स्वतन्त्रः कर्त्ता=६ यो हेतुकर्तृत्वं तत्स्वतन्त्रकर्तृप्रेरणादि निष्ठकर्तृत्वं निर्वाहकव्यापारानुरूपं कर्तृत्वं च कवितिव्यपत्नः केचित्तु आयुधानादिकं याहृशस्यपुरतन्त्रराज्ञा तेन याहृशा कर्तृ
त्वं बोध्यते तदनन्तरमिच्चप्रत्ययेन ताहृशाकर्तृत्वनिर्वाहकव्यापारो बोध्यते अतएव पाचयतीत्यादौ पाककृतिनिर्वाहकः ताशयतीत्यादौ नाशप्रतियोगित्वनि ताप यनीत्यादौ
र्वाहको व्यापारः प्रतीयते निर्वाहकत्वं च स्वरूपसम्बन्धविशेषरूपः तत्व जनकत्वमतोन ज्ञापयतीत्यादावनुपपत्तिः एवं तण्डुलान् पाचयति पाकप्रतिपाद्यतावच्छेदकफलं ज्ञानानुकूलनि
फलं ४ २ कर्तृत्वमेवतिवीहृद्भवे त्वात् तदाश्रयत्वात् तत्सकर्तृः कर्मता ताहृशफलविशेषणतया स्वतन्त्रकर्तृकत्वविवक्षया पाचयत्योदनं सहायमित्यादयः वीहकः
प्रयोगाः यदा तत्पाककृतिविशेषणतया सहायादिकर्तृत्वविवक्षितं तदा तु पाचयत्योदनं सहायेनेत्यादयः अथ यत्र स्वेनैव तत्कर्तृकेऽपि पाकः तत्रैव स्वा एकं १८
प्रयोजयिति तत्र चैत्रेण यं पाचयतीति प्रयोगापत्तिरितिचेन्न पिण्यर्थकृत्वावबोधतीयान्वार्थं चेत्रादिरितिस्वात्मनो वाच्यः एवं मैत्रं पाचयतीत्यादिजन्यबो

सहायनिष्ठ…निर्वाह… नविषयकाकर्तृनिर्वि हकव्यापारानुकूलकृति मत् = २
वैतनिषष्ठकतिजन्याद नतिष्याकानुकूलाकृतिमैत्रहृतिसन्निर्वाहकव्यापारानुकूलकृतिमा न्यदत्र:
अतएव ताहृशप्रयोगापत्तिवारणाय यद्यपि द्वितीयार्थमैत्रादिर्वृत्तित्वान्वयो णिजर्थकतौ स्वीक्रियते तथापि स्त्रीकरणीयः तथा चैत्रेन्नपिकातु कूलकृतिमैत्रीयहृतिनिर्दिष्टे मैत्रीयकृतिसन्निर्वाहकव्यापारानुकूलकृतिमत्त्वं द्वितीयकृतिरतोन ताहृशप्रयोगापत्तिः मैत्रहृतिः ओदननिष्ठपाकानु कूलकृतिर्निर्वीयकृतिसन्निर्वाहकव्यापारानुकूलकृतिमान्यदत्रः तथा चयति द्वितीयार्थमैत्रादिवृत्तित्वान्वयो णिजर्थकतौ तत्त्वात्तद्द्वितीयार्थं ह…
सहायहित्रोदननिष्ठपाकानुकूलकृतिनिर्वाहकव्यापारानुकूलकृतिमान् = २

यत्र फलविशेषणतया स्वतन्त्रकर्तृत्वविवक्षा तत्र द्वितीया
यत्र पाकादिविशेषणतया महापादिकर्तृत्वविवक्षा तत्र तृतीया

नतत्र

तथा च चैत्रेति तु कृतिविशिष्टे तत्रनिष्ठपाकाचुकूलताकृतिः चैत्रीयकृतिविशिष्टमैत्री
यत्कृतिमाकाव्यापारानुकूलाकृतिर्मयतावत्तेत्राति प्रसङ्गः तथा चमेत्र
पाचयतीत्यत्र मैत्रकृतिमैत्रनिष्ठपाकानुकूलकृतिनिर्वाहकव्यापारानुकूलकृति
मैत्रमन्त्रपाचयतीत्यत्र मैत्रनिष्ठपाकानुकूलकृतिः निर्वाहकव्यापारानुकूलकृतिमान् चैत्र इति बोधः स्वतन्त्रम् = १

कर्तृत्वनिर्वाहकव्यापार = २

धात्वेवलक्षणेन तृतीयाद्वितीययोस्तात्पर्यभेदेन व्यवस्थापायाप्रसङ्गः इति चेन्न आगत्या तत्रपाकादिविशेषणतया तत्तैः पारतन्त्र्येण विशेषणीभूतत्वमित्यर्थकतावभे-
दानुपपत्तेः प्रयोक्तृतिप्रसङ्गस्य वारणीयत्वात् पदार्थैकदेशे कृतौ पाकादेरिव कृतेरप्यन्वयोऽव्युत्पन्न इति चेत् वस्तुतः कर्तृत्वं व्यापारः प्रयत्न इत्यर्थो वि-
शिष्टलाभस्त्वन्वयबलादिति केचित् क्रियानुकूलव्यापार एव कृतिरर्थः तदन्वयिनी गन्तव्यधीनयननय क्रियैव धात्वर्थतावच्छेदकं फलम् तत्सम्बन्धिनस्तादृ-
शक्रियाकर्तृत्वेन कर्मता तादृशक्रियासम्बन्धस्य प्रयत्नकृतिमात्रस्य तत्सम्बन्धात् अतो गमनादिस्वच्छन्दिकादौ नातिप्रसङ्गः स्यात् तेन च तादृशकर्मवा-
चकपदात्कदाचिद्द्वितीया कदाचित्तृतीयेत्यत्र विनिगमकाभावः तादृशपदोत्तरयोस्तयोः स्वत्वार्थकतया विवक्षाभेदरूपनियामकासम्भवादिति तृतीय-
म् अजाग्रामं प्रापयतीत्यत्र चैत्रस्य तैत्रादौ चैत्रकर्तृकव्यापारनिर्वाह्यग्रामवृत्तिसंयोगानुकूलक्रियाश्रयत्वबोधनाय कारकशक्त्याहवो धात्वर्थसंयोगावच्छिन्नक्रियाधात्व- प्राप्यते =
र्थः धात्वर्थस्य संयोगस्य ग्रामेऽभिन्नादिवृत्तित्वान्वयबलाल्लाभादिवृत्तिसंयोगावच्छिन्नक्रियानुभवे तादृशक्रियाजन्य कर्तृत्वान्वयः कर्मत्वे-
नाद्विसमभिव्याहृतनिपतितस्य शाक्य तादृशक्रियाविशिष्टस्य प्रयत्नस्य रूपकर्तृत्वे तृतीयार्थस्य चैत्रादिकर्तृत्वविशेषितव्यापारस्य प्रयत्नजन्यनिर्वाह्यत्वसम्बन्धे- ने
न विशेषितस्य अजादिरूपकर्मीभूतकर्तरि केवलव्यापारस्य प्रयत्नजन्यतायां तद्विशेषणीभवदात्व्यातो प्रयत्नेनिर्वाह्यत्वसम्बन्धेन व्यापारो विशेषणतया भासन- या
इति येन गतिबुद्धीत्यादिसूत्रस्य सम्भावितप्रयुक्तत्वं तेषां व्यापारोऽर्थः तत्र च धात्वर्थक्रियायाः स्वनिरूपककर्तृतानिर्वाहकत्वं संसर्गः अतोऽनुक-
ते कर्मत्वे सत्या न रथ्या प्राप्यते ग्राममजेत्यादौ च चैत्रनिर्वाह्यकर्तृतानिरूपकत्वसंसर्गो अतोऽनुकर्तुः कर्मत्वेऽसत्त्वान्न रथ्या प्राप्यते ग्राममजेत्यादौ च स्वनि-
र्वाह्यकर्तृतानिरूपकत्वेन सम्बन्धेन व्यापारविशेषितो धात्वर्थः कर्तृत्वेनेति तृतीयार्थसम्बन्धेनाजादौ विशेषणतया भासते तादृशव्यापारे तृतीयार्थचैत्रा- धात्वर्थविशेषणीभूत =
दिकर्तृत्वस्य धात्वर्थैकदेशसंयोगादिरूपफले च द्वितीयार्थस्य ग्रामादेरन्वयस्य विशेषणतयाभानं तत्र तादृशाख्यातस्यापि कर्तृत्वमेवार्थः तत्र तृतीयाद्विनैव
कर्तृ तेन तस्य धात्वर्थस्य विशेषणतया प्राधान्यात् पदार्थस्य विशेषणतया भासते नैव य कर्मभिव्याहृताख्यातोपस्थाप्यकर्तृत्वस्यान्वयबोधोपगमे गम्यतेऽचैत्र
स्य तेनापि गमनकर्त्रा चैत्रस्यान्वयबोधः स्यादिति वाच्यम् एवं तेन रथकर्मभिव्याहृतत्वस्यैवाख्यातस्य कर्तृत्वान्वयबोधनियामकत्वात् अथैवमजाग्रामनेतृ-
त्यादौ कर्तृत्वस्याख्यातबोध्यत्वे कर्मविभक्तिविरहप्रसक्तविषयतया यत्कोऽसाधुतापत्तेः नच तादृशधातोः परस्मैपदत्वान्न कथं विहितेन तादृशधात्वर्थनिरूपितकर्तृत्वे-
सार्वधातुके न स्यैतेन विवक्षायामेव कर्तृत्वशीघ्रविभक्तेः शवादिविधायकत्वम् प्रकृते तु एवं समुच्चये तत्र मेवाख्यातेनैतदर्थनिरूपितेव कर्तृत्वेनैतेन बोध्यते आपितु एतदर्थविशे- एतत्समुदाय =
षितव्यापारवत्वमितिनकर्तृत्वमेवेति न तादृशाख्यातस्य विषयतत्वानुपपत्तिरिति यतः कर्मत्वाख्यातस्यैते विशेष्यविशेषणभाववैपरीत्येन व्यापारविशेषितकृतिः प्रत्यायाप्रिय-
वा धातुत्वात् येन च नकारसामान्यकृत्प्रत्ययकर्तृत्वप्रतीयते न वैकृतविशिष्टत्वस्य प्रत्ययकता प्रथम चकर्मत्वसमभिव्याहृतकर्तृत्वस्यात्मनेपदत्वेन शक्तिः वस्तु-
तः कर्तृव्यापारयोः पृथक् धात्वर्थतामते गच्छतीत्यादावविगम्यतेऽजा इत्यादिलकारोऽगत्यव्यवहारे कर्तृसमभिव्याहृतानेकविकल्पानुपपत्तिरिति परस्मैपदसमभिव्याहृत-

श्री॰

कृ॰ का॰ १५

धात्वनायासेऽशो विशिष्टार्थः प्रत्याय्यते तादृशविशिष्टार्थान्वितकर्त्तृत्वाभिधानेऽमेव शक्तिविषयः एवं च प्रकृते नाप्युपपत्तिरिति ध्येयम् ग्राममेयाप्यते ऽर्थबोध्यते ऽस्मादि
वाख्यातार्थविशेष्यतया ग्राममात्रेऽभिप्रेतगमनादिकर्त्तृः कर्मत्वं विवक्षायां तथैवाख्यातार्थविशेष्यतया बोधोऽप्युपपन्नः एवं च कर्मणि कर्मणाख्यातस्य शासनात् ग्रामो
ग्रामो याप्यते ऽपि विशेष्यतया बोधोऽत तस्मादेव न प्रयोगाः ग्रामो याप्यते इत्यर्थबोधनं तस्मादौ फलविशेषादिरप्यपेक्षा कर्मसाधारणं कर्मत्वमेवाख्यातार्थः फलस्य
पारयोः एतत्कधात्वर्थतामते प्रथमे पक्षे ऽपि यत्वमेवाख्यातार्थः धात्वर्थविशेष्यतया तादृशाश्रयत्वविशेषणेन यच्च धात्वर्थफलस्य भानं तदर्थव्यापारस्य जन्यता
सम्बन्धेन धात्वर्थक्रियायां नान्वयविशेषणत्वं पूर्ववदेव तेन ग्रामो याप्यते इत्यादिकस्य न प्रयोगः द्वितीयपक्षे कर्तृत्वबोधनेन धात्वर्थविशेषितत्पर्यवसानाः
प्रयोजकत्वात् यागादिसमभिव्याहारस्थले धात्वर्थविशेषणतयैव तदर्थस्य बोधात् एतेन धातोः कर्मत्वेन द्व्यर्थस्याख्यातस्य भावे वा कर्मणि चेत्यनुशासनं नव
लेन साधुत्वाच्च न तादृशप्रयोगः ग्रामं याप्यते ऽत्र निर्भावाख्यातस्थले प्रयोगस्त्विष्ट एवेति एतेन कर्मसमभिव्याहारादेव कर्तृत्वकर्मत्वोभयबोधकतायाः स्वीकारात
स्यानुपपन्नतयाः ग्रामो याप्यते तस्मादप्येतन्न प्रयोगाः एवं तत्र चलः समानार्थकत्वेऽपि तेषां धात्वर्थसम्बन्धादिकर्तृत्वस्य न विशेषणत्वे तदर्थव्यापारे च चैत्रादिकं
कर्तृत्वस्य द्वितीयान्तार्थस्य बोधः शेषं पूर्ववदिति दिक् ग्रामं गच्छतीति वाक्ये गच्छतीति प्रयोगवारणाय परसमवेतत्वं द्वितीयार्थं उक्तेन तस्य धात्वर्थेऽन्वयः परत्वं च
कर्तृशोषिताकाङ्क्षावैचित्र्यात् प्रकृत्यर्थस्य प्रतियोगितया त्वयः एवं च ग्रामं गच्छतीति चैत्रस्यादेः ग्रामभिन्नसमवेता या ग्रामनिष्ठसंयोगजनिका क्रिया तदाश्रयत्वं वा
वैशेष्याकारकोऽन्वयबोधः स्वनिष्ठसंयोगजनकक्रियायां स्वभिन्नसमवेतत्वस्य बाधात् ग्रामो ग्रामं गच्छतीत्यादिर्न प्रयोगः प्रत्येकमपि मल्लयोः संयोगः
तत्र मल्लान्तरसमवेतक्रियायाः स्वनिष्ठसंयोगजनिकायाः स्वभिन्नसमवेतत्वेऽपि तादृशक्रियाश्रयतायाः स्वस्मिन् बाधात् मल्लः स्वं गच्छतीति न प्रयोगः न चैवमपि
संयोगजनकसमवेतक्रियायां स्वभिन्नसमवेतत्वस्याप्यन्वयानन्तरमेव बाधितत्वे स्वनिष्ठसंयोगजनकत्वं विषयीकृत्य वाक्यादाद्बोधसम्भवात् तदर्थमाहुरुतो मयैव
स्वं गच्छतीति प्रयोगो दुर्वार एवेति वाच्यम् परसमवेतत्वविषयकत्वस्य द्वितीयार्थीनफलजनकत्वबोधस्य कल्पनस्यापगमे च तादृशबोधेनाकाङ्क्षासामग्र्या
व्यपेक्षणीयत्वात् अत एव स्वस्यापि हित्वावच्छिन्नभेदवत्त्वात् स्वं गच्छतीति प्रयोगस्य दुर्वारतया प्रकृत्यर्थस्य प्रकृत्यर्थतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसम्बन्धे
न भेदेऽन्वयो वाच्यः तथा च चैत्रो द्रव्यं गच्छतीति मल्लो मल्लं गच्छतीति वा कास्यापप्रमाणतापत्तिः चैत्रमल्लादिक्रियायाः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकीभूतद्रव्यत्वमल्लत्वाद्यवच्छिन्न
भिन्नसमवेतत्वात् न च क्रियायां तावच्छिन्नानुपस्थितावपि शाब्दबोधोदयेन तन्मल्लत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासम्बन्धेनान्वयोपगमासम्भवात् कस्याप्युक्तसम्बन्धेनान्वयस्को
पास्थितेऽपि शाब्दबोधे चेतितत्वात् एकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितायामपरधर्मावच्छिन्नस्य सम्बन्धत्वे मानाभावात् प्रतियोगिविशेषिताभावत्वेऽर्थे विशिष्टवैशिष्ट्याव
गाहित्वनियमात् अन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनियमाभावाच्चेति चेन्न हि क्रियायामन्वयिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव द्वितीयार्थः स्वभेदे
प्रकृत्यर्थस्याधेयतयान्वयस्तथा च न कथंचिद नुपपत्तिः न चैवमपि विहगो भूमिं गच्छतीत्यत्र विहगो विहगं गच्छतीति प्रयोगो दुर्वारः विहगनिष्ठभूमिसंयोगजनकक्रियाया

ग्रामनिरूपिताधेयताभेदे =१

कर्तृत्वरूपकर्मत्वाख्यातार्थविशेष्यतया धत्तेऽर्थः =२

समवायसम्बन्धेनमल्लान्तरसमवेतक्रियायाः =८

द्व्यवच्छिन्नास्थिति =

तद्भुप्रतियोगिता वाऽवच्छेदकान्वयधतात्वात् =२

संयोगज्ञानीयप्रयोगस्य दुर्वार एवेति =

तत्र चेत्यपि तन्मल्लनिष्ठसंयोगजनकक्रिया तदाश्रयमल्लनिष्ठसंयोगजनकक्रियाश्रयत्वाभावात् गतिरिति =

विहगान्तरनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतया विहगो विहगनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकविहगनिष्ठसंयोगजनकक्रियाश्रयत्वरूपं बाधादिति वाच्यम् विहगो॰
विहगं गच्छतीत्यादौ विहगादिवृत्तित्वविशिष्टसंयोगस्य स्वजनकत्वसम्बन्धेन निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावसम्बन्धेन क्रियायामन्वयोपगमात् विहगनिष्ठक्रियाया
क्रियायाः सा द्विहगनिष्ठसंयोगजनकत्वेनाप्रसिद्धजनकत्वसम्बन्धेन तत्संयोगवत्त्वेपि विहगे हि निवृत्तविशिष्टतत्संयोगाश्रयत्वाद्विहगनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावात् तेषा
क्रोभयसम्बन्धेन विशिष्टसंयोगवत्त्वमित्यन्वितप्रसङ्गात् एवं सति परसमवेतत्वमपि सम्बन्धघटकमेव न तु द्वितीयार्थ इति चेत् कात्ततिः विहगो विहगेन गम्यत इत्य
सादृशवधित्वं न यत्वस्यावच्छिन्नभेदसामानाधिकरण्योभयसम्बन्धेन क्रियायां संयोगानुकूलपरत्वसमवेतत्वक्रियावच्छिन्नभेदवृत्तित्वभ्रमादावेव तादृशभेदसामानाधिकरण्य
सम्बन्धेन तत्क्रियाविशिष्टसंयोगादिमत्त्वोपगमात् तत्र क्रियाश्रयविहगे तादृशत्वानिप्रसङ्गः इति प्रियम् नानादिरूपस्वविषयवत्त्वमभिधायिधात्वर्थसमभिव्याहृतद्वि
तीयायाः प्राचीनमते निरूपकतासम्बन्धेन धात्वर्थान्वयि विषयत्वमर्थः ज्ञानप्रकृत्यर्थस्याधेयतासम्बन्धेनान्वयः इत्थं च नियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगितावच्छेद
कत्वेऽपि तज्ज्ञानानि परत्वेनासाव उपपत्ते विषयितार्थकत्वमेव नवीनास्तु ज्ञानमिच्छतीत्यत्र च प्रकृत्यर्थस्य निरूपितत्वसम्बन्धेन तत्त्वबुधात्वर्थाश्रयत्वसम्बन्धेनान्वयः त
दादिनिष्ठज्ञानादिकर्मत्वं च ज्ञानादिविषयत्वमेव विषयित्वादौ च द्वितीयायाः लक्षणैव न त्वशक्तिरिति सांप्रदायिकाः वस्तुतस्तु विषयित्वं संयोगत्वादिवत्याधेय
तात्वाद्येवत्पाचगुरुतया किं च धर्मिवच्छेदकताप्रतीतिः कस्यां तत्र च विनिगमकं दुर्लभमेकस्मिन्नप्याश्रये भूयस्त्वमपेक्षणीयानि लाघवमिति तन्न तत्प्रतिष्ठापि शक्तिः स्मृत्यनुभवयोः ॥
वैशेषिकादायतेऽन्तु दसमादौ च कर्माख्यातेन हृदादौ धात्वर्थनिरूपितविषयत्वबोधने वाच्यत्वनाय्य वृत्तित्ववाचकरूपणादिधातुसमभिव्याहृतद्वितीयायां लौकिकविष
यत्वमर्थः अलौकिकत्वात्वादिद्वशाधीसरम्भपश्यतिमिमर्भदृशपतरस्याप्रयोगात् अर्थेवं पश्यति तद्वतीतिप्रयोगानुपपत्तिः ज्ञानजन्यप्रत्यक्षस्य च आपाद्यस्य लौकिकत्व
विरहात् तादृशधातुप्रयोगे विषयित्वसामान्यस्य कर्मप्रत्ययार्थत्वेनान्यसाक्षात्काराद्युपनयमर्यादया आकाशादिभाने आकाशं जानातीति प्रयोगप्रसङ्गः तथापि लौकिक
विषयताया एव कर्मप्रत्ययार्थत्वोपगन्तव्यत्वादिति चेन्न बाधकस्य हि लौकिकप्रत्यक्षतावच्छेदकं प्रति योपाधावस्य उपासनात् तत्समभिव्याहृतद्वितीयायाः
आधेयत्वमेवार्थः तस्य च प्रत्यक्षनिरूपितत्वादिरूपधात्वर्थैकदेशेनापि सम्बन्धः एवं च पश्यतीति जानातीत्यादौ तत्र हि भिन्नलौकिकप्रत्यक्षबाधप्रकाराकारकत्वप्रसा
ह्रबोधः तत्र पश्यति निरूपितलौकिकविषयितानाशालिप्रत्यक्षाश्रयप्रकाराकारकत्वेति नानुपपत्तिः नचैवं सविषयकार्थबोधकधातुसमभिव्याहृतकर्मप्रत्ययस्य सविषय
तार्थकत्वनियमभङ्ग इति वाच्यम् विषयतावच्छिन्नतादृशवस्त्वभिधायकधातुसमभिव्याहृतकर्मप्रत्ययस्यैव तदर्थकत्वनियमात् अस्य च गन्धावगमकविषयताव
च्छिन्नप्रत्ययत्ववाचकतयातादृशनियमस्याबाधितत्वात् न च गन्धात्समभिव्याहृतद्वितीयायागन्धावृत्तिताधेयतार्थकत्वे ग्रामो दृश्यते जिघ्रति तादृशोरनुपपत्तिः गन्ध
विशेषत्वपामोदपदार्थाधेयत्वस्य गन्धे बाधादिति वाच्यम् विषयतावच्छिन्नप्रत्ययतार्थकधातुसमभिव्याहृतद्वितीयाया एवाधेयतार्थकत्वनियमात् प्रकृतविषयतावच्छि
न्नस्य वप्रत्ययस्यान्तराया धात्वर्थतया एतन्मात्र विषयितायाएव द्वितीयार्थत्वात् वस्तुतस्तु पश्यति जिघ्रतीत्यादौ समवायावच्छिन्नाधेयतायाः सांसर्गिकविषयतानिरू
ग्राह्येयतानिष्ठसांसर्गिकविषयता

श्रुष्ठे गन्धद्रव्यादौ गन्धस्य समवायावच्छिन्ना
धेयतया श्रुष्ठगन्धप्रकारतया भासते =१

पृष्ठानिष्टा१ प्रकारतायाः =१

नतु तादृशज्ञानीयविषयितायाम् =२ क५

सु॰ग॰ २

पितप्रकारताद्वितीयार्थः तस्याश्च गन्धनिरूपितलौकिकविषयिताशालिप्रत्यक्षात्मकधात्वर्थैकदेशविषयितायां निरूपितत्वसम्बन्धेनान्वयः तादृशप्रकारत्व
स्य वा गन्धविषयतावच्छेदेन धात्वर्थतावच्छेदकत्वेनान्वयः तेनात्मसमवेते सुरभिगन्धवत्यादिप्रत्यक्षं प्रति घ्राणाभिव्याप्यविषयितायां प्रकारत्वोपगमात् तादृशप्रत्यक्षस्य तादृशप्रत्या
मत्वेऽपि जिघ्रतीति न प्रयोगः तादृशज्ञानीयविषयितायां तत्प्रकारतानिरूपितत्वविरहात् समवायावच्छिन्नाधेयत्वनिवेशादिदानीं गन्धवत्यादिप्रत्यक्षमादाय कालं
जिघ्रतीति न प्रयोगः अत एव तदानीं तत्सेवितभूमिकालवृन्दः समानाधिकरणप्रमायां योग्यादौ घ्राणापि तद्गन्धस्य दूरस्थगन्धविशिष्टादौ चैकाधिकरणगन्धग्रहणात्स्वे
नैव जिघ्रतीति प्रयोगात् तादृशगन्धे गन्धवद्घ्राणादिरूपितत्वस्य बाधेऽपि तत्तथा तादृशगन्धस्य प्रतीतिः तादृशगन्धस्यानुमानेन गन्धत्वाकारकबोधीयगन्धविषयताया
ज्ञानीयतादिप्रकारतानिरूपितत्वे तथाकार्यकारणभावात् तादृशानीतचम्पकगन्धस्य घ्राणादिरूपितत्वेन प्रत्यक्षत्वसत्त्वे चम्पकं जिघ्रतीति प्रयोगस्तन्नेष्यते यत्राधेयत्वमात्रं द्वि
तीयार्थः तत्समवायावच्छिन्नाधेयत्वं तथा च सुरभ्यादिसंसृष्टभूमिकागन्धे परम्परासम्बन्धेन सुरभ्यादिवृत्तित्वसत्त्वात्तत्र सुरभीं जिघ्रतीति प्रयोगापत्तिरिति तदसत् तथा स
तिकाले जिघ्रतीति प्रयोगस्य दुर्वारत्वात् पुष्पसाक्षात्परम्परादौ निरूढप्रकारत्वमात्रत्वात्तदर्थः घ्राणप्रयतनसम्बन्धेन पुष्पाद्यन्वितेऽपि तस्मिन् यथा वर्णप्रत्यक्षे निरूपितत्वसम्ब
न्धेन द्वितीयार्थप्रकारतायाः गन्धविषयतायाश्च तादृशसम्बन्धेनान्वयः एकधर्मिविशेष्यकत्वे तयोः प्रसिद्धत्वस्य स्वान्तःप्रेरणात् विशेषणतया समयत्वे दैर्ध्यसूक्ष्मत्वात् अत्र प्र
त्यक्षत्वपारतन्त्र्येण गन्धविषयतायाः स्वातन्त्र्ये स्वयोग्यमेव सुगन्धिविरोधविरहः प्रत्यक्षे तु गन्धो विषयताप्रयुक्ते च विशेषकलितमेव यथा तदर्थः कर्माख्यातसमभिव्या
हारे च गन्धविषयतायाः प्रत्यक्षविशेषणतया कर्माख्यातसमभिव्याहारे च प्रत्यक्षविशेष्यतया तथात्वपरतन्त्रकर्मीत्वहीनः जिघ्रत्यर्थगन्धविषयतानिरूपितविरुद्धप्र
काशितानिरूपकत्वमेव पुष्पादिनिष्ठं जिघ्रतिकर्मत्वमिति दिक् प्रत्यक्षपदादिसमभिव्याहृतद्वितीयायाः लौकिकविषयितार्थकत्वे सोऽयं नयप्रत्यनीकादेः सोऽयमित्यादिनि
रूपितलौकिकविषयतायाः अलिङ्गान्तत्वप्रसिद्ध्या काशं न पश्यतीत्यादौ तत्काश्यादिनिरूपितलौकिकविषयतायां स्वप्रसिद्ध्या तादृशविषयताशालिचाक्षुषत्वा
भावस्य प्रत्यक्षस्यार्थप्रसिद्धिः न च सोऽयमित्यादिनिरूपितलौकिकविषयत्वाभावस्यात्वर्थे प्रतीयतत्वमिति वाच्यम् एवमप्याकाशादिनिरूपितलौकिकविषयताप्र
सिद्ध्या काशं न पश्यतीत्यादावप्रतीकारात् न च लौकिकविषयताधर्मिनिरूपितत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितकाकाशाद्यभावः प्रतीयत इति वाच्यम् तन्निष्ठाम्नाय
स्य स्वसंसर्गाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशाभावाप्रसिद्धेः एतेन निरूपकतासंबन्धेन चाक्षुषादिनिष्ठलौकिकविषयिताया अभावस्त्वाकाशादौ प्रती
यत इति निरस्तम् अत्र घटपदोपस्थाप्यमानविशेष्यताकाः सर्वानुभवसिद्धायाभङ्गः प्रसंगात् चाक्षुषादिलौकिकविषयितात्वावच्छिन्नसम्परस्त्वाकाशानुपपत्ते
रत्यभावस्याकाशादौ भानसम्भवाच्च अभावात्वयत्वे लौकिकविषयताप्रकारेणचाक्षुषादेर्नाक्ष न च चाक्षुषादिप्रकारेण तस्याभवत्वात्वन्नियामकोऽपि
संयोगाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यापि निरूपितत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य विषयिताविशेषनिष्ठाकाशाद्यभावस्य भानोपगमोऽन्संभवति तथा
प्यस्याकाशं पश्यतीत्येवं रूपाकारकवाक्यादुयोग्यताभ्रमदशायामाकाशं न पश्यतीति चेत्स्यादिकवाक्याच्छाब्दबोधप्रसङ्गः आकाशं पश्यतीत्येवं रूपाकारक

तु महत्वविशिष्टगन्धविषयितानिरूपितत्वविरहात्
तादृशविषयितायाः नतु तादृशविषयिताश्रयज्ञानीयत्वं निरूपितत्वे स्वायत्तत्वात्
मत्तिकाद्रि =२

तच्छब्दविशिष्टगन्धवि
षयतानिरूपितवि
षयिताशालिप्रत्यव
निरूपितत्वं घ्राणनिरू
पितसमवायावच्छि
न्नगन्धनिष्ठाधेयता
वच्छिन्नगन्धविषय
तानिरूपितप्रकार
ताशालिघ्राण =४

त्व॰

पश्यतीत्यादिपदाल्लौकि
कविषयिताशालित्वस्य
स्वाश्रयावच्छिन्नसंयोगपत्ति
तेः =

लौकिकवि
षयतायाः =

२॰

यथाशक्ये पश्यतीत्यादौ चाक्षुषादिनिष्ठलौकिकविषयितायाः घटादेर्निरूपकतासंबन्धेनाभावः तं यथा आकाशे तु घटादिकं
दिव्यादृशाविषयितानिरूपके
नलौकाशस्य =५

तत्र लौकिकविषयतात्वावच्छेदेन=१

अभ्रमदृशायामाकाशं न पश्यामीति चैत्रस्यादित्वाकाशाद्यहृबोधोऽन्यत्रेदृश्यद्भवनयालौकिकविषयतात्वसामानाधिकरण्येनैव तादृशाभावबोधकत्वादाकारपदगन्तव्यं तादृशबो

धस्य लौकिकविषयतात्वसामानाधिकरण्येनैवाकाशनिरूपितत्वावगाहित्वेन तादृशप्रमात्वाप्रसिद्धिरेवेति न च चैत्रीयतादृशत्वाद्यादिनिरूपितलौकिकविषयतात्वा

वच्छेदेनैव तादृशाभावो दर्शितः तत्र एव प्रमात्वसम्भवस्येति चैत्रीयचाक्षुषादिनिरूपितलौकिकविषयतायामाकाशीयत्वाद्यवगाहित्वेन आकाशं न पश्यतीति वाक्यजन्यताने

तादृशवाक्यजन्यप्रतियोगित्वप्रदीतिरिति वाच्यम् चैत्र आकाशं न पश्यतीति वाक्यजन्यताने चैत्रांशे दर्शनाश्रयत्वविशेषणांशे दर्शनांशे लौकिकविषयितानिरूपणमिति रीत्यैव यदा

द्यानां भावे वा चैत्रीयचाक्षुषादिलौकिकविषयतात्वेनैव विषयितायाः आश्रयत्वे स्थितेऽस्य तादृशविषयितानां रूपदिशो बाधप्रसङ्गाभावान्वयबोधे चर्मिताव्वच्छेदकतासम्भवा

त् अस्य लौकिकविषयतात्वस्यैव तत्त्वात् नेतिसत्त्वसामानाधिकरण्यमात्रेणान्वयबोधस्य स्वीकरणीयत्वात् योः प्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावस्य कथं चित्रिरूपितत्व

सम्भवात् एतेन चाक्षुषाकाशपदस्याकाशादिनिरूपितत्वार्थकद्वितीयायाः पर्यवसानेऽशानिरूपितत्वलौकिकविषयत्वोपपाद्यते तन्नाप्रस्वीकृत्य लौकिकविषयतायाः समाश्रयता

सम्भवस्यात्वच्छिन्नप्रतियोगिताकाकाशादिनिरूपितत्वाभावबोधोपगमेन न निस्तारः तदसमाकाशं न पश्यतीति पदे चान्वयमिति यत्तन्नजर्थस्याऽद्वितीयार्थान्वयगमेऽप्याकाश

निरूपितत्वाभाववल्लौकिकविषयितानाशालिचाक्षुषाभाववत्त्वादृशस्याकारकान्वयबोधस्येति तदपि तेऽस्य वाकाद्यजन्यबुद्धेः प्रतिबध्यप्रतिबन्धकतानुपपत्तेः एवं चैत्रो घटं

न पश्यतीति चैत्र आकाशं न पश्यतीत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधाद्विलक्षणबोधस्यानभवसिद्धस्य तादृशवाक्यानुपपत्तेः नहि तत्रापि तादृशप्रत्यक्षशाब्दबोधस्य तस्य सतिसम्भवात्

घटादिकं न पश्यतीति चैत्रोऽपि तद्घटादिकमेव न तदा तदार्थनिरूपितलौकिकविषयतानाशालिचाक्षुषाश्रयत्वाभाववत्सत्त्वात् चैत्रो घटं न पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तेः यदा च भाव

मात्रं पश्यति तदा भावनिरूपितलौकिकविषयताशालिचाक्षुषाभाववत्सत्त्वात् भावं न पश्यतीति चैत्रस्याप्रयोगापत्तेश्च एवमाकाशं न पश्यतीति तदर्थस्याऽतदाकाशाद्यनिरूपि

तलौकिकविषयताशालिचाक्षुषाश्रयत्वाभाववत्त्वानुपपार्थत्वे घटाकाशादिरिक्तविषयकचाक्षुषाश्रयत्वधर्मावच्छेदेनेदाकाशाद्यनिरूपितलौकिकविषयताशालि

चाक्षुषाश्रयत्वज्ञानं प्रतिबन्धकसत्त्वेन तादृशीआकाशं न पश्यतीत्यादिबोधानुपपत्तिः एवं लौकिकविषयतासम्बन्धेन चाक्षुषत्वावच्छेदेनाकाशादिविषयकत्वादिमत्त्वाभाव

एव तदा आकाशं न पश्यतीति वाक्यार्थ इति नेतुपनीताकाशादिविषयकचाक्षुषेऽप्याकाशादिविषयकत्वे चैत्रादिमतो भयसमवेपिते चैत्र आकाशं न पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तिः

घटादौ चाक्षुषाश्रयत्वभ्रमदशायां घटाकाशं न पश्यतीति वाक्यजन्यबोधानुपपत्तिः यन्न लौकिकविषयतासम्बन्धेन चाक्षुषत्वादिविशिष्टिमाकाशादिविषयकचाक्षुषप१

लीनभानस्यापि तदंशे लौकिकत्वामादृशानुपपत्तिः नादस्यामन्नतो लौकिकत्वविशेषणप्रयोजनमिति न च अत्र लौकिकविषयतासम्बन्धात्तत्त्वावच्छिन्नस्य घटेन न पश्यतीत्या दौ

शब्दाधानत्वे तथा सम्भवेऽपि प्रकृतेन तस्यैव लक्षितेन याधान्वयाऽन्वयमुपपद्यते विषयतासामान्यमेव द्वितीयार्थः द्वित्वमपि न लक्षणया तदर्थः अत्र आश्रयत्वमिव निरूपकत्वमप्याख्या

तार्थः आश्रयत्वे अन्यतिवेचिस्यान्वयमात्रपदार्थतदाद्देशस्य च निरूपकत्वे विशेषणतयान्वयः तादृशानिरूपकत्वं द्वितीयायानार्थाकाशादिविषयकत्वयोः प्रकारतया द्वित्वा

न्वयः द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसम्बन्धेन तादृशोभयसम्बन्धाभावेन च यितावच्छेदकनिरूपकधर्मावच्छेदेनान्वयः प्रकृते च विशिष्टान्वयेनाभासते आश्रयत्वांशे चि पा ०र्थ=

धर्मितावच्छेदकत्वेनान्वयः सामानाधिकरण्येनैवान्वयबोधस्वीकारात्=३

तादृशलौकिकविषयतात्वावच्छेदेनान्वय द्वितीयार्थः तत्र लौकिकविषयवाच्यत्वेन विशिष्टिद्वयवत्=

आकाशाद्यनिरूपित विषयक=

विशेषणांशे विशेषेणान्वयो लौकिकविषयतात्वावच्छेदेनान्वये दर्शितान्वयपरिणामे च आकाशं न पश्यतीति=१

घटानिरूपितत्वलौकिकविषयितानिरूपकाकाशादि विषयकत्व
चैत्र आकाशं न पश्यतीति
चैत्र आकाशं न पश्यति=

चैत्रो घटं न पश्यतीत्यादौ तत्रादिधाबोधः=

अलौकिकविषयतासम्बन्धेन चाक्षुषत्वावच्छेदेन=१

प्रतियोगितावच्छेदक
द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनिरूपकत्वाकाशादिविषयकत्वोभयाभाववच्चाक्षुषमिति बोधः१
द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनिरूपकत्वाकाशादिविषयकत्वोभयाभाववद्द८
लौकिकविषयतासम्बन्धेनचाक्षुषत्वावच्छिन्नचाक्षुषत्व=

मण॰
अलौकिकविषयतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकताका
काशादिविषयकत्वाभाववत्त्वेन तत्राभावः प्रतियोगितानवच्छेदकः

अभयाभावे:

कृ॰ वा॰ घटान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपव्यापकतासम्बन्धेन धात्वर्थस्य तादृशोभयाभावेन्वयस्य स्वीकाराल्लानार्थनिरूपकत्वेन तस्य च प्रथमान्तपदार्थे घटादौ घटादेः प्रतियो
२१ गितावच्छेदकघटकतया तादृशाभावनिरूपकत्वात् एवं चान्वयबोधस्य प्रथमान्तार्थे स्वविशेष्यतानियमेपि न क्षतिरिति तदपि न सम्यक् घटादिविषयकत्वाभावादेः
कालिकसम्बन्धेन घटादिवृत्तितया घटो घटं न पश्यतीति प्रयोगापत्तेः आकाशविषयकत्वावच्छिन्नेन तत्त्वावच्छिन्ने कालिकादिसम्बन्धेन घटादिवृत्तित्वनिरूप्य
दृशायां घटमाकाशं न पश्यतीति वाक्यात् बोधापत्तेः समवायेन घटादिवृत्तित्वगगनविषयकत्वोभयाभावमानस्य स्वीकरणीयतया भावमाकाशं न पश्यतीत्या
द्यवधावसमवेतत्वाप्रसिद्ध्या वाक्यार्थाप्रसिद्धेर्दुर्वारत्वात् चैत्रादेर्न तीति वाक्यस्य घटादिविषयकत्वसमयविशेषे चैत्रो घटं न पश्यतीति प्रयोगाद्दृशो मानतादृशो चाक्षुष
त्वाद्यवच्छेदेनोभयाभावस्य प्रतियोगिको चैत्रवर्तमानत्वमतभोभवादिवह्न्यवच्छिन्नाभावस्य मानसिकस्वीकरणीयतया यत्किञ्चिदलौकिकमेव घटादौ चाक्षुषत्वमवर्तते
तदा चैत्रो घटं न पश्यतीत्यादिप्रयोगस्य दुर्वारत्वाच्च वर्तमानालौकिकविषयतासम्बन्धचाक्षुषत्वाद्यवच्छेदेन चैत्रवृत्तित्वघटविषयत्वोभयाभावसत्त्वात् समानेन्द्रियजन्योपनीतभा
नादौ लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याविरोधित्वस्य प्रामाणिकतया लौकिकविषयतानियामकत्वानुपदिसम्बन्धेन लौकिकसन्निकर्षादेव घटादिनिरूपिता लौकिकालौकिकोभ
यविषयतानिरूपिताश्रितचाक्षुषादेरप्युपपन्नतया तादृशचाक्षुषादिदशायामपि प्रयोगापत्तेः आकाशादिनिरूपितालौकिकविषयताशालित्वेनमानत्वाच्चाक्षुषादेर्घटादिवृत्तित्वस्पर्शी
यत्वादिना लौकिकविषयताया अवच्छेद्यत्वादशायामाकाशं न पश्यतीति वाक्यात् बोधापत्तेर्दुर्वारत्वात् घटादिनिरूपितालौकिकविषयतासम्बन्धेन चाक्षुषत्वाद्यवच्छेदेन घटादिविष
यकत्वघटितोभयाभावस्याभानोपगमेपि निस्तारात् एतेनाख्यातार्थवर्तमानत्वकालावच्छिन्नसमवायावच्छिन्नाश्रयतावच्छिन्नाकाशविषयकप्रतियोगिकत्वलौकिकविष
यतासम्बन्धचाक्षुषप्रतियोगिकत्वघटाद्यनुयोगिकत्वैतन्निष्ठावच्छिन्नाभावो भासते अतो भावे न पश्यतीत्यादौ नानुपपत्तिः नञर्थविषयतावत्प्रतियोगित्वे द्वितीयार्थः निरूपकत्वात्त्व
षप्रतियोगिकत्वं च धात्वर्थः घटाद्यनुयोगिकत्वं प्रथमान्तार्थस्यापि निरस्तमिति वेद्यम् अथ अन्यादृशमाकाशं न पश्यतीत्यादिवाक्यानामप्रामाण्यमेवोपगन्तव्यमिति अथाका
शाद्यंशः त्वाकाङ्क्षाया नस्यापि पदत्वानि भेदेन कारणतामिदं तावद्रूपकः एकपदधर्मिकाकाङ्क्षा तादृशायां समानाधिकरणपदमपूरणत्समानधर्मिकत्वस्य परस्परं सत्त्वाले:
शैवाले: स सिरमणीये च विहङ्गमे सरालः संप्राप्यागाविदूरतिच विशेषपिचसृष्टेवस तथापदस्यपालपतिचेतनः प्रतिपलं कलाप्योहृदयस्थो विकलत्वदुर्जलस्थवलितः अत्र मृत्यर्थक
धात्वर्थे विधेयत्वं विधेयितं वा द्वितीयार्थः तेन वह्न्यादिपक्षकानुमितिपरस्य वह्निमत्त्वमिति नो मीतिवाक्यस्य न प्रामाण्यं पर्वते च वह्निसाध्यकानुमितिपरस्य वह्निमत्त्वेन पर्वतमनुमि
नोमीत्यादिवाक्यस्यापि प्रामाण्यमनुमन्यतेनदा तादृशधात्वनुयोगजदेशपक्षत्वं द्वितीयार्थः तस्य तृतीयान्तोपस्थाप्यसाध्यपदेन एतद्विधेयकत्वविशिष्टत्वयोर्म्मानव
इति अतो वह्निमत्त्वेनैवाद्यसमभिव्याहारेण तत्र पर्वतमनुमिनोमीति न प्रयोगः न च विधेयत्वाद्यर्थे तृशासनविरहात्तृतीयान्तेन विधेयकत्वं कथमुपस्थापनीयमिति वाच्यम्। २१
वैशिष्ट्यरूपार्थे तृतीयानुशासनसत्त्वात् विधेयतादेरपि वैशिष्ट्यरूपत्वात् अतएव रजतत्वेन शुक्तिं जानातीत्यादौ रजतत्वादिप्रकारकत्वस्य तदं तेन वह्निना स्वीकृतो दोषो न जेण
अयमते भावेन हस्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य तृतीयान्तेन बोधः तृतीयायाः नार्थरजतत्वादिप्रकारकत्वं द्वितीयायाश्चार्थशुक्तिविशेष्यकत्वयोर्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधमर्यादयाव

वृत्तित्वाभाव पतानिरूपकत्व प्रतियोगिता वच्छेदकः

चैत्रवृत्तित्वमानो भयत्वनिरूपकत्वं

अभावपदस्य लक्षणा वा घटाद्यनुयोगिक तदर्थः

एतादृशप्रयोगे

छेद्यावच्छेदकभावभानं रजतत्वेन शुक्तिं जानातीत्यादौ नियतं केवलमेकवद्यमिति तीत्यानन्द्रभपबोधस्यानुभवसिद्धत्वात् अतएव मेकं रजतेनेत्यादिप्रमापरस्थले तादृशवाक्या
स्य न प्रमाणत्वं तद्धटत्वाद्यवच्छिन्नवृत्त्याद्यभावनिष्ठवह्न्यादिनिरूपितानुयोगिताविशेषत्वरूपवह्न्याद्यभावत्वेन तदभावनिष्ठतद्धटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यावच्छेद्याव
च्छेदकभावः स्वीक्रियते तद्धटत्वेन वह्निर्नास्तीत्यादौ वाक्यार्थात् तद्बोधस्यावश्यकत्वमिति तद्धटत्वाद्यवच्छिन्नवृत्त्याद्यभावस्य वह्न्यभावाद्यवच्छिन्नतद्धटाभावसमनियतत्वेन तदभिन्न
यात्तद्धटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभावसत्त्वेऽपि तादृशाभावपरस्य घटत्वेन घटो नास्ति वह्नित्वेन वह्निर्नास्तीत्यादिवाक्यस्य न प्रामाण्यं प्रकृतस्थले तृतीयान्तार्थस्य द्वि
तीयान्तार्थावच्छेद्यावच्छेदकभावसम्बन्धेनान्वयस्यापि केचिन्न तत्र विभक्त्यर्थविभक्त्यर्थान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् न च रजतत्वेनेदं जानातीत्यादावाख्यातार्थविषयितायां तृतीयार्थ
प्रकारतायाश्चान्वयान्नोक्तानुपपत्तिरिति वाच्यम् तत्रापि रजतत्वप्रकारकत्वविशिष्टधात्वर्थज्ञानविषयित्वस्याख्यातार्थस्य स्वीकारे ऐक्यानिष्पत्तेः विरहात् न च तत्र
स्यान्वयचलितत्वस्याद्यैत्वस्य त्वादौ विभक्त्यर्थकृतिसम्बन्धादौ हेतुविभक्त्यर्थयोरन्वयदर्शनान्नोक्तव्युत्पत्तिरिति वाच्यम् हेतुविभक्त्यर्थातिरिक्तविभक्त्यर्थस्य विभक्त्यर्थान्वयनियमात्
न च रजतत्वेनेदं जानातीत्यादौ तृतीयायाः कारकविभक्तित्वाभावात्तदर्थस्य क्रियायामन्वयासम्भवस्तस्य गत्या द्वितीयार्थ एव तदन्वय उपगन्तव्य इति वाच्यम् मणिकारमते तत्स
ज्ञानातीत्यादौ तानाहित्वं यथा तृतीयैव हेतुविभक्त्यर्थस्य न तस्यास्तृतीयत्वेऽपीत्यादौ सर्वमतएव यथार्थस्मृत्यादौ तस्यान्वये नञर्थस्यापि गुरुविप्रतप स्वि दुर्गं नानाशनि कुर्वीत
मिथकत्वभेदं जेरित्यादौ धात्वर्थत्वयेन कर्मसमभिव्याहृतेन रजतत्वेन जानातीत्यादौ च धात्वर्थे तृतीयार्थान्वयस्यावश्यकत्वेन कारकविभक्तिभिन्नविभक्त्यर्थस्य क्रियायामनन्व
यानियमात् एवं घटत्वेन वह्निर्नास्तीत्यादौ प्रथमान्तार्थेन प्रतियोगित्वे प्रथमायाः संख्याभिन्नार्थाबोधकत्वनियमात् अतो नञर्थाभावे समवेतत्वरूपत्वेन तृतीयार्थान्वयसम्भवः सम
वन्ननुयोगिताविशेषसम्बन्धेन वह्न्यादिविशिष्टाभावे तृतीयान्तार्थघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविशिष्टत्वाभावाद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधमपाद्य वह्न्याद्यनुयोगिकत्वस्य तृतीय
स्यानुयोगितासम्बन्धेन वह्न्यादेस्तादृशप्रतियोगिताकत्वेनावच्छेद्यावच्छेदकभावोपगमेन स्यामनुस्यात् अनुयोगितानञर्थतावच्छेदकत्वं तत्रैव वह्न्यादेः प्रतियोगितो
न्वये तृतीयान्तार्थघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां निरूपकत्वेनान्वये स्वीकृते नातिप्रसङ्गः वारणीयसम्यक्प्रतिभाति रङ्गभेदेन रजतभानस्थले रङ्गं रजतत्वेन जानातीति प्रयोगात्
तादात्म्यभिन्नसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारितैव तृतीयार्थस्तत्र च रङ्गं रजतत्वेन जानातीति प्रयोगात् तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारिताकर्मीभूतप्रदीप्तिच्छिद्वितीयार्थे रेवा घेतस्य च प्रकारता
वाचिसमानविभक्तिकपदोपस्थाप्यविशेष्यताविशिष्टायामेव तात्पर्यक्रियायामन्वयस्तेन भेदारोपस्थले रङ्गं रजतत्वेन जानातीति प्रयोगः रङ्गस्थले रङ्गं रजतादिः सम
न विभक्तिकपदोपस्थाप्ययोरभेदान्वये साकाङ्क्षत्वेऽपि नायोग्यतया नाहमान्वयः नन्वेवं सति रङ्गं रजतादिपदयोः सामानाधिकरण्यानुपपत्तिरिति चेन्न अत इति न चैवं रजत
गतैकत्वबहुत्वाद्यविवक्षायां रङ्गानि रजतं जानातीत्यत्र प्रयोगमतिरेव जानातीति प्रयोगप्रसङ्गः समानाधिकरणस्यैव समानवचनलिङ्गकत्वनियमादिति वाच्यम् समानाधि
करणयोरिव भूपदार्थविशेषणकत्वविशिष्टभेदसम्बन्धावच्छिन्नपदार्थप्रकारकत्वस्यान्वयः तयोरपि समानलिङ्गवचनत्वनियमात् उपाध्यायमतानुयायिनस्तु रङ्गे रज
तं जानातीत्यादौ सामानाधिकरण्याद्यप्रयोगात्तरजतादिपदस्य रजतादिभेदज्ञानविषयत्वे लक्षणा अतएव भ्रान्तिविशेषदर्शिप्रयुक्तस्य रङ्गे रजतं जानातीत्यादिवाक्यस्यापि प्रामा

घटत्वेनेदभानं तत्र रङ्गं रजतत्वेन जानातीति प्रयोगस्थले

उपगते

गुरुविशिष्टवैशिष्ट्यमिति बोधः

अनुयोगितायां

कर्मत्वकारेषु

कर्मत्वादि द्वितीयार्थस्य तत्र एतेन

रजताद्यभेदज्ञानविषयरङ्गज्ञानवान्

वह्निं

लोहितवह्निरितिसमासस्थले = १

यथाशिवके त्वा वितय द्वन्द्वोत्तरविभक्तेः पूर्वपदप्रकृतिकत्वमपि व तिरथाकर्मधारयेनभवति = २

कर्मधारयोत्तरविभक्तेः = २

स्व॰ वा॰
२२

एवं निर्वाहः नह्यत्र समासस्थलस्थलोहितवह्न्याद्योरभेदो विवक्षितान्वयो लोहितादेश्च स्वातन्त्र्येणान्वयो वा सम्भवति कर्मधारयासाधुत्वानुपपत्तेः लोहितपदोत्तरं प्रकारताबोधक
विभक्तेरभावात् तादृशार्थस्य तात्पर्याविषयत्वे चान्वयानुपपत्तेः द्वन्द्वस्थलेऽपि कर्मधारयोत्तरविभक्तेः पूर्वपदप्रकृतिकत्वाभावात् तस्याः पूर्वपदार्थान्वितप्रकारताबोधकत्वायोगात्
न च द्वन्द्वसमासे एवमस्य प्रत्याचोवह्निर्द्वयं निपातसमुदायस्य समाहारपदेषु लिङ्गतायास्तत्तत्पदेषु एकवचनस्यानुपपत्तेः एतन्मते च अस्तु लोहितो वह्निरित्यादिप्रमायां लोहि-
ताभेदारोपविषयवह्निविषयकत्वेऽपि शुक्लो वह्निर्लोहितो घट इति समूहालम्बनप्रमायां लोहिताभेदारोपविषयवह्निविषयकत्वेऽपि च तद्दशायां लोहितं वह्निं जानाती-
ति न प्रयोगः लोहिताभेदारोपस्याप्यविषयतया धर्मिपारतन्त्र्येण द्वितीयार्थविषयताया मम स्वरूपसम्बन्धेन विशेषणतया नियमेनोपगमात् अथवा लोहिताभेदविषयतानि-
रूपितविषयताया वह्न्यादेरवृत्तेरीदृशान्वयविषयतानिरूपकत्वं भासते समूहालम्बनादौ च तादृशविषयतानापन्नस्येव विषयतानिरूपकत्वमिति नातिप्रसङ्गः विषयतापन्नस्य
निरूपकत्वमिष्यते च विषयतावच्छिन्ननिरूपकत्वमित्यर्थः एतच्च विलक्षणविषयतानिरूपकतावच्छेदकत्वमविषयस्यापि विषयत्वस्योपेयते रक्तदण्डवानित्यादौ दण्डा-
द्यंशे प्रकारतां शेषप्रकारे विरहात्वाद्विनानिरूपितविशेष्यत्वेन दण्डादिप्रकारताया अवच्छेदकत्वादिति तत्र आतपस्य लोहितं वह्निं जानातीत्यादिसमासे द्वि-
तीयार्थस्य प्रमाणानुपगमात् लोहितवह्निज्ञानवानित्यादौ चान्वयी साक्षिनैवलता आनुपपत्तेस्तस्याप्यवयापत्तेः अथ लोकस्य नञ्प्रारोपविषयबोधकपदयो-
र्नानाविनार्थकत्वे कर्मप्रत्ययस्थले वह्निर्लोहितो नान्यतमादो विशेष्यविशेषणभेदाहाकाभेदापत्तिः नव्यलोहिताभेदज्ञानविषयो वह्निरित्येवशाब्दीरूपगमनेन तत्ता नञ्प्रका-
रेलोहितो विशेष्यश्च वह्निरितिम तत्त्वं नञ्प्रयासनिश्चलो वह्निर्नेपालोहितस्मादेवापि तथा प्रयोगप्रसङ्गात् दर्शितविधिभिर्विशिष्यधीस्वीकारे लोहितादिप्रकारत्वविशि-
ष्टनिरूपितविशेष्यतायाः स्वलोहितवह्न्यादौ बाधितत्वेन तादृशप्रयोगाविरहादिति वाच्यम् तत्र लोहितादिपदोत्तरप्रकारतार्थकद्वितीयादिविभक्तिविरहेण लोहितादिप्रकार-
कत्वेन वानभानासम्भवात् नामार्थधात्वर्थयोः साक्षादन्वयस्याव्युत्पन्नतया समसर्गतया भानासम्भवादिति चेन्न यथा हि हरितो नीलो भवति हरितो नौका भवति काष्ठं भस्म भवती-
त्यादौ धात्वर्थसाधारणधर्मरूपभावप्रत्ययविच्छिन्नानीलनौकाभस्मादेः साक्षादेवान्वयः प्रथमायाश्चात्र समानार्थकत्वाभावात् लौकिकादिपदस्य सारम्भकावयवारम्भका-
दिकत्वाभिकत्वात्प्रकृतिविकृत्योरभेदसम्बन्धेन नौका भवतीत्यादौ योग्यतायाउपपत्तिः तथाधात्वर्थप्रकृते द्विप्रकारितासम्बन्धेन लोहितादेः साक्षादन्वयस्यागत्योपगमात्
यथा प्रकृतिविकृतिभावस्थलेऽपि तु कथं नौका भवतीत्यादौ प्रकृतेरन्वयितत्वाद्विशेष्यतयाभूतस्यान्वयित्वाभेदे तत्र महत्त्वाबोधकतया प्रकृतिवाचकसमानवचनत्वमाख्यातस्य
तथैव कोद्दोत्तायनरमाद्यभेदारोपस्थलीयवाक्यकादिपदार्थस्यारोपविशेष्यस्याख्यातार्थविशेष्यतयानमादसमानवचनत्वमाख्यातस्य नैवेवमस्ति तत्र तन्निजायशो-
गतिपालबद्धाश्चिकुराः शिरः स्थितमिमत्रप्रत्ययमारोपविशेष्यकाचक्रे पदे विरुद्धवचनत्वमभीनिक्रियापदस्येति वाच्यम् तत्र यशोदयस्य वास्तवत्वेन चिकुरभाराद्दयस्य
चारोप्यत्वेन कुवेरत्वतिन्नत्वात् आख्यातार्थविशेष्यतान्वयितिशेषत्वेनान्यत्वात् रक्तार्थकधातुस्थले सख्यविशेष्यत्वं कर्मत्वं द्वितीयार्थः अत एव हि सा-
ध्यं सरस्वतीत्यादौ सरस्वतीस्वामित्वादौ तोयासरस्वतीविशेषणकतयातत्र सरस्वामिकृतीत्यादिप्रयोगानुपपत्ति

शुक्लो वह्निरिति प्रमास्थले उपाधिना लोहितो वह्निरिति लाभे [illegible] = ३

शुक्लो वह्निरिति प्रमास्थले लोहितवह्न्यादिज्ञाननिरूपकत्वमस्त्येवेति नत्वतादृशविषयतावच्छिन्ननिरूपकत्वं =

चैत्रनिष्ठतावनि घयोः लोहिताः चैत्रनिष्ठज्ञान विषयो वह्निश्च =

नौकारम्भकावयवारम्भकं भवतीत्यर्थोऽहङ्गः =

लोहिताभेदविषयतानिरूपित =

चैत्रनिष्ठलोहितनिरूपितप्रकारिताशालिज्ञानविषयो वह्निः =

त्रा

आख्यातार्थोऽयः विशेष्यतासम्बन्धेनयत्राश्रयतात्रद्विशेष्यवयशोम्बुगन्तानिबद्धचिकुरनिरूपितप्रकारिताशालिभिन्नज्ञाननिरूपितविशिष्यताशालि [illegible]यशोऽनुगमः =

२२

निरितिचेत् मम सत्वं भवतिस्यादित्यत्र सर्वत्र विशेष्यकेच्छायाएव कदाचित्सत्वे विशिष्टान्तबोधकपदेनाभिधानात् स्वकृत्यधीनसिद्धिकत्वरूपस्वकृतिसाध्यत्वप्रका
रकपाकविशेष्यकेच्छायाः कृत्या साधयामीति पाकसिद्ध्युद्देश्यकत्वेन स्वभिन्नव्यापारविशिष्टान्वयबोधकशब्देन विशेषाभिलापवद्यद्विधो देश्यत्वादेर्विशेषणतयापि
कचिद्भानमात्र भविकेन दोषेणापि व्यवहारनियामकः क्वाचित्कविशेषणसाधारण्येन विषयेनाविशेषोऽवश्यमभ्युपेयः अत्र मितो विशेष्यतया क्वाचित्कभानविषयसाध्यानि
हविधेयतान्वयविषयतावत्सु एवं च सर्वत्र मिष्टतीमादौ द्वितीयार्थः ग्राममिच्छतीत्यादौ ग्रामादिपदस्य ग्रामस्वत्वादिपरमतः सिद्धस्य ग्रामादेरुद्देश्यविशेष्यतयाऽप्रदर्शितत्वि
लक्षणविषयतायावा विरहेऽपि न क्षतिः ग्रामादेः सिद्धत्वेऽपि स्वस्वत्वाय सिद्धत्वपरकस्यैवेच्छायां प्राधान्येन भानं विद्याद्विशिष्टस्यासिद्धत्वात् नन्वेवं ग्राममिच्छतीत्यादिप्रयो
गस्यापि व्यवहारत्वं पाकं चिकीर्षतीत्यादिद्वितीयायाः विशेष्यतारूपकर्मतार्थकतया कृतिप्रकारकपाकविशेष्यकेच्छा प्रतीयते सा च पाकं कृत्या साधयामीतीच्छा अथवा स
न्नोधात्वर्थविशेष्यकेच्छायां चिकीर्षति विशेष्यकेच्छा चिकीर्षापदार्थः सा च पाककृतिर्भवत्वितीच्छैव प्रवर्तिका च सा भवतु मा वा सम्पदेतत् पाकादेः कृतिकर्मत्वमेव द्विती
यया प्राधान्येन तादृशेच्छाविषयत्वरूपं कर्मत्वं वहत्स्थित्यादीच्छामात्रायहत्निष्ठासतीत्यादिप्रयोगापत्तेः प्रसञ्चेतन्न सनो धात्वर्थप्रकारकेच्छाकाचित्केनैव दृष्टेच्छादशायामो
दनं भुञ्जीततरति प्रयोगात् स्यात् तत्र भोजनस्याप्रकारत्वात् न च कर्मतासम्बन्धेन भोजनप्रकारिकाओदनविशेष्यकेच्छायादानादेव तादृशप्रयोगः सा चेच्छा भोजनकर्मकेष्टसा
धनताज्ञानाज्जन्या विशिष्टौदनकर्मकेष्टसाधनताज्ञानाद्वा ओदनस्य सिद्धत्वात् तादृश्या भोजनोत्तरकालीनयत्किञ्चिद्विशिष्टधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानाद्विशिष्टधर्मिकासिद्धत्वात्
सतितादृशविशिष्टेच्छासम्भवात् यत्र भोजनसिद्धतादृश्याया भोजनोत्तरकालीनगमनत्वादिप्रकारिकाभुक्तौदनजन्यतृप्त्यादिप्रकारिकावास्त्वेच्छा तत्र भुञ्जीततरति प्रयोगस्य
तपस्सद्भूः भुक्तौ विशेष्यविशेषणतापन्नकर्मत्वांशे रूच्छा प्रकारतयाएव सम्बन्धस्य प्रकृत्यर्थे भानोपगमादितिवाच्यम् भोजनं भवतु इत्यादिभोजनविशेष्यकेच्छादशायामपि
भुञ्जीततरति प्रयोगस्य सर्वसिद्धत्वात् धात्वर्थविशेष्यकेच्छाबोधकतायाः सनः सम्पद्यत्वस्यावश्यमभ्युपेयत्वात् न च दर्शी भुञ्जित इत्यादौ न प्रकृत्यर्थे एव निर्वाहे दृष्टान्तिरूप
कल्पने गौरवात् अत एव स्थित्यादिगोचरेच्छायां शरादिविशेष्यकत्वस्याकरीमासम्भवेऽपि शरं तिष्ठासतीत्यादिकोन प्रयोगः भोजनप्रकारकौदनविशेष्यकेच्छाविशेष
दशायां भुञ्जीततरति प्रयोगसत्वे उद्देश्यताख्यविषयतायाः विधान्वये भानोपगमे न तस्य निर्वाहात् न च धात्वर्थविशेष्यकेच्छायाः सन्प्रत्ययार्थत्वे पाकं चिकीर्षत्योदनं भु
ञ्जीततस्मादौ पाकौदनादेर्द्वितीयार्थाकृतिभोजनकर्मत्वप्रत्यायनसम्भवेऽपि पाकश्चिकीर्षितओदनो बुभुक्षित इत्यादौ कर्मत्वाततेन तत्प्रत्यायनासम्भवः तस्मात्कृतिभुञ्जनसमान
धात्वर्थप्रकृते भोजनेच्छा कर्मत्वस्यैव तत्प्रत्यायनसम्भवात् प्रत्ययानामप्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वात् इच्छाविषयत्वविशेषितप्रकृतिभोजनादेः प्रकृत्यर्थप्रतिपादना
दितिवाच्यम् कर्तृप्रत्ययस्थले सन्प्रत्ययार्थेच्छाया धात्वर्थविशेष्यतया भानोपगमे कर्मप्रत्ययस्थले तस्या धात्वर्थविशेषणतया भानोपगमात् चिकीर्षितेपाकः तस्मादाविच्छा
विशेषितकृत्यादेरेव सन्नन्तेन प्रतिपादनात् तादृशकृत्यादिकर्मतायाः आत्मनेपदादिनाप्रत्यायनसम्भवात् आख्यातार्थप्रकृते स्थितत्वं मानन्तर्यदेशेन तृज्ञत्वादिविषयकेच्छा
प्रकृत्यर्थोपयत्वावारकत्वाद्विषयता निस्तारो भयत्रैवेच्छायाम्नवयः प्रकृत्यर्थैकदेशेऽपि नीलत्वं तरोहरस्मादिनीलरूपादौ नव्यायाम्नवयात् न चैवं कर्मप्रत्ययस्थले विकृतिवि

पाकं चिकीर्षतीत्यत्र पाकविषयकवर्तमानेच्छाश्रयः
पाकश्चिकीर्षितइत्यत्र चैत्रवृत्तीच्छाविषयकृतिविषयः पाकः
वर्तमाने

इच्छायाः कर्मतान्वये न इच्छाद्यसाधारण्या ... तथा च चैत्रनिष्ठं चैत्रीयमानं कृतीच्छाविषयत्वं ... पाक इति बोधः स्यात्=१
इदं तत्तत्पदा=२ अत्र विशेष्यान्वयित्वस्य व्युत्पन्नत्वं=२

ज्ञु॰ वा
२३

यपत्व विशेषिते वेच्छा सत्ता प्रयोजकता · विशेषणीभूतकृतिरेव कर्मत्वेनान्वीयतां भवन्मते विशेषणीभूतं यामिच्छायां वर्तमानत्वघटितत्वाद्यनान्वयपरलिङ्गार्थम् एकविशे
षणेनान्वयोपस्थित्या सम्बन्धविशेषणतया न्वयो सम्बन्धनिरूपणमात्रार्थविशेषणकर्मत्वे इच्छाविशेषणतयोपस्थितधात्वर्थस्य विशेषणतया न्वयायोगात् विशेष्यतया
चान्वयस्याप्रसक्तत्वात् धात्वर्थविशेषणतया इच्छाभाने पि तस्या वर्तमानत्वादिविशेषणतयैव भाने नोक्तेः ... विरोधविरहात् एवं धात्वर्थस्येतरविशेषणतयोपस्थि
तस्य स्वातन्त्र्येण कर्मता विशेषणत्वमयुक्तमेव । अकर्मकस्यैकदेशप्रहेलयार्थान्तरं गतत्वया भासमानत्वप्रयोगार्थान्वयदर्शनात् न तु स्वातन्त्र्येण भासमानेच्छास्य
विशेष्यपरतन्त्रेणान्वयापीच्छायाः कर्मतान्वये इत्यत्र विशेष्यान्वयि येव विशेषणस्य परतन्त्रेणान्वयस्य तन्त्रसिद्धत्वात् यथाश्रुतविषयतारूपकर्मत्वे चिकीर्षते ।
पाकं रन्धादाविच्छायां सम्बन्धं तत्र कृते त्रयानन्वयं येन वपाकादेविषयित्वात् स्थिरादिकं मत्वाप्रसिद्धाच गृहेति सम्बन्धः रहितं चेत् ओदनो बुभुक्षतस्तस्मादेकागतिः नेच्छा
कर्मतायाविषयतारूपत्वात् भोजनादिकं मतायाश्च नेदं तद्विशेष्यीभवदिच्छान्वयि निरूपितं भोजनाद्यन्वययोग्यत्वेन विशिष्टान्वयासम्भवात् वस्तुतः कश्चिकीर्षतरसम्बन्धगति
रेव कृतिविशेषणतया पाकनिष्ठाविशेषणतायाः कर्मविशेषणतया तन्निष्ठकृतिविशेषणतानो भिन्नतये च्छा च पिको विषयतारूपकर्मत्वस्य कृत्यन्वयायोग्यत्वात् यदि च
विशेष्यान्वयि विशेषणं तेन विशेषणतासम्बन्धेनातिरिक्तविशेषणतया स्थानिनियमः अपि तु नेदं न्वयि तत्वेच्छेदकीवच्छिन्नपरेति तथा च विषयतावच्छिन्नेसम्भवयायोग्यत्वपाकत्वेनान्व
यपत्तिः अत एवारुणयेत्यादौ वारुण्यनिरूपितसाध्यतायायोगो निरूपितसाध्यताभिन्नत्वेपि नहृतीयायां साध्यतायां विशिष्टान्वयानुपपत्तिरिति तदाधेयरूपया विशेष्य
त्वयिसो मरणपदकेन स्वरूपया विशेषणतान्वयि मन्ते भेदवत्पक्षतेपि परस्परयोग्यान्वयिकर्मतावच्छेदकत्वे नैव व्युत्पन्ते तदा भोजनकृतिमैवत्पाकस्य वृत्तित्वस
म्बन्धेनेच्छामाद्यायं कश्चिकीर्षितरतिप्रयोगस्यकाला न्वयीयकृतिविषयतामादाय दृशीति नैव विषयतासम्बन्धेनेच्छाविशेषणीभूतकृतिकर्मत्वस्यैव नेदं इच्छान्वयि
निकेमतेपि त्वयायमतिप्रसङ्ग इति चेत् यथा सति नेदं इच्छाकालेपाकरहितेन चिकीर्षतरतिप्रयोगात्तदुपपत्तिः अत एव पिता वच्छेदककृतिविषयतात्वकृतिगोचरत्वेनेमा
नेच्छाविषयतात्वावच्छिन्नाभावयोस्तदापाकेपि सत्वात् न च वर्तमानकालावच्छिन्नकृतिविषयतात्वावच्छिन्नाभाव एव तत्र प्रतीयते स पाके बाधित इति वाच्यम् यद्य
नीच्छाधीनकृतिरपि तत्र वर्तमानेन तदानीं हृष्टेच्छाभावस्यापि तत्वाबाधात् पाककृतीच्छायामसत्वात् सकलोच्छेदेन तदानीं प्रयोगात् कस्मस्तत्व पाककृतीच्छासत्वे तथाप्रयोगादि
रहात् कृतिविषयताभावमात्रबोधस्य तदाभ्युपगमात् चेतित कर्मप्रत्ययस्थले तदिच्छाधात्वर्थविशेषणमेव इदं तत्त्वं कर्मप्रत्ययस्थले पि धात्वर्थविशेषितेच्छेव सम्प्रत्ययेन प्रत्या
य्यते तेन कर्मत्वमेव कर्मार्थोप्याख्यातार्थः नेष्टधात्वर्थकर्मतया तद्विषयत्वमोदनकर्मकभोजनं भवतु पाकविषयककृतिर्भवतु तिलीच्छायां च पाकोदनादीनां तद्विशेष्यकेच्छाविषयतया
नेककर्मत्वमतन्तु गृहस्थित्वासाटीकापट्टहारादेः स्थिरमाधारत्वादिनैव विषयत्वमिति न गृहं हारोति सामाकर्मत्वम अत एव यदोदनादिकाम्क्रिकमेकभोजनमप्रसिद्धम् यत्र भोज
नकर्मतया तद्विषयत्वाद्यमोदनो बुभुक्षते तस्मादेधोदिविषयकत्वे न गगनादिगोचरस्यास्येव गगनं हरितय तस्मादेः प्रयोगस्यानापत्तिः न वोरत्नादिकर्ममात्रापत्र
गाः यत्र भोजनादीच्छा रवे ... जनादिविषादिकमेकमपि तत्र विषयतया तस्मादयः प्रयोगाः कर्मप्रत्ययस्थले पि नाहृत्वा विषयतारूपं कर्मत्वमेवेच्छाविशेषणेन

२३

विशेषभोजनकर्मत्वप्रकारकेच्छाविषयताभावात्= धात्वर्थकर्मत्वप्रकारकेच्छाविषयता=

इच्छा ऽ विषयभोजनादिकर्मत्वं । इच्छासमानकर्तृकत्वस्य ॥ ७

याभासतेनेन तद्धात्वर्थकर्मत्वं धात्वर्थविशेषणतयालम्बनार्थकर्मत्वविशिष्टभोजनादिनिरूपितविशेषणतया नियमतस्तच्छायां भानोपगमो नोक्तस्थले विषयत्वभान
ते चेच्छस्यादिप्रयोगानां तदुपपादनात् उक्तस्थले विषयत्वभाने चैत्रो भोक्तुमिच्छत्यादौ ईश्वरत्वात् इष्टत्वबोधप्रसङ्गस्तत्रापि तथेच्छाया धात्वर्थहितभोजनादेः केवलविशेष्यता
सम्बन्धेन तद्विशेषणत्वे तथा सति चैत्रकर्तृककृतिभोजनादिगोचरेच्छादर्शनं यो विकीर्षति बुभुक्षते त्यादिप्रयोगापत्तेः सङ्गत्वात् किं तु विशेष्यता समानकर्तृकत्वाभाव
सम्बन्धेनैवातिप्रसङ्गवारणाय इच्छासमानकर्तृकत्वेऽपि सम्बन्धेन बोधस्वीकारे तु किं यायातेनादेर्योपगमो न सापीयान् इच्छायां समानकर्तृकत्वमादाय दर्शितस्य
तेऽतिप्रसङ्गस्य नादवस्थानात् समानकर्तृकत्वस्य वाच्यत्वेन तदिच्छार्थपदार्थानामनन्वयमेव साम्यत्वापत्तेः न च समानकर्तृकत्वसम्बन्धेनोपगमे तथाऽपि क्रिया
इच्छार्थासमन्वयविरोधः सनो धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति सूत्रेण समानकर्तृकत्वार्थकत्वानपत्तिपादयति तस्मादिच्छाकर्मत्वेन तत्समानकर्तृकत्वेन च
स्वार्थपरत्वात् इच्छारूपार्थसम्पन्नो भवतीति कार्थः इच्छाधात्वर्थयोः संसर्गतया समानकर्तृकत्वविवक्षायामपि समानकर्तृकत्वं समानकर्तृकत्वोपरक्तार्थपरत्वेऽपि
तोर्निर्वहतीच्छामात्रशक्तिः इत्थं च केवलस्य धर्मिनिःसम्बन्धेनेच्छार्थविहितकाव्यकाम्यजनस्य धात्वर्थकत्वस्य या विशेषेऽपि सम्बन्धधात्वर्थं सकर्मकत्वादनेन
तप्रातिपदिकस्यैव कर्मत्वेनान्यार्थबोधकतयेच्छायाः कर्माकाङ्क्षाविरहात् न च पुत्रीयति पुत्रकाम्यतीत्यादौ च जनादिप्रकृत्यर्थस्य पुत्रादेः क्रियात्वाभावेन कर्मत्वेऽपीष्ट
नः पाकमिच्छति पाकीयतीत्यादौ पाकादेः सकर्मकतया सकर्मकसन्वयतत्पुत्रादिसमुदायस्य सकर्मकतया ओदनं पाकीयतीत्यादिप्रयोगापत्तिरिति वा
च्यम् कृत्वात् समानार्थकयोरेकस्य सम्बन्धमानार्थकस्य समभिव्याहारे धात्वर्थबोधकस्य स्याकाङ्क्षाविरहेण तथाप्रयोगस्यासङ्गत्वात् ओदनस्य कर्मत्वविवक्षायां तत्षष्ठीबोधेन
द्वितीयाया अप्रसक्तिः तद्धात्वर्थकर्तृकयोगे कर्तृकर्मणोः कृतीत्यस्य द्वितीयाबाधकत्वेन सकर्मकधात्वर्थमाचष्टे सन्नन्तयतीत्यत्र द्वितीयानन्त्यात् तस्य कर्मकत्वेन
कर्तृत्वायोगेन तद्धात्वर्थकर्मणे ओदनं द्वितीयासमर्थनादिति वाच्यम् ओदनं ईश्वरप्रयुक्ताख्यानाद्यो णिजन्तप्रकृतिविषयकारकविधानेन कुदन्तकारकप्रातिपदिकान्तप्रकृति
विधायकियातस्याप्तातिदेशाद्धात्वर्थभूतानि सर्वेषु प्रसपतीत्यादौ णपन्धात्वयोगे यथा प्रकृत्यर्थक्रियाकर्तृः कर्मत्वं तथा कृदन्तेऽपि णिजन्तप्रयोगे पीतादौ यथा
इमिनादिकर्तुः कर्मत्वं तथा तद्धात्वर्थे द्वितीयेति एवमन्धात्वयोगे यथा प्रकृतेः कर्मणो द्वितीया तथा णिजन्ते कृदन्तकर्मणो द्वितीया तथाभावत् कृदन्तकर्मणः कर्मत्व
दे द्वितीयापत्तिः तथाविवक्षायां तण्डुलस्य पाकीयतीति प्रयोगस्यैव कारकविभक्त्यर्थस्य सम्बन्धेकदेशे तान्यन्वयस्यानुपपन्नत्वात् सम्बन्धविवक्षायां च तथाप्रयोगः ।
अभेदविवक्षायां पाकीयतीति प्रयोगः वस्तुतः सम्बन्धत्वविवक्षयापि तथा प्रयोगे दोषाभावात् न च तत्र सम्बन्धकदेशे तद्धात्वर्थान्वये प्रतियोगिपदार्थकदेशत्व
कारकादीति पाकस्य विशेषणत्वमिति वाच्यम् तादृशस्य सम्बन्धभेदान्वयस्य सम्बन्धस्वीकारात् इत्येकदेशभेदान्वयबोधकाभावात् अत एव कृदन्तराजमातङ्गादय
दिप्रयोगो निरूप्यते इष्यते च पितुः स्वर्गकामस्यादिप्रयोगः न च कारकपदप्रतियोगिपदयोर्भेदनिवेशनमफलमिति वाच्यम् नन्विदं साधुत्वविषयकत्वात् य
थाप्रतियोगिपदार्थस्य कृत्यार्थभेदान्वयो न भवति तथा इत्येकदेशेनानुपपदार्थस्य समयन्तासम्पन्नादिति ध्येयम् परपुत्रमिच्छतीति पुत्रीयतीति प्रयोगः स्व॰

वैयक्तर्कर्तृकत्व ॥ २
एकदेशेच्छा ॥ २

सकर्तृ॰

यतीत्यत्र

कृदन्तकर्मत्वं
अत्र ऽ भेदार्थिका
द्वितीया विभक्तिरिति
कर्मत्वार्थिकाकार
कविभक्तिः ॥ ४

इच्छासमानकर्तृकत्वं नो
वैयक्तिकत्वं कृ॰
कर्मत्वविशेषणत्वमिति ॥ २

किन्तु समानकर्तृकत्वसम्बन्धे
समस्य स्वीकारः ॥ ७

कृदन्तप्रयोगे
प्रयोगे पितकर्मत्वं

पक्ष॰

वति पक्षान्तरम्
...
कृदन्तादिरूप
सम्बन्धकारकरूपा

प्रतियोगिपदं कारकं चैकदेशे भेदेन ना ऽन्वेति भेदेन तु ऽन्वेति
तण्डुलस्येति कारकं पाकेन सह भेदेनान्वेति ॥
पदं प्रतियोगि ॥ ८

अयं पुत्रीयतीत्यत्र पुत्र इति योगिकतत्त्वानानुयोगिमत्त्वविषयकत्वानाश्रयत्वमिति बोधः = ८
पुत्रतुल्यभिन्नभृत्यविषयकत्तानाश्रयत्वमिति बोधः पुत्रादिपदे तत्तुल्यत्वलक्षणा = ८

परपुत्रगोचरेच्छावति = २

परपुत्रगोचरेच्छाया विषयस्य परस्वत्वस्य सम्बन्धेन लाभात् = परस्वत्वविषयकेच्छायां भी नीति प्रयोगापत्तिः
यासक्तेति सम्बन्धेनेच्छायाः ... परस्वत्वविषयकत्वस्य परस्वत्वतादात्म्ये सवन्नादित्यत्र सच्चे
षितः सम्बन्धितया वेच्छा ८

मू० का०
२४

आत्मनः कालिमादिरूपितसम्बन्धिघटितच्छाकर्मत्वद्योतकस्तवमात्मचकाम्पचोर्विधानात् सम्बन्धित्वं च सम्बन्धित्वेन भासमानत्वमनयोर्नेमितेः प्रयोगप्रसिद्धत्वस्यापि सी
घत्वेन पुत्रीयति ब्राह्मणम् पुत्रीयमयमिति प्रयोगप्रसिद्धत्वसिद्धत्वानुपपत्तेः उक्तस्थले पुत्रीयतीति वाक्यस्य प्रामाण्यवारणाय च कर्मजायार्थे छायाप्रसादेः केवलं विषयित्वेन
सम्बन्धः किं तर्हि संसर्गाभासमानसम्बन्धप्रतियोगितया यो विषयस्तादृशाहं तत्त्वं संसर्गितमित्युपगमः सम्बन्धस्य ज्ञानाघवाच्यत्वे पूर्वं सम्बन्धेनैवेच्छायां संसर्गतासंस्थानत्वा
दितिसूत्रमिति च शब्दार्थे वस्तुतस्त्वात्मनः सम्प्रतिमात्मनः प्रतिबन्धार्थः सम्बन्धोन्यधातोः कर्मत्वानुपपत्तिरिति ज्ञानत्वापत्तिरिच्छायां विषयार्थकत्वात् एवं च धेः कर्मणः सवन्नादेरि
च्छायामिति वृत्तावपि यत्तिः सवन्नादिर्नैव योजनाकार्या यथाश्रुतेर्दर्शितानुपपत्तेरिति बोध्यम् भृत्यं पुत्रीयतीत्यादावाचार्यार्थे विहितप्रत्ययस्य सकर्मकत्वं
पुत्रमिवाचरतीत्यर्थे उपमानवाचिनः सुब्विहितत्वमिवाचरतीत्यस्य तत्स्थानेन जानातीत्यर्थः आचारे दर्शनस्य व्यवहारस्य लताने वेत्तेत्यस्य व्यतयात्मा
नेकार्थत्वं नन्वसकर्मकमेव तत्र चलत्वे प्रत्ययादेः प्रतियोगितयान्वयः पुत्रादिपदस्य वाचको ततः प्राणादितत्वं परंतानमात्रकालेऽन्वयः तेन च स्वाभेदाद्वयादि च सम्बन्धेन
पुत्रादितत्त्वस्यान्वयः नचैवं सति पुत्रादिपदस्य सुमेयाऽर्थकमेव नत्वपमानार्थकमिति कयस्योपमानादाचारस्यानेनानड़त्वरस्य क्यचो विधानं संगच्छते रीतिवाच्यम् पुत्रा
दिपदस्य तत्त्वात्पकत्वेऽप्यस्य प्रतियोगितयोपमानेवात्यर्थकत्वात् अतएव तस्य कर्मवाचकत्वप्रवृत्तस्याचारकर्मत्वात्पम्मयुपपद्यते पूर्वमतेऽन्वयमानपदस्य कर्मवा
चित्वमाचारकर्मविशेषणतत्त्वमात्मप्रतियोगि रूपवाचकत्वेऽ्योध्यम् वस्तुतः पुत्रमिवाचरतीत्यस्य पुत्रं यथा व्यवहरति तथा व्यवहरतीत्यर्थः व्यवहारश्च प्रतिपाल्यत्वादि
नाज्ञाने प्रतिपालनादिव्यापारो रोता एवं पुत्रीयतीत्यस्य पुत्रकर्मकव्यवहारकर्तृत्वमर्थः स्वत्वतन्त्रो यथा स्वजन्यज्ञादरत्वस्य तयोपमानोपमेयभावः तथा पुत्रमभृत्यो वृषि
स्वकर्मकव्यवहारत्वस्यनया मेशति पुत्रपदस्योपमानवाचिता आचारनिष्ठतादृशप्रतियोगिता कर्मवाचिता वाचारसदृशाचार एव कर्मणार्थः प्रथमाचारकर्मता सम्बन्धे
न पुत्रादेरन्वयः आधारनात्वाच्य प्रत्ययविधानेऽपि धात्वर्थ एव तथात्वप्रसभारदेतिपुमेनानुपस्थितेः कर्मत्वस्य सम्बन्धस्य तथा भानस्वयेयते यथा राजपुरुषस्मादिसमासस्थ
लेषातिपदिकावयव एवत्वपुरुषष्ठ्या प्रतिसूप्यानानियमाद्विभक्त्यर्थविशिष्टपूर्वपदेलत्वलोपपद्यते द्वितीये वाचारेऽस्मस्य कर्मत्वयोऽन्वयजन्यस्य सकर्मकत्वमिति कुङ्भ्रासा
दीयतीत्यादावाधारस्योपमानवाचिसप्तम्यन्तात्तरविहितक्यजन्तस्य सकर्मकता तत्र द्विप्रासादाधिकरणकाचारवत्याचारः कर्मणार्थः सचाचारवस्थानं तत्परस्य कर्मकएवेति
कुङ्भ्रासप्राधिकरणतया तत्रः सप्तम्येव अवस्थानयो ... कजातीयस्तत्वजनकत्वादिना विशिष्यव्यवहरविषयत्वेनर्थे सबुवाचनिहं साधिते स्तीयादान्वपमानवा
चिकर्तृवाचकपदोत्तरविहितक्यजन्तक्विबन्तया तत्पकर्मकस्तयस्तादिकर्तृकाचारत्वात्पाचारस्य क्यङ्प्राप्यर्थत्वेऽपि गम्यादिप्रतिपाद्यतावच्छेदकसंयोगादिरूपफलानवच्छि
न्नसंवेदनदर्थतोपगमात् अन्येवंकाशहत्तत्वानपसविषयकव्यापारात्मकस्याचारस्य क्वचिदर्थत्वेऽपि विषयत्वपकर्मत्विरूहस्यैवतदर्थत्वोपगमात् कर्माचस्वविषयक्कर्मात्व २४
यितिसाकाङ्क्षत्वाद्वित्यादिकस्वयम्प्रहनीयम् कृत्यर्थकधातुयोगे दृष्टसाधनत्वाद्धित्वानविशेषपतापयोजसाध्यताख्य विषयताविशेष एव कर्मत्वं द्वितीयादेरर्थो नतविषयता
मात्रे यत्र ह्यरं करोतीति प्रयुज्यते तत्र कपालं करोतीति नलाहरणं करोतीत्यप्रयोगात् अन्येवंकाशानङ्कारं करोति काष्ठमस्कारोतीत्यवकाशकाष्ठपदोत्तरं द्वितीयानुपपत्तिः १

उक्तसाध्यतात्वविषयता =   उपादेयोन कार्यता सहसम्बन्धीयविषयितत्वा   कदाचित्प्रयोगरर = १

तत्र कृतिनिरूपितोक्तविषयताविरहादितिचेन्न उपादानीयविषयताविषयतावत्त्वमपि द्वितीयार्थः सा च द्वितीयात्वावच्छिन्नसाध्यताप्रयोज्यविषयताविशिष्टायामेव कृत्तावन्वेतीत्यतः कृत्या १
दिच्छेदकमात्रसमभिव्याहारेण काशाक्ततो गीमादयोनप्रयोगाः अपि च काष्ठं भस्म करोति दुग्धं दधि करोतीत्यादौ काष्ठदुग्धादेः कर्मत्वानुपपत्तिः तस्य भस्मदध्याद्युपादानत्वा वि
रहात् काष्ठदुग्धादिनाशानन्तरमेव तदारम्भकपरमाणुनिर्मितस्य दध्यादेरारम्भात् उपेक्ष्यस्य तस्योपादानत्वात् विभिन्नकालीनयोराधाराधेयभावविरहात् कारणस्यैवोपादानत्वा १
नियमाच्च नच परमाणवो दृष्टे विनाशे पाथिकानां कारणे भस्मादिकारणत्वान्तेषु अपितु प्रतियोगितया कर्मत्वमेव द्रव्यत्वादित्यत्र तादृशमतेरितिचेन्न कर्मादित्रिविधं भवति प्राप्यं प्रकृ
तिरूपं विकृतिरूपं चेति तत्र प्राप्यं कर्म क्रियाजन्यफलशालि गम्यादेर्यामादिस्तत्कादेशिकप्रकृतिरूपं कर्म च क्रियाया वृत्तत्वनिष्पत्तये परिणामविशिष्टस्वरूपस्य प्राग्भव १
रूपे विकारे निर्वाहिते तत्र यथा पाकादेस्तण्डुलादि कृतेः सुवर्णकाशादि तत्र प्रथमस्य तेन तण्डुलादेरुपधर्मिनाशादेव तत्रैवं भावविशिष्टतादृशत्वमेव तेनादित्स्वरूपकर्मान्तरनिष्पा
दकमुख्यत्रयधर्मिणः काष्ठाक्कसमादेः सन्निधिकरसद्भावादिविरहरूपपरिवेभावासत्तेन तस्याः सत्त्वं कटसद्भावे निष्पादक क्रियातो निर्वर्त्तति क्रियानिष्पाद्यत्वमिति कृति रूपं कर्म
यथा पाका देवोदनादि यथा वा कटमास्यादिकरादिर्वा प्रथमे तण्डुलादि स्वरूपविनाशपोदसदेर्निर्वर्त्तनं द्वितीये च स्त्रादि स्वरूपमेवैतद्वा मति नाशपत्तनेव सन्दर्भादि स्वरूपविशेष
निष्पादनेन विशिष्टसमास्यादे निर्वर्त्तनं तृतीये च काष्ठादिस्वरूपरूपधर्मितापविनाशतन्त्रैव कस्यादिस्वधर्मिनिष्पादने क्रियायामस्याश्रकर्मप्रकृतेरसमभिव्याहारस्य हेतिनिर्व
र्त्यत्वाते तण्डुलानोदनं पचति कुसमानि स्रजं करोतीति काष्ठानि कटं करोतीत्यादौ प्रकृतिसमभिव्याहारस्थले निर्वर्त्यनेन निष्पादनेन यदि तिसुमस्याप्यप्योदनादेरपि निर्वर्त्यता १
स्ति तथापि नद्यात्वेन तत्र स्वरूपपारिभाषिकनिर्वर्त्यत्वं नद्युक्तमभिप्रेतं सतीवा विद्यमानावा प्रकृतिः परिणामिनी यस्य नाश्रीयते तस्य निर्वर्त्यत्वं प्रवदन्ते प्रकृतेस्तु विकार्यमिति य   समभिव्याहारस्यहेतु = ११
स्यवि कृतिकर्मणोपि नाश्रीयते तस्य प्रयुज्यतेर यथः एवं च तत्र तत्रौदनादिविकार्यकर्मणोप्यभावः । तन्निर्वर्त्यविकार्यं च कर्मद्वेधाव्यवस्थितम् प्रकृतेरुच्छेदसम्भूतं किञ्चित्काष्ठादि
भस्मवत् किञ्चिद्गुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवदिति । प्रकृतिविषयिताया भस्मयाकाष्ठसुवर्णादेस्तद्वितीयानापत्तिः विकार्यपदे नैकमुख्यप्रकृतिविकृत्यभयावाधनेमुभय १   तण्डुलकाष्ठकौदने सादकपाकादुहल कृतिप्रति निवर्तय = पाद्यउपादकाव १०   न्नयः = ६
साधारणत्वप्रकृतिरपि पारिभाषिकविकार्यपदम् एवं च तण्डुलानोदनं पचतीत्यादौ प्रकृतिकर्मोत्तरद्वितीयायाः नाशकत्वमर्थः तण्डुलादिनिरूपितनाशकत्वं चपाकोन्वेति विकृतिक
र्मोत्तरद्वितीयायाश्चोत्पादकत्वमर्थः ओदनादिनिरूपितं नाशकत्वविशिष्टे नैव पचनादौ चोत्पत्तेः प्रयोजकत्वमुद्देश्यताविच्छेदकविधेयभावमहिम्ना नियमतोभासते ततः पाकस्य तण्डुला
द्यारम्भकसंयोगनाशजनकत्वेपि तन्नाशाद्द्रव्यनाशोत्पत्तौ द्व्यणुकनाशनाशपादिवत्तत्प्रयोजकत्वबाधेन संयोगमोदनं पचतीत्यप्रयोगः वस्तुतस्तु विकृतिकर्मसमभिव्याहार १
स्थले संयोगं पचतीति प्रयोगवारणाय संयोगनाशद्वारा नाशकत्वमेव द्वितीयार्थो वक्तव्यमिति कृतेप्रयोज्यप्रयोजकभावकस्य नन्नन्तण्डुलमोदनं करोतीति काष्ठं भस्मं करोति दुग्धं
दधि करोतीत्यादावपि प्रकृतिकर्मोत्तरद्वितीययानाशकत्वं बोध्यमयापाते विकृतिकर्मोत्तरद्वितीययापाव विषयितानाविशेषउत्पादकत्वं वामिलितमुभयं वा प्रकृतेनोवाप्यते कार्याच्   साध्यत्वउत्पादकत्वं च
कर्तुं करोति कुसुमानि मोक्तिकानि वा स्रजं करोतीत्यादौ काष्ठादिपदोत्तरद्वितीयाकृतेनोविषयताविशेषमेव बोधयति काष्ठाद्युच्छेदकतायास्तत्र बोधात् कटमित्यादौ द्वितीयार्थः
एवं वस्त्रमारचयति गवि प्रयासविन्यासविशेषविशिष्टकुसुमादेः कुसुमाद्युपादानकृतिविषयता पितविन्यासादिरूपविशेषणतस्यैव तस्यैव च कस्यचिन्नोत्तानिरितिस्रजमित्या १
दिद्वितीयात्रस्यविशिष्टसत्तानिर्वाहकत्वमर्थः विशेषणतोपादानकस्यापि स्वरूपसम्बन्धविशेषरूपं विशिष्टसत्तानिर्वाहकत्वमतः तमेव अपितु प्रणामैरकं करोतीत्यादौ वचेतनक   प्रणामरूपविशिष्टाम त्वनिर्वाहकरूप विशिष्टोत्पादकत्वा पारंप्रयोगि = २
त्रै व्यापारबोधकतया करोतिसमभिव्याहृतप्रणामादिपदोत्तरद्वितीयायामप्युपादानतानिरूपितविषयतार्थकत्वसम्भवः अपितु तत्र तदवच्छेदेन प्रणामरूपादिविशिष्टसत्त्वानि १

काष्ठविच्छेदपादानीयविषयतानिरूपितविषयिताशालिकर्तोत्पादककृतिर्मात्र =
कुसुमविषयकविन्यासविशेषविशिष्टस्रग्निर्वाहककृतिर्मात्र = ४

द्व्यणुकारम्भकसंयोगनाशाद्द्व्यणुकनाशः (द्वि) एवं द्व्यणुकनाशाद्द्व्यणुकारब्धत्रसरेणुकारणत्वं (द्वितीयात्वेन) अवयवसंयोगनाशद्वारा परमाणुकारणत्वं तत्प्रयोजकत्वम् = ८

१कर्तृत्वविशिष्टाद्यातस्वनिर्वाहकरकर्तृत्वविशिष्टोत्पादकव्यापाराश्रयोऽग्निः=१

१कर्तृत्वविशिष्टस्य

व्यापाराश्रे

व्यु॰वा॰ २८

वीरहकतावच्छेदकविशिष्टो नैजकत्वेनारूढो व्यापारे प्रत्याय्यते तथा च दंडकेकरोतीत्यादौ च पि ज्वलादिपदसमभिव्याहारात्मकत्वादिविशिष्टफलानुकूलव्यापारविशिष्टस्य तदाश्रयस्य च निर्वाहकत्वं प्रतीयते॥

प्रकृतिविकृतिभावस्थले कर्मत्वाख्यातेन प्रकृतेः कर्मत्वमेव प्रत्याय्यते प्रकृतः काष्ठानि भस्मराशिः क्रियन्ते इत्यादावाख्यातार्थविशेष्यत्वं कृष्णादिवाचकपदसमानवचनत्वमाख्या

तस्य न तु निर्वर्त्यभस्मादिरूपविकारवाचकपदसमानवचनता अथैवं निर्वर्त्यवाचकपदसमानवचनत्वं नाख्यातस्य किं तु निर्वर्त्यभस्मादिरूपविकारवाचकपदसमानवचनता।

अथैवं निर्वर्त्यवाचकपदात् प्रथमा न स्यात् अपि तु द्वितीयैव तत्कर्मतायाः लकारेणाभिधानाभावात् प्रकृतेश्च कर्मत्वं यस्यैकत्वमुख्यत्वाद्धि कृते तेनाख्यातार्थविशेष्यत्वेऽपि वाख्या

तस्य न तु तत्समानवचनत्वनियमोऽस्ति वाचकः स भस्मा प्रकृते विकृतेर्निर्दिश्यत्वात् सर्वसिद्धप्रकृतेः समभिव्याहृततत्कारीयविकारभस्मादिबोधकत्वाभावप्रयुक्तिवि

कारप्रतिरूपेण तस्य लेन क्रियापदस्यैकवचनान्ततां तत्र भस्मादिबोधकस्यैवाख्यातस्य तत्पदसमानवचनत्वनियमात् नत्वतद्विशेष्यकत्वार्थबोधजनकाख्यातमात्र।

स्यैति तत्समत् विकारविकारिणोर्द्वयोराख्यातार्थविशेष्यत्वे वाक्यभेदापत्तेः तद्रूपदोषस्तु तद्रूपद्रोहप्रयोगे तस्यादौ विशेष्यभेदे विविशेष्यतावच्छेदकद्वितादेरेकत्वभावान्न वा

क्यभेदः अत्र वचनतारूपविशेष्यतावच्छेदकमानमस्ति येन तत्र वाक्यभेदः न च भाग्यस्य तत्र वाक्यभेदः स्यादिति वाच्यं तथा सत्येकवाक्यत्वं परस्य काष्ठं क्रियन्ते

इत्यादावप्रयोगस्यापत्तेः काष्ठं भस्म क्रियन्ते इति वाक्यजबोधस्य काष्ठविकृतिर्भस्मानि विकृतिर्वेति संशयनिवर्तकत्वापत्तेः काष्ठं भस्मनोः प्रकृतिविकारभावभानात् काष्ठो

च्छेदकत्वरूपकाष्ठकर्मत्वस्य भस्मनिर्वर्त्यकत्वरूपतत्कर्मत्वपर्यायकत्वविशिष्टपदार्थान्वयेऽपि प्रयोगोपपत्तेः काष्ठप्रकृतिकत्वस्य भस्मनि लाभः स

म्भवादिति चेत्सत्यं काष्ठं भस्म क्रियन्ते इत्यादौ भस्मादिनिर्वर्त्यकर्मतायास्तकारेणाभिधानेऽपि तत्कर्मतायास्तत्र संसर्गतया भानेऽपि तन्मते काष्ठादिरूपप्रयोगापत्तेः सा

धुतापत्तिपरिहारार्थं विशेष्यतया कर्मताद्विविधतया प्रभेदद्वितीयादिविभक्तिसाधुत्वात् यथा तेषां मते भस्मादीनां प्रातिपदिकार्थत्वाभावे कर्मत्वबोधेच्छादिप्रयोगमेव निपा

तार्थेऽप्यन्यकर्मतासम्बन्धेनैव नामार्थस्यान्वयात् एवं च नत्वेन तदर्थप्रत्यादावपि तदादिसम्बन्धस्याभावे संसर्गतया भानाभावविषयकविषयेऽपि प्रत्ययमानत्वे तस्यैवार्थस्य साक्षा

द्व्यघोधुर्नत्वं इति न प्रकृते कर्मतायाः संसर्गतया भाने सम्भवतीति वाच्यं तादृशी बोध वनिका भस्मनि भवतीत्यादौ भवनादिक्रियायां नीलादेः कर्तेतासम्बन्धेन साक्षा

दन्वयवदत्रापि वैचित्र्याएकमीत्वरविशेषणताया क्रियायाम् परकर्मताः कर्तेतासम्बन्धेन साक्षादन्वयोपपत्तेः नन्वेवमपि कर्मत्वस्य प्रकृत्यर्थविशेष्यकत्वावि

वक्षायां काष्ठं भस्मराशिः क्रियन्ते इत्यादिप्रयोगापत्तेः कर्मान्तरविशेषणतानापन्नक्रियायामेव द्वितीयया कर्मत्वमेव बोध्यमिति कर्तृत्वे सङ्कीर्णे तस्मिन् समजानीयते या

मभियाहेदोरनयुनादिक्रियायां तीरग्राम आदिकर्मत्वानन्तरप्रसङ्गः इति वाच्यम् प्रकृतिविकृतभावसम्बन्धे कर्मस्य तेषां तु प्रत्ययेः यथा कातिप्रसङ्गः कारणाय यथा क्रमसुप्रत्ययिः

कत्वेनैव कर्तृविशेषणतया भासमानायामेव क्रियायां दत्तीयार्थे कर्तृत्वान्वये परस्य पित्तु सतिः अत्र यथा प्रकृत्यर्थविशेष्यतया कर्तृत्वविवक्षया काष्ठं भस्मनां भवती।

तिप्रयोगस्य दुर्वारत्वात् उपस्थितिप्रयोजकतायाः प्रतियोगित्वरूपविकारत्वेन काष्ठं भस्म भवति इत्यादौ प्रयोगे यस्य पतनकर्तृत्वमेव धात्वर्थैकदेशे सम्बन्धमर्यादया

भासते काष्ठं भस्म नाशयदित्यादौ भस्मनाशप्रयत्नमयोकाष्ठाबाधे यत्नतुनाशप्रतियोगित्वेतत्तीयोपस्थापकारतया भासते कर्तृत्वविशेषणतया भासमानस्यो

त्पत्तितायामेव बोधात्मनि तस्मादेवाधेयत्वसम्बन्धतया भासनरोतिसुवत्र इति कामेनभस्मभवत्यादयोन प्रयोगाः भावाख्यातस्य कर्तृत्वाबोधकत्वात् कर्मत्वान्तरविशे

षणतानापन्नकर्मत्वस्य संसर्गतया भानप्रयुक्तमिति काष्ठं भस्मराशिः करोतीत्यादयोन प्रयोगाः अपि चाग्निः काष्ठं भस्मानि करोतीत्यादावाधारस्य कर्मसंज्ञा तत्राधार

भस्मनिरूपितव्यवनाशानुकूलप्रयोजकं

काष्ठनिरूपितभस्मनाशानुकूलप्रयोगितम् =२

कालाधुनादि ५

धात्वर्थः स्यायनं हि अन्तगमनं दन्तकालोच्यते ॥

माधेयत्वं वा द्वितीयार्थः स्थालीमधिश्रितेरस्मादौ नात्र द्वितीयायाः स्थाल्यधिश्रयणे स्यादौ कर्मणो गत्यर्थानां साधुत्वमेवाधारस्य कर्मसंज्ञाविधानात् अथ कर्तृव्यापारस्य क्रिया
नेरंधात्वर्थत्वं भोजयति ग्रामं पाचयतादि प्रयोगे फलावच्छिन्नव्यापारार्थक सोपसर्गकशीङ्स्थाप्रभृति धातुनामवच्छेदकशयनादि फलाश्रयस्य यो धारस्य कर्मत्वोपपादनं सम्भवान्नाद्यापास
नाणां वै यच्छ्यमेव अथ प्रभृत्युपसर्गशीङ्प्रभृतीनामेव नाद्यर्थविरुद्धत्वात् नन्वेवमुपसर्गानामप्रीतिनः स्थालीशोभनस्यादयः स्यादसिकप्रयोगाः कर्मत्वोपपादनेऽपि निश्चये यानीत्
त्यार्थपरत्वेऽपि दर्शितप्रयोगनिर्वाहायभगुवनापालिलिनालाहयास्तत्रप्रणय यातं तद्वशलीलवमासे यत्र प्रभृतीनां व्युत्पत्तिपराणां स्थालीमधिशेते नरसादिप्रयोगाणां साधु
तायाद्दुर्वारत्वाच्च कालाध्वदेशानामकर्मक्रियायोगे कृत्यकर्मप्रत्ययार्थविशेषणत्वमनुशिष्यते अर्थवत्क्रियायाम् अकर्मकत्वे न व्यापालिककर्मप्रयत्नपुपादयेन तस्माद्दशास
दि उक्तं चैतत् कालभावाध्वदेशानामन्तर्भूतक्रियायोगैः सर्वैरकर्मकैर्योगे कर्मत्वमुपजायत इति तत्र न च मासमधीते मासमास्ते योजनं धावतीत्यादौ वर्धिव्याप्यपूर्वके कालाध्व
नेत्यत्र संयोगस्तत्र द्वितीयाविधानं प्रयोजनं न त्वर्थकथनं तथा व्याप्यत्वं स्थितिविशेषणं तथापि व्यापनक्रियायाः प्रत्यभावेन कर्मत्वं न च अपि द्वितीयाप्रयोगः तात्पर्यार्थविवक्षा तत्रै भो
वेमासमास्ते स्यादौ द्वितीयया तद्बोधनं व्याप्यत्वे मासस्यादौ मासादेः स्थित्यादिव्याप्यत्वलाभानिर्वाहात् तथापि मासं रमणीयाः क्रोशं चक्रदिला नदीत्यादौ भवतीत्यस्य नव्यहारे विधि
नीयायाः साधुतानिर्वाहकत्वेन भाष्यकृतेदं सूत्रं सार्थकयन्निति नत्र हि रमणीय नादि व्याप्यत्वं मासादेः प्रतीयते न तत्र क्रियासमभिव्याहारोऽस्ति पंचशाभिव्यासिद्धं पक्षिपात्तस्मत्र
भिविध्यानिष्पत्तौ कर्मत्वयादि द्वितीयास्यात् एवं मासमास्ते स्यादौ वर्धिव्याप्यत्वे भावे न मासस्य कर्मत्वोपपादनेऽपि क्रियायोगे पूर्वं व्यस्याहिनी यत्नोऽपि न स्त्रमासाधीकं पूर्वकं यमभिया
त्रिंशन्नप्रयोगः उद्यते नभावच्याप्यतः कालिकसम्बन्धः कालिकसम्बन्धस्य ... त्रिंते व्याप्यकालावच्छिन्ने दिवसादौ मासनिर्यासादि निहसमस्यायां दिवसादावनिट्
त्रीनितत्वे मासमास्तेरिति प्रयोगः मासपदात्पञ्चत्रिंशद्दिनमात्र स्थायी कश्चिदवगतः पदार्थः नन्वत्र क्रियाप्रत्ययः तथा सन्निदिने कश्चिदिमात्र स्थायी नोऽपि सम्बन्धस्य कालवि
क्रियापदस्य व्याप्यत्वेन यत्तत्र तथाप्युदाहरणे तिपुष्कसं चैत्रोमासं काशीं निषूती त्यादौ काशीसंयोगस्य मासव्यापकत्वेऽपि स्याभावेनाप्रामाण्यप्रसङ्गात् संयोगस्य क्रियात्व
तनिष्ठकाशीसम्बन्धस्यावान्तरदेशकालावच्छिन्नत्वात् तत्र संयोगानां भेदेऽपि द्वितीयसंयोगत्वावच्छिन्ननिरूपितकालिकसम्बन्धावच्छिन्नाधारतामासव्याप्तिकेवलसाच
नावान्तरकालावच्छिन्नेनितत्वेन नवच्छिन्नबोधकम्यक्तत्वात् भवेदेव प्रमाणमिति वाच्यम् सामान्यधर्मिविशेषधर्मावच्छिन्नाधिकरणतात्पर्यादेव सामान्यधर्मावच्छिन्नतत्प्र
त्ययोपपत्तेः अन्यथा मासस्य धर्मावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणताया निरिक्ताया ह्याभावात् यत्र त्रिंशाहिनेषु कमपि कालमधीते तत्र मासेऽध्ययनसम्बन्धस्याव्याप्यवृत्तित्वात् मासम
धीतेरस्यादिप्रयोगापत्तिरिति तच्चयने नारपितत्वम्यवानं प्रमित्याप्तिपावदेवयवसम्बन्धोपत्सम्युदायो मासादिपदार्थैकवक्तव्यवा: एवं च त्रिंशाहिनानां मासपदार्थत्वयाति
प्राहिते शकिञ्चित्कालावच्छेदेनाध्ययनसम्बन्धेऽपि मासमधीते इति प्रयोगोपपत्तिः त्रिंशाहिनेषु सम्बन्धादिनपर्याप्तत्रिंशाहिनत्वव्यापकत्वेनान्वयात् त्रिंशत्त्वादेर्मासादिपदार्थत्वेनानि
मित्तस्य मासादिपदार्थैकत्वाभावाद्व्यापकत्वं द्वितीयार्थः व्यापकत्वं च व्याप्यविशेषघटितमतोऽवयवैकदेशे मिति तत्रावयवाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽप्यभावत्वं द्वितीयार्थः अथ
माभावप्रत्यवयवत्वं मासादिपदार्थः तेन सम्बन्धेनावेति मासादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावविशिष्टप्रतियोगितानुयोगिताभावनेत्यत्र तथात्वं यिनावच्छेदकं चेत्यकाष्ठ
पतत्वादिरपाश्रये नैतिसम्बन्धेनाध्ययनादावन्वयः अथ माभावप्रतियोगितायाधिकरणतावीशेषणत्वं प्राप्ते नवित्रिंशाहिनेष्वव्यवयनापीतं नवाहिनान्तरदर्शनादाध्ययनाभावे

तथा चाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावो व्यापकत्वं यथापर्वतेवह्निविशिष्टधूमाभावोनेयत्राभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाव पव्यापकत्वं वह्नेः तथा मासेऽध्ययनविशिष्टत्रिंशत्वाभावस्मत्राभावप्रतियोगित्रिंशत्त्वं तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वमध्ययनेऽभिततन्नभवति
किन्तु मासेऽध्ययनविशिष्टत्रिंशत्त्वाभावो नेसेवोलेत्वोभवति मात्राध्ययनेऽभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावत्वं व्यापकत्वं भवत्येव अथवा यंमासोऽध्ययनविशिष्टमासाभाववानेत्युक्ते मासोऽपिव्याप्यः तन्निष्ठत्रिंशाहिनत्वमपि व्याप्यम् तथा च मासनिष्ठप्रतियोगिताधिकरणाभाव
प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावदध्ययनानुकूलकृतिमानिति मासमधीतेरस्य बोधः ॥

यत्र धात्वर्थ क्रिया: इति यत्र स्थालीमधिशेते इत्यत्र स्थालीमधिशेते ४ क॰

कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीया विधि ॥ ५

मासमधीते इति प्रयोगः ... मासमास्ते ... ४

अकर्मकस्तत्र ... कर्मसंज्ञा ॥

ना॰

यत्र द्वितीया ... मासादेर्व्याप्यत्वं बोधितम् ॥

स्व =

स्थालीत्यादि प्रतिक्रियाफलावच्छिन्नव्यापारार्थक धात्वर्थस्वीकारे ॥ ५

पूर्वोक्तान्यमतखण्डनम् ॥ ८

नवतीत्यादि क्रियायां ॥

मासमास्ते ... कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ... त्रिंशाहिनाधिकरणत्वम् ॥ १०

सामान्यधर्मिविशेषधर्मावच्छिन्ननिरूपितपर्यन्तं तद्विशेष्ययोगः ॥

अथवा तन्मासादि ... व्यापकत्वं ... प्रतियोगित्वाधिकरणताद्वितीयार्थः ॥

यथैकं द्रव्यादित्वाधिकरणं तन्नभवतीति यथैकं दिनमुक्त्वा विरुद्धत्वम् । पिकरणं नभवतीतिप्रतीते :॥ उक्ताध्ययनाभावप्रतियोगिता व च्छेदक त्व मेवा ध्ययनत्वेऽन्वेंवच्छेदकत्व

मु. बा.
२६

पुक्तप्रयोगोपपत्तिः मासपदं चत्रिंशदहिनपरमेव न तु तत्तावत्कालव्याप्यावयवत्वपरम् एकदिनाध्ययनस्थलेपि ताहशाव एतत्काले प्रतियोगि व्यधिकरणाध्ययनाभावसत्वेन या
पकत्व तृ पदिनीयार्थस्यबाधापत्तेः दिवसस्यापि मासादौ च दिवसादिपदं सामर्थीनत्र त्रिप्रयोगापत्ते मासादिघटकदिनस्य दिनान्तरघटितत्वेन तदा एव अमेव मतो
नैकदण्डादिमात्रस्यापि तथा प्रयोगः अथ व्यापकत्वस्य द्वितीयार्थत्वेप कमासादिव्यापकाध्ययनादिस्थलेपि मासान्तरेध्ययनाभावसत्वेन मासादिव्यापकताया अध्ययनेबाधेन मासम
धीतइत्यादिप्रयोगानुपपत्तिः न च मासपदेन यत्किञ्चित्त्रिंशद्दिनमात्रवृत्तिविशेषधर्मप्रकारेणानुपस्थापने पितद्धर्मवत्वनिरूपिताधेयत्वसम्बन्धेन मासपदार्थस्याभावे अन्वयोपगमात्
यत्किञ्चिन्मासनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव व्याप्यतावच्छेदकेतदा स्थलेतत्तिनकाप्यनुपपत्तिरितिवाच्यम् तत्तन्मासमात्रवृत्तिधर्मविशेषाणां सम्बन्धहात्स्यकत्वापित्ता दृष्टबोधेसस
मैतात्पर्यज्ञानस्य हेतुतया विशेषोपस्थितेरप्यपेक्षितत्वात् सम्बन्धघटकताहशधर्मान्विशिष्यावि दुषः शाब्दबोधानुदयप्रसङ्गात् न चेष्टापत्तिः अनुभवविरोधात् दनागतादिमास
वृत्तितादृशधर्माणां विशिष्य सामग्र्या सर्वत्राप्यलभ्यमानत्वात् सुनरादीनां सर्वथामेव ताहशमासत्वव्यापकताबोधेच्छेदप्रसङ्गात् न च ताहशवाक्यार्थतात्पर्यमेवसंसर्गतात्पर्यमेवघुक्तत्वेन
त्वावाक्यार्थस्तर्कः सम्बन्धः संसर्गमर्यादयैव भासतइति विशेषोपस्थितेरपेक्षितत्वम् सत्वेन तद्धटितसम्बन्धस्यैव तात्पर्यज्ञाने बाधाभावबुलाद्बुद्धबोधे च तात्पर्यज्ञानबलादनमन
पवादमेवेतिवाच्यम् एकपदार्थविशेषणपरपदार्थस्य वाक्यार्थविशेषितत्वमतीतौ छालिनयता स्वयं विषयक निश्चयस्य शाब्दबोधापत्ति निश्चयेपुर्वेतनया तस्यशाब्दधीहेतुत्वे चयोग्य
तासंशयाद्वा शाब्दबोधानुपपत्तेः विशकलिततन्तन्पदार्थं तत्संसर्गविषयकत्वविशेषितत्वनीनीञ्चानात्मस्य शाब्दधीहेतुतायास्तात्पर्यत्वात् तच्चसंसर्गोपस्थितेरेव अपाये तत्तीयता
दिति चेत्सत्यम् मासादिघटकतावच्छिन्नदिनिष्ठत्रिंशत्वादिरूपमासत्वमासादिव्येदनानेकमासादिपदस्य वृत्तिनिमित्तत्वाधेयमन्त्रगातरूपेणोपाव्यापकत्वानव्यप्रसङ्गात् सर्वोपसंहार
वृत्तित्रिविनाप्रागप्रतीतमासादिव्याप्यानुभवानिर्वाहाच्च नचत्रिंशत्वादिकं वृत्तिविशेषविषयित्वं वाचोमेदितिदेवानाम्न केवलतत्रतद्रूपसहायापाध्यितत्वात् इत्यालमकोविक
मिकेघटेपुसहायान्तरसम्भवात् न च चतुरे तत्विप्रसङ्गे देवलत्वमसुयातेर्दूवम् नीतिरूपस्यतत्रासम्भवरूपसङ्गनिरस्तत्वात् तत्वहिनार्धाविषयकत्वरूपस्य तेहिनाद्यतत्रुगमे
नानतुगतत्वादितिवाच्यम् तावत्कालस्यापि मेयत्वस्यापि दिनादिरूपत्वासम्भवात् मीमांसकानुयायिनिरागमासङ्ख्यायाः पदार्थान्तरत्वोपगमाच्च सङ्ख्यारूपस्य दिनादित्यनिष्ठात
तत्वविपाकादेः स्ववचनत्वात् एवंच मासमधीतेइत्यादावधिकरणत्वेतु द्वितीयार्थः मासादिपदार्थतावच्छेदकदिनवत्वप्रतित्रिंशत्वादौ मिविशेषणतया स्वद्वितीयाधिकरणता
याचैतत्केकाध्ययनाधिकरणतादिकाधपेमिविशिष्टस्वरूपसम्बन्धरूपमेव तत्सम्बन्धेन तया भासतइत्यभ्युपगमेन तत्सान्तरं स्यात् यत्किञ्चिदेकमासव्याप्यत्वाधीनतत्वाध्ययना
धारतानाम वच्छेदतावच्छेदकाधारताहश्यान्तमत्वविशेषादिरूपो पथमी वच्छेद्यो तनिरिक्तत्वेन तद्दत्रिंशत्वेनावच्छेदात् सतुकालाध्ययनस्थले वा निष्प्रसङ्गे तयाताहशस्य मास
तुस्याकरणावच्छिन्नाधारतानवच्छेदकत्वाच्चाप्रसङ्गानिप्रसङ्गयोरनवकाशात् मासादिपदप्रवृत्तिनिमित्तधर्मे चैत्राध्ययनाधारतावाप्यहेतिनस्य शाब्दहलाभेप्यथेनसत्त्वाभात्
द्वितीयायाप्यन्तरयोगार्थपरत्वमितिनानुशासनविरोधः तत्रभूतले घटः भूतलेघटवदित्यादिप्रत्ययवलादतिप्रसक्तोपिधर्मआधेयताधारतयोरवच्छेदकइति वाच्यम् ताहशप्रत्यये
वच्छेदकभानानुपगमात आधेयतानिप्रसक्तधर्मावच्छेद्यत्वे साध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकरूपत्वात् तत्प्रकारकव्याप्तिग्रहे विशिष्टादीनां स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वनिवेशस्यावश्य
वादिलापत्तिवाप्यापत्तानहानिप्रसक्तमवच्छेदकमिति तत्सम्बन्धीय चिन्तामणिफक्किकाविरोधेनमसम्भवाद्रुक्तिकतापत्तेः आधारतायाः अतिप्रसक्तधर्मावच्छेद्यत्वेयत्कर्मविशिष्ट
वहिवन्निरूपिताधेयतावच्छेदकधूमत्ववन्निष्ठमेवव्याप्तिः धूमत्वेऽवच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपमतो तीकारेधूमतात्वेऽतिप्रसक्ताप्तिव्याप्तिः धूमत्वनिरूपिताधेयतावच्छेदकवह्नित्वस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वसत्वात् अतोतिरिक्तवृत्तित्वमवच्छेदकत्वम् वह्नित्वस्यावच्छेद्यताहशाधेयता
तिरिक्तदेशावृत्तितावृत्तिः ॥

ग्रन्थवावयविंशतंते त्वयिवच्छेदकमध्ययनेस्तत्

सर्वत्र =

त्रिंशत्वादिकं वृत्तिविशेषविषयित्वं वाचोमेदिति

कलेतिभिन्नं तत्रैवेके कुरु काधपयाधारता त्रिंशत्वं तन्नावच्छेदके मात्र वद्धो तत्वाधारता तदिव्यमम तत्र ताधारतावच्छेदकतया तत्सासाध्यामेन तावच्छिन्नतानिष्ठा

ताहशमाधारता साध्यव्यापिक तातिः ॥ याश्च ।

ैरूपत्वाप कत्वम् =

३ =

\

\

\

\

\

\

\

\

\

रवित्रिंशादिरूपत्वात्

तो. तावत्राविंशतात्रुयात्तत्रायां मासयोः त्वेनमवयविनिर्दिष्टात्रिंशत्वादितिवांचे

धी. ^ धर्मास्मासाति =

वरत्वभूमत्वादिः =
२६

अवच्छेदक

धूमवत्त्वधर्मविशिष्टधूमाधिकरणतायत्रतत्रैवसाध्याधिकरणता: नो धूमवत्त्वविशिष्टधूमाधिकरणत्वं वह्न्यधिकरणतायामवच्छेदकं यतोऽधमत्वं व्याप्तिः अत्रावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धत्वस्वीकारे व्यभिचारित्वमिति व्याप्तिः
वह्नित्वविशिष्टवह्निनिरूपितत्वधिकरणतायां धूमाधिकरणतावच्छेदकत्वात् अनतिरिक्तवृत्तित्वस्य स्वरूपसम्बन्धत्वस्वीकारे तु गौरवात् इति व्याप्तिः वह्नित्वविशिष्टवह्न्यधिकरणतायामवच्छेदकधूमाधिकरणतानतिरिक्तस्थलेऽयोगो व्यभिचारात्

स्वन्देशकालवृत्तिकाद्याधिकरणतायां तदसम्भवात् = अवच्छेदकता =

तद्धर्मो व्याप्तिरिति शेषः   स्या

देवत्वधिकरणत्वं साध्याधिकरणतावच्छेदकमिति न लक्षणं परस्याख्यापने स्वरूपसम्बन्धावच्छेदकत्वप्रवेशे व्यभिचारापत्ति व्याप्यादूषणेऽप्यविरुद्धादिकालावच्छिन्नहृतिकस्येतो
टिरूपणो मरेणा तस्या रित्यज्यदीधितिकृतामनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वविवक्षायामसङ्गतत्वापत्तेश्च अस्तत्वं वा सज्यताग्निधर्मस्यातिप्रसक्तस्यापि दर्शितप्रतीतिवला
दाधाराधेयतावच्छेदकत्वम् अस्संज्यते मस्त्वतिप्रसक्तस्यानवच्छेदकत्वमप्रसक्तेदिति नसोभूयङ्गत्यवच्छेदकत्व वह्निधूमयोरिति न प्रतीतेः अथवा द्वितीयाद्यैः व्याप्यताधार
त्वेनत्वमासादिरूपकत्वविशेषणतापत्रतन्मासत्वादिव्यापकतासम्बन्धेनपारतन्त्र्येण विशेषणत्वरूपेण तादृशवैयाप्यकत्वं स्वसमानाधिकरण्यमैक्षन
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वावच्छिन्नस्पष्टभेदसत्ताश्रयधर्मवत्त्वम् तादृशधर्मश्चात्राधीनस्यादौ चैत्रीयाप्यतापारम्परिविशिष्टत्वसम्बन्धेन भावनीयम्
साध्यनिष्ठतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यतादृशधर्मस्यापिनतन्मासत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकतादृशधर्मत्वसम्बन्धेनतन्मासत्वादावच्छि
न्नस्य योगे भेदसत्ताश्रयत्वमतत्वमेवेति यत्किञ्चिदेकमासादिमात्रव्यापकतापयनस्थले न तादृशप्रयोगः प्रतिमासमधीनस्यात्रोपस्यादिव्यापकतादृशस्याप्याप्ते
गतत्वेऽपि वह्निव्यासादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमासादिव्यापकता हि तद्बोधकनयाद्यत्किञ्चिदेकमासादिव्यापकतादृशस्थलेन तादृशप्रयोगः अ
व्याप्यसंयोगार्थकद्वितीयायाएकादिपदं तन्नार्थयत्किञ्चिदेकमासादिव्यापकताबाधकत्वेऽप्यसङ्क्षिप्ततामासमेकमग्निहोत्रं जुहोतीत्यत्रैकपदवैयर्थ्यमिति चेन्न तत्रमा
साधिककालव्यापकत्वेऽपिमासव्यापकतया धिककालीनस्याग्निहोत्रस्यशास्त्राधीनताबारणायैकपदोपादानात् तथासति तस्यैकैवलार्थकत्वं यामासादिमात्रव्यापकतालो
भात्तादृशप्रयोगेऽनेनोपपत्तेः अतएवयावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोतीतिकर्मनिबोधितामग्निहोत्रस्य वाऽदेनस्तिथिहि चरूरूपद्रव्यस्यमासैकरूपकालस्य विधानेविधेयभेदे नवाक्यभेदः स्या
दितितादृशद्रव्यकालोभयविशिष्टस्याग्निहोत्रपदप्रतिपाद्यस्य वकर्मान्तरस्य विधायिकातादृशश्रुतिरितिसिद्धान्ते यावज्जीवकालावर्गतेमासरूपकालांशस्यव्वादकतास
म्भवात् प्रागग्निहोत्रानुवादेन द्रव्यस्यैव विधानं श्रुतिर्नमितिसर्वपत्तोऽपि निरस्तः यावज्जीवमिति यावज्जीवव्यापकत्वबोधनेऽपि नो मासैकव्यापकतालाभेऽप सङ्ख्यकरणके
विशिष्टहोमेतन्मात्रव्यापकतायाश्चलाभेनस्यापिविधेयत्वं यावज्जीवमेदस्यप्राग्निहोत्रानुवादेनद्रव्यविधिपक्षेऽप्युपपन्नत्वात् यद्यपि तत्रापसङ्ख्याकरणकहोमाधिकरणतात्वेनाधि
कारिविशेषकृतहोमाधिकरणतावेनवा मासैकव्यापकतामान्यतः कालकृतहोमत्वकृतहोमाधिकरणताया मध्यमानस्यदर्शनेपुरुषान्तरकर्तृकहोमाधिकरणतासत्त्वेनात्तेनेवं तन्म
त्पुरुषकर्तृकहोमाधिकरणतात्वेनव्यापकतायाश्चलितान्मूर्धविषयत्वेविधेयान्तरत्वाद् तथापि भिन्नपुरुषकर्तृकहोमाधिकरणतादृश्याहुतितादृशचरुहोमाधिकरणता मात्र
त्रियधर्मत्वेनानुगतीकृत्यतन्मपुरुषकर्तृकतादृशचरुहोमाधिकरणतात्वावच्छिन्नव्यापकताना संस्कृतेविधुयादिविवक्षितत्वान्न दोषः तादृशाधिकरणताद्वयावृत्तित्वंचस्वविशिष्टत्वेनन्दि
रूपकहोमकर्तृनिष्ठभेदप्रतियोगिकर्तृहोमाधिकरणतात्वविशिष्टभावसम्बन्धेनाधिकरणतादि विशिष्टान्यत्वरूपमनुगतं बोध्यम् मासमधीनस्यादावपि चैत्राधिकरणताव्यापक
ताधिकरणतात्वरूपव्यापकतावच्छेदकधर्मस्यैकोऽनुगतैर्नत्वपेणेवानुगमः कार्यः अतोमासमधीनादृशस्यादौविशिष्टचैत्राद्यनुपस्थितावाचिनान्वयबोधानुपपत्तिरित्यादिस्वयम्
दहनीयम् इत्थंविनानहृदस्यश्च मेरासम्भवेविनापितदृशस्य तस्यादौ विनापदार्थोऽभावः तस्त दसमभिव्याहृतद्वितीयायायाश्चाभावान्वयिप्रतियोगित्वमनुयोगित्वं वार्थः अभाव
वन्निष्ठायत्राधारत्वेनान्वयः तथाचदण्डाभाववद्दत्यतिकत्वाभावकारकटोऽसभाभाववदुत्पत्तिकोहारस्याद्याकारकोऽबोधः यद्यपिनिपातार्थेनामार्थस्य साकारविभेदान्वयस्य

उत्पत्तिः

चैत्रीयाप्यतनाधारताविशिष्टधूमासेचैत्रीयाप्यतनाधारताभावेनवृत्तेः अधारताव्यापिका यथाच वह्निसंयोगविशिष्टधूमेवह्निसंयोगाभावोनतत्र सचैवाव्यापकः - ५ न

यावज्जीवकालव्यापकस्य यावज्जीवकालांशतन्मास व्यापकताभिलतिगो

पुरुषद्वयकृतहोमाधिकरणताद्वयवृत्तिताद्वयान्यत्वेनाधिकरणताविशिष्टअधिकरणतात्वरूपव्याप कताम्

मूलतेहट:
कर्मप्रत्ययः
व्यापकतारूपसम्बन्धेन ५
स्वसमानाधिकरणमात्र
चं

२२ अत्र प्रातिपदिकार्थान्वयिप्रतियोगित्वादितत्त्वस्यपदेनाभिहितं अभावसा हस्यपादितं तत्र घटपदादिनाभिहितं अतोऽभावसंसर्गदेवदत्तचन्द्रोदेना न्वयः यथा = नूतनविषयाभावप्रतियोगी घटः तत्प्रतियोगिसाहस्यात्प्रयोगि मुखं = घटदण्डाभावोऽपि सम्बन्धोऽपि = अनुयोगित्व

कु.वा. २८

यापि सम्भवति सार्थकत्वे विभक्तेर्निरर्थकत्वमनुचितमिति निष्टिनी यायाः सार्थकत्वमुपेयते अतस्तेन घटस्यानुयत्वमुक्तं वैमित्यादौ प्रथमायाः प्रतियोगित्वाद्यर्थकत्वे प्रथमैवेन साधुः स्यात्
प्रातिपदिकार्थान्वयिनोऽन्यपदेनाभिधानस्थल एव प्रातिपदिकार्थेस्यादिसूत्रेण प्रथमाविधानादिति तत्र प्रतियोगित्वादिः सम्बन्धविधयैवभासतइत्युपेयते दण्डं विना न घटो
त्यत्रापि दण्डादौ विनानार्थे घटो भावानन्वये दण्डयोगिविशेषणत्वादाभावस्येतदर्थयोगितावच्छेदकत्वं भासते दण्डो न गम्यत इत्यादौ प्रयोगान्तरुपलक्षणीभूतधर्मावच्छिन्नेनाम
योगितान्वर्षाभावान्वयइति वाच्यमिति दिक्॥ रासभं विना न घटो यत्र तत्र प्रयोगः यत्र प्रसक्तयोरासभाभावस्य घटो ममाभावान्त्योगितावच्छेदकत्वमिति ...
दण्डाभावप्रयोज्याभाव प्रतियोगी घटः = ५ भाव एव विनार्थः दण्डं विना न घटः स्यादौ विनार्थस्याभावस्य नञर्थे घटाद्यभावे प्रयोजनता सम्बन्धेनैवान्वयः अतएव रासभं विना न घटः स्यादित्यादौ न प्रयोगः अतएव ...ना
ववलितघटादेरभावप्रतिज्ञायतत्र यथा दण्डं विना घटः दण्डं विना न घटः स्यादि प्रयोगोपपत्तिः रासभं विना घटः स्यादौ विनार्थस्य सामानाधिकरण्य सम्बन्धेन घटादावन्वयादीत्यपि तु रासभाभावसमानाधिकरणो घटः
ता प्रविविनो नावात्रापिरिस्वत्र साध्यं विना साध्याभाववतीति पक्षाख्याने तत्र सम्बन्धेन मत्वर्थसंसर्गविधया भानं तदधिकरणनिष्ठमेवाख्याने न तु विनापदार्थनाधिकरणमत्र
अभाववाधिकरणत्वार्थः भाववाधिकरणपर्यन्तस्य विना पदार्थत्वेऽपि सम्बन्धाधेयत्वरूपपदार्थविवरणरूपता याप्यावयकत्वात् न च विनापदो नरस्यैसम्बन्धार्थ एवाभाववतीति सम्बन्धानिर्देशस्तत्र तदा व्य
म् निपातोऽयं विभक्तेर्निरर्थकत्वात् अतः सर्वत्र निपातोत्तरं साधुत्वार्था प्रथमेति शाब्दिकाः पृथिव्यामेव गन्धः स्यादाववधरणं प्रकृतिकसम्बन्धपदार्थे यत्ताबोधकत्वमङ्गीकृतमपि
रोमतामिति सिद्धान्तापि विशेषो निर्भरः अस्तु वा तत्र प्रतियोगितया ग्राह्यान्वयि तत्राभावार्थो वाधेनैवकारस्यान्वयित्वे सार्थकत्वे गौरवादेवत्वनाधेयत्ववाचकत्वेन ल्युप्रायः सम्यक्
त्वं प्रकृते आधेयतत्त्वस्य संसर्गत्वे बोधाय भो विनापदसाकाङ्क्षाधेयतार्थकसमभिव्याहारे कथं एवकारस्थले तावाभावरूपपदार्थे स्थापत्तेरर्थस्याधेयता सम्बन्धावच्छिन्न सम्ब
त्वाति आधेयतादेस्तदेवैव सम्बन्धत्वात् न तत्तदभावे न च तत्राधेयत्वाभावो न प्रतीयते अपि आधेयता सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकरूपव्याप्यत्वाभावरूपेयताद्दशप्रतियोगिताक
त्वमेव वाभावेनास्य सम्बन्धोऽस्तीति वाच्यम् आधेयता सम्बन्धस्य प्रतियोगिनञाधारस्यानुयोगित्वापेक्ष्यानियामकत्वे ताभाव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् ... पञ्चम्यां
रासभं विनानघट स्त्व = कृत्यादि सम्बन्धस्यापदार्थत्वे विपाककृतिमान् ... दौ मत्वादिपदेन विवरणवदुक्तस्थले सामानाधिकरण्यस्य पदेन विवरणमपि न विशेष्यमापादयति विवरणीयस्यार्थस्या
लभ्यत्वेनापदार्थत्वात् येन इत्यलममप्रसङ्गा वेशेन विनावान्तरत्वः पतितयानौ विनापदार्थस्याभावस्याश्रयता सम्बन्धेन ... पाठानामभावविशिष्टत्वं पतितनरनिष्ठत्वेनो लभ्य
नञ्पदोपस्थित ते पतनेनेकमवसिद्धौ वा न तन्त्राभावयुनार्थः जन्यतायाः पदार्थैकदेशे ... भावस्यान्वयसा ह स्यविद्यामकत्वान्न तदवच्छिन्नवानाभावस्याश्रयत्वेन बोधयितुमशक्यत्वात् पु
ते विनागमनरूपो देवदत्तादिप हे लक्षण पुत्रगमनादिपरम् विनापदबोध्ये आभावस्य समानकालीनत्वादि सम्बन्धेन गमनेऽन्वयेति समानकालीनत्वं तदैककालनिष्ठमधिकरणत्वम
नवच्छिन्नं बोध्यमनागमनादिकालेन तदधिकरणे देशावच्छेदेन गमनाद्यभावसत्त्वेऽपि नातिप्रसङ्गः केचित्तु तत्स्थले साहित्यमेव विनापदार्थस्तस्य गमनादिकर्तृपन्वयः साहि
त्यं च कर्तृकसमभिव्याहृतगमनादिक्रियासमानकालीनत्वा ... क्रियाकर्तृत्वरूपसाहित्याभावः क्रियानवयित्वकर्तृत्वं ... तादृशक्रियाकालीनत्वाभाव एव वा विनार्थः कर्तृत्वं च
पुत्रादेराधेयता सम्बन्धेनान्वयः विभक्तिः साधुत्वार्थिकैवमस्तु वाधेयत्वे द्वितीयायाः एवार्थः सप्तम्या आधेयतार्थकत्वे विना प्रसप्तमी प्रसक्तिः तस्याः कारकविभक्तित्वेन क्रियान २८
न्वयित्वार्थबोधकत्वात् अतः शेषषष्ठी प्रसक्तातामेवोपपदविभक्तिर्द्वितीयावाधते इति सर्वोऽस्तु पपदविभक्तयः पदपदकारकत्वाश्रावापरतितिविनासमानार्थकस्य ... नेनैव त्रिशेषे तिविपा

पुत्रेण सहगमने स्थले पुत्रं विनागतइति नञुपयोगः पुत्रगमनाधिकरणदेशावच्छिन्नकालीनः पितृगमनाधिकरणदेशावच्छिन्नकालीनत्वाभाववानिति बोधः = ३

पुत्रगमनाभावसमानकालीनगमनानुकूलकृतिमान् =५ पुत्रकर्तृकगमनसमानकालीनगमनानुकूलकृत्यभाववान् = पुत्रकर्तृकगमनकालीनत्वाभाववद्गमनानुकूलकृतिमान्निति बोधः =५

तस्माद्विदर्भितेनवरीतिरेवं विना पृष्ठः तृतीयापञ्चमीस्थले पि मर्यादाभिविध्यर्थकया वच्छब्दप्रयोगे पि हितीयापद्यते तत्रकृत्यादार्थको यावच्छब्दः ग्रामात्तस्माद्दशमी तु यावद्ग्रामज
येरित्यादौ मर्यादासीमा कालतः कदेशरूपा च कालनिष्ठ नन्तरेव कालसमभिव्याहृते काले प्रागभावानधिकरणत्वे प्रागभावाधिकरणत्वसजातीयत्वे काले त्विसमभिव्याहृ
त क्रियानधिकरणत्वेन ए वं चोक्तस्थले यावच्छब्देन सजातीयक्रियायाः दशमीनिरूपणाद्दशमीप्रागभावानधिकरणत्वे नान्वयापद्यते तावतैवार्थतः शक्तदशमी मर्यादात्वं लभ्यते तेन निरू
सीमात्वनिरूपके त्वेन तद्दशमीप्रागभावानधिकरणत्वे प्रागभावाधिकरणतिथिकत्वव्यापकतावतावता षोडशतिथ्यधिकरणेनोऽपि सजातीयत्वेन कर्मत्वेन विषि
यितत्वाल्लाभः आगमकालसमुदायेपि सजातीयत्वविशेषणात्सजात्या विशिष्टत्वाद्विशिष्टत्वा दिसमुदायव्यापकत्वेन बाधः अवयवितावच्छेदकतया सजातीयविशेषणत्वमुक्तं
स्थले वर्तितिथिमिर्याहारेण दशमीपदार्थतावच्छेदकस्य तिथित्वविशिष्टत्वेन वाच्यापदार्थावच्छेदकतया तिथित्वलाभात् दशम्यादिरूपेण दशमीसजातीयत्वानायत्ते तिथिसमुदायकाल
विशेषरूपा तत्र च सङ्कल्पकालारम्भा वाक्पृच्छाक्रियायां च तत्पारसजात्या व्याविवक्षा वा न सम्भवात् अत्र च प्रागभावरूपपदार्थः द्वितीयार्थः प्रतियोगितत्वसम्बन्धेनान्वेतव्यतत्वम्
नर्थदशम्याम्न्वयः तावता दशमीप्रतियोगिकप्रागभावलाभः तस्य च स्वप्रतियोगित्वतिविशिष्टव्यापकतासम्बन्धेन पूर्वापरूपस्यमभिव्याहृतक्रियायामन्वयः व्यापकत्वं च स्वा
धिकरणतिथिप्रागभावप्रतियोगितावच्छेदकसजातीयविशेषत्वम् स्वाधिकरणत्वं च स्वाधिकरणीभूतनवमीप्रागभावीयं विभेदविशिष्टकालिकविशेषणतासम्बन्धेन एवं
तत्र नवमीप्रागभावप्रतियोगिकभेदस्याप्यावत्तकत्वात्मानाभेदनिवेशोभाविन नवमीप्रागभावाधिकरणत्वमादायाप्रसिद्धिरिति परास्तम् तथा सम्पादितत्वे दशमीप्राग
भावाधिकरणकालस्य स्वाधिकरणनवमीप्रागभावावच्छिन्नभेदवत्वसम्बन्धेनतत्प्रागभावाधिकरणत्वात्तेन तच्चैव प्रसिद्धा नवमीं वेतिथीनामपि तत्र दशमीप्राग
भावानधिकरणतिथिव्यापकत्वेन सजातीयत्वसम्भवतीति नात्र स्वावच्छिन्नकनवमीप्रागभावाधिकरणत्वसम्बन्धेन स्वावच्छिन्नभेदस्यैव प्रागभावसम्बन्धे निवेशनीयत्वात् स्वाधि
करणेति प्रागभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमपि तादृशावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वावच्छिन्नभेदेन तादृशाभावनिरूपितावच्छेदकताभावविशेषणाक्लिप्त दशमीप्रागभावमादाय सिद्धिवा
रणाय पि विशिष्य तत्प्रागभावस्य पदार्थस्यापि सम्बन्धमध्ये प्रवेशनत या नन्वत्र मर्यादितिनिरस्तम् देशरूपसीमा काशीतः कौशिकीपर्यन्तं या नीयात् कौशिकीमाच्याविति सीमाने
प्रतीयतेतत्त्वं काशीर्वकौशिकीपश्चिमदेशाव्यापकगमनानधिकरणत्वम् यावत्पदेन च कौशिक्यामधिकरणत्वे सति काशीपूर्वकौशिकीपश्चिमदेशव्यापकत्वं गमनेन आप्यते तत्रारि
पार्थो वधिनमवधिमत्व वा प्रतीचीत्यादि यथा विकरः एवंच तत्रान्वयः तृतीयः अभिविध्यर्थयावच्छब्देः कार्तिकमारभ्य चैत्रपर्यन्तं यावद्भवती मादौ काशीतः पाटलिपुत्रं यावद्वृष्टो देवस्या देव
भिविधिस्तदर्थः एवं च प्रथमे कार्तिकपूर्वकालोत्तरचैत्रोत्तरकालपूर्वकालव्यापकत्वं चैत्रोत्तरकालसहितसदृशं मीतभवने द्वितीये च काशीपश्चिमदेशपाटलिपुत्रपूर्वदेशव्या
पकत्वं पाटलिपुत्रपूर्वदेशसहितं सहितं दृष्टोयावच्छब्देन प्राप्यते विशेषः एवं दिशावसेयः यावच्छब्दसमानार्थकाङ्शब्दस्य लोपदर्शितमतीतिरवसेया तथोगेच पञ्चमीसाधुः यत्र
मत्वार्थदिशादावत्र प्रवाहार्थः कारकत्वरूपं देवतत्र अवर्ततलत्त्वत्र तत्त्वपदस्य कारके हेतुपरत्वात् तत्र च यत्रात्रिवत्वाद्येयत्वरूपद्वितीयार्थमान्वयः हेतुत्वाध्यस्य निरूपक
तासम्बन्धेन वक्षावन्वयः जन्यत्वं चात्र पञ्चम्यर्थः तत्र निरूपितत्वरूपद्वितीयार्थस्य पत्नाविनत्वान्वयः जन्यतायाश्रयत्व सम्बन्धेन वस्त्विति बोधोदाहरणव्यापकतत्वरूपं देवतायव्या
हार्थः वर्जनावधिकत्वं द्वितीयार्थः तस्य व्यापकत्वे न्वयः अवधित्वस्यापादानत्वरूपक्रियाभावात्पञ्चमीप्रसक्तिः अस्मादपदं स्याद्दोषः भवतीत्यधिकारेणावच्छेदप्रतिपादनादतःप्र

कौशिकीतः काशीयावद्गयाति = काशगमनानधिकरणत्वेसति कौशिकीपश्चिमकाशीपूर्व
देशव्यापकत्वं गमनेनावगमनेन प्राप्यते = ६

एतदवधिकेदीर्घत्वभवन मित्यन्वयः =

काशीपश्चिमदेशः अङ्गादिः पूर्वसर्वदेशः काशीपाट
लिपुत्रादिः पाटलिपुत्रपूर्वदेशः सर्वदेशान्तस्यापश्चिमदेशः पाट
लिपुत्रकाशी देशाः = ५

वृक्षं प्रति सिञ्चतीत्यादौ ... निरूपितत्वं ... सम्बन्धः ... विद्युद्विद्योतते ...

मु॰ वा॰
२८

अपवादमाह निवोरः वृक्षं प्रति विद्योतते विद्युत् मातरं प्रति साधुः यो मां प्रति स्यात् वृक्षं वृक्षं प्रति सिञ्चतीत्यादौ लक्षणादिषु नेत्यादिसूत्रस्य विषये कर्मप्रवचनीयसंज्ञकः अन्यादि शाह अथ मे परि
चायकत्वस्य प्रतिलक्षणत्वेन विवेचयन् रूपं दर्शयन् अर्थः वृक्षप्रकाशेनैव विद्युद्विद्योतते इत्यानाह वृक्षस्य परिचायकत्वात् द्वितीयार्थे स्थापयेयत्वेन निरूपितत्वं वा द्वितीये साधुत्वं प्रियकारित्वं साधुत
त्वरकत्वं यानुविषसम्बन्धस्य कर्मप्रवचनीयार्थः सम्बन्धानुयोगिप्रतियोगित्वं वा निरूपकत्वं वा द्वितीयार्थः तृतीये च भागः प्रतिशब्दार्थः तत्र निरूपकत्वं द्वितीयार्थः मूर्द्धीयो भागः इति पर्यवसि
तार्थः चतुर्थे च कर्मत्वे द्वितीया सम्बन्धार्थ एव नन्वेवं प्रयोजनं प्रतिसिञ्चतिरर्थकः गृहे गृहे इत्यादौ व्यापकतया हि लभ्यत्वात् प्रतिशब्दस्य व्यापकत्वं कार्यकतया गृहं
सुवते इत्यादावादिवद्धिरूढत्वाद् एवं न स्यात् न च प्रतिशब्दस्यापि व्यापकतार्थकत्वं प्रतिमास समभीतर इत्यादौ प्रम वृक्षं वृक्षं प्रति सिञ्चतीत्यादौ द्विरुक्तेरपि प्रकृते सम्भवेन अत एव तद्वैयर्थ्यमिति
तिद्वयाह यो रेव व्यापकताबोधकत्वमवर्जनीयमिति वाच्यम् प्रतिमास समभीतर अव्ययीभावस्थले समासोत्तरविभक्तिः प्रथमैव तस्मान्नाव्ययीभावादत इत्यादिना मा गमत् तिर्वा हेन
मासान्वितव्यापकत्वं क्रियायां बोध्यते विभक्तिः साध्वर्थः वृक्षं वृक्षं प्रति सिञ्चतीत्यत्र से केद्वितीयार्थे कर्मत्वानुरूढप्रकृत्यर्थे वृक्षविशेषितव्यापकताबोध इति वाच्ये एकविशेषणत्वा
पत्तिस्तस्मात् विशेषणतयान्वयेऽव्युत्पत्तिविरोधात् कर्मत्वसंबद्धस्यैव व्यापकताचरकत्वेन स्वीकरणीयतया ... नियामकतया तस्य तथात्वासम्भवात् तस्मात् कर्मकत्वनाश्रयतास
म्बन्धघटितवृक्षव्यापकताप्रत्यायनमपि न युज्यते प्रकृत्यर्थस्य ... नञर्थातिरिक्तनामार्थस्य अव्युत्पत्तिविरुद्धत्वात् ... इत्यादौ नञर्थमात्रस्य प्र...
हेतुतायां विशेषणत्वेन प्रकृत्यर्थे च विशेष्यत्वेनान्वयात् तस्मात् निरर्थक एव द्विरुक्तान्वयेतात्पर्यवलात् स च न कर्मत्वे वृक्षादेर्व्यापकत्वं संसर्गतयैव भासते यदि च वृक्षं प्रति सिञ्चती
त्यादावुपसर्गस्य प्रत्येकं द्योत्यो वाचको वा कश्चिदर्थो ... स एव कर्मप्रवचनीयस्यापि तस्यार्थः अत एव तस्य वास्यापि प्रतिशब्दस्य प्रयोगो नार्थकः वस्तुतो नर्थकतया स्वकर्मप्रवचनीयापि
परशब्दयोः प्रयोगवत्तादृशस्य प्रतेरपि प्रयोगस्य प्रयोजनतामाश्रित्योपपत्तिश्चिन्तनीया यत्र प्रतेर्व्यापकतार्थकत्वं तत्र प्रतिवृक्षं सिञ्चतीत्यव्ययीभावसमास एव नियमतस्तदर्थकाव्ययस्याव्ययी
भावसमासविधेर्विभाषाधिकारीयतया विरहेऽनित्यत्वादतो वीप्सायां प्रति वृक्षं सिञ्चतीति प्रयोगः यत्र व्यापकतार्थकेनाव्ययेनाव्ययीभावसमासस्तत्र इत्यत्र प्रथमा
विभक्तिरेव ननु उपकुम्भे निधेहीति वस्तुतिष्ठ इत्यादिरपि प्रयोगः उक्तयुक्त्या न तत्र प्रतिनाम्ना ... गृहादिव्यापकतायां बोधयितुमशक्यत्वात् तदाधारत्वादिरूपसमर्थं च समासा
र्थस्य गृहादिव्यापकत्वस्याश्रयतासम्बन्धेन तदर्थस्य व्यापकतारूपस्य मिलितस्य ... सम्बन्धेन वान्वये प्रयत्नेन ... अव्ययीभावादिप्रयोगवारणाय कल्प्यायास्तत्र स्वार्थपर्याय ...
पयतादिसम्बन्धेन वा प्रकृत्यर्थान्वयव्युत्पत्तिविरोधात् उपकुम्भे निधेहि उपकुम्भादागत उपकुम्भेन कृतमित्यादौ विवक्षितस्याधारतापादानत्वकर्तृत्वादेः समर्थकुम्भसमीपादे
रापे पुनः सम्बन्धेनान्वयस्यापेयत्वात् निरूपितत्वसम्बन्धेन तदन्वयस्य बोधेनैक ... कुम्भादिविशेषणत्वात् ... प्रयोग इति ...
निद्वितीयाया निरूपितत्वमर्थः तस्मात् पदार्थैकदेशकमध्यत्वेनान्वय एवमन्यत्रापि बोध्यम् ... स्वयमूहनीयः ॥ ॥ कारकविभक्तिरूपतृतीयायाः क्रियावच्छिन्नकर्तृत्वे करणत्वं वा
कर्तृकरणयोस्तृतीयेत्यनुशासनात् कर्तृत्वमुपलक्षितक्रियानुकूलकृतिरेव सा च कर्तृव्यापारनाम ... इत्याह चैत्रेण पच्यते इत्यादौ क्रियाविशेषणतया ... चैत्रेण पच्यते इत्यत्र एवं तुल
चैत्रेण ... भावाख्यातस्थले च क्रियायां विशेषणतया ... नार्थकत्वं ... क्रियाविशेषणतयान्वयः
हतेः क्रियाविशेषणतया तथाकृतिबोधेनैव ... चैत्रेण ...

गृहादिव्यापकतायास्त्वधिकरणतानिरूपकाश्रयः गृहादिव्यापकताभिन्नाधारतानिरूपकाश्रयस्तस्मिन्

क्रियाविशेषणतया

वर्तमानपाकादृत्तलक्तैमैत्रवृत्ति
त्वाभावः = ९ ग्रामंगतइत्यादौ प्योदःकर्मणि तम्मात्तुकूलत्वकृत्याश्रयः = २ चैत्रीयकृतिस्त्वं = ६ चैत्रकर्तृकओदनस्यपाकः = ३

दौरतीयापाद्यायेयुतार्थकत्वंक्रममेवेतिननकल्पनमाधिकमिति तन्न चैत्रेणपक्वमित्यादौतनीयार्थाः कर्त्रर्थकत्वाभावाश्चपकीतत्रप्रकरणार्थकारण्यानविरहात् कृतस्त्वकर्तृकर्म
वाचकत्वेनकर्मार्थकत्वाविरहात् यदिचकर्तृकृतःकृत्तावेवशक्तिर्नतुकृतिविशिष्टे तस्मादाख्यातार्थकत्वायाःकृतःकर्मतयानकृत्स्नन्वयादेवकर्तृत्वभसम्भवादिति
चनतत्राधिकमेतकतः कर्मार्थकत्वमप्रसक्तमेव कर्मप्रत्ययस्यकर्तृत्वबोधकत्वेपिचैत्रेणपाच्यः चैत्रेणइत्यादौ कर्मण्योदनस्यपाककर्तृत्वादौकृतोनकृतिबोधकत्वमिति
न३॥ तत्रप्रकृतिबोधात्तुरोधेतनीयायाःकृतिवाचकत्वमावश्यकमेव एवञ्चचैत्रेणपच्यतइत्यादावपितनीयैवकृतिर्बोध्यतेनतुचैत्रादेःसमवायएवाधेयत्वमित्यन एवनिर्वाहेकृ
तोवाधेयत्वस्यविशेषणतयाभानोपगमस्यावृचितत्वात् नयासतिनसंसर्गस्यापिविषयताकल्पनाधिक्यात् तादृशार्वाक्याज्ज्ञानवृत्तिसामग्र्यामधिकेकोपस्थितिनिवे
शनेनगौरवात् अयंतत्रकतेस्तनीयार्थतोपगमेचैत्रेणपच्यतेनमेत्रेणेत्यादौतनीयार्थमैत्रीयकृतेरभावः पाकेचेतीमुपपद्यतस्माःसमवायसम्बन्धावच्छिन्नाभावोमेत्रकर्तृके
पाकेपीत्यतिप्रसङ्गः नयतनायाःस्वरूपसम्बन्धनियामकतयानैत्रस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नाभावःसिद्ध्यत्येव मैत्रकर्तृकपाककर्मत्वाभावस्यकर्मणितराद्युत्वादौप्रतीतिस्तु कर्मवाचकपदासमभि
व्याहारस्थलेदुर्वारा धेयत्वस्यतनीयार्थत्वेआधेयत्वाभाववोधएवकुतःमत्वुपपत्तेः नचनत्यासतिचैत्रमैत्रोभयकर्तृकपाकस्थलेचैत्रीयपाककृतौमैत्रवृत्तित्वाभावसत्त्वान्मैत्रेण
नपच्यतइतिप्रयोगापत्तिरितिवाच्यम् मैत्रेणानपच्यतइत्यादौवर्तमानपाकानुकूलकृतित्वावच्छेदेनमैत्रवृत्तित्वाभाववोधस्यानुभवसिद्धत्वात् उभयस्थलेवर्तमानपाकानुकूलकृतित्वसामानाधिकरण्ये
नमैत्रवृत्तित्वसत्त्वात् तादृशबोधेकोपामाण्यात् वर्तमानत्वकृतिविशेषणत्वञ्चैवतेनचैत्रेणपच्यतेनतुपच्यतइत्यपद्येन क्रियाविशेषणस्यतथात्वात् यदामैत्रेणभ्योक्तिपूने
नतपच्यतेतदामैत्रेणानपच्यतइतिप्रयोगः नवाख्यातेनकालस्यकृतिविशेषणत्वे नयाबोधेनकालविशेषविशेषितनकृतित्वस्यानवच्छिन्नावच्छेदकत्वेनतदवच्छेदेनतन्नाभावःशक्यते
बोधयितुं ननुकालस्यक्रियाविशेषणत्वस्यविशेषितकृतित्वावच्छेदेन कर्मप्रत्ययस्थलेक्रियायाःकृतिविशेषणत्वाभावेनतद्धितधर्मस्यान्वयितावच्छेदकत्वाभावादितिवाच्यम् ।
क्रियाविशेषणत्वेदितधर्मस्यान्वयितानवच्छेदकत्वेपितदवच्छिन्नविशिष्टविशेषणतायाःस्वभावसंसर्गतयाभानसम्भवेनसामञ्जस्यात् तथान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव
विशेषणतासम्बन्धेभासतइतिनियमःशरदिपुष्पन्तिसप्तच्छदइत्यादौसप्तच्छदत्वावच्छिन्नत्वादेःशरद्वृत्तित्वाद्यन्वयितानवच्छेदकत्वपाख्यातार्थप्रतिपाद्यतावच्छेदकपुष्पत्वावच्छिन्ना
वच्छेदेनशरद्वृत्तित्वाद्यन्वयोबाधादेवावच्छेदकावच्छेदेनान्वयानुपपत्तेः अन्वयितावच्छेदकसामानाधिकरण्येनचनदन्वयोपगमेशरदिपुष्पन्तिसप्तच्छदाःशरदिपुष्पन्ति
चम्पकाइत्यविशेषेणप्रयोगापत्तेः यदिचतत्रशरत्सम्बन्धःसप्तच्छदविशेषणतयाभासतेतत्पुनराख्यातार्थान्वयोत्पत्तौ तत्रएवतत्रकारकविभक्तिरूपसमभिव्याहृत
त्वप्रत्ययाकालरूपविशेषणपदोत्तरंस्यात्तस्माक्सप्तमी सर्ववर्मणात्वशिष्टा एवंचक्रियानिमित्तत्वरूपकारकत्वगर्भकर्तृत्वस्याख्यातार्थत्वेउपपत्तिनिमित्तत्वस्याख्यातार्थस्य
विशिष्टेन्वयबोधेनशरत्सम्बन्धेयन्वयउपपत्त्यनतिकारकत्वस्याख्यातार्थत्वानुगमेपिपीनत्वंसरोवगाहनोनिदाघइत्यादौविशेष्यभावमदित्सेतिपविधेय
विशेषणताशरत्सम्बन्धेविधेयभूतवोत्वनियोगप्रयोजकभावस्यसंसर्गमर्यादयाभानमौत्सर्गिकमितिचम्पकादिपुष्पोत्पत्तौशरत्सम्बन्धिनिमित्तकत्वाभावात्तिप्रसङ्ग
इत्यन्वयस्थलेवच्छेदकावच्छेदेनान्वयबोधेपिनतत्सम्भवात् तथापिदर्शितनियमोनिष्प्रामाणिकएव नचतादृशनियमाभावेनरथवनमैत्रेणपच्यतेतेनमनमित्यमैत्रेणैवनाधिकर
णकत्वमनपाकत्वेनरूपेणशाब्दधीकाच्चपास्थितवाक्यत्वदवच्छिन्नेमैत्रसमवेतत्वविषयकृतिविषयत्वमवच्छेदबोधासम्भवकथनेरीत्येतितत्वाविरुद्धेनेतिवाच्यम् अवच्छेदकावच्छे

ऊर्ध्वकृत्रवनाधिकरणकृतेमनपाकत्वाव सर्वज्ञानज्ञीकारात्वः

Margin notes (left):
न२॥
यत्रमैत्रेणपच्यत इतिप्रयोगः तत्रमैत्रेणनपच्यतइतिप्रयोगः स्यात् समवायावच्छिन्नाभावस्यमैत्रकर्तृकपाकेपिसत्त्वात् यदिविना तादृशकृत्यभावसत्त्वात् २७
स॥
क्रियात्वविशिष्टाव
यत्तत्सम्बन्धविशिष्टे सप्तच्छदे ४
अन्वयितावच्छेदकाव च्छिन्नत्वविशेषणतासम्बन्धेभासतइति

Margin notes (right):
मैत्रेणापच्यतइत्यादौतनुवादिपदासमभिव्याहृते
चैत्रमैत्रोभयकर्तृकपाकस्थले ४
कृतिविशेषणत्वात् = ९
यत्रसप्तच्छदइत्यादौयत्र नतात्वितत्राधिशरद्वृत्ति त्वभावात् = ८
विधेय॥
भादा॥

अवच्छेदकावच्छिन्नत्वं विशेषणतांशे भासते ॥१
ग्रन्थयितानवच्छेदकावच्छेदेनापि विशेषणतांशे भानस्वीकारात् ॥४
॥२ नन्वघटत्वावच्छिन्ने न द्रव्य तमानद्रव्यस्य साधिकरणहत्विस्यात् न ॥५
द्रव्यमित्यत्र द्रव्यत्वाभेदसम्बन्धस्य घटत्वावच्छिन्नः ॥३
इति विषताभाव निरूपिताविशेषणतांशे ॥

सू. वा. २५ २९

देनविशिष्टबुद्धौ भासमानस्य प्रमेयत्वाद्युपस्थितस्य तदवच्छेदेन विशेषणतायां बाधकाभावात् नचावच्छेदकावच्छिन्नत्वांशे अवच्छेदकावच्छेदेन विशिष्टबुद्धौ विशेषणतांशे भानसं
सम्भवतु किं केवलोदकत्वमित्यादौ तदवच्छेदेन द्रव्यत्वादिविशेषणस्य स्वरूप ~~सम्भवतु किं केवलोदकत्वमित्यादौ तदवच्छेदेन द्रव्यत्वादिविशेषणस्य स्वरूप~~
तएव भानसम्भवादिति वाच्यम् तादृशस्थले घटोपि द्रव्यत्वावच्छिन्नस्याभेदसम्बन्धेन विशेषणत्वात् घटत्वादिविशिष्टे द्रव्यत्वादिविशेषणकतादृशप्रमते वच्छेदकावच्छे
देन भानानुपगमे तत्रैव विरहात् तथा च मैत्रेण पच्यतइत्यादौ पाकादिकृतिजन्यत्वस्यापि नावच्छेदकत्वेपर्याप्त्यनाहार्यधर्मावच्छिन्नस्य संसर्गाभावानुनिरुद्धबाधस्यैवेति चेन्न
मैत्रेण न पक्वमित्यादौ कर्तो मैत्रादिकृतिजन्यत्वाभावबोधासम्भवेन कृतिजन्यत्वस्य तृतीयार्थतया मैत्रादिकृतिजन्यत्वाभावबोधस्यावश्यमुपगन्तव्यतया मैत्रेण न पच्यतइत्यादा
वपि तद्बोधोपगमे न सामञ्जस्यात् न चैवं यदि मैत्रः सम्प्रसरति मैत्रेण पच्यते न तु पच्यतइति प्रयोगानुपपत्तिः मैत्रवृत्तिवर्त्तमानकृतेरप्रसिद्ध्या तादृशकृतिजन्यत्वाभावप्रत्याय
नासम्भवात् वर्त्तमानत्वविशेषितेनेदृशीयकृतिजन्यत्वाभावस्यैव बाधितत्वादिति वाच्यम् आख्यातार्थवर्त्तमानत्वादेर्नञ्समभिव्याहारस्थलेऽभावांश एवान्वयस्य व्युत्पन्नत्वात्
अन्यथा विनष्टघटं न पश्यतीत्यादौ तादृशवर्त्तमानदर्शनाप्रसिद्ध्या तद्बोधानुपपत्तेः प्रकृते च वैशीयवर्त्तमानकृत्यप्रसिद्धत्वेपि वर्त्तमानकालावच्छिन्नतज्जन्य
त्वाभावस्यैव पाके प्रतीयमानत्वसम्भवात् पाकत्वावच्छेदेन मैत्रादिकर्तृकत्वाभावबोधे यदि मानं मैत्रादिकर्तृकपाकदृष्टावयमनिष्टकर्तृकत्वाभावसम्बोधि न पच्यते मैत्रेणेत्या
दयो न प्रयोगाः यत्र मैत्रेणौदनः पच्यते तेन मनं तत्र मैत्रेण न पच्यते तेनेमनुमिति प्रयोगनिर्वाहाय तेन पाकत्वावच्छेदेनाभावान्वय उपगम्यते न तु नैऋृकपाकत्वावच्छेदे
न बाधितत्वात् यथा च तेमन पाकत्वरूपेण शाब्दोपस्थितावपि तदवच्छेदेनान्वयबाधः तथोपपादितमाधेयत्वस्य तृतीयार्थत्वनादिनेवं द्वेदेन पच्यतेऽस्मादयः प्रयोगाः प्रा
काशं न पचतीति प्रयोगसमानयोगक्षेमाः सम्बवगन्तव्याः प्रचेतनस्य काष्ठस्यास्यादेरपि कर्तृत्वविवक्षया काष्ठं पचतीत्यादिवत्काष्ठेन पच्यते स्थाल्या पच्यतइति प्रयोगात् तत्र
व्यापारस्वरूपे कर्तृत्वे तज्जन्यत्वरूपे कर्तृत्वे आधेयत्वरूपे कर्तृत्वे वानन्वयप्रसङ्गत्वादौ प्रतियोगित्वरूपे कर्तृत्वे अनुयोगित्वरूपे कर्तृत्वे बाल्यतया कर्तृपदमपि व्यापारादिमत्त्वे
न ताद्देभाक्तमेव अचेतनादौ स्वरसतः कर्तृपदाप्रयोगात् अतएव कृधात्वर्थत्व वाचकत्वम् नवयत्नवत एव कर्तृपदार्थत्वे कर्तृकारणयोस्तृतीयेत्यादौ कर्तृपदस्य स्वरूपयोग्य
मात्रोपयुक्तिविरहादचेतने काष्ठादिवाचकपदप्रयोगे कर्तृप्रत्ययानुपपत्तिरिति वाच्यम् स्वस्वकर्तृपदानां स्वतन्त्रः कर्तेति सूत्रकृता परिभाषितकर्तृपरत्वात् अन्यथा तन्त्रस्यैवै
यर्थ्यप्रसङ्गात् स्वतन्त्रकारकत्वं च कारकान्तरानधीनत्वे सति कारकत्वं तच्च स्वप्रयुक्तव्यापारानधीनक्रियानुकूलव्यापारवत्त्वं काष्ठादेर्नामन्यव्यापारानधीनक्रियानुकूलव्यापारत्वस्य
स्वस्मात् आत्मस्य काष्ठं पचतीत्यादौ विवक्षया काष्ठादेः कर्तृत्वम् नच स्थाल्यादेः स्वीयव्यापारे प्रियस्वातन्त्र्यस्य वास्तविकस्याभावात् बोधकविभक्तीनामप्रामाण्यं दोषस्येति वाच्यम् समभि
व्याहृततत्क्रियाकारकान्तरव्यापारानधीनत्व क्रियानुकूलव्यापारस्यैव तत्क्रियावाचकपदसमभिव्याहृततृतीयाविभक्त्यर्थत्वात् अनधीनान्तविशेषणस्य तृतीयार्थत्वे एव तत्तितीर्थात् स्वस्तवस्तका
रादेः स्वतन्त्रतायोग्यात्मन्त्ररकल्पनात् विशिष्टशक्तिन एव तु विशेषणविषयकबोधानुदयात् नचैवं मैत्रेण पाके प्रतीत्यादौ हेतुकर्तृसमभिव्याहारस्थले कर्तृणीयानुपप
त्तिः कर्तृव्यापारस्य प्रयुक्तिप्रयुक्तसहकर्तृव्यापारानधीनत्वादिति वाच्यम् तत्र पत्रप्रतिपाद्यपाचनादिक्रियायामेव हेतोः कारकेतया स्वातन्त्र्यकर्तृव्यापारस्य पञ्चादिक्रियाका
रकव्यापारानधीनत्वात् स्वेन प्रयुक्तेन स्वस्य सो व्यापारस्तण्डुलक्रयणादिव्यापारान्तरस्याप्रसिद्ध्या तथा न कारणमिति पाकादिप्रयोजकव्यापारवत्त्वेपि तस्य तत्क्रियाकारकत्वविरह

प्रयोज्याः पचिक्रिया
पचनादिक्रिया यासतन्तु मैत्रप्रयुक्तस्य स्वकर्तृस्य व्यापारः प्रेरणा ॥१
यथा पाके तण्डुलक्रयणस्य व्यापारसिद्धं तथा हेतुकर्तृव्यापारोपि
हेतुकर्तुः
पचिक्रियाः

अथ पापिदनया=२ कर्तृकरणकर्तृत्वप्रभा द्वितीयेरणा= यत्र यजे=२ हव्यादे:=

स्व अत एव चैत्रेण मैत्रेण पाचयतीत्यत्र चैत्रः पचतीति न प्रयोगः तत्र पच्यभिहितैः कर्षतीति द्वितीयत्वभृविलेखनरूपकर्षणादिक्रियायाः स्वतन्त्रकर्तृः अस्पष्टानस्य गृहि
णोव्यापारत्वे तत्त्वेपि तस्य दर्शितपृष्टा कारणत्वविरहेण तत्कारादिनाभिधानासम्भवइति कर्षतीति तस्यां कर्षयतीत्येव स्यादिति वाच्यम् तत्र कषेः प्रतिविधानार्थत्वात् उक्तं च
याजकाः यजन्तीति यजेरैविः प्रक्षेपेणार्थः पचभिहितैः कर्षतीति कषेः प्रतिविधानार्थ इति यद्धविर्दैवतोद्देश्यकद्रव्यत्यागात्मकेच्छाविशेषार्थे यजौ तथात्वे च यज
मानस्यैव कर्तृत्वम् हविः प्रक्षेपरूपार्थे तत्स्वार्थे परस्त्वे दर्शितं तत्र तत्र स्वविजामेव स्थानत्वं होतेत्यत्रापि हविः प्रक्षेपपरजुहोत्यर्थः तत्तदृशफलावच्छिन्नस्त्यागः तथा सति
स्वविजस्तत्र स्वतन्त्रकर्तृत्वाविरहेणहोतृपदेनप्रतिपादनासम्भवात् धात्वर्थतावच्छेदकफलकत्वं स्वस्यबोध्यत इति स्वविजेहोतृव्यापारोत्पत्तेरपि अतः प्रतिहोता तथा
पारेण स्वव्रजनकस्यापि सतितत्रदारत्वव्यवहारापत्तिरिति जीमूतवाहनः अयं मेत्रो मैत्रेण पाचयतीत्यादौ स्वतन्त्रव्यापारस्य हेतुकर्तृव्यापाराधीनत्वेपि दर्शितरीत्या तस्य स्व
तन्त्रकर्तृत्वनिर्वाहस्यापि तद्वाक्यदोषं कर्तृकारणयोस्तृतीयेत्यनेन तृतीयानुपपत्तिः कर्तृत्वस्य णिच्प्रत्ययेनाभिधानात् ताहशस्य चस्य चानभिहिताधिकारीयत्वादिति
चैत्र स्वकर्तृत्वनिर्वाहकत्वस्यान्येनाकारेणनुपयोगे हेतुकर्तृव्यापारस्य णिजर्थत्वे तत्तत्त्रकर्तृत्वस्य णिचानभिधानात् कर्तृत्वरूपफलावच्छिन्नस्य ताहशव्यापारस्य णिज
र्थत्वमतेप्यनुयोपरकत्वस्य कर्तृत्वस्याख्यातेनाभानात् निर्वाहेन कर्तृत्वरनभिधानात् तृतीयोपपत्तेः आख्यातस्य धर्मवाचकत्वेपि कृतिविशिष्टबोधकत्वरूपस्य कर्माभिधानस्यात्तत्वात् चै
त्रः पचतीत्यादौ तत्र तीया मैत्रेण कुत्र विशेषत्वमयाकृतिरूपविद्वद्याच्चैत्रेण पचतीति स्यादिति वाच्यम् आख्यातार्थकृतिविशेषणतया कृतिबोधनस्यैव कर्तृत्वाभिधानरूपत्वात् तथापि
तदभिधानं च लकारकृत्तद्धितसमासानामेव अत एव तैरेवानभिधाने तृतीयाविहितम् उक्तं च यद्यपि स्वतन्त्रव्यापारमात्रमेव तृतीयादेरत्रापि सततम् तथापि लाघवात्कृति
रूपकर्तृत्वमेव तृतीयादेः शक्तिः अचेतनव्यापारे निरूढलक्षणैव अत एव आसनस्थानादितात्पर्यमाश्रयाहृतत्वात् लाघवसहकृतेनस्वेवचनाद्दशात्पर्यग्राहकल्पकत्वात् व्यापारे
नैसर्ग्ये विशेषेव णत्वप्रसिद्धेः एवं च कर्तृत्वरूपकृतिबोधस्य लकारकान्तरव्यापारानपीनत्वप्रतीयमानत्वेन तदभावेन किं कस्यचिन्मानाभावात् व्यापारस्य लाक्षणिकत्वेन कर्तृत्व
रूपेन लक्षणायात्वेदतन्नभीवेन व्यापारबोधनादेतृतीयादीनां प्रसङ्गः वारणाय अप्याख्यातं देवतन्नभीवत्कृतिस्थाक्षावृति
नीहं शीतिप्रसङ्गः स्वतुर्वाररत्वादिति हेतोर्जायते जोदनः सिद्धतीयाद्योसकार्यत्वाद हेतुविषणेनेपाविकाशांकारकत्वं कर्तृत्वं च हेतोरोदनादेर्धेयाष्युतेस जोत्रेस्मारे हेतुरूपपादनमेव यत्ये
च क्रियाकर्तृत्वं तत्क्रियाफलकतिमात्रम् एकक्रियाविषयकलकतिमायवनीत्रेश्चैकेः क्रियानिर्वाहः तत्कृतिमत्त्वस्य क्रियाकर्तृत्वाभावादत एव असन्नोनेनत्वमयाकृत
मितियपदेशारति तत्क्रियाविषयकत्वेसतितदनुकूलकृतिमत्कर्तृत्वम् अग्रोद्देशेन यत्र नाराचेतिपाद्यत्राप्यत्वावधस्तत्र मरणोन कूलस्त्रनाराचक्षेपरूपव्यापारस्य कृति
उपकत्वेपि ब्राह्मणामरणानुकूलव्यापारत्वेन तत्स्यानभिसंहितत्वात्तेन संपणकृतिविषयत्वेन ताहशव्यापारस्येति ब्राह्मणवधविशिष्टे कर्तृत्वं न ताहशव्यापारकर्तृरिति तत्र
स्य संसर्गप्रायश्चित्तं विशिष्टकर्तृतायाप्यसंसर्गप्रायश्चित्तप्रयोजकत्वात् अत एव संसर्गप्रायश्चित्तप्रयोजकस्य कर्तृव्यापारस्य लक्षणाभिप्रायेणाहिंसालक्षणेमरणाहे
तोमरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वविशिष्टणस्य हृष्टाद्वारकत्वविशेषणस्य चोपादानमिति मिश्राभिधानसङ्गतिः मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वे सच्चव्यापारस्यापवमरणानुकूल
व्यापारत्वेनश्रुतिसंहितत्वनस्याहृष्टाद्वारपेणकृतिविषयत्वमितिताहशविशेषणस्य विशिष्टकर्तृतानिर्वाहकत्वात् तद्विशेषणोवनोव्यापारस्येतियमेवलक्षणत्वात् तद्विनास्य

मरणानुकूलत्व ताहशव्यापारत्वविशिष्टनिरूपितकर्तृत्व

मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वे सत्यहृष्टाद्वारकत्वे च सति मरणानुकूलव्यापारोहिंसेतिमिश्रमतेहिंसालक्षणम् ॥

सवित्यादिविशेषः=। त्वा यत्र ताहशाणो

हविःप्रक्षेपे= यजमानं= ५ मेयकर्तृ ५

कर्तृकारणयोस्तृतीया=

हेतुकर्तृ

मैत्रादि= मैत्रेण=

न

स

अग्न्यादिनाम६=

तथावाचकोनादेः कृतिमाश्रयशक्तिः कारकान्तरव्यापारान धीनत्वञ्चिबात्र कूलव्यापारलक्षणोनत्व अनधीनत्वविशिष्टकृति शक्तिः=

असकोविदादेरूत्यादिविमित्रस्तोमादात= नर ६

तत्वात् अथ मरणोद्देशेनानुष्ठितस्यापि व्यापारस्य यत्र वेदाभिधानं नादृष्टसाधनत्वकृतिसाध्यत्वधीविषयतावत्त्वं मरणानुकूलत्वे विशेषविनस्यतद्रूपेण तत्र न मरणानुकूलत्वविशि
ष्टविषयितौकत्विरिति नाहत्या व्यापारकर्तृत्वं न वधत्वं विशिष्टकर्तृत्वमिति चेत् उक्तविशेषणस्य विशिष्टकर्तृतानिर्वाहकत्वम् यदि च मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वस्य मरणानुकू
लकृतिविषयत्वमेवार्थः समुच्चये तदा व्यापारे तोद्दृष्टो विशेषणस्य तत्कर्तृविशिष्टकर्तृतानिर्वाहकत्वेपुनरस्य लेवेदाभिधानादेर्नात्रस्यालं हननव्यापारे दुर्वारैव तत्र संप्रदायप्राप
स्थितत्वस्यानिर्विवादत्वयालतिना याच्चा वधरूपकत्वात् न च विशेषणीभूतफलानिष्टहेतुत्वस्य विषयतानिरूपकत्वेनानिव्यापारनिरूप्यतावच्छेदविषयतानिरूपकमेव विशिष्ट
विषयत्वं कृते निरूपदर्शितस्थले नुकूलत्वसम्बन्धेन मरणविशिष्टस्य साध्यतारूपविषयतावच्छेदकत्वविरहेपि नु विशिष्टकर्तृत्वानिर्वाहकत्वमिति मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वस्य मर
णकामनाधीनकृतिविषयत्वरूपे तेवेतिवाच्यम् ब्राह्मणं न हन्यादित्यादौ धात्वर्थतावच्छेदकस्य मरणस्य स्वोद्देश्यकत्वसम्बन्धेनकृतावन्वयस्यासम्भवात्तत्र निरूढकविशिष्टक
र्तृत्वस्यनिषेधविधिविषयत्वसम्भवाद्व्यापारविशेषणतयोपस्थितस्य कर्तृविशेषणतयान्वयस्य व्युत्पत्तिविरुद्धत्वात् अथ मरणोपलक्षितव्यापारकर्तृत्वस्यन्ताहननिषेध
विषयत्वेपि न क्षतिः अन्योद्देशेन नाराचेत्तपस्यापि ब्राह्मणमरणोपधायकस्य नरकसाधनत्वात् यन्मरणे पूर्वप्रायश्चित्तविधेरेव तद्विषयकत्वस्योपपादनीयत्वं त्वन्मरणोद्देशेनत
दनुकूलव्यापारकर्तृत्वबोधकस्य शास्त्रस्य द्विधा वक्तव्यत्वं एवापपत्तुत्तरविवेचनम् एवमपि ब्राह्मणमरणकामनयायत्र न तन्मरणानुकूलव्यापारानुष्ठानं न च पितत्फलान्तरकामनाधीनत
त्वन्मरणानुकूलव्यापारत्वप्रकारकचिकीर्षयानन्तरत्वविनेन तन्मरणस्य व्याप्तिरेव मर्तेदुर्वारैव तत्रापि स प्रणोस्येव प्रायश्चित्तस्याचरणानुकूलत्वं तोपगमासम्भवादिति मेवम् यत्र हि मरणा
नुकूलव्यापारत्वेन कृतिसाध्यतार्थीस्तत्रैव यत्रव्यापारविशेषवेनैव तद्धीस्तत्रापि मरणस्य फलकामनाधीनव्यापारविषयितौ कृतिर्मरणानुकूलत्वेन व्यापारमवगाहते कृतेः का
मनाविषयफलोपरागेनोपादायविषयतोपगमात् विरुद्धः तत्फलतयोपगमेपरत्र त्रिकामनयाभोजनं फलान्तरकामनया त्वगमन मवगाहमानासम्भवात्त्वं कृतिसत्वतत्वप्रयोगमन
करोतीति नियवशादायरूपेः उपायापेक्षफलस्यानुकूलत्वसम्बन्धोवेत्यन्यदेतत् एवं च कामनावच्छिन्नव्यापारविषयत्वस्य भयत्रैव कर्तेरिति विशेषणावच्छिन्नविषयकत्वनिमन्न त्वृवि
शिष्टकर्तृत्वस्य भयत्रैव निष्प्रत्यूहम् मरणोद्देशेनानुष्ठीयमानत्वमपि मरणानुकूलत्वोपरागेन कृतिविषयत्वमेव लक्षणान्तरमिति न काविरुद्धोपपत्तिः यद्यप्यहदहननाशाका
नुकूलकृतिमत्तोपि नरकककर्तृत्वमिति तत्कर्तृत्वेन तत्क्रियाकर्तृत्वघटककृतिनिष्ठत्वदनुकूलत्वमेवाहननाहारकत्वमपि च तत्र क्रियानिष्ठफलानुकूलत्वे हननाहारकत्वं तत्राप
त्तिरिति व्यापारनिष्ठमरणानुकूलत्वेह हननाहारकत्वस्य मणिकारोक्तविशेषणस्यानकर्तृतावटकत्वतयाप्यवधीयमानत्वपूर्वविष्टकृतावेवाहननाहारकमरणानुकूलत्वविष
त्वविशिष्टकर्तृत्वे चाहननाहारकत्वविषु विनमरणानुकूलत्वेनकृतिविशेषणेनेहृदितमिति मिश्राणमाशयः तथाचैतन्मते न हि कस्यप्रकृति निमित्तं मरणरूपफलावच्छिन्नव्याप
रत्वमेव मार्गे स्यादित्यादौ फलविशिष्टस्यैव निरूपितकर्तृत्वसम्बन्धेन हिंसत्वार्थस्यानिष्टविशेषसाधनत्वप्रतीयते यथैन स्यादिन स्याद्यर्थत्वेपि तत्स्यैतो हिंसाकारणताव्रच्छेदकसंब
न्धेनकचित्पि सत्वे नेत्कर्तृहननाहारिकानुकूलत्वादिनफलकर्तृत्वविरहेण विशिष्टकर्तृत्वादिति नानिष्टविशेषप्रतिहिंसात्वेन साधनत्वमिति तेन क्रियाविधर्मव्याप्यमनेयिष्ठेन
विधर्मबाधः वस्तुतस्तद्रूपेणानुकूलकृतेर्मरणप्रयोजकत्वमेव न तु मरणकारणत्वमन्यथासिद्धत्वात् मरणोपलक्षितान्यकर्तृत्वेवदाभिधानादेर्नत्वेवेदिवधत्वेन रूपेण स्याद्धेत्व
नायावेदनबोधितत्वात् क्रियाजन्यकार्येणानन्विपानुकूलकृतिहेतुत्वानियमेपि वेदाभिधानादावेवरूपेण कर्तृहेतुत्वात् एवं चानिष्टविशेषजनकतावच्छेदकताबाधः प्रमासिद्ध

मरणानुकूल व्यापार विषयक कर्तृत्वे अनिष्टसाधनत्व निषेधार्थः

तत्र मरणानुकूलत्वेवदाभिधानादेर्न विषयः

विशिष्टव्यापार विषय कर्तृत्वं पादर्न

मरणानुकूलत्व विशिष्टव्यापारत्वरूपेण

मरणोद्देश्यक कृतिविषयत्वमिति

मरणोद्देश्यक कृतिविषयत्वमिति

मरणानुकूलत्वविशिष्टव्यापारविषयक

एकविशेषणतयोपस्थितस्य व्यापारविशेषणतयान्वयो न इति तन्निषेध... नरकसाधनत्वं मरणानुकूलत्वं तु...

फलविषयताभिन्ना उपायविषयताभिन्ना फला

क्रियानुकूलत्वं

यत्र तदुद्देश्यकत्वमरणाकारणविषयकत्वं फलकर्तृत्वं निषेधतेति

तदनु फलविशिष्ट या

श्रेष्ठद्वारकजनकत्वविशिष्टफलोपितत्वादिर्हिंसानिरूपितकर्तृत्वसंबन्धः=१ अतिष्टजनकत्वरूपः=६ स्वाभ्युदेतत्वकलत्वः=५ अदृष्टद्वारकत्व=१ नत्वपतितत्वादयः= मरणानुकूलो व्यापारो हिंसावधः

श्येनस्य विहमरणानुकूलत्वं मरणजनकत्वमेनोहृष्टाद्वारकत्वेन तत्र प्रवेशनीयम् कारणत्वपर्यन्तं निवेशलाभायैव तदुपादानम् यदि च विशिष्टान्वयपरतया वादेदैरौत्सर्गिकत्वेन वध

साधनताबोधकस्य विधिप्रत्ययस्य मरणसाधनताविरहे न स्वरसत्वाद्यत्ने तदापि श्येनानुकूलकृते मरणकारणत्वमप्रामाणिकमेव क्रियाजनककृतेस्तज्जन्यजनकृ

तानियमस्याप्रामाणिकत्वात् न चान्योद्देशेन नाराचक्षेपकत्वं विशिष्टविषयककृतिमत्त्वं वारितं विशिष्टकर्तृताविरहेऽपि पापाद्वधजन्यपापप्रायश्चित्तं तथा श्येनकर्तृ१

विशिष्टकर्तृत्वेऽपि पापाद्युत्पादकत्वात् बलवदनिष्टाननुबन्धित्वबाधोद्वार एव विवेचनं न अकामकृतेऽर्द्धप्रायश्चित्तश्रवणेन मरणव्याप्तिव्यापारस्य विषयतामन

मरणविशिष्टे= न भोव्याहृतद्वारकविशेषणं जनककृतिमत्त्वसम्बन्धेन सन्नपापजनकत्वं च हेतुताकत्वानामहेतेन विशिष्टकर्तृत्वं श्येनकर्तृहिंसाजन्यपापानुमतेः नं च तथात्वेन मरणोपलक्षित

तथा चैतत्पापश्येन विकृतताकत्वेन लक्ष=५ व्यापारजनकत्वमेव प्रत्यासत्तिमध्ये निवेशनामिलित्वाच्चाम अतोऽयं बाधसम्पादकतासावस्याप्रयोजकत्वात् वेदस्थले विशिष्टान्वयस्यौत्सर्गिकत्वविरहेण स्वमरणजनकत्वे१ मरणजनकत्वव्यापारत्व=७

विरुद्धार्थबाधप्रसङ्गः न मरणप्रतिक्षेपेण स्यात्तथा सिद्धत्वेऽयेवोपगन्तव्यं तथा नस्य जनकतागर्भहिंसाबुद्ध्या नालेख्यकत्वप्रसङ्गतया व्यापादकत्वाच्च न चयदिखङ्गाभिघा व्यापारणमनेकत्वम्=

तजनकारस्य व्यवहितस्य श्येनस्य मरणेनाप्यसिद्धत्वेन तथाहि श्रिकृतिजन्यो व्यापारोऽपि तत्रायथासिद्धत्वेन तथाहि श्रिकृतिजन्यव्यापारोऽपि तन्मयथा सिद्धः स्यात् यत्र व्यापारो मर१

णव्यवहितस्य धनतत्रहेतुकृतिरेवान्यथासिद्धोऽतिमरणे कारणव्यापारकारणकृतिमत्त्वं जनकस्याविहतेः स्यादितिवाच्यम् तण्डुलविक्लित्यादिरूपफलव्यवहितस्यापि तथा

दिमत्वेप्यस्मान्नत्कारणतादृशयायाप्रचनीत्यादिव्यवहाराऽनुरोधेन यथान्यथासिद्धेन तथावश्यं तत्पत्तिकारणदशायां हन्त्यादिव्यपदेशानुरोधेन तेपादिरूपकर्तृव्यापारस्य१

व्यवहितस्यापि मरणादिरूपफलेऽन्यथासिद्धत्वमव्यवपाभ्युपेयमिति सामञ्जस्यात् तण्डुलादिक्रयणदशायां पचतीत्यादिव्यवहाराभावात् यत्र तत्र व्यापाराणां विक्लित्यादिरूप क्रयणादीनाम्=

संपादक= फलेऽन्यथासिद्धिस्तथात्वेऽग्न्यादिकरणदशायां हन्तिप्रयोगात् अतस्तत्र हृष्टकादृष्टद्वारकतन्मरणप्रयोजककृतिजन्यव्यापारस्यापि हिंसात्वमापूजनेकेनाद्यकस्थले गोवधा अकामकृते=

न मित्रस्यान्ते गोवधप्रायश्चित्ताचरणमिति वधयम् एवं चैत्रः पचतीत्यादौ विषयत्वव्यवहितकर्तृत्वबोधकनिर्वाहाय यत्नाश्रितोपाकादेःस्वधायकत्वादिविषयत्वाभयसम्बन्धेनान्वयः का१

विषयितायास्त्रसम्बन्धत्वेऽपधायकतानिवेशश्चावश्यकः पाकाद्युत्पत्तिस्थले पचति पचतीत्यादिप्रयोगस्याप्रामाण्यवारकत्वाय यावच्चैत्रेण पच्यतेऽन्यादौ व्यापित्तीयार्थकृते१

चैत्रवृत्तिकृति ति ह निरूपकजन्य त्वविशिष्टं तुमेति सविषयकत्वं व्यापाराधीनव्यापारत्व लंक लगत्व सन्नविन्नताभावात् तिष्ठा प्रिः=५

जन्यत्वविषयकत्वाभयसम्बन्धेनान्वयबोधः कृतिजन्यत्वस्य तत्त्वीयार्थत्वे जन्यत्वस्य संसर्गमर्यादया भानं कृतिविशेषणत्वं निवेशनीयम् कृतिविषयत्वमेव तत्त्वीयार्थः निरूपक

जन्यत्वविषयतायाःसम्बन्धमध्येऽन्तर्भावनीयम् करणत्वं च काष्ठेन पचतीत्यादौ तृतीयार्थः करणत्वं च व्यापारवत्कारणत्वं व्यापारे कर्तृव्यापाराधीनत्वं निवेशनीयम् अन्यथा कर्तृ

रपि काष्ठेनापमाचैत्रेण पचति काष्ठं चैत्रेण पचतीत्यादिप्रयोगापत्तेः न च कर्तृ क्लिष्ठादिरूपव्यापारस्य वेदीयकृत्यादिरूपव्यापाराधीनतया तद्विशेषणदानेऽपि कर्तृः

करणत्वं दुर्वारमेवेतिवाच्यम् स्वाभिन्नत्वेन कर्तृविशेषणीयत्वात् यत्र चैत्रेण वपाकादि क्रियाचैत्रेण काष्ठादिप्रदेशेपणं मैत्रेण तण्डुलादिप्रदेशेपणं विधाय तेन तन्नचैव स्त्वेऽपमैत्रः का१

ष्ठे पचतीतिप्रसङ्गः समभिव्याहृतकर्तृव्यापाराधीनत्वस्य तन्मत्कारणव्यापारे भानस्य मरणाधारणीयः न च समभिव्याहृतकर्तृत्वभावेन तृतीयार्थकत्वे कर्तृसमभिव्या१

हारस्थले करणेन तृतीयाया प्रयोगापत्तिरितिवाच्यम् तेऽपिहितावितिसत्त्वेन हेतुतामात्रार्थकतृतीयायाः सम्भवात् धनेन कुलं विद्यायायशश्शतिवत् न हि तत्र करणे

तृतीयाक्रियायोगाभावात् न चैवमुक्तस्थले चैत्रस्तुषेण पचतीतिप्रयोगस्येदतावितितृतीयावत्तारापत्तिर्विशिष्टविनेगराभावात् समभिव्याहृतकर्तृत्वभावस्य करणेऽ करणे

चैत्रः काष्ठैः मैत्रस्तुषैः पचतीत्यादि=१ मैत्रः

यत्रापि तुषदहनकपाकाउकूलकृतिमात्रं चैत्रः तथापि तुषदहनकपाकानुकूलकृतिमत्त्वमबाधितमेव चैत्रे=१

कर्तृसमभिव्याहृतत्वस्य हेतुत्वस्वीकारेण चैत्रस्तुषैः पचतीतिनप्रयोगः चैत्ररूपकर्तृसमभिव्याहारात् स्तिचेत कर्तृहेतुतृतीयानुशासनेनैव निर्दोषहेतुत्व तृतीया तृशासनस्यैव पर्यवसानात्=

व्यु.वा. १२

ननु तृतीयानुशासनस्यैवैवं वैयर्थ्यमिति वाच्यम् उक्तस्थले पाकेऽतिरिक्तकर्तृत्वावबोधेऽपि चैत्रस्यैव पचतीति किन्तु दारुभिरेवेति प्रयोगोपपत्तये करणत्वेन समभिव्याहृतकर्तृत्व॰
भावेन तृतीयायाः शक्तिकल्पनाया आवश्यकत्वात् तद्धेतुकं नैवं करणे तृतीयानुशासनस्यावश्यकत्वात् धातोः शान्तिनप्रयोज्यमित्यादौ तृतीयायाः कारकविभक्तित्वव्यवस्थ॰
र्थोऽविनार्थिकत्वानि तादिपदेन समासस्यासाधुतानिर्वाहात् स्वतन्त्रतदनुशासनसार्थक्याच्च न च तृतीयायाः समभिव्याहृतकर्तृत्वभावेन कारकार्थत्वे तत्रैककर्तृसमभिव्याहृ॰
ताभावात्कारकविभक्तित्वं करणे तृतीयानुशासनेऽपि इदं दुर्घटमेवेति वाच्यम् तदनुरोधेन तत्र कर्तृसमभिव्याहरणीयत्वात् व्यापारसमभिव्याहृतव्यापाराधीनत्वे व्यापारवत्कारणे त॰
तृतीयायाः शक्तिद्वयं कर्तृसमभिव्याहारस्थले च व्यापारवत्कारणत्वमात्रं प्रतीयते कर्तृसमभिव्याहारस्थले च व्यापाराधीनत्वमपीति सामञ्जस्यम् एवं हेतुत्वाद॰
विष्टतृतीयायाः प्रकर्षादिलोपत्वमीमांसनेनैवबोधना कारणत्वव्यवस्थापनं धनवता प्रकारेण वस्तुयमिमं तृतीयोपपत्तयेऽपि करणे तृतीयानुशासनस्यावश्यकताबाधात् कर॰
रणत्वं च फलोपधानमेव कारणतावच्छेदकं बोध्यम् अन्यथा कुठारादिकरणकच्छेदादावीदृशप्रयोगपत्त्या कुठारेण छिन्नमित्यादौ दात्रेण छिन्नमिति प्रयोगापत्तेः लि॰
ङ्गज्ञानस्यानुमितिकरणतामते धूमेन वह्निमनुमिनोमीत्यादौ धूमादिपदे ज्ञानपरत्वापत्तिविशिष्टज्ञानस्य व्यापारत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितृतीयलिङ्गपरामर्शः स चात्मनो
योगादिरूपानुमातृपुरुषव्यापाराधीनस्तत्रस्य निरूढकरणत्वमबाधितमेव धूमादिलिङ्गकवह्न्यनुमितौ यत्र लिङ्गानुद्धाटाशिनां तत्र धूमेनानुमत्वमितिनोमीत्यादौ यत्र
योगः अन्वयितावच्छेदकतया हि विधेयकानुमितित्वावच्छेदेनैवान्वयितावच्छेदकधूमादिविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नत्वेनैव भासमानस्य करणत्वस्य निरूपकत्वभानोपगमात् निरू॰
पकत्वं च करणमात्रस्य तृतीयार्थत्ववादिनां प्राचां मते संसर्गः नव्यमते तु कारणतानिरूपकत्वस्येव तज्ज्ञाभावप्रतियोगित्वेनान्वयानुमीयत इत्यस्य तृतीयार्थेन प्रकारः एवेत्य॰
चादेतत्परे तु लिङ्गस्य करणत्वे धूमेनानुमिनोमीत्यादौ धूमादिपदं धूमज्ञानार्थं धूमादिपरमेव हेतावपि तृतीयेति तत्र तृतीयार्थत्वस्य कारणतावच्छेदकसाधारणप्रयोजकत्व॰
स्यैव विवक्षितत्वात् जनकतानिविषयधूमादेरनुमितिकारणतावच्छेदकतया प्रयोजकत्वमक्षतमेवेति सामञ्जस्यात् उक्तस्थले निःसङ्गोऽस्य वह्निविधेयकानु॰
मितित्वावच्छेदेन प्रयोजकतानिरूपकत्वभानोपगमेनैवात्र तृतीयाः वस्तुतस्तु जनकतावच्छेदकादिनिष्ठप्रयोजकतानिरूपकत्वम् कार्यस्य कार्यतावच्छेदकसाध्यसम्बन्धप्र॰
तीतिसाक्षिकं च तथा चानुमितिविशेषणतया हि विधेयकत्वस्वरूपस्य वह्न्यार्थत्वं तृतीयार्थत्वमुपगम्यते समवायसम्बन्धानुमितिनिष्ठघटादिविधेयकत्वस्य धूमप्रयोजकत्वा॰
नोक्तातिप्रसङ्गः धूमेन वह्निमनुमिनोमीति न घटेनेत्यादावनुमितौ घटादिप्रयोज्यत्वाभावो नान्वेति अपि तु तज्ज्ञाभावप्रतियोगित्वेनेति न वह्न्यादिविधेयत्वस्य वा तोयप्रधूमादिलिङ्गवह्न्या॰
द्यनुमितौ घटादिरूपलिङ्गाधीनेन्द्रव्यापारादिरूपसाध्यस्य भानेन धूमेन वह्निमनुमिनोमीति न घटेनेति प्रयोगापत्तिः समवायसम्बन्धेन रूपनिरूपणानुमितौ घटादिरूपलिङ्गप्रयोज्यत्वाभा॰
वस्यासत्त्वेऽपि वह्न्यादिविधेयकत्वे तदबाधात् न ह्यनुमितौ घटादिरूपवह्न्यादिविधेयकत्वावच्छिन्नस्य घटादिलिङ्गप्रयोज्यत्वस्य वह्न्यादिविधेयकत्वावच्छेदेनाभावो बाधित इति सम्भव॰
ति प्रयोज्यतायाश्चाव्याप्यवृत्तित्वविरहात् एतेनानुमितौ धूमादिलिङ्गज्ञानकरणकत्वं तृतीयया प्रत्याय्यते करणे तृतीयेति मतमपास्तम् उक्तस्थलेऽनुमितौ नञर्थान्वयोप॰
पत्तिस्तु तृतीयायाः तृतीयार्थप्रयोजकत्वानुपपत्तेः वह्न्यादिविधेयकत्वे धूमादिज्ञानरूपकारणजन्यतावच्छेदकत्वं तस्य वा तृतीयार्थसमभिव्याहृतनञर्थप्रत्याय्यत्वमपि न कारकविभक्त्यर्थस्य क्रियातिरिक्ते नान्वया॰
त् न चोक्तस्थले वह्न्यादिविधेयकत्वावच्छेदेन घटादिरूपज्ञानजन्यतावदनुमितिनिष्ठाभावः स्वरूपनिषेधनञ्प्रत्याय्यतः इति नाह्यानुमितिनिष्ठघटादेर्वह्न्यादिलिङ्गकत्वधर्मरूपणायोग्य॰

कर्तृ॰ मित्रं देवदत्तं तयह ... ॥

कारणत्वनिरूपकता च योग्यमिता

ते॰

धूमज्ञानजन्यमितिजन्यत्वं जनकतावच्छेदकं धूमः अन्यत्वमितिप्रयोजक ... वह्निमिति ... तावच्छिन्ना मिति ... निष्ठप्रयोजकतानिरूपिका ... धर्मतो वह्निः भावः इत्यं धूमा नहान ...

... घटादिप्रयोज्यत्वाभावस्याः

धारेः शान्ति

कर्तृ व्या

पर्यन्तो ह्यतज्ञानलिङ्ग... मान्त्या विति =

निरूपकत्वप्रकार =

वह्निविधेयकत्वादिः

समवायसम्बन्धस्यति वह्निविधेयकत्वादि समवायेन स्यति =

तावच्छिन्नाः

धूमप्रयोजकवह्निविधेयकत्वे ... अनुमिताप्रयोज्यत्व घटादिप्रयोज्यताभाव ... वह्निविधेयकत्वावच्छिन्ना ... अनुमितावयोग्यम् =

अनुमित्यात्मकता तथा वाच्यः तादृशे प्रयोजने तज्ज्ञाभावः = १

ननु यस्य प्रसिद्धिः तस्यैवाभावो भवति अन्यत्र विघटादिलिङ्गकवह्न्यनुमितिः तत्र प्रसिद्धिः तदभावोऽनन्वयो ... नाह तादृशेति = १

धूमादिज्ञानरूपकारणजन्यतावच्छेदकता देः

सिद्धेर्निवाच्यम् धूमेन वह्निरनुमानमित्यं वक्तुं हेतौ प्रयोजकत्वमिति तात्पर्यमाह बोधात्तथापर्वतेति द्विधा प्रतिपाद्य पर्वतो धूमेन वह्निमानित्यादौ क्रियायोगाभावाद्धेतुत्वस्तीयोत्पत्त्य वृत्तत्व
ज्ञापकत्वान्न विषयत्वरूपं हेत्वर्थं ज्ञानं ज्ञाप्यत्वरूपहेतुमेव तात्पर्यनीयार्थः हेतुशब्दोपि कारणपर्यायो न ज्ञापकपर्यायस्तथापि हेतौ विभक्तिरस्य हेतुपदं समभिव्या
हृतनिरूपितहेतुत्वमात्रपरम् सप्तम्यन्तसमभिव्याहृतेन ज्ञातज्ञाप्यत्वनिरूपितहेतुतापरमिति समभिव्याहृतवह्न्यादिज्ञानहेतुत्वं तद्विषयधूमादिपदार्थोपस्थितीयानन्तरं
त्वाञ्चिकत्वेन पूर्वोक्तैरोपपन्नमाविकल्पेन विधायकस्तज्ज्ञानस्यानन्तरनिरूपितहेतुताबोधकमिति वाच्यमत्रोत्तरं ज्ञाप्यज्ञापकयोर्नच्यवस्थाहेतुता च वह्निमानित्यादौ
धूमेन वैशिष्ट्यधूमादेर्वह्न्यादिहेतुताप्रतीयते हेतुत्वं च प्रयोजकत्वमेव गुणपदवचनरूपादिवच्च विशालिपदे धूमादिदेतोनन्तरासम्भवात् न च धूमादिपदं न ज्ञानपरमिति
नाहशब्दत्वमेव वह्न्यादिहेतौ विशिष्टाचम् न च धूमादिपदस्य ज्ञानलाक्षणिकत्वे प्रयोजनाभावः माहात्म्यभावतयाख्यादिहेतो लक्षणाया सम्भवात् विषयत्वमपरे गगनादेरपि
कालिकसम्बन्धेन धूमेन यः स्वाधीकरणत्वात् समवायादिना धर्मत्वे वा भावाद्यसञ्जकत्वादेरपि हेतुत्वादेरिति तत्सत्ता वा न गुणत्वादिसम्बन्धोपपन्नत्वस्य स्यालात् लिकत्वपक्षेऽपि पूर्वमेव
तिः किञ्च कार्यस्यतावत्सत्वाच्च ज्ञापकत्वे ज्ञानप्रायादेः स्वप्रयोज्यत्वव्यापकत्वेषूक्तदेःस्वतावद्व्याप्यस्यज्ञापकत्वेन वाद्गुणत्वम् द्वेतोर्निहि प्रयोजनत्वेन च पितः पादितमेव च
प्राहेत्वोपन्नस्य स्वस्मिन् सत्वेन पर्वतो वह्निमानित्यादौ उपपन्नमीवासत्वम् ज्ञापकत्वे चैतज्ज्ञानजनकस्य भाविविषयत्वम् ज्ञाप्यत्वमपि तत्र स्वज्ञानविषयत्वमनेन वह्न्यादेर्ज्ञाप्यत्वादि
धूमेनेति धूमत्तापक त्वमस्य धूमेन वह्निनावच्छेदेन वास्तव्यमित्याद्यनुप्रयोगः धूमात्वेनैव वह्निमत्त्वं विवृतानीयम् तेन धूमव्याप्यो वह्निरित्यादिज्ञानस्य वह्नित्वेनोप
मात्वमाद्यगेत्रौक्तानिप्रसङ्गः इत्यत्वादेः धूमेयत्वाद्यवच्छिन्नवह्न्यादिज्ञापकत्वेपि विशिष्टेद्रव्यत्वादिना वह्नित्वावच्छिन्नज्ञापकत्वेपि पर्वतो वह्निमान् द्रव्यत्वाद्व्यत्वेन वेत्यादिने
प्रयोगः प्रत्ययितावच्छेदकवह्नित्वं द्रव्यत्वादिना तज्ज्ञापकभावस्य सत्तादिना बोधनात् तेनैतेन न दूषणं तज्ज्ञापकभावविरहात् एवं ज्ञाप्यवह्निमत्त्वानवयितावच्छेदक
पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नज्ञापकत्वं ज्ञाप्यत्वं वा प्रतीयते तदेतत्पितिनियमः तेन पर्वतो वह्निमान् महानसत्वान्महानससत्वेन वैत्यादिनिप्रयोगगतिः मेवं महानसत्वाद्धूमेषु पर्वतो वह्निमान्
इत्यतनमहानसत्वादिना वह्न्यादिमहानसत्वादिज्ञाप्यत्वाभाववबोधने वाधस्तत्र धूमेयत्वादिनाद्व्यत्वादिज्ञापकत्वस्य महानसाद्यो महानसादिज्ञापकत्वस्य च सत्वान् ।
वह्नित्वादिना द्रव्यत्वादिज्ञापकत्वस्य पर्वतादौ महानसत्वादिज्ञापकत्वस्याप्रसिद्ध्या नाभावप्रत्यायनसम्भवस्तिना नैयायिकोक्ते तानेन ज्ञाप्यतावच्छेदकतादिरूपसमभिव्याहृतपर्वता
दिविशेष्यतानिरूपिते विधेयत्वे विशाकलितेविशिष्टे पञ्चम्यर्थे लाभो न्वयबलात् एवं चोक्तस्थले न ज्ञाविधेयताघातद्रव्यत्वमहानसत्वादिज्ञान प्रयोज्यत्वाभावः प्रमाण्यने तस्य
योज्यत्वं च प्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नविधेयताकपक्षसिद्धस्य तदेव पर्वतो वह्निमान् प्रमेयत्वादित्यादाववतिप्रसङ्गः प्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नविषयकत्वाद्य प्रयोज्यत्वं नन्वह्नित्वाद्यवच्छिन्नविधेयताघातमद्धा
तावबाधितत्वादिति निवाच्यम् पर्वतादिविशेष्यतानिरूपितवह्नित्वाद्यवच्छिन्नविधेयतापा न तत्त्यभावात्तत्र बोधाप्रमाणं तत्र वह्नित्वाद्यवच्छिन्नविधेयतात्वमन्वयितावच्छेदक
तेनैव तदवच्छेदेन तरोर्थः सम्बन्धनि प्रमेयवह्नित्वाद्यवच्छिन्नताविशेषितविधेयतात्वमेवतत्प्रतिकथनदवच्छेदेनाभावान्वयस्तिन न शङ्का पञ्चम्यार्थविधेयताया वह्न्यादेर
वह्नित्वावच्छेदेनावपोपगमात् नद्वच्छेदेन नदवच्छेदकत्वेपि स्वत्वात् न विशेषणांशे धर्मिपारतन्त्र्येण प्रकारत्वात् प्रकृते स्वरूपसम्बन्धरूपवह्नित्वाद्यवच्छिन्नत्वेन साहित्यस्य
विधेयतात्वस्यैवचान्वयितावच्छेदकत्वात् वह्न्यादिपदमेव वह्नित्वावच्छिन्नविधेयताप्रकारात्मिकता नपरम् तेन तत्र वह्न्यादिप्रयत्नस्य विशेष्यत्वादिरूपसम्बन्धपरत्वमिति प्राचीनमतेन तु वह्नि
त्वावच्छिन्नस्यान्वयितावच्छेदकत्वमभिप्रेत्यैव विधेयतायामत्र तद्वह्नित्वावच्छिन्नविधेयतात्वेन पञ्चम्यार्थेऽन्वयं स्वीकरणीयम् तेनायं जानाति निरुक्तत्वानां द्रव्यत्वादिना देवि

घ॰ विधेयतात्वं॰ सम्बन्धावच्छिन्नत्व॰ व॰त्व वह्नि प्रमे॰ताया॰

षयतासम्बन्धावच्छिन्नायाप्रकृतिविशेष्यतानिरूपितज्ञानविधेयतायां द्रव्यत्वादिरूपसन्निकृष्टज्ञानप्रयोज्यत्वस्यैवोपितावच्छेदकावच्छेदेनाभावादनुयोगपत्वं सम्बन्धविशेष्यावच्छि
न्नविधेयतात्वरूपान्वयितावच्छेदकावच्छेदेनाभावत्वबोधात् एवं ज्ञानप्रयोज्यत्वविशिष्टज्ञानमपि तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारकत्वविशेषितमर्थः तेन समवायेन देवपरस्याय
वच्छिन्नायेन रूपान्न धूमादित्यादिप्रयोगस्य नायोग्यता वह्निविधेयतायां संयोगेन धूमप्रकारकज्ञानप्रयोज्यत्वस्यापि समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानप्रयो
ज्यत्वरूपान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नतया न स्याभावात् सम्बन्धानुदितधर्मस्यान्वयितावच्छेदकत्वाभावनियामकत्वतात्पर्यमेव वह्न्यादिविधेयतायां धूमादिघटकाभावादिप्र
कारताकज्ञानप्रयोज्यत्वस्यैवोपि[illegible]वह्निमान्नभावादित्तिप्रयोगः मुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाएव निवेशनीयत्वात् अधिकमन्यत्रानुसन्धेयम् केन हेतुना कस्मै हे
तवे कस्मै हेतोः कस्य हेतोः कस्मिन् हेतौ वा विभाषाहो विभक्तिर्हेतुताविशिष्टहेतुताबोधयितृमशक्यापौनरुक्त्यावबोधेनस्वकादिति निषेधाह स्मतन्त्रस्वरूपयोग्यपर्त्वाद्विभक्तेः सुप
लोपप्रधानार्थकत्वात् दण्डेवान् यस्कृ दण्डेवानिमादिवत्कार्यविशेषोऽनुपरक्तः हेतुताविशिष्टकार्यविशेषपरत्वे हेतुताबोधेनाकाङ्क्षानाविरहाच्च नचानवयबोधसम्भवोऽपि देव
शाहृप्रयोगवैयर्थ्यं फलोपधायकत्वाभेस्वरूपयोग्यतायाग्रहीतो नाभसम्भवादितिवाच्यम् विभक्त्यर्थार्थकताया अपि स्वेहेतुतादेहतात्पर्यनिस्थायार्थेनप्रयोगात् [illegible]
कपाहूपप्रयोगेपि साहित्यप्रतियोगिवाचकपदात्तृतीया पुत्रेण सहागतो यमित्यादौ अपयानत्यरिसहशब्दार्थः समभिव्याहृतपदोपस्थाप्यक्रियासमानकालीनक्रियान्वयित्वम्
तदन्वयित्वं च समभिव्याहृतक्रियाबोधकपदेन क्रियायां सहशब्दार्थस्य सम्बन्धः साहित्यान्वयिनि च मात्रान्येन तृतीयार्थस्य सम्बन्धः स च पुत्रे (सह) गतो यमित्यादौ कर्तृत्वं स्वधा सहोदनेन
भुज्यतेऽस्यादौ कर्मत्वादिरूपस्तृतीयार्थोऽपि स एव सम्बन्धः तथा च पुत्रकर्तृकागमनसमानकालीनागमनकर्तृत्वं दधिकर्मकभोजनसमानकालीनभोजनकर्मत्वादिकं पुत्रेणोदनादेत
त्प्रतीयते रस्माच्चेतेतरासहशब्दार्थैव तत्क्रियाकर्तृत्वबोधने क्रियापदवैयर्थ्यम् द्वितीयाक्रियाभानस्यापत्तेयुक्तत्वात् क्रियान्वयिनि क्रियान्वयिबोधस्योद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरभेदे स
विराकाङ्क्षतया सम्भवाच्च नन्वेतत्क्रियासमानकालीनत्वमात्रं सहशब्दार्थस्तस्य च क्रियापदोपस्थापितक्रियायामेवान्वय इति क्रियापदसन्निधानसहशब्दादेव दर्शितविशिष्ट
यत्वलाभ इति न कस्यापि वैयर्थ्यमिति वाच्यम् एवं सति पुत्रेण सहागतः स्यादौ सहशब्दार्थस्य क्रियापदार्थान्वयित्वे नान्यसापेक्षत्वया नेन सहयुक्तशाहस्य समासासम्भवे न पुत्रसहादि
योगानुपपत्तेः नह्यसमासे सहशब्दार्थस्य प्राधान्ये नान्यसापेक्षत्वेपि समासो भवेत् किन्तु बहुव्रीहिनादन्यपदार्थप्राधान्ये एवेति चेन्न समभिव्याहृतपदोपस्थाप्यक्रियाकालपदसदृश
हार्थस्तस्य च क्रियान्वयित्वं नामार्थ एवान्वयः तादृशकालविशिष्टेन नामार्थे क्रियान्वयेच क्रियायामपि तादृशकालावच्छिन्नत्वं भासते उद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेन विधेयान्वयस्य सुप्र
सिद्धत्वात् अतः क्रियान्वयिसमानकालीनत्वलाभ इति साम्प्रतम् अयवागमनसमानकालीनागमनादिकमेव सहशब्दार्थस्तस्य कर्तृत्वसम्बन्धेन तद्विशिष्टेऽन्वय इति न्यादिपदोपस्था
प्यागमनकर्तृत्वादिनाभेदावच्छेदात्मान्वयेऽस्मन्मतेऽविरोधः विधेयस्योद्देश्यतावच्छेदकप्रकारभेदविरहात् न च सहशब्दार्थान्वयबलादेव तत्क्रियाकर्तृत्वपुरुषादौ लाभे प्रकारता या
क्रियाभेदेनतत्प्रतिपादनेफलमितिक्रियापदप्रयोगो व्यर्थ इति वाच्यम् समभिव्याहृतपदेन तत्क्रियायाउपस्थापनेसहशब्देनापि तत्क्रियाविवक्षितसाहित्यस्य प्रतीयस्यात्वेबोधनंन सम्भव
तीति क्रियापदप्रयोगस्यावश्यकत्वात् सहशब्दादिक्रियायाः कर्तृत्वादिसम्बन्धेन तत्पार्थेन्वयानभ्युपगमविरुद्धः सहशब्द[illegible]स्याधातत्वात् प्रातिपदिकत्वे निपातत्वाच्च नचमासो सहशब्द
त्रभृत्यश्चेदमेकासमित्राः सह तत्पर्णे नेत्यादौ शत्रुघ्नप्रसवतत्प्रसवयोः समानकालीनत्वाभावात् क्रियाद्वयसहकालीनताया सहकालीनता या सहशब्दार्थत्वासम्भवदितिवाच्यम् त २२
त्रापिस्पष्टत्वादिटितसमानकालीनत्वसत्त्वात् न चैकाम्लत्वेनैककालस्य सहशब्दार्थत्वं[illegible]गमपद्वेमागमत्वरि[illegible]गनतोयंप्रवृत्तेति प्रयोगानुपपत्तिः पुत्रागमनाधिकरणस्य सकालस्येमा

क्रियायांयोहेश्यतावच्छेदकतानया-५

भिन्नभिन्नदेहे =

आगमन

गमनकर्तृत्वेनावच्छिन्नावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाहित्याभावबाधादितिवाच्यम् तत्र तादृशतेनैवकालस्य सहशब्दार्थेन्त्रभावनीयत्वात् एवं यत्रैककाले पृथिविभिन्नस्थले शत्रुत्रागम
पितृत्वसहदनशत्रुरनिपत्रपुत्र्यनेनैकगृहैकपङ्क्त्यादिस्वभोजनाधारोपिसहशब्दार्थत्वभावनीयः चैत्रोलमाप्रसंस्पर्शीन्निःस्वमात्रसहभोजनादिनादिनापतिनकर्तृकभोजनसमानकालीन
भोजनभावस्यापाजनकत्वेनोक्ते तत्रैककालवदेकपङ्क्तेरपि विविक्तत्वात् एवं यजनयोनिसम्बन्धं स्वाध्यायसहभोजनम् सहः पततिकीराः पतिनेनसंशयस्मादिनाचैकत्व
भोजनस्यैवसहपानादेतत्वेप्रसज्यते तत्रनादृशार्थस्यैवसहशब्देनाविवक्षणात् अथनामार्थस्यैवसहशब्देनसहार्थविशेष्यतयान्वयोपगमे पुत्रेणसहागच्छत्यपिस्यादेसह ना
शब्दार्थस्वत्वसाहित्याभावएवपुत्ररूपाथिनोबोध्यत्वसमुपगन्तव्यम् तत्रोपपद्यते तथासमास्यानानुइदृश्यनावच्छेदकत्वयैवतजथमानसाम्युपगतत्वयानयाप्रसज्यप्रतिषेधस्थलेनिषे
क्रियाप्रति धस्यैवप्रतियाप्यायेनभानेनियमव्याहतात् एवमनागच्छन्नमपिपुरुषमधिकृत्य तथाप्रयोगेऽन्वयोग्यत्वसङ्गाच्च एतेनएषदासनजेवायंक्रियायोगपरित्यागादित्सकावपिन ज्ञायमानेन
प्रकारः नचतत्रगमनाभावएवकालपुरुषान्वयीसहशब्दार्थः पुत्रागमनाभावकालावच्छिन्नवर्तमानकालावच्छिन्नपुरुषेआगमनकर्तृत्वाभावः पृतीयतरतिनर्कदाचिदत्तपरति
सां निवाच्यम् यत्रासपत्नमायानीत्यादिनडंयनत्रापिनोहेश्यप्रयोगात् नत्रपुत्रागमनकालावच्छिन्नपवंसिवर्तमानकालावच्छिन्नस्यागमनकालावच्छिन्नकर्तृत्वाभावस्यसत्त्वेनायोग्यता
पातात् नेवसहशब्दार्थस्तत्रक्रियाकालः कचिन्नियान्वयिनिप्रपूमाद्यत्रपदार्थेनेति कचित्समभिव्याहृतक्रियायाःसपुत्रआगच्छतीत्यादोपुत्रेणसहगच्छतीतिविग्रहात् प्रथमान्त
पदार्थएवपुत्रागमनकालसम्बन्धभानेनतत्क्रियायामितिनसर्वोक्तानुपपत्तिः नवान्यपदार्थपुरुषालाभः नचैवंसमासलभ्यस्यपुत्रागमनकालावच्छिन्नस्यपुंसोविग्रहवाक्येना
प्रतिपादनात् बहुव्रीहिमात्रस्यैवनित्यसमासत्वेनाभिप्रेतत्वेनेतिवाच्यम् बहुव्रीहिमात्रस्यतथात्वनियमानुपगमात् प्रथमान्तानुपस्थाप्यान्यपदार्थबोधकबहुव्रीहेरेवतथात्वनियम
त् अत्रवान्यपदार्थस्यपुरुषस्यप्रथमान्तोपस्थाप्यत्वात् नचहेदेवगतरतिवत्प्रथमार्थेबहुव्रीहेरसाधुत्वमितिवाच्यम् अनेकमन्यपदार्थइतिसूत्रानुशिष्टबहुव्रीहेरेवतथात्वनियमा
त् अत्रचसत्त्वात्वतोवसमासविधानादेतदर्थमेवतत्त्वप्रणयनात् पुत्रेणसहगागतस्यादेरचक्रियायामेवतादृशसहार्थान्वयइतिपुत्रागमनकालीनकर्तृत्वाद्यभावः प्रथमान्ता नागम
र्थप्रतीयतइतिसर्वंसुस्थम् भारमत्रहहतंपश्चमत्त्वहहनामपिगर्दभांसहैवदधातिःश्रमेभोऽंवहतिगर्दभीतिप्रयोगेपुत्रैःसहैमवगच्छतीत्यध्याहारात् गमनक्रियायामादायैवसाहि
त्यबोधइतिवदन्ति रथ्यभूतलक्षणस्मनेनलक्षणंवाचिपदान्तनीयातुशिष्यते लक्षणत्वेचव्याववर्तकत्वेनचविशेष्यतावच्छेदकसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वम् तदाश्रयसम्ब
न्धोहिविधः विशेषणत्वमुपलक्षणत्वंच विद्यमानसत्ववर्तकंविशेषणम् पुरुषोदोवर्तमानकालावच्छेदेनवर्तमानदण्डादिः अविद्यमानंसद्यावर्तकमुपलक्षणम् उपाध्यादेःकाला
न्तरेणजटादिकम् विशेषणत्वंस्पतेसम्बन्धोमतत्ववाचिभिःप्रमाप्यते अस्मिन्नस्यासीत्यर्थेविहितानांतेषांवर्तमानकालसम्बन्धार्थकत्वात् विशेषणत्वाविषयदादापिततीया येषांतायमा
ज्ञायमानत्वेनधूमोव ज्ञानमितिकरणत्व नत्वादिवैशिष्ट्येनतीयानलिङ्गादेप्रमाप्यते अपितत्पदार्थैकदेशाकरणत्वादावेवतदवच्छिन्नत्वमितिचेन्न तथापिसाविशेषणतृतीयेत्वानुशासनात्वाभावात् वस्तुतोलिङ्गादे
ज्ञायमानत्ववैशिष्ट्यबोधनेपिसम्बन्धविधयाकरणत्वज्ञायमानत्वादौरवच्छेद्यावच्छेदकभावभानसम्भवादेकदेशान्वयस्वीकारोनुचितः नतुसम्बन्धविधयाकरणत्वेएकदेशो
ता० वच्छिन्नत्वभानेएकदेशान्वयप्रसङ्गमितिवाच्यम् करणभेदरूपेकरणत्वेकरणस्यसम्बन्धविधयाभासमानेज्ञायमानत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्यावच्छेदकतयाभानोपगमेएकदेशान्वयविना
पवच्छेद्यावच्छेदकभावलाभात् अपदण्डवान्यमासीदण्डीगतवानित्याद्योदण्डस्यातीतत्वपाविशेषणत्वासम्भवान्नतत्रानुपपत्तिरितिचेन्न प्रकृतसाहप्रयोगकालीनावच्छिन्नस्यैवविव
धेयात्वरसमभिव्याहारस्थलेतदधिकरणकालावच्छिन्नस्यादिसम्बन्धस्यमतत्वादिनाप्रतिपादनात् तत्रातीतकालसम्बन्धोपादिरूपविधेयाधिकरणस्यातीतादिकालावच्छिन्नसम्ब

अभावोनियतमाना उपलक्षणत्वसाधिक दाहितत्वसरूपिय नाभावप्रतियोगि नत्वास्तीतिवाच्या

दण्डवान्नयम् दण्डप्रतियोगिकसंबन्ध नसंयोगत्वात् =

भवनागमनकादि

भू.नत्वादि

दण्डप्रतियोगिकसूतावच्छिन्नसंयोगाश्रयोभूतत्वावच्छिन्नागमनवान् २

दि विशेषणं तत्प्रकारेण भासमाने धर्मान्तरत्वम्

बु.वा. तृत. यमै त्र
स्येवं मत्ववाच्यत्वात् प्रतीयमानेपि दण्डादिर्धर्मान्तरसमानकालीनतया धर्मान्तरान्वयबोधो विशिष्टवैशिष्ट्यबोधः स उच्यते तत्वसामान्येपि न स्वोपलक्षणं न वाच्यतावच्छेदकबोधस्तु उपलक्षि
तान्वयबोधः स उच्यते कश्चिद्धि येन धर्मान्तरसमानकालीनमपि न हि विशेषणं । तदन्वयितया तदन्वयित्वमुपलक्षणाद्युच्यते यथा रूपवान् रसवानित्यादौ चरणादिकं रसाद्यन्वयि विशेषणं वा
नोपदवाच्य रसादौ सास्नादिकं गवादिपदवाच्ये कश्चिद्धर्मी सम्बद्धधर्मान्तरसम्बन्धितावच्छेदकतया धर्मान्तरसम्बन्धिन्युपलक्षणम् नोदरदण्डपुरुषा वित्यादि सम्भूतलम्बनबोधोद
ण्डाद्युपलक्षितपुरुषादिविषयको न तु विशिष्टविषयक इत्युच्यते विशिष्टसम्बन्धासम्बन्ध्यपि तत्सम्बन्धितावच्छेदकतया तद्विनिर्विशेषणमनपवसंज्ञा विशिष्टसंज्ञादिता नेसंज्ञा
देर्विषयत्वमनङ्गीकुर्वतां प्राभाकराणां प्राचीननैयायिकादीनां च मते तत्स्थानान विषयत्वेपि विषयतावच्छेदकत्वात् संज्ञादेः प्रकारस्थानान विषयविशेषणत्वम् अत एव द्वित्व
नाशकालीनाद्यादेर्द्रव्येहि इति बुद्धेर्न द्वित्वविषयकत्वमपि तु द्वित्वविशिष्टविषयकत्वमेव द्वित्वरूपविशेषणाधीनत्वादित्याचार्याः एवमपि प्रतियोगित्वाविशेषेपि तत्तत्सामान्याभा
वप्रतियोगिनि घटत्वादिकं विशेषणं नीलादिकं उपलक्षणमुच्यते कश्चित्तु विद्यमानमपि नेष्यते समानाधिकरण्येन यानन्तरं न विशेषणमुच्यते किन्तूपलक्षणं यथा विद्यमानापि
जटा तापसे उपलक्षणं तत्तूपलक्षितावच्छेदकशमदमादिविशेषणं मिन्त्यप्रस्तु न परिभाषाविचारवाकुलत्वेन कश्चिदपि विशेषणस्यापि सम्बन्धेन तथैव येन बोध्यते तदेयं विनाशी
क. तादिप्रयोगरूशीनादि निदीधितिकृतः तत्समतं ग्रन्थवशात् कार्यप्रावरणेन प्रयोगेनापि विनाशपिपद्युत्पत्त्येरिति ॥ ॥ ब्राह्मणाय गां ददातीत्यादौ सम्प्रदानचतुर्थ्या ब्राह्मणादिसं
प्रदानकत्वे दानादौ बोध्यते संप्रदानत्वं च मुख्यं भाक्तं साधारणं क्रियाकर्मसम्बन्धितया कर्त्रभिप्रेतत्वम् क्रियाकर्मत्वं च क्रियाजन्यफलशालित्वं तेन तत्सम्बन्धस्त्वीप्सितफलभागि
त्वमेव तथा च क्रियाजन्यफलभागितया कर्त्रिच्छाविषयत्वपर्यवसितम् कर्मणा यमभिप्रैतीत्यादिसूत्रस्याप्ययमेवार्थः कर्मणा यमभिप्रैतीत्यस्य कर्मणाभिसम्बध्नाति कर्तीतिस्मृ
ति कर्तृविवरणात् अतः स्वत्वत्यागादिरूपक्रियाजन्यगोनिष्ठस्वत्वभागितया दातुरिच्छाविषयो ब्राह्मणादिरिति सम्प्रदानत्वम् अथ निरुक्तस्य संप्रदानत्वस्य कर्मत्वाविशेषः कर्तुरीप्सिततम
कर्मेतिसूत्रेण कर्तुः क्रियया प्राप्तुमिष्टस्य कर्मसंज्ञाविधानात् क्रियया प्राप्तुमिष्टत्वमपि क्रियाजन्यफलेच्छाविषयत्वमेव तत्कृते धातुः कस्चानीप्सितमित्यादिना क्रियाजन्यफल
भागित्वेनाभिप्रेतस्यापि क्रियाजन्यफलाश्रयस्य कर्मसंज्ञाविधानात् कर्मत्वं क्रियाजन्यफलशालित्वमेव तन्निच्छागर्भं सम्प्रदानं त्विच्छागर्भमतो विशेषः इति वाच्यम् कर्मत्वस्येच्छाया
त. घटितत्वे सूत्रभेदवैफल्यापत्तेः न च फलशालित्वेनाभिप्रेतस्यापि कर्मतया तत्साधारण्यं क्रियाजन्यफलाश्रयतयेष्टस्यापि ग्रामादेः कर्मत्वोपपत्त्या विच्छाघटितकर्मतापरत्व
वे पर्यवसिते तदुवीरमेवेति वाच्यम् इच्छाघटितनिरुक्तरूपस्य यत्र बाधस्तत्र कर्मप्रत्ययेन तादृशीमपि बोध्यते इत्येवेत्यतिपादनार्थमेव सूत्रद्वयप्रणयनात् अत एव विषयेऽदनस्य गुलाधः सं
योगेत्यादौ व्यापारस्तत्रोविषादेरपिगुडाधः संयोगस्तत्र विषादौ क्रियाजन्यफलशालित्वाभावबाधेपि तेन तद्रूपेणेच्छाविषयत्वस्याभावो बाधितः अत स्तत्र विषमन्नं भुञ्जानस्या
दिप्रयोगोपपत्तिः इच्छाघटितकर्मत्वतात्पर्यं तादेवो द्विषं भुञ्जानस्यादिप्रयोगोपपत्तिः न च धात्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वेनोद्देश्यत्वं कर्मत्वं तदनवच्छेदकफलशालित्वेनोद्देश्य
त्वं संप्रदानत्वमिति विशेषः स्वस्वत्वध्वंसावच्छिन्नत्यागरूपव्यवदानार्थः न तु परस्वत्वपफलावच्छिन्नोपीति वाच्यम् उपेक्षायामपि ददाते संप्रदानापत्तेरितिमेवम् फलाश्रयतयोद्देश्य
त्वमेव हि कर्मत्वम् फलसम्बन्धितयेष्टत्वं च संप्रदानत्वम् ब्राह्मणादिषु तत्यागजन्यस्वत्वाश्रयतया दातुरिष्टः अपितत्रिरूपकतयैवातोनत्स्य कर्मता न चाश्रयत्वमपि सम्बन्धविशेषरू
तिगत्वादेरपि संप्रदानत्वं दुर्वारमेवाश्रयत्वेनाभिप्रायस्य स्थले कर्मसंज्ञाबाधात्स्य एव सम्बन्धः सम्प्रदानताहेतुरुच्यते तदा हत्त्वायोदकमभिषिञ्चतीत्यत्र पित्रादौ सेकजन्यफलसंयो २२
गाश्रयत्वजन्यप्रीत्याद्याश्रयतयाभिमतस्य हेतुत्वमत्वादेः सम्प्रदानतानुपपत्तिरिति वाच्यम् धात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रयत्वाभिन्नफलसम्बन्धस्य संप्रदानत्वविवक्षितत्वेन सामञ्जस्यात् तदा

कर्मसंज्ञया संप्रदान संज्ञाया बाधो भवति ॥

तथा च धात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रयताभिन्नफलसम्बन्धितयेष्टत्वं संप्रदानत्वम् = ।

तिर्विशेष्यहितकर्मत्व तात्पर्यादिव देवा द्विषं भुञ्जानस्यादिप्रयोगः अ नाचार्याविपत्र भुञ्जानस्येवमा तत्र ५

संज्ञाया आकाङ्क्षाशालि त्वात् ७

अन्तः प्रमाणाहेतवः नं.

अत्र तु ... कार्यताशालित्वमात्रं ५

जन्य फ ...

नं.

क्रियाजन्यफलशालि त्वमात्रं ५ नं.

संयोगानुकूल ८   दो २   धात्वर्थतावच्छेदकफलाश्रयता ८

योदकमासिञ्चतीत्यादौ द्रवद्रव्यक्रियावृक्षलोव्यापारो धात्वर्थः संयोगस्य च तादृशधात्वर्थतावच्छेदकफलत्वेन तदाश्रयत्वं निरुक्ताश्रयताभिन्नसम्बन्धरूपमेवेति तत्प्रकारकाभिप्रायवि
षयवृक्षादेः सम्प्रदानतानिर्वाहात् न चैवमप्येतच्छिन्नत्वधात्वर्थतावच्छेदकफलाप्रसिद्ध्या संप्रदानत्वानुपपत्तिरिति वाच्यम् भेदघटितयोगिपक्षविशेषधात्वर्थतावच्छेदकफलत्वा
निवेशेनाप्रसिद्धिसम्भवात् एवं च ब्राह्मणाय गां ददातीत्यादौ ब्राह्मणनिरूपितत्वेन स्वत्वेच्छाविषयगोनिष्ठस्वत्वजनकत्यागकर्तृत्वमिति बोधः निरूपितत्वेन कर्तुरिच्छाविषयत्व
द्वितीयार्थः [illegible] विधात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वान्वयि च तृतीयार्थः स्वत्वजनकत्यागस्य ददात्यर्थः अन्यथा किंचित् ददातीत्यत्र धात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वनिरूपकत्वमे[illegible]त्वं संप्रदान
त्वं तदेव तत्स्वत्वं [illegible] निरूपितत्वमात्रं चतुर्थ्यर्थः धात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वे तदन्वयः अत एव ब्राह्मणस्य पितृप्रेतत्वयागादौ तु मैव दानत्वे ब्राह्मणेपितृयेभिस्सत्तापाति अत्र सम्प्रदाने
पित्रादीनां स्वत्वानुपपत्त्या सम्प्रदानतासम्भवात् स्वत्वभागित्वेनोद्देश्यत्व यदि सम्प्रदानत्वं स्यात्तदा पितृणामपि तथात्वात् ततः पितृप्रेतत्वयापि हानत्वे स्यात् न हि ब्राह्मणस्येव पितृणां स्वत्वभागित्वेन
नोद्देश्यत्वम् पित्रे स्वधेत्यादिमन्त्रप्रयोगाभिलापश्च स्वधार्थस्यागे चतुर्थ्याः स्वत्वभागित्वेन पितृरुद्देश्यत्वबोधकत्वात् स्वत्वभागित्वेनोद्देश्यत्वमते सापि विवादः स्वीकारासम्भवा
त्स्वत्वम् ब्राह्मणानां तन्नाममुद्देश्यत्वेपि स्वत्वं प्रति यत्रितो जायते अत उद्देश्यत्वेपि संप्रदानत्वमुपपादितमेव पितृणामिव ब्राह्मणानामपि स्वत्वभागित्वेनोद्देश्यत्वमतिविरुद्धम् धा
त्वर्थतावच्छेदकफलभागितया यत्र संप्रदानत्वं वृक्षायोदकमासिञ्चतीत्यत्र कथमित्यादौ नोद्देश्यत्वाभावः यत्रान्योद्देशेन क्षिप्तजलस्य दैवाहृतसंयोगः अन्योद्देशेन धारयतादित्यस्य
दैवानुयायेः फलसम्बन्धस्तत्र तथाप्रयोगविरहात् अत एव चतुर्थ्यर्थः वृक्षनिष्ठतया कर्मत्वेभिप्रेतं तत्फलं प्रति जनकत्वं तच्च सेकादिक्रियायामन्वेति भाक्तं च तत्र संप्रदानत्वम् तदु
द्देश्यके गर्भसम्प्रदानत्वस्य एवत्वाचवाच्छेके रिजरजलतणायाएवोपगमात् पितृभ्योदद्यादित्यादावप्यनिर्दिष्टे निकर्मकसम्प्रदाने चतुर्थी तर्पणे च तत्र त्यागजन्यस्वत्वभागितया उद्देश्य
त्वमेव अथ पयन्तुजलात्तरस्य वृक्षादिनिष्ठजलसंयोगादिरिच्छाविषयः अन्येन च जलेनाप्युद्देशेन क्षिप्तजलादेर्दैवाहृतसंयोगस्तत्र वृक्षायोदकमासिञ्चतीति जलरति प्रयोगापत्तिः न
द्याप्रियत्वसापदेनानुपस्थानात् तेन रूपेणाविशेषीभूतकर्त्र्याकीनामिच्छाभावात्सम्भवात् उपस्थितजलत्वावच्छिन्नेच्छाविषयत्वस्य च वृक्षसंयोगाभावादेव तदीयकाल्लाभे
रोच्छायामाद्यवच्छिन्नप्रसक्तादवश्यमिति चेन्न वृक्षादिनिष्ठत्वेनेच्छैव हि चतुर्थ्यर्थः तस्याश्च स्वविषयसंयोगादिजनकत्वस्य जन्यत्वोभयसम्बन्धेन सेकादिक्रियायामिवान्व
यः उक्तस्य लेच यत्क्रियाव्यक्तिजलसंयोगादिहृतावोजन्यतेनत्रकालान्तरीणवृक्षघातरीलेच्छायाः स्वविषयसंयोगादिजनकत्वरूपसम्बन्धसत्त्वेपि स्वजन्यत्वाभावान्नोक्तोभयसम्ब
न्धेनेच्छावैशिष्ट्यमिति यथाप्यनेवेति वदन्ति अत्रेदं बोध्यम् उद्देश्यत्वागर्भस्येव त्यागजन्यस्वत्वभागित्वस्य ददातिसंप्रदानतारूपत्वे चेत्प्रोद्देशेन यदन्नेनाद्देशदानेन स्वत्वाभिधान [illegible] यतमिम
त्वस्यत्वात् अपि स्वत्वस्य प्रामाणिकतया पत्याद्यपि सम्प्रदानतया चेत्र पत्ये दत्तमिति व्यवहारापत्तेः न चैवमस्तु स्वत्वमेव पत्नीस्वत्वजनयतिनत्वनसामग्रीनिवाच्यम् स्वत्ववति स्वत्वान्तरा
नुत्पत्तेः तथा च सर्वत्रैवोद्देश्यत्वाद्यभावः भवतश्च पितृभ्योदद्यादित्यत्रापि त्यागमेव संप्रदानत्वं चतुर्थ्यर्थः अस्तु वा स्वस्वत्वेच्छाधीनतत्कृतमेव मुख्यं दानं तत्र पाक्रिया संप्रदानत्वम् पितृ
स्वत्वाप्रसिद्ध्या न तेषां सम्प्रदानत्वं च चतुर्थ्यर्थो धात्वर्थतावच्छेदकस्वत्वान्वयितिरूपितं स्वत्वस्य स्वत्वेच्छाधीनेच्छारूपेत्यागस्वजनकत्वात् स्वेच्छाधीनोभयसम्बन्धः तत्राभ्यविशि
ष्टधात्वर्थाकृतामनेषाक्रिलभ्यत्वेन तदंशे भोवे नैव प्रान्तुपगमात् फलमात्रपरयोः एषु न्यायात् अन्यथा काङ्क्षावलादेव तादृशसम्बन्धलाभः पितृभ्योदद्यादित्यत्र च यथा तथा त्वान्यत्र
नत्वेव तत्प्रयोगनोपपत्तिनिरूपितं मुख्योक्तौ बाधितत्वात्तत्र प्रयायते अपि तु निरूपितत्वेनेच्छाविषयत्वरूपे लक्षणार्थ एव ददातिमस्तु न गुप्रद्युम्न एवाह तस्यापि ब्राह्मणायेतयादान
त्वात् आदिब्राह्मणस्य संप्रदानतानिर्वाहायाक्षिप्तोद्देश्यतापि ब्राह्मणस्यापादिकमभिदधानस्य फलपारोरपि संप्रदानत्वादिर उद्देश्यत्वाप्रतीतेः गोनिर्भरतावगम्यते कर्मतायम्

अत्रापि धात्वर्थतावच्छेदक फलाश्रयत्वतस्मात्राप्रसिद्धिः = ३

तथा धात्वर्थतावच्छेदकाश्रयतानिरूपकत्वस्य प्रदानता =

स्व

दा

पति स्वत्वजनकेच्छि- स्वीत्वे- स्वत्वस्य व्याप्यत्वतितात = १ स्वत्वनिरूपकत्वमद वो

तामत्वा

वत्पृ   वे

मिप्रेनीतिसत्वप्रणाय नेमहर्षैः पाणिनेरपि संमतोयमर्थ इति प्राग्वे भयं ददातीत्यादौ ददातीत्यस्य जनयतीतिभावोर्थः एवं चोत्पादकव्यापारस्यैव धात्वर्थत्वे भयरूपं कर्मतद्योगित्वेनोद्देश्य
त्वात् भीत्रोः संप्रदानत्वे शूद्राय संनह्यतीत्यादौ संनहनादिक्रियाजन्यफलसम्बन्धात् शूद्रादेः सम्प्रदानत्वानिर्वाहः इतिनसम्प्रदानचतुर्थी अपितु तादर्थ्य एवा हन्तेः ब्रजनीयमर्थ एव यो ब्रज
जनीयमेव युद्धं कर्त्तुं योद्धुं संनह्यतेत्यर्थविवक्षया क्रियार्थोपपदस्य कर्मणि स्थानिन इति सत्रात्रे... नैव स्थानिनोप्रयुज्यमानस्य प्रयुज्यमानक्रियार्थोपपदस्य तमुन्नन्तयातोः कर्म
णि स्वान्वयिनि कर्मत्वेन विवक्षिते त्वेवास्य चतुर्थी भवतीत्यर्थः तथाच हरणकरणं सन्नहनाद्युद्देश्यकं त्वेनाहशाचतुर्थ्यर्थ एव वेयम् अयपद... येप्रजापतयेच सायुज्ज्ञ दातीत्यादावप्या
देरि वसर्वभूतेभ्यः स्वहमयैतज्जलमूर्जितमित्यादौ सर्वप्राणिनामित्युपस्थानाद्ध्यं यजेत्यादावपि त्यागरूपविशेषक्रियायोगादृहादेर निराकर्त्तृ संप्रदानत्व इवौर मितितन्त्रापि चतुर्थी स्या
दितिचेन्न तत्रापीतिरेवक्रियायजत्यर्थः तदर्थ नावच्छेदकीभूतप्रीतिरूपफलाश्रयतया चरुद्रादेर्विवक्षितत्वेन कर्मणो द्वितीयाया एव साधुत्वात् न तु चतुर्थ्या त्यागात्मकता हशक्ति
पाया निरुक्ता निराकर्त्तृसंप्रदानत्वे सम्पादित द्वितीयात्तीय प्रीतिभागिनतयोद्देश्यत्वरूप संप्रदानत्वविवक्षणे रुद्राय पजेत्यादिप्रयोग उभयविवक्षायां च परत्वेन कर्मसंज्ञया संप्रदान
संज्ञाबाधात् द्वितीये वेन्द्रो विसृजत्यादेः प्रीतिरूपफलावच्छिन्नत्यागाबोधकतया त्यागरूपक्रियाजन्यप्रीतिभागिनोपिदेवतादेस्तत्कर्मतादिरहात्त्वे वप्रजापतिजुहोतिभूतान्युत्सृज
तीत्यादयः प्रयोगाः रजकस्य वस्त्रं ददातीत्यत्र ददातिर्न त्यागार्थः अपितु परत्वापत्तीकरणार्थो गोणस्तच्चीकरणं च प्रकृते तत्कर्तृकनिर्णेजनेच्छा प्रकाशकोव्यापारस्तेरैकदेशाकर्त्तृत्वे
रजकस्य सम्बन्धविवक्षयाषष्ठीप्रसक्ती षष्ठी इष्टदुददातीत्यत्र तत्कर्तृकताज्ञानामिति प्रकाशकोव्यापारो ददात्यर्थः तदेकदेशकर्त्तृत्वेन तस्य सम्बन्धविवक्षया शेष षष्ठी एवं संबाहक
स्य चरणं ददातीत्यादावप्यूहनीयम् नारदायरोचते कलहइत्यादौ रुच्यर्थानां प्रीयमाण इत्यनेन प्रीतिरूपभवनरूपरुच्यर्थग्राहकप्रीतिभागिनः संप्रदानसंज्ञाविहिता तन्त्र चतुर्थ्यर्थ प्रा
तत्वप्रीत्याश्रयत्वेति नारदायाक्रियाश्रयतया प्रीतिजनककलहादेः कर्तृता पुष्पेभ्यः स्पृहयतीत्यत्र स्पृहाविषयपुष्पस्य स्पृहेरीप्सित इत्यनेन संप्रदानसंज्ञया चतुर्थीतदर्थो विषयत्वं तत्स्वेच्छा
रूपक्रियायामन्वयः कृष्णाय क्रुध्यतीत्यत्र क्रुधद्रुहेत्यनेन कर्मणः संप्रदानसंज्ञा तत्रापि चतुर्थ्यर्थो विषयत्वं कोपत्वेतिक्रोधस्य द्वेषविशेषात्मकतया भक्तिप्रदादेरपि तन्नविशेषत्व
पतया सुविषयकत्वात् एवं चान्त्रवं द्रुह्यतीत्यादावपि तेनैव सूत्रेण संप्रदानताद्रोहस्तु चिकीर्षा इति तेषां तियावदहितभागनयेच्छा विषयतानतद्भूपकत्वं च तत्र चतुर्थ्यर्थः इच्छान्वयी अहि
तान्वयी धेयत्वं वा अतः कर्मणोनादिस्तत्रस्याविषयः ईर्ष्यासूयात्रिः परोत्कर्षासहिष्णुतापरोत्कर्षगोचरेच्छाद्वेषइतियावत् नद्विषयस्य परस्योत्कर्षसूत्रेण संप्रदानता असूयायामुण
निदोषाविष्करणम् तद्विषयस्यापि तत्सूत्रेणैव संप्रदानतांविषयताविशेषः चतुर्थ्यर्थः विप्रायपणं धारयतीत्यादौ धारेरुत्तमर्ण इत्यनेन धनिकविप्रादेः संप्रदानता अप्याद्रको
पातर्थः तत्ताद्वृद्ध्या त्तरदान मङ्गीकृत्य परद्रव्यादानं तथा सम्प्रदानाप्सरेताधारयतीतिप्रयोगानुपपत्तेः आदानस्यावर्तमानत्वात् नचेष्टापत्तिः आविशेषणं तथाप्रयोग
न नापि तादृशानुध्वंसः अप्रथमक्षणस्य तदकर्त्तृत्वात् नचादानमिच्छाविशेषस्तहत्तः उत्तमर्णाद्प्रापयतयान्तकर्त्तृकत्वव्रतहूसाप्रापयतयाध्वंसकर्त्तृत्वमत्ततमितिवाच्यम् एवमप्यादा
नध्वंसपरिशेष धनोत्तरमपिसत्त्वेन तदानीमपि धारयतीतिप्रयोगापत्तेः नचपरिशोधनप्रागभावविशिष्टोनिरुक्तदानध्वंसस्तथा अप्रधीभूतद्रव्यान्तरपरिशोधनप्रागभाववदवस्थायां
परिस्त्रिष्टमृणमादाय धारयतीतिप्रयोगापत्तेः नवस्त्रप्रतियोगिनि वीहकाङ्क्षीकारविषयद्रव्यदानप्रागभावविशिष्टोदानध्वंसस्तथा याहशुपरिशोधितेनावद्रव्यं च पुनर्गृहीत्वा
पुनः परिशोधनीयं तेरादाय धारयतीतिव्यवहारापत्तेः तदीयपरिशोधनस्यापि स्वकर्त्तृकतया एवाभ्युपगमविषयत्वात् प्रागभावस्यैव परिगृहीतपरिशोधनोत्तरमपि सत्त्वा
त् नचस्वप्रतियोग्यानिर्वाहकाभ्युपगमविषयी[illegible]भ्युपगतयद्रव्यादानमेकदेशणावच्छिन्नेकाधिकरणेहनित्यसम्बन्धे।

इत्यत्रेतरत्राभ्युपगमपूर्वकविप्रकर्षकदानविषयद्रव्यादा नजन्यादृष्टविशेषशाली ॥ न २

प्रामाणिकं = २ ऋणमर्णकर्तृत्वं दिना = २

प्रागभावः

ननु द्विविधिरिणानां प्रागभावविशिष्टदानध्वंसस्य लघोः कृत्स्यले चोदीत्यपरिशोधनप्रागभावः प्रथमादानप्रयोजिकाभ्युपगमविषयप्रथमपरिशोधनविशिष्टः प्रथमपरिशोधनप्राग

स. २ भाववत्त्वे प्रथमपरिशोधनोत्तरं तेनास्य वेति नोक्तातिप्रसङ्ग इति वाच्यम् एवमपि स्वकरणस्य परिशोधनमप्रसिद्धं तदा दानप्रवृत्तिकालीनैकावच्छेदं मया तत्पदेयमित्यभ्युपग

मस्य तदुत्तमर्णोद्देश्यकत्वेन स्वकर्तृकान्योद्देश्यकतावच्छेदकदानमेव विषयः स्यादेयम् उत्तमर्णोद्देश्यकतत्कर्तृकतावच्छेदकदानस्याप्रसिद्धत्वात् तथा चान्योद्देश्यकतत्कर्तृक

त. = ४ तावच्छेदकदानोत्तरं तदभ्युपगमविषयद्रव्यदानपरिशोधनविशिष्टप्रागभाववत्त्वाद्धारयतीति व्यवहारानुपपत्तेरिति न समस मम [illegible] ऋणग्रहीतृनाधमर्णेति

पुंः परिशोधनतायाः प्रेप्सोद्देश्यविशेषोजनकत्वेन तेनैव हेतुनर्णमपरिशोधमानस्याधमर्णस्य नरकादिकमुत्पद्यते तथा च ऋणरतानाभ्युपगमे वैकपरद्रव्यदानजन्यादृष्टविशेष

वत्ताधारयतीत्यर्थः तद्द्रव्यकदानान्वयिकर्तृत्वं च तदर्थः न चर्णापरिशोधनमेव दुरदृष्टजनकमुपपातकमध्ये तस्य परिगणनात् न तु ऋणादानं तथा च तस्य तथात्वे मानाभा

म्म वादिति वाच्यम् ऋणादानदुरदृष्टविशेषजनकत्वेऽपि परिशोधनेन तन्नाश इति बोध्य नापरिशोधनस्य नरकरूपफलोपयानप्रयोजकत्वाभिप्रायेण तस्योपपातकमध्ये परिगणनोपपत्तेः

ऋणमादायापरिशोधकस्य प्रामाणिकनरकभागितया ऋणादानस्यैव दुरदृष्टसाधनतायाः कल्पनीयत्वात् गृहीतऋणापरिशोधनत्वापेक्षया लघुत्वात् परिशोधनस्य हेतुत्वे परि

मत्रे शोधनस्यैव कालेन परिशोधनस्यैव दुरदृष्टनाशकतया परिशोधनस्य तन्नाशकताया ग्राहकप्रमाणकतया [illegible] कारणत्वकल्पने गौरवात् परिशोधनोत्तरकालं परिशोधनाभाव

सत्त्वेन तद्दुरदृष्टविशेषवारणाय परिशोधनध्वंसस्य तन्नाशकतायाः कल्पनीयत्वापत्तेः [illegible] न च परिशोधने तन्मेव पापजनकमिति वाच्यम् तथात्वेनाकालि

प्रसङ्ग इति वाच्यम् गृहीतद्रव्यमपरिशोध्य मरणस्थले तद्द्रव्यपरिशोधनाप्रसिद्ध्या तदुत्तरत्वघटितनरकफलहेतुतायाः कल्पयितुमशक्यत्वात् दीर्घकालमधिकेन रूपायदातृविनादानस्य प्रदा

नेच्छतीति [illegible] तदर्थः सप्तम्यर्थः प्रयोजनत्वं समभिव्याहृतपदार्थतादर्थ्यविवक्षायां तादर्थ्यचतुर्थीति सूत्रार्थः प्रयोजनत्वं च तज्जन्यत्वम् दुःखादेः

पापजन्यतया दुःखायपापमित्यादिप्रयोगापत्तेः नापि [illegible] विषयत्वम् स्वर्गादेः कृत्यजन्यतयेच्छाविषयत्वात् स्वर्गाय कृष्णमित्यादिप्रयोगापत्तेः न चेष्टापत्तिः तथा सति पक्वं व

जतीत्यादावर्थस्य पाकाय व्रजतीति प्रयोगनिर्वाहाय तत्र [illegible] भाववचनादिति सूत्रारम्भप्रणयनवैयर्थ्यापत्तेः पाकादेरिच्छाविषयत्वे व्रजनादेरुपपत्तेः श्रुतिसमभिव्या

प्रयोजनत्वं = २ हृतपदार्थनिष्ठव्यापारेच्छाकृतेच्छाविषयत्वं प्रयोजनत्वं तादर्थ्यं चतुर्थ्यर्थः व्यापारप्रयत्नम् दाहे सौम्यं वेदाधीनेच्छाविशिष्टः एवं तत्त्वतः रूपव्यापारवत्त्वयायापूर्णत्वमिति

द्विवत्स्याभूपपदाच्चतुर्थी तदधीनेच्छाविषयव्यापाराश्रयत्वं चतुर्थ्यर्थः प्रथमेच्छायायाः पादेः प्रकृत्यर्थस्य विषयतया न्वयः एवं रन्धनाय स्थालीमादाय इत्यत्र तत्र तादृशव्यापारस्तण्डुल

कृ ४ धारणादिः कृष्णदेः स्वर्गाधीनेच्छाविषयतदव्यवच्छेदकव्यापाराश्रयत्वयाभावात् स्वर्गाय कृष्णमिति न प्रयोगः व्रजनादेः पाकाद्युत्कृष्टव्यापाराश्रयत्वाभावात् पाकाय व्रजतीत्यादौ नेत्यन्तमेव तत्र

भाविनि वीप्सा तिन्मवेति सप्तम्यर्थे तदर्थस्य तत्र प्रदानादौ पाहे सोपदः प्रत्ययस्य तत्समभिव्याहृतक्रियान्वितत्वेन पदार्थे वैकल्पे चतुर्थी क्रियार्थक्रियोपपदस्य पाकाय व्रजतीत्यत्र तत्र समन्तेन व्रज

नेपाकविषयकेच्छाधीनेच्छाविषयत्वबोधनेन तत्स्वरूपतो क्रियायां क्रियार्थायामिति सूत्रेण समभिव्याहृतक्रियायां प्रकृतक्रियासमानकर्तृत्वसहितत्वविधानात् च्छाविषयत्वरूप

आमि देही ... भवति = २ तदर्थक तेन विवक्षितायामनुपपत्तेः विधानात् एवं तत्र स्यापि स्वर्गाय कृष्णमित्यादौ विषयत्वस्य साधुत्वे प्रधानाहर्ते व्रजतीत्यादौ पाकाय व्रजतीत्यादौ च स्यात् व्रजनप्रयोजनत्व

म् सिद्ध्याव्रजनेच्छातुल्यत्वेच्छायाम् विषयत्वात् व्रजनस्य तदुत्कृष्टव्यापाराश्रयत्वात् तादर्थ्ये तत्रस्य सप्रवृत्तिः नापि तदर्थाच्च भावात् एवं व्रजतीत्यादावेव पदस्य क्रियास

भाववचनाभावादितिक्रियार्थोपपदस्य कर्मणि स्थानिनः तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायामिति तुमुनोऽपवादत्वात् अमुकस्य तत्प्रयोगं विना तुमुन्न

पात ... तुमुन्न स्य ... पचादि । तुमुन्नप्रयोगं विना

पश्चाद्धरणेच्छाधीनेच्छाविषयव्रजनानुकूलकृतिमान् = २   क्रियार्थोप० २२   यथा यूपदारु एो: प्रकृतिविकृतिभा
वस्या नान्वयस्याप्तौ: = ६

गुर्वा
रूप

दर्थकर्मतयायदिवक्ति तन्नहाचकपदाच्चतुर्थीति अत्रचारुत्वमिति तु मन्तव्यम्: समभिव्याहृतक्रियानिरूपितसार्थकत्वोत्तेव्याहरणं तादृशार्थकर्मतयापथस्य विवक्षितत्वान्नचतुर्थी च
तर्थ्यादप्राप्त्यार्थसत्वकर्मकारणप्रयोजनकत्वम् पाकाय व्रजतीत्यादौ पाककर्तृव्रजतीत्यर्थविवक्षया मैनेनैवस्त्रे राचतुर्थ्युपपन्नापि यदा पाककृतीच्छाधीनेच्छाविषयतत्त्वं
पाककर्मकरणप्रयोजनकत्वं व्रजनेर्न विवक्षितमपि तु पाकेच्छाधीनेच्छाविषयत्वरूपं पाकार्थकत्वं च तदापि चतुर्थ्युपपन्नये तुमर्थे चेति सूत्रम् अप्राप्तयत्नासत्त्वादावप्यपर
स्यापि योजनार्थं न यानादर्थे चतुर्थ्येव आह्रिपत्तत्त्वपाहारेणापि मो जयितुमाह्रियत्तत्त्वस्य विवक्षया क्रियार्थोपपदस्य यादिसत्त्वेन चतुर्थ्युपपन्ना: [illegible] परस्य तु र्व्यार्थपरतो
पपादनेपि तासरसत्यागोपपदस्य स्वभोजनपरत्वया स्वार्थ्ये चतुर्थ्याचावश्यकतो अप्रयत्नाहृतपदसोपेतनया चतुर्थ्या समासानुपपत्ति: नचतथापि समासानुपपत्ति: स्व
नापस्यासीत्यत्र समासवारणाय चतुर्थीत दर्थार्थबलिहितसुखरक्षितेति सूत्रेण चतुर्थीसमासे प्रकृतिविकृतिभावस्य नियामकत्वस्मरणादिति वाच्यम् अश्वो बासिन्धेरादस्य ह्रासा
दो चतुर्थीति योगविभागेन प्राहिकै: समासोपपादनात् नमस्स्वस्तीत्यादिशास्त्रप्रयोगे पितृदर्थविशिष्टं वाचकपदान्नम: स्वस्तीत्यादिसूत्रेण चतुर्थ्यनुशिष्यते नम: शुद्धार्थस्या
गोनमस्कारस्तु पश्चाद्: शिवाय नमस्त्यादौ त्यागार्थको नम:शब्द: चतुर्थ्याश्च प्रकृत्यर्थस्य शिवादेरुद्देश्यत्वमानायाने त्यागस्य शिवस्वत्वार्थभवतिया दिफलेच्छाधीनस्वत्वाभावेच्छारूप
स्तदागोद्देश्यत्वम् त्यागजनकेच्छायास्स्वत्वभागितया विषयत्वे यदि च त्यागरूपे वस्वत्वाभावे [illegible] स्वीयत्वेष्यमानगतस्वत्वमुपविविषयीकरोति नितराजनकेच्छोतदा स्वत्व
भासितया त्यागविषयत्वमेवतद्दुद्देश्यत्वम् किंचार्थविरहत्वत्वमपि स्वीकारे भावत्याकारतयाध्यानस्य समन्तु त्यागोद्देश्यतामृतेस्वतरां तद्भावाच्च: सज्यमानोपकारो स्वत्वाभा
वेपि तदीयत्वेन तत्रद्रूपे स्वत्वावगाहित्वीच्छादिरूपैव: इच्छाविषयदीयस्वत्वेबाधितेशिवादिति रूपिते प्रसिद्धस्वत्वाभावेरचाबाधिते तत्र द्रव्यसम्बन्धमवगाहते न च स्वत्वांशे रूपफ
लेच्छाविनोस्वत्वाभावगोचरेच्छैवत्यागपतिशिवादिस्वत्वत्यागस्यैव विषयशक्तिपत्तोस्सम्बद्धक्लिकरतिवाच्यम् स्वस्वत्वाभावविषयकेच्छाया: रूपपादिरूपफलजनकत्वानहि ब
यस्य रूपपादिजनकतावच्छेदकस्यापि रूपपादिफलकत्वात् अन्यथा तत्स्वत्वस्यापीच्छातन्त्रजनकतयास्तुतेपु रुषार्थतयाचरप्रथममपि तद्विच्छायाश्च सम्भवेन प्रथमकल्पस्यापि
इष्टेनापातात् तत्र प्रथमकल्पे स्वस्वत्वप्रकारकेच्छाजन्यत्वंजन्यतासम्बन्धेनत्यागान्वयिनीच्छैव वाचकत्वमर्थ: द्वितीयविकल्पे च विषयताविशेषपक्षे चतुर्थ्यर्थ: तत्रच निरूपितत्व
सम्बन्धेन शिवादेरन्वय: नम:पदार्थस्य च विषयता विशेषसम्बन्धेनेदृक्षेन्वय: इदं स्वस्वीविशेष्यतया भासमानत्यागविषयितासम्बन्धेनान्वय: न च प्रथमात्रपदार्थस्य फलत्वविशेष्य
तानियम: भूतलेन तु घटइत्यादौ निपातार्थस्याभावस्य मुख्यविशेष्यतया भानात् शिवायार्हस्वत्वजनीयादाविवतादृशीकं तत्र संप्रदानतानम:पदार्थस्य क्रियात्वाभावान्नम:पदस्य
स्वप्रयोक्तृपुरुषकर्तृकत्यागेनैव त्यागे धिपते अप्रयोच्चरितनम:पदेन अन्यदीयत्यागबोधनात् तत्पुरुषोच्चरितनम:पदात्त्यागबोधे सति त्यागेसज्यमानेद्रव्ये चतदीयत्वसम्प्रयानुदया
न अतएवत्यागेतदीयत्वबोधनायाद्रदेमयादीयतइत्यादिवद्द्रव्यं नमोसपानमरति न प्रयुज्यते नवापरकीयत्वबोधनायचैत्रोनमस्त्वादिसंन्निध्याचयजमानरूपपुरुषान्तरीयतत्त्व
द्रव्यत्यागेस्वीयत्वेभानाप्यनुपपज्ञायांनम:पदं प्रयुज्यते सचारोपस्य विशेषदर्शनदशायामाहार्य तु योपपद्यते प्रतिनिधिप्रयुक्तस्य तु यजमानवोरस्येव प्रज्ञायांनादृशस्यनम:पदबोधि
तत्यागस्यापिकी विनायकेत्यादृशफलकंभूक्तस्यैवत्वादेश्ययजमानस्यापि चैत्रभाव: स्वीकरणीय: नेदं तु गमकं मैत्रोपलत्तलीभूत नमेककालीनो भयाभेदस्वचारोपितिदृश
रीरदृष्टिज्जानिवत्त्वत्वानतुगमेपिशकोका कथञ्चिदुपपादनीयं सर्वनो मशक्तेकवद्रूपलत्तणरूपप्रविष्टस्यचरणं वेदमेयत्वेन विशेषणीयमत: प्रजापतिर्यावच्छिकार्मादित्यागबो
धनाया: त्रेदीयनरस्मादिकं नप्रयुज्यते योग्यतासत्वेपि तत्रनम:पदप्रयोगस्यवेदाबोधितत्वेनेष्टदिनतमेदशाकपुरुषोपलत्तणत्यागपाप्रसिद्ध्या: वाचकत्वात् अतएव यथानीचशी

तमविहृदृमंस्मद्धेहेनेवंस्वोच्चारणाकर्तृत्वोपलत्तितपुरुषविशेषवाचकनम:पदाद्विशेषरूपेणपुरुषभानम् अं २

शिवविषयकशिवस्वत्वप्रकारकेच्छाजन्यत्यागविषयत्वदमित्रोर्थ: शिवविषयकशिवस्वत्वप्रकारकत्यागोपत्यागविषयिताप्रालित्यागविषयत्वदमित्रोर्थ: शिवनिरूपितविषयितानिरूपितदासीत्रार्थविषयकस्यागौवा = ६

व्रजनादौ २ | यदि | फलेच्छा = ६ | शिवस्यार्थं नवनिधि | तत्प्रकारकत्वं शिवादे: विषयिता सम्बन्धेनान्वय: | यथा चैत्रोऽद्रि सिताय नचैत्रोन मशक्तिप्रयोग: ५ | स्वप्रयोक्तृपुरुषकर्तृक त्यागपरकत्व = ५ | कालत्यागमान = २ | ३५

यत्तज्जन्यादिस्वफलेच्छावत्सत्यागस्तज्ज न्यता = ५ | रूपीयते = | नम:पदस्य तदीयत्याग शक्ते: तदायागस्य सामान्येनरुके: = ५ | स्वीकारं

रजयतीतिपदं तदर्थः स्वात्मकर्तृकत्वम्:

तिरेत कक्रियास्थले प्रजयतीतिप्रयोगवारणाय प्रजयतीतिवाच्यप्रीतो गोरविनहति त्वं समभिव्याहृतपदार्थकर्तृ पुरुषावधिकोत्कर्षवद्वृत्तित्वरूपं न्यूनत्वलक्षणं सुच्यते ३
न स्थले योग्यतासत्त्वेपि नीचव्रत्निप्रीतेः स्वसमभिव्याहृतकर्त्रवधिकोत्कृष्टवृत्तित्वोपलक्षणानाक्रान्तत्वेन नम्रीतिहित्वक क्रियावाचकत्वविरहेण तत्रान्वयविरहेण
प्रजयमाद्रेः प्रयोगविरहः तथा नीचो हेश्वपकृष्यागतान्वयेण नमः पदप्रयोगान्तरेति प्रसङ्गवारणाय गोरविनो हेश्वपकत्वागप्रव नमः पदप्राक्रिविवनादेयम गोरविनो हे
श्वपकत्वस्य नमः पदार्थशरीरे निवेशोपि गौरविनो हेश्वपकत्वप्रजालिङ्गिकद्वयत्यागबोधनाय नमः पदप्रयोगस्य वारणाय योक्तविशेषणस्योच्चारणे ध्ववश्यं निवेशनीय तथा
न तत्र वा निषसङ्गभङ्गात् द्वन्द्वापस्त्वादाप्तेभ्यः स्वधेमादावग्निमत्तेपोरितिरेवनो हेश्वपकत्यागबोधकस्वाहापदयित्र हेश्वपकत्यागबोधकस्वधापदयोरपि नमः पूर्ववद्देदोदे
शितोच्चारणकर्त्रबोपलक्षितप्ररूपीयत्यागवाचकता स्यान्याप्यसवेवदेवातिप्रसङ्गान् एवं च वेवनो हेश्वपकत्वादेरपि नवाच्यत्वभावः स्वाहास्वधात्यागतात्पर्येण स्वाहादिपदप्रयोग
स्यादेशनादेशितत्वविरहेणैव नातिप्रसङ्गान् स्थानपवनाग्निकप्रजायामग्न्यादिवमनीयादिदाने निषुते पोषदि तत्र स्वधेहेश्वपकत्वविरहेपि स्वाहास्वधाप्रयोगस्यतासमवे
तार्थकता एवं सति नमः स्वाहास्वधाशब्दानामेकस्येनेव प्रयोगस्यापि बोधितत्वाभावेनैव नातिप्रसङ्गः तनिरूपो नमः पदार्थः स्वापकर्षबोधनानुकूलस्वीयव्यापारः
स्वात्यन्तापकर्षोपि मवधित्वमवधित्ववाप्रत्यये स्वश्चेत्या दिवालान्तयाच वेयशुद्धारितान्नमो हरये इत्यादौ हर्यवधिकचैत्रापकर्षबोधानुकूलचैत्रनिष्ठव्यापारस्याप्रा
कारकेवोधोनभायपणेन मस्कृत्यवादौ नमः पदप्रयोगे न चतुर्थ्यां द्वितीयया कारकविभक्तित्वेन बलीयस्त्वाबाधात् अप्यानेनाराध्यणादेर्नमः पदार्थघटकापकर्षावधित्व
मेवतच्चेनकर्मत्वस्य कर्मत्वं च क्रियाजन्यफलशालित्वादिरूपमतचनेस्यमेरितिद्वितीयायानार्थविषयः तत्रापकर्षबोधरूपफलाश्रयत्वमापकर्मत्वं तत्र बोधितमेवतदित्व
येवोपपत्तिरितिवाच्यम् एवं सति नारायणं वधिकापकर्षबोधकदण्डवत्तिापोतत्तिङ्ग जनान्हयापकवीक्ष्ययता या पुरुषोत्तमसाधकत्वाद्यथा नारायणप्रणामदर्शनायां
नवयुधानमस्करोतीतिप्रयोगापत्तेः यदि बापकर्षावधित्वप्रकारकबोधानुकूलव्यापारेण मस्कारस्तद् घटकबोधविषयत्वं तथा नारायणादेः कर्मत्वम् क्रियाजन्यफलशालित्व
रूपकर्मत्वे च व्यापाराशेग्रह्नतानीसम्बन्धेन विशेषणीभूतफलमेव विवक्षणीयम् सुरबाणस्तत्तनुपविव्यापारस्ति तत्पणमिन्यापकतान धिकबोधान्मेहयाप्रस्यमकर्मतेन
च्यतेतदानारायणं प्रणम्यत्यादावकर्मत्वस्योपपद्यते तत्वनारायणेन मस्कर्त्वं सादौ नमः पदार्थघटकतान स्यथान्वयतावि रहेण तादृशविषयताया अकर्मतामात्मकत्वात तत्
तिविषयतायाश्चनमः पदार्थव्यापारएवसत्त्वात् मेवम् नमस्करोतीत्यादौ धात्वर्थव्यापारबोधतात्सूत्रच व्यापकर्षावधित्वप्रकारकविषयतामानमिप्रणामाद्यत्वं च सं समभि
व्याहृतः कर्मा तथाच ताद्दशबोधविषयताप्रयोजकव्यापारानुकूलकृतिमानितिसमुदायार्थो नावच्छेदकत्वं तथा तथा च नावच्छेदकत्वमपि तत्व्यापाररूपेत्थं त्वं तु कृतनासम्बन्धेनवि
षोद्देशेनत्वं प्रति पाद्यनतप्रकृतेत्वविषयतार्थस्य या त्वार्थसत्तादेवा नमः प्रत्ययस्य ताद्दशबोधविषयत्वरूपस्यधात्वर्थतावच्छेदकत्वमस्ति नमेव तत्रैवं तदेशादेशे
न्यादिकमतं द्वारमितिवाच्यम् विभाष्यादिक्रियायुक्तेष्वपि निरूढस्यापि धात्वर्थतावच्छेदकत्वस्याभावात् नहि विभागादेर्गम्याद्यर्थकत्वमपि विशेषणतयाभासेत एवं च ना
रायणादेः करोतिकर्मत्वेपि नमः पदार्थविशेषणविभागादेर्नारायणादिपदोत्तरद्वितीयया तदर्थाधेयत्वायेयत्वाभवाप्रिफलोपस्थापकाभावेन तदर्थान्वयात् नापि नारायणफ
लं करोतीत्यादिप्रयोगापत्तिः फलस्यात्र धात्वर्थफलव्यापारसाक्षाद्विशेषणत्वेन निपातातिरिक्तनामार्थस्य धात्वर्थभेदान्वयेस्यान्यत्रत्वात् धात्वर्थसाक्षाद्विशेषणीभवन्नो
वपत्नेतिद्वितीयार्थाधेयत्वाचपातकत्वमश्पप्रकृतत्वाद्वारिनमित्यादावपिथिर्विव्याप्तेः कनिकमेत धात्वर्थव्यापारविशेषणपुरः तदस्य निपातार्थात्र पदघटनावस्थानस्य

निरुक्तविशेषेतत्र धात्वर्थसाक्षात् तयावत्र

पीतबोधः ताद्दशविषयतायप्रयतयानारायणस्यकर्मत्वं प्रयोधात्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वं कर्मत्वमित्यत्रधात्वर्थेत

त्रिम

वेदमयत्वमि

वेदना

देवतो

वोधा

पत्तिनिष्ठापकर्षाव धित्वमितिना नवि शोषोनारायणः

नारायणत्वधिकापकर्षे

बोध

स

नारायणं फलं करोती त्यत्रफलस्यद्वितीयार्थ दोरेवयापारे विशेषण त्वं वायुस्य तथा च क लस्य धात्वर्थसाक्षाद् विशेषणत्वात् नवाप्रय विशेषणत्वात् तद्वाच्य नारायणस्य न कर्म त्वं धात्वर्थसाक्षाद्विशेषण त्वं नफलस्य यस्यैव कर्मत्वात् न

नुनारायणं करोती तिप्रयोगः

इत्यनिष्टकृतिजनकत्वाभावादेवं च नारायणस्य वधिकर्मत्वापकर्षबोधकत्वप्रयत्नाप्रयोजनारायणाः॥१

फलाप्रयत्वात् नारायणेन नमस्कृयत इत्यादौ च निपातार्थफलं धात्वर्थव्यापारविशेष्यतयैव भासते न तु स्विनमाप्रयत्नकर्मत्वोनादिनाभ्यन्वाय्यते न चैवमपि कारकविभक्तेः १

सात्ताद्धात्वर्थान्वयित्वनियमभङ्गो ऽदोषत्वं तितात्वम नात्रस्या नियमे नियानातिरिक्तार्थमत्त्वरकेत्वेमनसेव नमस्यत्वात् अन्यथा तद्दोदण्डज्ञायते नपारिमाण्डल्यादेरन्यादेरका

रकपङ्क्तयाजनत्वोच्चार्थान्वयित्वनियमभावप्रतियोगितया स्वार्थप्रयोजनादिबोधनासम्भवात् पारिमाण्डल्यादि निरूपितमपि प्रयोजनत्वविषयतया नन्दवच्छिन्नजनकताकत्वा

नादावप्रसिद्धम् प्रयोजनत्वविशिष्टोन्यत्रिविधोनत्वधात्वर्थः तत्र पङ्क्तयन्तार्थपारिमाण्डल्यनिरूपितत्वस्याभावेन जातो बोध्यते उत्तरीत्या क्रियायोगान्नमस्कार्यस्य कर्मत्वेपि स्वप

भुवेन नमस्कृत्वेत्यादौ च तत्प्रयोजकत्वविवक्षितमात्रविवक्षया केचित्तु नारायणं नमस्कृत्येत्यादौ नमः पदनिरूपितकर्मत्वपरम् तथा च नारायणकर्मकनमस्कारः रत्नार्थविवक्षया तदम्बुजाक

रोतिपदक्लृप्तीकरोतीत्यादौ च तदर्थं विनारायणादेः कृतिकर्मताविवक्षितपरः कृत्यत्यादेरपि पर पदमग्राह्यितपरम् एवं च तदसाता कृतकरोतीत्यादौ सानात्वदर्शी यत्र मत्वविषय

पं नुतनुधर्मपरम् एवं तु तत्वात्वविषयकरोतीत्यादावपि पदेन्नानगोचरार्थकम् एवं सर्वत्र एव बहिर्नीयानिर्वाहः स्यात् तत्र नमः पदस्य धर्मिबोधकत्वे तु विरोधिर्भवतीत्यादि

बुद्धमोभवतीति प्रयोगप्रसङ्गात् तस्मान्नमः करोतीत्यादि करोतीत्यादौ नमःप्रभृतयो निपातास्य धर्मवाचकाप्रवलाद्बावात् तदर्थप्रयस्य दर्शितरीत्या वकर्मत्वोपपत्तेः यादिर्भव

तीत्यादिप्रयोगात्तद्धेस्यात् विशेषादिशताना प्रकारेण स्वप्रयोजनमितिज्ञ नमः पदस्यात्वेभ्यः कृतिपदानामिव अस्तत्वात्प्राक्प्रकारतोदितपोयमप्रयत्नदर्थः तस्येवधात्वर्थ

भावेधर्मत्वेऽभेदान्वयः क्रियायां स्वार्थाभेदान्वयस्याविरोधेदेवाकाज्ञाक्रियते न तु नमः पदादेरिति नारायणं नमो भवतीत्यादि प्रयोगप्रसङ्गः स्वीकरोतीत्यादौ च १

प्रत्ययानस्यापि शीघ्रत्वादि रूपधर्मपरत्वात् यत्र तु तदभावे तद्रूपणासनात् अभूततद्भावो भूतस्यप्रदेकालावच्छेदेन शुक्लादिभावराहिन्तस्य तदभावः शौक्ल्यादिः प्रभवतीत्

तः एवं कालावच्छेदेन धर्मिणापविद्यमानस्य स्वभावः शौक्ल्यादिः शुक्लीभवतीत्यादौ विज्ञानगतिः नचाभूततद्भावपर्यन्तस्यच्चिप्रत्ययवाच्यत्वे गौरवात् शुक्लादिपदेषु प्रस्याच्च

पदार्थतावच्छेदकस्य शुक्लत्वादिमतत्वमेव च्चिप्रत्ययार्थो भवतु शुक्लतरस्य मातौरवाप्राप्तौ कर्पटस्य वधिप्रयत्नविवक्षितेन पदार्थतावच्छेदके तद्व्यसम्बन्धादिनिवा

चाम् न चाभावविशिष्टत्वादिभावस्य च्चिप्रत्ययार्थत्वात् तन्मनगोरवान्वकाशात् एवं कालावच्छिन्नसन्निवेशाभावप्रतियोगित्वसहितत्वस्यार्थस्य प्रत्ययार्थप्रकृत्यर्थसम्बन्ध

त्वपाभावे शौक्ल्यादेवम् तत्वनावेनेव जन्यपरिमाण्डःशुक्लीभवतीति प्रयोगप्रसङ्गात् शौक्ल्यादेस्यधर्मत्वेनेववाच्यत्वात् न तु भावकेवलेतिनशक्यानन्तम् प्रकृत्यर्थतावच्छेदक

तनुत्वे भूतनिष्ठत्वनाविशेषणत्वेन सम्बन्धात् तत्पाभावोपगमात् धर्मान्तरस्य भूतन्वमोटायत्नजलपरमाण्वोः शुक्लीभवतीत्यादि प्रयोगप्रसङ्गः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकस्याग

भावविद्यमानत्वस्यच्चिप्रत्ययार्थत्वे तु शुक्लीभवतीत्यादौ प्रकृत्यर्थतावच्छेदकस्य शौक्ल्यादिभावसामान्यस्य विद्यमानत्वयोगात् भावान्वयियोग्यतात्वपपत्तिः तन्तु दमिलत्वाविद्य

मानत्वस्यच्चार्थत्वेऽशतयान व्याप्तित्वं कालावच्छिन्नाभावप्रतिविद्यमानत्वेन स्यचप्रकृत्यर्थतावच्छेदकेसामानाधिकरण्यसहितप्रतियोगित्वसम्बन्धेनान्वयः प्रकृत्यर्थचतादृशसम्ब

न्धेनान्वयस्य प्रकृत्यर्थेनतादृशसम्बन्धेनाभावविशिष्टस्यवैशिष्ट्यभानसम्भवम् प्रयत्यान्यत्र स्वाभावसमानाधिकरणस्वीत्वादेः सर्वदा शुक्ले काकादावपि सत्त्वेन काको शुक्लीभ

वतीति प्रयोगः स्यादत्र चाभावत्वपदार्थान्तरविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकवैशिष्ट्यभानं सम्भवति प्रकृत्यास्त्वतोतिसह कारणेन स्वार्थीयादृशप्राविशेषणावच्छिन्नः प्रकृत्य

र्थतावच्छेदकीयसम्बन्धेन प्रत्याय्यते पदार्थान्तरसममभिव्याहृतस्य तथाकाङ्क्षायाः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकीयतादृशविशेषणसम्बन्धावच्छिन्नसम्बन्धप्रत्याय्यत्वेनप्रकृत्य

र्थतावच्छेदकीयसम्बन्धेन च्चिप्रत्ययार्थाभावविशिष्टप्रतियोगिकत्वरूपविशेषणस्य प्रकृतितृत्याभासमानस्यभानासम्भवादिति अत एव पदं प्रसिद्धं तेनभवत्यर्थाभावे च्चिप्रत्यय१

बाधः प्रकृतित्वदर्थः शुक्लो वर्णश्च तदर्थतावच्छेदकः शुक्लो वर्णो नत्वागसभावः द्विद्यमानं च्चिप्रत्ययार्थः॥६

ना॥ त्रिः

यात्रार्थस्याधेयतासम्बन्धेन सर्वकालावच्छिन्नस्वाभावाधिकरणविशिष्टस्याशौच्यादेः सामानाधिकरणसम्बन्धेनैवान्वयसौपगत्त्वात्यत्तेन सम्बन्धेनत्वाधिकरणविशिष्टाशौ
च्यादिना विशिष्टस्य सम्भवमर्थस्यैवाख्यातार्थाश्रयत्वेन निरूपितत्वसम्बन्धभानानन्तरभाविशिष्टनिरूपिताश्रयत्वस्य च सर्वकालावच्छेदेनाशौच्यादिमभावाधिकरणएव सत्त्वेन नोक्ता
तिप्रसङ्गः इत्यत्तत्वयमूहनीयम् स्वस्मिन्भवतत्पारावापीः स्वस्मार्थः सोवपरहितविषयकेत्वाद्यस्वत्वात्तदपितादितान्वयी सम्बन्धस्य सार्थः ; एवं च भवदीयहितविषयिणीमती
पेक्षेत्यन्वयबोधः कस्याप्यर्थकोपि स्वस्मिन् शत्रुः स्वस्यत्वमस्त्वित्यादौ तत्रापि चतुर्थ्यर्थः स्वस्यार्थान्वयी सम्बन्धरूपमलपल्लवितेन ॥ इति महामहोपाध्यायश्रीगदाधरभट्टवि
रचिते व्युत्पत्तिविचारे चतुर्थीविवरणम् ॥ हस्तात्पर्णं पततीत्यादौ पञ्चम्याः प्रकृत्यर्थस्य हस्तादेः पतनक्रियापादानत्वं प्रमीयते अपादानत्वं च स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतक्रि
याजन्यविभागाश्रयत्वम् पर्णादेः स्वनिष्ठहस्तादिविभागजनकस्पन्दनाद्यपादानत्ववारणाय भूतान्तं क्रियाविशेषणं भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे विभागे च पञ्चम्याः ; शक्तिः इयं च विभा
गे च हस्तादेः प्रकृत्यर्थस्याधेयतासम्बन्धेनान्वयः प्रतियोगितावच्छेदकत्वमाश्रयत्वसम्बन्धेन विभागस्य जनकतासम्बन्धेन क्रियायामन्वेति जनकतासम्बन्धश्च स्वप्रतियोगितानवच्छे
दकतया नञ्सम्बन्धावच्छिन्नविभागाभावः क्रियायां बोधयितुं शक्यत इति चेन्न हि विभागजनकत्वमेव पञ्चम्यर्थो न तु प्रतियोगितावच्छेदकत्वं स्वत्वस्याश्रयतासम्बन्धेन क्रियायाम
न्वयः एवं च हस्तनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतन्निष्ठविभागजनकपतनाश्रयः पर्णमित्याकारकं वृक्षस्थले शाब्दबोधः अथ पञ्चमीसमभिव्याहृतेन नञोक्तयोः पञ्चम्यर्थयोः
योरेवाभावद्वयं बोध्यते यथायोगमेकतरस्य वा नाद्यः पत्रं हस्तान्न पततीत्यादौ तत्र स्वनिष्ठपतने स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्यापि स्वनिष्ठविभागजनकत्वाभा
वासत्त्वेनायोग्यतापत्तेः नापि द्वितीयः हस्तात्पर्णं पतति न वृक्षादित्यत्र पतने पत्रनिष्ठविभागजनकत्वस्य वृक्षान्तरनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्यापि बाधात् योग्य
तायाः निर्वोढुमशक्यत्वादिति चेदत्राहुः विभागजनकत्वं च पञ्चम्यर्थः विभागे प्रकृत्यर्थस्य सर्वावधित्वसम्बन्धस्तेन सम्बन्धेन प्रकृत्यर्थविशिष्टस्य विभागस्य निरूपितत्वविशेषस
म्बन्धेन जनकत्वेऽन्वयः जनकत्वं च फलोपधानरूपं विशिष्टनिरूपितताद्रूप्यं जनकत्वस्य क्रियायां च तत्समभिव्याहारस्थले च क्रियायामवधित्वाभावे प्रतियोगितयान्वयः वृक्षपत्रादिविभा
गजनकं पत्रादिकर्मचलनं च अवधिकत्वविशिष्टविभागोपधायिकं पत्रादेः स्वावधिकत्वविशिष्टविभागानधिकरणत्वेन तत्कर्मणि विशिष्टविभागसामानाधिकरण्याभावात्
फलोपधायिकत्वाच्च फलसामानाधिकरण्यघटकत्वादिना कानुपपत्तिः हस्तादिभञ्जनतरुमारुतादावपि हस्ताद्यवधिकत्वविभागे प्रतीयते तदपादानताप्रयोजकावधितारूपत्वात् ह
स्ताद्यवधिकत्वविशिष्टविभागस्य पतने ऽश्रयत्वमाख्यातेन बोध्यते । वो हस्तः स्वस्माद्धि भुजनरुमास्ट योग प्रयोगः यथा हि स्वप्रतियोगित्वविशिष्टसंयोगः स्वस्मिन्नवर्तते तथा स्वा
वधिकत्वस्वत्व निवेषि स्वस्य न विशिष्टविभागाधिकरणत्वमपि स्थिति विवादमेव अवधित्वादिकं च स्वरूपसम्बन्धविशेषः अथवा विभागेऽधिकरणताप्रयोजकत्वं च हस्तात्पर्णं प
ततीत्यादौ पञ्चम्यर्थः विभागे ऽवधित्वसम्बन्धेन प्रकृत्यर्थान्वयः तद्विशिष्टविभागस्य निरूपितत्वसम्बन्धेनाधिकरणतायामन्वयः पत्रादिकर्मणि चैतदधिकरणत्वम् विशिष्ट
विभागनिरूपितत्वमात्रं निरूप्याधिकरणतां प्रति प्रयोजकत्वं कारणस्यापि स्वाश्रयनिष्ठकार्याधिकरणतामात्रप्रयोजकत्वादिति सामञ्जस्यम् अथ हस्तात्पततीत्यत्र हस्तादिभञ्ज
नरीति वृक्षात्पततीत्यादिनेकप्रयोगः पञ्चम्यर्थस्य विभागजनकत्वस्य विभागावच्छिन्नक्रियारूपत्वाऽवधित्वरूपपञ्चम्यर्थस्य च विभागरूपधात्वर्थतावच्छेदकफलेऽन्वये बा
धकाभावात् न च विभागावच्छिन्नक्रियायां विभागान्वयोऽनुपपन्नः उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरैक्यादिति वाच्यम् जनकतासम्बन्धेन विभागावच्छिन्ने प्रकृत्यर्थविशेषित विभागजनक
त्वान्वये व्युत्पत्तिविरोधविरहात् न च पञ्चम्यर्थविभागजनकत्वावधित्वयोरन्वये धातु विशेषाधीनव्यापार विभागोपस्थितेरेव तत्तो पगमात् तदभावे न तज्जन्यतत्पस्थितेन तत्तद्र्थेन पञ्चम्

स्वप्रतियोगिकत्वविशिष्ट = ६

विभागकारणस्य पतनस्य

पत्रादिकर्मणि च तद्वधित्वविशिष्ट = ५

ब॰ विभागस्य पञ्चम्यर्थविशेष्योपस्थितेरभावात् ।

भजिधातोर्विभागजन्यकम्पिता तत्र तृतीयः=२

पु॰ वा॰
८७

पीत्वा पश्यतिवाचात्र त्यजिपतत्योस्त्यजेर्विभक्तोः पर्यायताभ्रमदशायां त्यजार्थव्यापारविभागयोः पञ्चम्यर्थान्वयात् त्यजिधातुजन्यतन्नदेशोपस्थितेरपि पञ्चम्यर्थान्वयहेतुतायाश्च वक्तव्य
त्वात् न च पञ्चम्यर्थविभागान्वयबोधे धातुजन्यविभागरूपफलावच्छिन्नव्यापारोपस्थितिस्तादृशावधिमत्त्वान्वयबोधे च धातुजन्यविभागमुख्यविशेष्यकोपस्थितिर्हेतुरिति तस्मि
धातुजन्यविभागावच्छिन्नव्यापारोपस्थितिविषयव्यापारविभागयोः पञ्चम्यर्थविभागावधिमत्त्वान्वयासम्भवइति वाच्यम् फलव्यापारयोः पृथग्धात्वर्थतामते त्यजिधातोरपि प्राथ
मिकविभागस्य तदवच्छिन्नस्य तत्स्यैवोपस्थित्या तदुपस्थितिविषयतादृशापायोरपि तत्र पञ्चम्यर्थान्वयसम्भवादिति चेन्न फलावच्छिन्नस्य व्यापारस्य धात्वर्थतामते तु केवलीयत्वसामञ्ज
स्यात् तयोः पृथग्धात्वर्थतामते च तयोः फलविषयकव्यापारविषयकबोधजनकपदद्वयतात्पर्यमितितात्पर्यपदोपस्थाप्यफलव्यापारयोरेकैकवृत्तिः पृथग्वृत्त्यादिवत्तत्र फलविषयक
व्यापारविषयकबोधजनकत्वमिति समुदायस्वनाम्नकबोधनिष्ठत्वेन द्विविषयकत्वावच्छिन्नविषयताशालिसन्देहे तरणा तथा सति नानार्थत्वाविशेषेणैकदा वृत्तिफलव्यापारयोरेकैकप
दत्यागेनाप्येकैकस्य बोधप्रसङ्गात् तथा च विभागे पञ्चम्यर्थावधिमत्त्वान्वयबोधे बोधनिष्ठविषयताशो विभागेतरविषयत्वानवच्छिन्नत्वावगाहिधातुशक्तिज्ञाननिरूपितशोविभागनि
ष्ठपञ्चम्यर्थान्वयबोधे च नाहृ पाबोधविषयत्वाशो विभागविषयकत्वानवच्छिन्नत्वावगाहिशक्तिज्ञानेतरतरोपेयत्तदतिप्रसज्जिधातोस्तादृशज्ञानमज्ञानेन तत्सम्भवीयतिप्रसङ्गाः नवकाश
त्वात्किदयादिवृत्तिधितिषु नेक शक्तिरपि कर्तृकर्मभेदेयस्थले फलव्यापारयोर्विशेष्यविशेषणभाववैपरीत्येन ताहृबोधासम्भवात् विशिष्टशक्त्यैव विशेषणविशेष्यभाववैपरी
त्यानिर्वाहात् यदि च फलव्यापारयोः शक्तिभेदेन कार्यपरित्यागेनापरार्थबोधप्रसङ्गात् उक्तरूपसन्देहेनोपगमेपि पृथग्वृत्तिपदद्वयविशेषणेन एवं सकर्मकधातोरपि विशेषणवि
शेष्यभावानापन्नस्य वान्वयबोधः स्यात् न तु तदुपपन्नार्थद्वयबोधस्तुच्यते न तत्सन्देहे तस्य बोधस्य विशेषणतया भासमानयोः फलव्यापारविषयत्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावावगाहि
त्वमपि स्वीकरणीयम् विशेषणविशेष्यभावेन भासमानयोरेव फलव्यापारयोर्विशेष्यतादृशयमवच्छेद्यावच्छेदकभावापन्नमिति तथैव तयोर्भानम् पृथग्वत्तत्पदसङ्के तदनुसत्यैविषय
तयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावानभासने प्रत्नसत्त्रमपदानयोर्विभिन्नसमेवृभानमिति तत्कायानुपपत्तिः यदि तु तत्सन्तत्र तत्प्रयोगस्तदा सकर्मकधातोः फलविशिष्टव्यापारवाचकता ।
मतेपञ्चम्यर्थविभागजनकत्वविभागावधिविभागानवच्छिन्नफलावच्छिन्नव्यापारविषययातशक्तिज्ञानजन्योपस्थितिः फलव्यापारयोर्वृत्तिभ्रान्तपरके पृथग्धात्वर्थतामते च सङ्केतो यत्र ।
धानिष्ठविषयताशो विभागविषयकत्वावच्छिन्नफलान्तरविषयकत्वावच्छिन्नबोधयावगाहितानजन्योपस्थितिः कारणमसृपगन्तव्यमित्यलमधिकेन व्याख्यादिमेलितदसृग्भोरस्तु ।
मादौ भीत्रार्थानामित्यनेनापादानत्वम् भयार्थनिवृत्तिहेतुभूतो व्यापारः तदर्थकधातुयोगेन तादृशानिष्टजनकमपादानसंज्ञमिति तत्सूत्रार्थः एवं पञ्चम्यर्थस्तत्र प्रयोज्यत्वम् तच्चनि
रूपकधात्वर्थेन रक्षा निष्ठेति ग्रन्थस्य व्याघ्राधीनमनिष्टमप्रसिद्धम् ग्रन्थच व्याघ्राधीनत्वेन स्वीयमरणादिकं सम्भावयतिनसुरूपपरो व्याघ्राद्दंषं बिभेतीति कथं प्रयोगः प्रमाणम् अति
हेव्याघ्राधीनत्वस्य बाधादिति चेत् भयार्थकधातुयोगे प्रयोज्यत्वप्रकारकत्वे पञ्चम्यर्थस्तत्रानिष्टसम्भावनाविषयतादृशानिष्टसम्भावनायामन्वेति प्रकृते च व्याघ्राधीनत्वस्य तत्स्वरूपया निष्टे
बाधेप्यनिष्टसम्भावनायां तत्प्रकारकत्वमबाधितमेवेति नानुपपत्तिः एवं चौरान्त्रायते इत्यत्रापि त्रा इत्यपि बिभेतीति वा कस्मात्पित्रामाणनिवीहृएवं च भयार्थकधातुयोगे भयहेतुत्वेन सम्भा
वितमपादानम् इतीत्वकः स्त्र्यर्थः सूनिष्टविरहानुकूलव्यापारः परत्राणार्थकधात्वर्थयोगे पञ्चम्यर्थः प्रयोजकमित्यपरः अनिष्टं च दुःखमेव सर्वं तात्पर्यं तञ्जनकमापिदुःखं च प्रसिद्धमिति ता
दृशस्याप्यहिकण्टकादेरपादानत्वमिति चेन्न रिनौनिष्टदुःखोपधायकव्यापारविरहानुकूलव्यापारस्यैवापादानकस्वकर्मकारकत्वमिति वक्तव्यम् चौरस्य चेतनकर्मकारकत्वेन विनाशेन
पथापकव्यापारगर्भे निवीचाम् यदिभोगं वारयति रूपादर्थं वारयतीत्यादौ वारणार्थानामित्यनेनापादानत्वम् वारणं क्रियाप्रतिबन्धस्तदर्थकधातुयोगे ईप्सितं तत्कर्त्तृजन्यफल

ईप्सितं सर्वाविनिष्टदुःखोपधायकव्यापारप्रतियोगि यथा ईप्सितक्रिया

योगितक सर्वापादानकस्यानिष्टाभावानुकूलव्यापाराश्रयः

सचेतनेतदुःखाद्याभागत=२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

विभागावधि दोस= २।८

१।५

व्यावधिकविभागजनकत्वं धातुजन्यविभागाश्रयः=१ऽ९ न

ब॰

तदावन्तर्फलविषयकव्यापारविषयकबोधजनकत्वविशिष्टत्वं पञ्चम्यर्थविभागावधि... =१२

तदावन्तर्बोधविभागान्वयानयावत्... =५

भयार्थानामिति सूत्र
सम्प्रावधीत्यार्थोः

विभागविषयकत्वानवच्छिन्नविशेषणविभागस्थिति विषयतानविषयस्थितिः

ते॰

ह्रिं तविभाग....

वि॰

पृथग्वत्तत्पदसाहित=८

व्याघ्रप्रयोजनकप्रकारकत्वे तत्सम्भावनायाम्=५

दु॰
दा॰

पञ्चम्यर्थः २

भोगिनमपानक्रियाकर्तृत्वमभिप्रेतोऽपादानमितिसूत्रार्थः क्रियाचभक्षणगमनादिरूपातात्पर्यवशात्क्वचित्कस्यचिन्निषेधोवारणमादिनाबोध्यते प्रतिषेधः कर्तृत्वाभावोनुकू
लोव्यापारः कर्तृत्वाभावरूपधात्वर्थतावच्छेदकफलशालितयागवादेः कर्मता यवादिपदोत्तरंपञ्चम्यायवादिगतत्वेनेच्छाविषयकत्वफलभक्षणादेःप्रत्याय्यते इच्छाचभक्ष
णादिक्रियायांगवादिनिष्ठानदर्शनेनभावनीया एवंचोक्तस्थलेयवकर्मकभक्षणादिनिष्ठत्वेनगवाद्यीच्छाविषयोगलाधःसंयोगोत्तरदेशसंयोगादिर्गवादिनिष्ठतत्फलकव्यापारवि
शेषककर्तृत्वाभावानुकूलोकृतिमानित्याकारोबोधः मन्थादेर्यद्यपिकूपगमनत्वादिनानेच्छा तथापिभिन्नरवोपगमनत्वादिनाकूपगमनादेरिच्छावत्त्वेनप्रवृत्तिवस्त्वगम्यायःकूप
दिदेशास्तत्तत्वेनक्रियाजन्यसंयोगस्यतदिच्छाविषयत्वमस्त्यमेव तत्रप्रकृतेयवकूपादिनिष्ठफलविशेषजनककत्वमेवपञ्चम्यर्थोऽस्तु किमिच्छान्तर्भावेनेतिवाच्यम् यत्रचैत्राद्दे
वीन्द्रीयकतयाविशिष्टभोजनादिकंप्रसक्तं तत्रस्वेच्छातस्तत्रतेऽन्नेनविरोधव्यापारकर्तरिचैत्रेविशाहारयतीत्यादिनप्रयोगः किन्तुसविषोहारयतीत्यादिरेव तत्रएवंप्रयोगवारणा
यस्तत्वकृतेषुभिन्नरस्यतसमन्वयेनेच्छापादानादत्तपवयवादिकेकुतापिनधकृतेतत्कर्मकभोजनाप्रसिद्धावपिभोजनफलेसंयोगविशेषेतत्पवादिगतत्वेनेच्छाविषयत्वप्रसिद्ध्यात
घेवाहारयतीत्यादिप्रयोगापत्तेरेवंचतत्रभक्षणादेस्तत्पवादिगतकर्तृत्वकर्मत्वगवादिकर्तृकत्वेभयाभावबोधः केचित्तुविभागजनकेशानाद्यनुपपत्तेः पतितस्मरणात्पततितिपाठा
पादधीतेराजपुत्रसंदेशप्रस्तादाच्चात्वाप्रात्वाकायेगत्वानेनापादानत्वम् तत्रप्रकृतसूत्रपतितादिकर्तृकोच्चारणाधीनत्वंपञ्चम्यर्थःसम्बन्धश्चलौकिकविशेषक्रियाया
मन्त्रयः स्मृतिरत्नहृदेजायनतरस्योदोजनिकर्तृत्वविशिष्टनेनापादानता तत्रप्रकृतित्वेनविकारित्वंप्रकृतिविकृतिभावाभावेपिप्राकेकेतभयंतत्त्वतोभू--- मानतरस्योदोपञ्चमीदर्शितान्त्र
दिशत्ववशकोमानतपिदशरीरविकृतित्वं किन्तुतदीयपृष्ठशाश्लिष्टोदःशरीरात्मकत्वविभत्वमूर्त्तरेविदशरीरावयवत्वाभावःनेतत्वहेतपञ्चम्यवनवपादानपञ्चमीतिवाच्यम् ए
णातिरिक्तहेतौपञ्चम्यनुपपत्तनाभावादस्यथाऽऽयात्वधिजायतेमल्लोत्पादोजायतइत्यत्रापिदेतुपञ्चम्योगोपप्रयोजनिकर्तृत्वादिसत्त्वसवैयर्थ्यापत्तेः तस्माकारणत्वमेवप्रकृतित्व
मरत्नहृदेजायतइत्यादयोपिप्रयोगाःपञ्चम्यर्थत्वपवचेश्वरसाद्रव्यादिकार्यप्रकृतित्वपिधितोद्रव्यगुणः कर्मेत्यादौपञ्चमी तत्रप्रकृतिविशेषकाराणामाद्विवदापामपिक्रियायोग
भातादपादानपञ्चम्यनुपपत्तिरिहत्यपञ्चमीचोक्तमेतनसम्यग्वेदवेतिवाच्यम् अगम्यमनायतस्मादिक्रियापादारेरात्रत्रपञ्चम्यउपपत्त्यत्वात हिमवतोगङ्गाप्रभवतीत्यादौप्रभवः
प्रभवरस्यनेनापादानता पसंस्थाअल्पभवतेप्रथमप्रकाशः सप्रभवः प्रथमप्रकाशपवप्रभवत्यर्थः सत्वान्वयाधीनत्वेपञ्चम्यर्थः तात्पर्यक्रियापमत्वेति सबन्धेचहिमवदा
दिःप्रकृतत्वेःसापापापादतत्वेन्द्रचानुरत्पादावन्तर्धारस्यनेनापादानता अन्तर्द्धिरंतेत्रोवनिष्ठात्मकतृकेदर्शनविषयतावाविरहोहेतपकोव्यापारः एवंचव्यापारान्त
कृतलभेपात्रधोवरकोपकर्तृकदर्शनविषयताविरहोद्देश्यः सोपादानमिति सूत्रार्थः उक्तस्थलीयपञ्चम्याश्रन्तर्धित्वरकदर्शनात्वयिकर्तृतानिरूपकत्वमेवार्थस्सपाधायक
त्वकदर्शनविषयतायाः स्वतिष्ठाभावस्तदुद्देश्यकव्यापारवकत्वाततिनाबोधः ददनवोपम्य अस्मादयंदीर्घाग्रसात्ययंतारउत्थादोनापारानपञ्चमीदीर्घोद्यवधेरपादानत्व
स्यात्रपासनात् अवधपापादानमित्यत्रतद्द्यपाये विभागरूपक्रियायांक्रियापतेतत्वविभागेवयदवधिभूतंतत्त्यापादानत्वं विथीयते नतवधिमात्रस्य यद्विवापापादंवस्तुमात्रोप
लतात्तदुपादानमनयोर्केस्यात ग्रामचनत्यहेनक्रियामात्रमुपलक्षयते स्यादीर्घरस्यारोचभवतीत्यथारादीर्घभवनेचरीत्येनैवतिक्रियायाः सावधित्वाभावप्रकः क्रियायाहा
रसंयोगमत्रोपाकारकत्वस्यानिर्धारात एवंचवलाहकादिद्योतनेविद्युदित्यादौविद्योतनादिक्रियायाः सावधित्वाभावेननिःसृतेप्यपायपादिक्रियतेमत एवतेतदपादानंनिर्दिष्टविष
यमपित्वपात्रविषयमितिवैयाकरणाः निर्दिष्टत्वकुवरितनवमुपात्तत्वपरंप्राहुस्तन्नम् विषयोवधित्वेनिरूपकम् निःसरणाचविभागपवेत्युक्तस्थलेप्याहुस्तक्रियायाः सावधित्वमितिचेन्न।

हृत्नाद्भिभजमिः=७ पतनादिक्रियाजन्यविभागः=८ देवितिप्रयोगे वलाहकान्निःसृतविद्युद्दिद्योतते=

धात्वर्थतावच्छेदकाथः संघो
गानुकूलक्रियापतनम्

एवं सति हेतुतावच्छेदकीभावादेरसङ्ग्रहः तत्रापि विभागक्रियाध्याहार्यत इति चेन्न निर्दिष्टविषयताप्रकारविशेषस्यैव मस्माहीदृशस्तत्रापि क्रियाध्याहारेण समकालेमाथुराः सैव्योप्यमाढ्य
तपुरस्तादावपि क्रियाध्याहार्यतया तत्रापादानस्यापेक्षितत्वक्रियत्वस्योपादानविषयताभावप्रसङ्ग इति तादृशापादानस्य परिविशेषापत्तिः एवं चोपात्तविषयकिञ्चिन्निर्दिष्टवि-
षयतया अपेक्षितक्रियेचेति त्रिविधापादानमिष्यते तत्र निष्काशिकविभागविरोधः अपायपदेन क्रियासामान्यक्रियाजन्यविभागस्य विवक्षितत्वं एवं हन्तामनन्तीमादौ न विभागाश्रयक-
क्रियाध्याहार इति तदपादानमपि निर्दिष्टविषयमपादानं नानिर्वाहार्थमेव क्रियाध्याहारो बलाहकादित्यादौ तदपादानमुपात्तविषयम् पञ्चवाक्यसमुच्चयेन तदध्याहारस्तत्रैव
चापादानतानिर्वाहः यथा माथुराः सौघ्न्येभ्यः आढ्यतरा इत्यादौ तत्र अपेक्षितक्रियत्वमिति चेन्न एवमध्ययमस्मान्नास्यापादानता तत्र हि तारतम्यं जातिर्जातेरवसावधित्वमिति के
पादानता अग्रयाय यमस्मादुत्तरितापत्तिः न च जातेरपि तारतम्यस्यासाधारणत्वात् तिष्ठन्तीति बलादुपमेयस्यावधित्वमिति वाच्यम् यदेवं तत्कापेक्षतारतम्यं तदेवापेक्षतया मन्दत्वस्यमनि-
यतजातित्वयानभ्युपगमात् समनियमाभ्युपगमे जातिसङ्करप्रसङ्गात् तथाच तारत्वादेः सावधित्वापेक्षया यस्तारत्वमेव मन्दत्वमिति मन्दत्वव्यवहारः तारत्वव्यवहारोऽपि स्यात् तदपेक्ष-
यापेक्षमन्दत्वसमवेतत्वं तारत्वव्यवहारत्वं तत्र मन्दत्वेऽपि मन्दत्वव्यवहारोऽपि स्यात् अपेक्षया तारत्वव्यवहार त्वसजातीयत्वे सति तत्तत्प्रतियोगिकतावच्छेदकजातिमत्त्वमवसेयं तत्
तेन स्वापेक्षया मन्दतारत्वे तारव्यवहारो अपेक्षया तारेऽपि भवतीति चेन्न दिग्भ्यामात्ररत्नसजातीयसमानाधिकरणसामानाधिकरण्यप्रतियोगिकतावच्छेदकजातिरूपतारत्वस्य
हि त्रिनिष्ठतरत्वसामान्याभासादौ च पञ्चम्यर्थान्वयो वाच्यः सावधेर्दर्शितातिप्रसङ्गवारणसम्भवात् सजातीयहनिष्ठहनज्जातिस्त्वस्याः सामान्याकारस्य च सावधित्वमिति न
सावधित्वमपादानत्वं तत्र पञ्चम्यर्थः न च सजातीयत्वरकजातेः सावधित्वाभावेऽपि वृत्तेः सावधित्वमस्त्येव एवं सामान्याकारो विलक्षणविषयताशालित्वं तत् विषयता च सावधिकैवेति
तत्र पञ्चम्यर्थान्वयेन सामञ्जस्यमिति वाच्यम् यतो हेतुविषयतायाश्च साधारणविषयप्रतियोगिकत्वमेव तत्तदवधिकत्वम् तदवधिकत्वं तत्प्रतियोगिकत्वं तयोर्व-
स्तुतो भेदादन्यथाज्ञानेऽपि रूपवगाहनेऽस्यत्रहेतुरादौ तेनैव रागादवगाहनेऽतिप्रयोगस्य चटस्यापादानत्वेदुर्वारत्वात् अतः एव प्रतियोगिताया अपादानत्वाभिकतया त्यादिषा हि
योगप्रतियोगिवाचकपदात्पञ्चमी स्वत्रान्तरे अपि प्रतियोगित्वस्यापादानतारूपत्वेन हेत्वर्थप्राप्तेः अथान्यादिशब्दार्थभेदादेः प्रतियोगित्वेचेत्न क्रियात्वाभावेन कारकत्वास
म्भवेऽतिव्याप्तिः स्वत्रान्तरे तत्किं तत्रादिशब्दार्थके हि स्यादेः क्रियात्वमतत्समन्वये भवनात स्याद्तत्र पञ्चम्युपपादकस्वत्रान्तरमन्वेषणीयमिति गुणोत्कृष्टाज्जिन्नत्वादावन्यारादितिस्त्रेत्र
प्रोक्तपञ्चमी अन्यपदस्यान्यार्थपरत्वादिति वहवः तत्र अपरे त्वेनत्वदर्थविवक्षणे तत्समानार्थकेनतरपदोपादाने वैयर्थ्यम् अन्येतरपदयोरेकस्यान्योन्याभावविशिष्टार्थपरत्वात् अपरस्य
पृथक्त्वरूपगुणविशिष्टार्थपरतयासार्थकत्वात् पृथग्विनेत्यादिसूत्रे पृथक्पदोपादानं नद्योगे वैकल्पिकतृतीयात्वयार्थम् वस्तुतस्तत्र पृथक्त्वसमस्तादितराद्यर्थकं नतु गुणार्थकं भेदे
तिचव्वायत्वप्रयगणपसङ्गरसदारइत्यलौसाहित्यस्यैवप्रतीतेः यत्तन्यादिपदं नान्योन्याभावार्थकं चार्थपरो नेत्यारादविन्नस्त्वरूपकतया तद्योगे पञ्चम्यापत्तेः नवतेविशिष्टार्थकपदपरस्तु ते
स्यापि विशिष्टार्थवाचकत्वात् नेत्यवंच नेत्यानेत्रुपस्थितानाभावस्यान्योन्याभावे इति भेदान्वयसम्भवेन तस्यार्थमात्रवाचकत्वादिति वाच्यम् तत्वाद्दुणस्य भेदत्वाद्य पञ्चमीनिर्वाहायभेदा
र्थकपदस्योपादेयत्वात् अन्यादिपदस्यापि वाच्यविशेषणाभेदार्थकत्वादिस्याचायान्तुसारिमतम् तत्र अन्योन्याभावपदस्य पञ्चम्यन्वयप्रयोगित्वेऽद्भुत्वादन्याश्रणाश्रयादौ पृथक्त्वश्रणोस
म्भवेनान्योन्याभावस्यैवान्यपदार्थत्वात् अन्योन्याभावार्थकपदस्य पञ्चमीप्रयोजकत्वेन तत्र निपातातिरिक्तत्वविशिष्टप्रवेशेनापि नञ्योगे पञ्चमीवारणसम्भवात् वस्तुतस्त्वन्योन्या
भावीयप्रतियोगित्वविवक्षायां पञ्चमी नञ्जयोपस्थापितान्योन्याभावस्य च प्रतियोगितान्तर्विभक्त्यावोध्यते नञ्जर्थप्रतियोगित्वबोधे पातिरिक्तार्थान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् नचेत्रसेत्यादौ पञ्चम्या

कहो

ख
व
४८

३४

ना न
स ४

कुत्तरत्वत्वं पापादि
वक्तव्यं मन्दत्वप्रयोजि
भेदाभावान =

ना म
सामान्यतानि
सनिर्वाचनरोग
नामरद्भानकृते
नवी

ना

अलिनायेतिचेत् २६
धातुरूपिप्राप्तस्याप्राप्य
ययादिविशिष्टनेपसंवस्य
बोधकत्वात्

रात्रौ चत्रु सहितोऽपि
दिवैव द्रोणासहितोऽपि
न च ८

भित्रादिपद
नत्रं स्वमारिपदम् =
गुणोत्कृष्टत्वाज्जिन्नत्वार्थ
न = ३

७८

विशिष्टार्थकपदस्य = ४
अन्य इतरा = २
विपातातिरिक्तानोन्याभावार्थकपदम् = २
पदार्थत्वाभावत्वादि
तत्रापि प्रतियोगित्वबोधे
पातिरिक्ताचेत्र नचेत्रसेत्यादौ = १
नचेत्रसेत्यधनमित्रत्रचेत्रमिष्टइतियो
गितात्काभावानुयोगिधनमित्रबोधः = १

नञर्थनिरूपितप्रतियोगित्वात् =१

च, सू

एकस्य भेदविशिष्टार्थपरत्वमपरस्य एवञ्च गुणविशिष्टार्थपरत्वम्

ऽपेक्षस्य नञर्थप्रतियोगित्वाद् नोन नञ्योगे पञ्चमी अथ एवञ्च गुणानङ्गीकृत्य मीमांसकमते सन्नेन नरपदयोरेकतरोपादानवैयर्थ्येऽकीरञ्जरीयासार्थक्यासम्भवादिति चेन्न नञ
तेष्वेकपदस्य प्राधान्येनान्यान्याभाववाचकस्यापरपदस्य नहि विशिष्टवाचकस्य ज्ञानकत्वया सार्थक्यात् नचैवं चैत्राद्भेद इत्यादौ क्रियायोगादपादानपञ्चम्येव धात्वर्थस्यापादानार्थप्रति
योगितायाश्चापादानेन्यूनत्वे हरेर्व्रनेनरस्यादौ पञ्चमीप्रयोगस्य प्रसक्तेर्नाधिकरणस्य प्रस्थादिनोवाधादेवानवकाशत्वात् अभावीयविलक्षणप्रतियोगितायाएवचैत्रघोत्वात् घटादन्य
त्वमित्यादौ चापादानत्वासम्भवप्रत्ययपदयोगेनेव पञ्चमी तत्रान्यपदार्थादिशेषत्वानतयायासमानभेदएवपञ्चम्यर्थत्वोपगमात् तत्रधात्वप्रत्ययार्थयोर्याधानेन भासमानेन तस्मिन्नपदार्थ
कदेशविशेष्यत्वाधिके प्रतियोगित्वसम्बन्धान्वयस्याव्युत्पन्नत्वादिति वाच्यम् प्राधान्येन भावप्रत्ययान्तसमानेनैवम् व्यवहारप्रतियोगिकत्वान्वयविवक्षया तदादस्वबिम्बितप्रयोगान
न्निर्वाहात्वैवान्येतरपदद्वयोपादानस्य अथवाभेदवमपाशुन्त तत्रावधित्वमेव विवक्षितं न तु प्रतियोगित्वम् उभयाशमसकृत्त्वाभावात् घटाद्भेद इत्यादौ पञ्चम्युपपत्तौ स्यपदोपादानस्य वैयर्थ्य
तोऽपेतरपदं स्वरूपपरमेव अर्थपरत्वे हुटादन्य इति बहुत्वादेकत्वे प्रयोगापत्तेः घटपदविशेषकपदस्यास्वरूपेण नाप्यार्थकता अपि तु समभिव्याहृतान्यत्वोपलक्षितं वक्तृबुद्धिविषयता
वच्छेदकत्वादित्वादिनैव मेधकमानयतीत्येवं यस्मात् परस्मिन्नादौ तद्वद् परत्वादिनैतावयनकर्मादिप्रतीयतेन तु घटात्यत्वादिना अन्यत्वात्वपि प्रतियोगिवाचकपदासमभिव्याहारे अन्यथा
तद्योगे पञ्चम्याप्रसाधुत्वेऽपि चान्यस्येकस्येति प्रतीयमानप्रतियोगितिष्ठिप्रयोगापत्तेरित्युच्यते तदाप्यन्यार्थकत्वदादियोगे पञ्चमीप्रयोगापन्नार्थग्रहणासम्भवइति तथा च घटादिन्नघटादित्य
नरस्यादौ पञ्चमी निर्वाहाय तत्रापादानत्वमेव कथंचिदुपपादनीयम् भिद्यमानोन्योन्याभावोऽर्थः घटाद्भिन्नमिति प्रयोगापत्तेः भिद्यते पटस्मादित्यप्रयोगानुपपत्तेः कर्मेतिपुरागास्तेपदा
सम्भवात् अद्वैतवादिकाद्वन्नएण सम्भवः परस्मैपदित्वात्कर्मकधात्वर्थगुरुकर्मकविवक्षायाप्रयोगात् कस्यचिदकर्मकस्याएवण्यन्तर्भावेन कर्मकत्वेत्वपपादनीयम् अन्योन्याभावाजन्य
तयानद्वयकपातेरर्थपाणिन्न भावस्यद्वयकरत्वाद्भिद्यतेऽज्ञसलस्मादौ भिदिविशेषणार्थकत्वेन सकर्मकतयाऽर्कसत्वादेः कर्मकर्तृत्वसम्भवादन्तोन्यवेतन्तापन्नमिदेरपञ्चमापनत्वानवि
छपनाप्रयोजकव्याप्तिपत्नधर्मता तदाप्रयुक्तसाधारणधर्मएवचभिदादिकर्तृत्वाच्छेदकउच्यते अन्यथाप्रकारकान्तर्भितिविशेषणताचक्षात्वपर्यवनात्वच्छेदकत्वलाभप्रयोगाभिधाकर्म
तयाभवः एवं च पृथिवीतरेभ्योभिद्यतइत्यादौ पृथिव्यादेः कर्मत्वैवनैकत्वेन लक्षणेतान्यान्याभावसाध्येसर्वतासिद्धिकालानाद्रव्यात्मनोलितनम केवांचिदनयानेन प्रतितास्यवकर्मपदव्या
दितानविषयतार्थंक्रते त्ववयवस्यपञ्चम्यन्तान्यत्वनापौपितत्वप्रयोजकत्वमेवेति तत्तित्कर्तृत्वादिमतानुसारेण केषांचिदित्रिनिस्तत्र विवेचनव्रतराः अन्ये तुः कोशान्तरात्त्रिष्यति अदृश्य ब्रह्मणो
यं ब्रह्माङ्कुरः इत्यादौ तु प्रमी पञ्चम्यो कारकमध्ये इति पञ्चमीमस्कृत्यर्थयोर्ध्वकालयोः कारकत्वेऽपयवधापकतासमिधत्वे तथाचाविशिष्टतरेशाम् तत्रकोशान्तरकाधर्माणामन्तरेत्यस्य
स्यविषयतजैनर--- सादिः पृथमस्थले वोधः सम्यति आह्नातकाद्विष्टितदेशान्तर्गविशेषणतयाप्रकर्म्यर्थावधिविशिष्टतया प्रकृत्यर्थावधिचानन्तरदेशस्यतत्पञ्चम्यर्थः स्वी
येकार्थतीत्वितापरपदाप्यावितत्वार्थबोधकत्वमप्यत्रवत्वमात्रिवेविद्याऽदेकपदस्यस्वीक्रियते भोजनेकत्वधिकरणेन हि नानन्तर्युद्धानन्तरं दिनवृद्धिभोजनकृतिमानुयमिस्रोकारक
वोधस्यरमस्थलेकारकपदेन क्रियानुकूलव्यापारं न पकारकपदार्थतावच्छेदकस्यापि विवक्षयेकक्रियानुकूलकत्वानुपपत्तिः प्रकृत्यर्थाधिकरणकालान्तकालीनत्वस्यग्रह
तदर्थविशेषणीभवद् परक्रियानुकूलकत्वाधिकरणकालानन्तर्यस्यच बोधकत्वेपि पञ्चम्युपपत्तिः कारकत्वयमप्यवर्तितोचारकालस्यतो पप द्यते कर्तृरेवाहत एवोत्कककरणे
शास्त्रोमध्येकालइति सम्बन्धविवक्षायां कारकविभक्त्यप्रसक्तेः शेषषष्ठीसत्तेन चैत्रस्य दमित्यादौ षष्ठी चैत्रस्य द्व्यमित्यादौ सत्व चैत्रस्य स्वत्वाद्युपकारत्वाचैत्रस्य स्वत्वमित्यादौ निरूपि
तत्वावयवत्वादीनां सम्बन्धत्वेनैव षष्ठ्यर्थता नन्वविशिष्टविशिष्टानन्यप्रसक्तात् संयोगादिसम्बन्धसत्वेपि चैत्रस्य नैवासस्मादौ स्वत्वादिसम्बन्धविशेषबोधतायर्थे तत्पत्रम्यजन्य

चैत्रनिरूपितस्वत्ववत्शालिवासो भिन्नमिदं वासः इति नेदं वासस्यस्यशाब्दबोधः =१
स्वत्वात्वावच्छिन्न-

एतद्रूपत्वं ... पृथिवीत्वेतरेभ्यो भिद्यते गन्धवत्त्वात् गन्धस्य च व्याप्तिविशिष्ट पञ्चधर्मता ज्ञानप्रयोजकत्वम् तत्र प्रतियोगिकगन्धवत्त्वप्रयोज्यत्वसत्त्वात् शाब्दबोधः =

भेद क्रिया =२

द्वर्ति क्रिया =२
स्वत्ववद्विशिष्टस्वत्वविशेष्य ... =४ ... क्रिया
धात्वर्थस्य ... सू =४

ए केऽपृथक्त्वा एकैव लोः =२

व्याप्तिविशिष्ट पक्षधर्मता ... व्याप्तिपक्षधर्मता

अन्यति ज्ञायते =४

भिद्यते ... भेद ...
पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते
केषांचिन्मतमाह अन्ये ... लाः =२

स्वत्वत्वाद्यवच्छिन्नत्वरूपेण सत्वादेः

नतेरनुःपतसामान्येन

द्वितीयादिविधिविषयतया विशेषणरूपेण करणत्वादि न सम्बन्धविवक्षायाम्

नुपपत्तेः ५

वेन

तेनत्र विशेषणत्वेन षष्ठ्याः सत्तेव स्वविभक्तौ नत्वत्वाणोतिप्रवादस्यानुपपासनात् सन्वेपुक विभक्त्यर्थेप्रथविभक्तौ नैवत्वाणोलिनि स्मृत्वा दंतत्पदकृद्योगविहितषष्ठी सम्बन्धेनैव बोधयतीति

मिश्राः इत्यत्र वचसम्बन्धत्वेन कर्मत्वादिविवक्षायां मातुः स्मरणमित्याद्यवधीगर्थेत्याद्य स्यात्तेन स्वनियमपरतया सार्थक्यापादनेहेति कृतानुपपद्यते सम्बन्धत्वविशिष्टसम्ब

न्धविवक्षायां षष्ठीशेषत्वस्य सूपष्टविधायकत्वेनाहशानुशासनस्य विधिपितमेवस्यादतएव नापि सूइस्य पक्वान्नपक्व शुद्धिष्ठत्वतरत्यात्वण कमित्यत्रानुप्रयुज्यमानाप्यस्य सम्ब

न्धत्वेनकरत्वमर्थः नतस्य त्वेस्यइकर्त्रेत्वषोसर्गेत्वदोमानुपपत्तिरितिनवीनस्याग्रेनामपुपपद्यते नचतत्र कृद्योगषष्ठी कर्तृत्वेनैव बोधयतीतिवाच्यम् निषेधयोगेतस्यानिषेधादनुप

ववनाश्रित्य सत्यतिकाष्ठानान्तसावामत्वचेनमा दोकरणत्वादेः सम्बन्धत्वविवक्षायाम् एवमपि प्रथमसम्बन्धत्वेन सम्बन्धस्य षष्ठीवाच्यत्वेपु सोदएउरमादोट एस्य पुरुषरस्यादिरपि

प्रयोगः स्यात् द — त्री पुरुषः रूपवान्वेदरूपादिव हृत्पुरु — पादेः पुरुषस्य रदाद्यनाधारत्वेपि पुरुषवेदाः तुरवड पमित्यादिप्रयोगोदुर्वारस्तद नाश्रीयम् रवनदस्यैत्यर्थमन्नपोविधाना

हृत्पुरुपादिपदोत्तर षष्ठ्याचेत्रचत्रादिविशिष्टतदर्थ सम्बन्धप्रतिपत्यर्थं इत्यत्र यिमत्वर्थीयस्य प्रसक्तादिति चेहि शिष्यके षांचित् सम्बन्धानां षष्ठ्यर्थत्वोपगमेपि तदस्य रूपमित्यादिप्रयोगानुरो

धेनसमवेतत्वादेः षष्ठ्यर्थतायाघ्रावश्यकत्वेहस्तस्य चेत्यत्रेवबाहुस्तः स्वात्वायाइतीत्येत्ववनीशुपात्वेति कथंन प्रपुत्रातेप्रवप्रयोगाभावादिति चेत्स्वत्वेनरूपेण तन्निरूपः स्मरणेनरेखुवाधगा

नोत्स्यन्नामिनः प्रीनूतमात्रधूपेशुबाग वोक स्तासमवेतीरागोपुवेस्यादो यतस्य निरूपणमित्यनेनुषीस पुष्पाविधीयेतैत दर्थस्यज्ञानस्यादिति शेषण विशिष्टयस्य वच्छिन्नस्यतादृशावि

शेषणस्यन्नन्येदेशमावच्छिन्नस्यापेक्ष्य विशिष्टविधेयवत्त्वयाप्रतिपादनेतदेशमावच्छिन्नार्थकपदस्य षष्ठीसम्मभ्याविशिष्ट नेच तन्निरयत्वादिविशेषणविशिष्टेन रादेर्नाद्यन्यनरादिव्याहतत्वेन

शोर्येविशेषणादिरूपविधेयबोधोभिमतइति नूरपदान्षष्ठीनेरभ्योरात्तसाः स्मरतमारस्यादोरात्तस्यादिविशेषण विशिष्टेन तत्स्य नरादिव्यावृत्तस्मरतमत्वविवक्षायामपि नतिरुक्तेनिर्द्धारणा

तसत्वादिविशिष्टस्यनरत्वादिसामान्यधर्मावच्छिन्नत्वानराणात्तत्रियः स्मरतमस्त्यादौ तत्रियपदिधिसुष्टस्मरतमत्वादो नरादिसामान्ये त्वतत्वबाधात्क्तत्वानां त्वाहत्योविशेषणेनतदकीर्त्यम

विश्रुत्यकिवावन्नत्वविवक्षणेद्रव्यदोगन्यवानिश्च्यपिस्याद्कृत्यादृश्यकिम्पिद्याहृत्तत्वान्नाद्रशविशेषणास्यन्यसामान्यव्याहतत्वनिवेषणनराणान्त्तत्रियुः स्मरतमस्त्यादौ वृतदसम्भवः स

रतमत्वादेः तन्निपर्दिसम्यरात्तसाव्याहतत्वादतस्तदर्मावच्छिन्नेति प्रथाविधेयेजात्यादिविशेषणाप्यसामान्यसाधारणायधर्मावच्छिन्नावितन्वाहत्तंसाधारणधर्मावच्छिन्नत्वावकप

होत्तरव्याहृत्यार्थावाच्यस्तावताच नरत्वादि नपसाधारणधर्मावच्छिन्नव्याहतत्वस्येवलाभः सम्भवति नतत्तन्नियत्वादिरूपत्वविशेषितनरादिव्याहतत्वस्य कस्यर्थेनराद्येनाहत्याविशेषणोपस्थतिविशिष्टत्वेनैवोपन्याससामञ्जस्यम्

शेषणाप्रसूतवेबोधकाभावात्तचपष्ठ्याएवतदर्थः अस्यानप्रसज्जनत्व नच भेदएव पुरुषार्थः तच्चत्वन्निपादिपदार्थस्यप्रतियोगितेनान्वयात् तन्निर्धारणहत्तत्वलाभः शक्तिभेदविनेवतिवाच्य

म् एवमपि सत्याप्तातिरिक्तविभक्त्यर्थस्य प्रकृत्यर्थविशेष्यत्वयेवभानमितिव्युत्पत्तिविरोधापरिहारात् तत्रेषु तन्नियाणामेवश्रेष्ठोपमित्यादौ तन्निपादेर्विभक्त्यर्थान्वयेत्वविशेषणतयाप्यस्थित

स्याभेदाविशेषणतयाभानोपगमेपि वैवैश्चत्वत्वेनाया नरादिपदादेव तन्नियान्नरत्वादिविशेषणोपस्थितिरिति चेदस्तुवाएवं किं तावत्कुत्र वा तदन्वयः व्याहतत्वेनतदृ

न्निवम स्मरतमादिपदोपस्थापितधर्मेतदन्वयइतिचेत्र पदार्थतावच्छेदकेपदार्थान्तरान्वयात् पदार्थानां जातिमत्वेसत्येवादेजातिमदवयपदार्थत्वात्तसामान्याभावस्य सत्तादोवाधि

तत्वात्तस्यापदार्थस्य समवेतत्वापत्तावस्यवाप्रसिद्ध्या हृतिवोधासम्भवाच्च एवं द्रव्येष्वकम्बुग्रीवादिमान्घटइत्यादौ घटत्वादिधर्मसामान्येनावच्छेदकरूपेणानुपस्थितत्वान्नद्रव्य

व्याहतत्वान्वयश्च दुर्घट इति ग्रन्थकेचित् नराणां तन्नियः स्मरतमोदोत्तन्निपदस्वत्वतयातन्नियापिपितन्नियपदार्थः स्मरतदस्यापिस्मरस्वतदन्योपार्थः प्रथमषष्ठ्योर्भेदः तन्निये तदन्व

यिभ्यात्वेति तथाचनराभिन्नः तन्नियः स्मरतमपदेः नराणां तन्नियेषु श्रेष्ठपमित्यादित्तन्नियपदस्य गवइभेयापकम् ओर्थपदेवनन्नेदमत्तभावार्थकम् तथाचनराभिन्नतन्नियेशोर्यनरः

नराभिन्नः तन्नियान्यः स्मरान्यः ५

नराभिन्नतन्नियान्यभिन्नं

तद्विषयः स्कुरतमः=२ ... लक्षणार्थः=२ षष्ठी सप्तम्योः समस्येन इति शेषः=२ विधेयपदलक्ष्यार्थः समानाः=२ अप्रसक्तप्रतिषेधात्=२

यस्मिन्सदृशावृत्तिबोधः उद्देश्यविधेययोर्यादृशसम्बन्धेनाभावान्वयबोधे तासतेन सम्बन्धावच्छिन्नविधेयाभावः उद्देश्यतावच्छेदकविधेयवाचकपदयोर्वैयधिकरण्यस्थले विधेय
दलदलार्थस्य पोः सामानाधिकरण्यस्थले तु विधेयपृथग्भिन्नत्वं ति सामानाधिकरण्यमिति त्याद्भसत्वं तथा सति तु सैव पुरुषो [illegible] समवायनतदार्थे [illegible] ततद्वर्यायोरेव पुरुषपदार्थाभे
दविवक्षणे उत्तरपदेनाशुमथ्यासमासाप्रसक्तेनत्रिद्दार्थतानितिबोधप्रयुक्तत्वं नमकाणतावाच्छीसमर्थविलक्षणानोविमप्रसक्तेदेवन्तरेषुरुषरसम्बन्धविधेयस्यान्तराजामितिस्यादोषर
पदार्थस्य णान्वितत्वविधेयत्वावच्छेदसम्बन्धादोनान्वयः सम्बन्धविधित्वेयान्वयः [illegible] तत्सम्बन्धं भृ. तथा दोकमेनादिविशेषणलतयालवणादिवृत्तिदोषत्वेविशेषणतया
देश्यभावे तदेकपदोपस्थापितयोर्द्वयोस्तत्रकोटिकविभक्त्यर्थपदार्थविशेषणतनपापरसचतदविधेयोपलेनयाभानस्यापुत्वतत्वात् एवं द्वयवृत्तितिपरसीत्वतीदसोदोषितिजलोभ
यत्वावच्छिन्नविशेषसदृपयतसत्वाधानसमवतिप्रसक्त्यापिप्रत्नेकमभयतावच्छिन्नभेदसमतायाः [illegible] भेदावच्छिन्नेनधेवधापत्राप्रेकभेदविशिष्ठावभेदावच्छिन्नप्रकपदस्य
ताहृशभेदावच्छिन्नवेलक्षकत्वेपरपदार्थस्यवदाद्यत्तरपदविधेयान्वयात् द्वन्द्वघटकपदार्थमात्रविधेयान्वयप्रसङ्गात्तत्वात् नापिपराभावविशेषणतयानन्वयिनोपस्थितात्
भेदेनैकभिन्नानिनपरभिन्नेनयापिपदार्थद्वयविधेयान्वयप्रसङ्गात् द्वन्द्वसमस्यमानपदप्रापत्वाभियान्वयाद्धत्तपिविशेषं पद्धतरात्तत्रियः स्परत्वतादोषसत्वादवपर्यभेदः
सम्बन्धः तत्रापिप्रसङ्गतयावच्छेदनचतविषयत्वाभेदान्वयः एवं चत्वविधयात्मनेदर्थनतः सौर्यवच्छेदतामद्वितनतदमसमसन तथाप्रतानित्विषयाद्विभिन्नादोतान्वितपात्ता
कर्मः अत्रोद्देशतीयाशेचानिवोलान दद्भावनत्वेश निर्द्धारणविभक्त्यर्थस्य एवार्थः वाहनं वा चाभेदान्वयिविधेयसमभिव्याहारस्थले सौस्या भावप्रतियोगित्वस्य भेदान्वयि
स्थलेनामसीभावप्रतियोगित्वस्य तस्यविधेयतावच्छेदकावच्छेदेनान्वयः [illegible] भावमादायाविप्रसङ्गः अभावप्रकेण्येवसनरोदेतलतोविषयत्वाविच्छेदप्रश्ना
वच्छेदकावच्छिन्नभेदविशिष्टप्रकारत्वेनावच्छेदकतत्वादिव्यापकाधिकरणतानिरूपितावच्छेदकेनान्वयः एवं नतेवजात्यादिरूपविशेषप्रत्यक्षत्वत्वपरानादिसामान्व
वाचवैविधेयधर्मिनाभः द्रव्याणां [illegible] यत्सीरमवतीयामेदेयदत्त्यादिविशिष्टद्वयसम्बन्धिव्यापकेनेवसम्बन्धः विधेयसत्त्वस्य तु मत्यादेर्निर्द्धारणविभक्तिप्रकरणर्थतावच्छेदकनरवा
द्विविधिसत्ताराम्यादिरेव संबन्धतयाभासतेन तणावत्तसः स्यरद्व्यादेनोपनिरनस्यत्वयम्हत्वयम् ॥ [illegible] येयवसर्थः नेस्माः क्रियाप्रश्नत्वयः [illegible] धेयभा
[illegible] नसेयोगादिरूपसम्बन्धात्मकः ऊणादिसंयोगिनोवदराद्रेरवृत्तिकुण्डाधारतानप्रसङ्गात् अपितुपदार्थान्तरमेव सचसम्बन्धविशेषावच्छिन्नःसंयोगादिनाधिकरणसम
वायेनाधिकरणमितिव्यवहारात् अथवोक्तातिप्रसङ्गः मियावेयोगोनाधारत्वमवातिरिक्तं समवायादिसम्बन्धावच्छिन्नचसमवायादिरूपमेव नचसमवायानापि समबन्धचैत
नदिनिहत्वधारपादेरपि ह्रदाद्यधिकरणताप्रसङ्गः तथा समितत्वसम्बन्धाधिकरणत्वस्यापिहिहलपालतादूयाप्रसङ्गः स्पष्टदीर्घत्वात् यदिवाधारता याआधारयोगित्वस
म्बन्धआधेयेचप्रतियोगित्वमितिसम्बन्धेवैलक्षण्यान्नातिप्रसङ्गः यावयताप्रतियोगितापापवाधारव्यवहारप्रयोजकत्वादिमच्चैते तदासमवायस्यापितद्दलत्वेनवानि
प्रसङ्गाभावादितिरिक्ताधारत्वेपिसर्वेषांधारवावादेश्तयाधारतावारणापायेयत्वमतिरिक्तमितिवसत् आधेयत्वं दूषित्वाधिकरणतायाअतिरिक्तत्वसमर्था
यस्यवकलानामपेत्वाथेयमेदेनसमवायमेदस्येवोपगन्तव्यत्वात्तिसत्तात्माव अथवाओनेनाधिकरणतासमवायसंयोगादिसम्बन्धादिउणवदरादिसंयोगानाउणादिकमनुयोगि
नोवदरादिकमिविनिशितिप्रसङ्गः तवेवमविकुण्डादेः आत्मादिनिव संयोगिनस्त्वाधारतापत्तिस्तारम्भसंयोगादेउ एवदादिवितलेपितस्मिन्नियोगिकत्वानुगमानतनव

स ऊ

व्यु॰ वा॰
४०

तियोगिकसम्बन्धावच्छिन्नाधारत्वस्य प्रयोगकत्वात् न तावत्संयोगेन वटस्तरौ कुण्डादिविशिष्टबुद्धिप्रयोजकत्वे नवोधप्रयोजकप्रतियोगिकप्रतियो
गिकैव वीतितावत्स्य आधेयसंयोगानधिकरणे विशिष्टबुद्धेः प्रमात्वापत्तेः घटे रूपमित्यादिविशिष्टबुद्धेः संयोगप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् घटे रूपमित्या
दौ समवायप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् विशिष्टबुद्धिवत्त्वम् समवायानुयोगितात्मसत्त्वादिति चेन्न भूतले घटाभाववच्छिन्नसमवायिनि यत्तु समानतन
बन्धे प्रतियोगिकसंयोगवत्त्वं संयोगेन तदाधारत्वम् कुण्डादिपतनप्रतिबन्धकसंयोगवत्त्वं तत्र तदाधारसंयोगसत्त्वेऽपि तत्पतनादिति तदसत् यस्य पतनप्रतिबन्धकं तदाधार
पतनं त्वासङ्गतानुबन्धित्वं प्रतिबन्धकाधारसंयोगसत्त्वेन तस्यापि तदाधारतापत्तेः प्रयत्नवति सति तन्निष्पतनानुत्पादप्रयोजकसंयोगवत्त्वं तदिति चेन्न पतनदशायामपि
तद्वत्तादिमत्त्वम् ॥ अथाधारसप्तम्या आधेयत्वार्थकत्वे भूतले घटः इत्यादौ धात्वर्थस्याधेयत्वरूपत्वेन तदन्वयाभावेनानुपपत्तिः सप्तम्या इति चेन्न तत्र निरू
पकत्वसम्बन्धावच्छिन्नसप्तम्यर्थत्वात् भूतलादिनिरूपितसत्त्वं घटादिकं तदाधारत्वं वा धात्वर्थे भूतले घटः इत्यादौ तत्तत्पदोपस्थाप्यपदार्थो
न्वयित्वाभावे ऽपि तत्तात्पर्यकत्वेन समभिव्याहृतपदार्थे प्रकारतया अन्वयः अधारत्वमेव चेत्तत्रिरूपकत्वमेव घटादेः स्वरूपसम्बन्धेन एवंसतिनाधाराधेयभाव
भूतलाधिकरणकत्वमेव सप्तम्यर्थो न तत्र तदाधारत्वम् अथाधारसप्तम्याः क्रियायामन्वयः अधिकरणकत्वं यदि बोध्यते तदा चैत्रे गच्छतीति प्रयोगापत्तिः तन्न
त्वर्थस्य स्पन्दादेः कर्त्रादिवृत्तित्वात् भुवि गच्छतीत्यादिस्थले सप्तम्याः तत्र तन्निष्ठक्रियाया बाधादिति चेन्न तत्र कर्तृवृत्तिपरस्य तत्सम्बन्धावच्छिन्नाधारतायाः एव सप्तम्यर्थत्वेन
सर्वसामञ्जस्यात् परम्परासम्बन्धस्यापि प्रतीतिबलेन कृचिदाधारताया नियामकत्वोपगमात् अत एवैकदेशावच्छिन्नाधारसप्तम्यर्थः यथा वीणायां शब्दः कर्णे शब्दः इत्यत्रैकदेशिप
संयोगित्वादेः कारकत्वानिर्वाहाय भवतीत्यध्याहारः सप्तम्यधिकरणे चेति च कारेण कारकाधारत्वादिनोपि सप्तमी अत एव साध्यवन्निष्ठसाध्याभाववद्वृत्तित्वमित्यस
त्र साध्यवन्निष्ठेषु साध्याभाववृत्तिः सप्तमी तत्सम्बन्धेन व्याख्यातं सङ्गच्छते तत्र क्रियाध्याहारे सापेक्षतया सामर्थ्याभावेन समासानुपपत्तेः चर्मणि द्वीपिनं हन्तीत्यादौ निमित्तार्थकसप्तमी
योगे श्यनेन सप्तमी प्रकृत्यर्थचर्मादेर्हननादिक्रियानिमित्तत्वं बोधयति निमित्तत्वं च न कारणत्वम् चर्मादेर्हननक्रियाकारणत्वे मानाभावात् एवं वर्तिते पीडा करणत्वादिनान्वया
सिद्धत्वात् अपि तु क्रियाजनिका या विनिमये यत्त्वेनेच्छा तद्विषयत्वम् स्वविषयकत्वाहृतमेच्छाधीनत्वमेव तत्र क्रियान्वयी सप्तम्यर्थः तदेकदेशविषयतायां निरूपकत्वेन प्रकृत्यर्थान्वयः
सप्त= तमांसेषु गोषु ब्राह्मणः सम्बन्धस्य सप्तम्यर्थः किन्तु सप्तम्याः साधुत्वेन तदुपमेयत्वात् गोषु दुह्यमानासु गतः इत्यादौ यस्य च भावेन भावलक्षणमित्यादिबोधितसप्तमी तत्र समानाधिकरणे
दुह्यमानासु गोषु नीलकण्ठमानपेक्षा दोहनकालीनत्वादिप्रत्यक्षितीयावतः विशेषणतया तस्य विशेष्यस्य समानविभक्तिकत्वनियमात् सप्तमी सत्येव भावप्रत्ययार्थक्रियापरत्वम् तथा च यदि होमविशेषणका
र्यविशेषणतापन्नक्रियया क्रियान्तरस्य लक्षणत्वाद्भावे तद्वाचकपदात्सप्तमीति तदर्थः उक्तस्य लक्षणस्य क्रियादोहनादिसमानकालीनत्वादिविशेषणत्वे रस्य कारणत्वात्
तयाविधेता पुंस्त्वादावर्थकविशेषणताप्रतिपादनपरक्रियायाः पिच्याद्यर्थकल्पनात् तत्राप्यत एव गवादिपदात्सप्तमी गोकर्तृकदोहनसमानकालीनत्वादिकमात्रमर्थः तत्र
पि दुह्यमानासु पञ्चमी तेनान्तरितं ग्रहणं समानकालीनत्वादि कर्त्तृगमनान्तरे विभक्तेः उक्तदुग्धमुपस्थितक्रियायाः कर्तृविशेषणत्वे च पराम्परास्थिताद्यायाः समानका
लीनत्वादिविशेषणत्वात्सम्बन्धार्थप्रकृत्यर्थगवादिनान्वितार्थसप्तम्या बोधनामर्थबाधः किं तु गमनमपि बोहनदोहनादिक्रियैव सप्तम्यर्थस्तत्साधुसमानकालीनत्वा

पकत्वविशेषणतयान्वितस्यापरविशेषणतया वानुयोगात् — येहता नित्समानकालीनत्व तथा च दुह्यमानाभिन्नगोदोहनसमानकालीनगमनाश्रय इति बोधः =

मितिविषयित्वाणि चर्मनिरूपितविषयि योज्येऽनेनेच्छाविषयी नद्वीपि निष्ठप्रमाणविषयी गोत्रे कृतस्तत्र= कृतदोहने
नवादि

द्रव्यान्तरकर्मकर्मजत्वं तत्त्वाद्यते सति सतः सत्त्वादित्यत्र सदर्थान्तरगुणान्यत्वविशिष्टाधिकरणताका ... सत्तावान्निष्ठाधिकरणताप्रतियोगिसत्ता ... प्रतियोग्यकर्म ... कर्म ...

२

दिकं क्रियान्तरेण सम्बन्धः तत्र वर्तमानार्थकक्तस्य समभिव्याहारस्थले समानकालीनत्वादि दोग्धव्यासुगतरत्यादौ भविष्यदर्थकस्य स्थले प्राक्कालीनत्वम् । दुग्ध्वा सुगतर इत्यादौ पूर्वकालीन
त्वम् । पाणिसिपीते त्वग्नागतेत्यत्र कार्यकारणसम्बन्धे नैमित्तिकादिकमूह्यम् । गुणान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ सतीत्यनन्तरं सत त्ररमध्याहार्यम् । गुणत्वाले नोक्ताः क्रियायाः क्रियायां वा नो ।
त्तसत्त्वविषयत्वया समन्वयन्नुपपन्नस्तत्र च सधातोरर्थमाधारता गुणान्यत्वाधारतायाश्च सत्ताया आधारतायात इति सत्त्वं सम्बन्धतया भासते चिन्तामणिकारोक्तसामानाधिकरण्यता
भनिर्वाहः इत्यर्थः । यायाने नन्वेवं सति समभिव्याहारे भायतने भोजनादिक्रियायाः समानकालीनत्वमप्येवं तत्र लक्षणयेनैव समभिव्याहारात् भोजनादि समानकालीनत्वप्रयनादि
क्रियायां बोध्यते नोन सप्तमी ... इत्यत्र न स्यादत्र भिन्नायैव सप्तमी विधानात् तत्र लक्षणाऽस्तामित्यादौ सम्बोधने चेति प्रथमा सम्बोधनमेवाह न च तत्रार्थे वहित शाह ... बोधायु
पन्ते नैव प्रथमार्थता हृदयोक्ता या विषयता सम्बन्धेन प्रकृत्यर्थे विशेषणं तत्र भानम् सम्बोधनत्वं तत्र विनापित्वर्थभुजाना मित्यादि तत्र कार्यानुस्य चैत्रादेः कार्यबोधस्य भोजनादि
प्रवृत्ते निर्वाहात् चैत्रमात्रादिस्थ मात्रप्रयोगो निरर्थक इति चेत् न सम्बोध्यतानुगमाय कासाधारणामित्यादौ दिविरैर्विशिष्य चैत्रत्वादवच्छिन्नयुष्मदस्मदर्थानिर्वाहस्येतत्स्य ।
को जनत्वात् चैत्रत्वाद्यवच्छिन्नसम्बोध्यत्वं हि विना सम्बोध्यतावच्छेदकत्वोपलक्षितत्वधर्मावच्छिन्नत्वावगतत्वस्य विशिष्य चैत्रत्वाद्यवच्छिन्ने शक्तेर्निरूपणमशक्यत्वात् नत्वेवमपि
यत्रानन्तत्ववाकांक्षयुष्माद्वपरित्वं चैत्रादितत्वदोस्तीत्यादौ तत्र सम्बोधनप्रयोगसामर्थ्यदुरुपपादमेवेति वाच्यम् तत्र हि वक्तरि यत्र योऽर्थः स्वीकृतस्तस्यैव नित्यार्थनिष्ठपार्थ्यमेवेति न दृष्यमेव
न ज्ञाहशानामर्थनिष्ठपार्थ्ये विनापि तादृशपि नाद्यादेः ... बोधात् सम्भवात् तत्र सम्भवे नयनादिबोधार्थमेव स्थलविशेषेण यनादिबोधयोग्यत्वाभावात् सम्भवमाणेत्यादिवा ।
क्यादेः पर्यायेनैव प्रयोजनत्वात् कार्यबोधकारणान्यदृष्टिपत्नदर्थबोधे तद्बोधार्थे ... नत्वेन पदार्थनिष्ठप्रयोजनार्थस्यादेर्वाक्यस्यासत्त्वापत्तेः सम्बन्धानिरुक्तस्तदर्थः प्रकृत्यर्थविशेष्यत्वे
वत्स्वामात्रे इति नियमसद्भावात् सम्बोधनमेदोऽपि निषेधः । अतः सम्बोधनपदार्थस्य प्रकृत्यर्थविशेषणत्वेनान्वयेऽपि न क्षतिः सम्बोधनस्य प्रकृत्यर्थविशेषणत्वेनैव भाननियमस्तत्स्व
तो नियमसत्त्वात् स्वप्रकृत्यर्थ मत्त्वाकत्वेन क्रियान्वयस्य विरोधे स्वार्थकर्मत्वादेः प्रकृत्यर्थविशेष्यतया भानस्य येन नैतत्सूत्रे निषेधमनुरोधेन तथा नियमे मानाभावात् सम्बोधनविम
क्त्यर्थप्रकृत्यर्थस्य तत्र विशेषणत्वेनैव भानं सम्बोधनस्य विशेष्यतया भानं ने निर्दिष्टं किमिति कुतो विस्तरेण ॥ प्रातिपदिकप्रकृतिकाः स्त्रियामित्यधिकृत्य विहिता टाबादयः क्वचि
त्स्त्रीत्वप्रकृत्यर्थविशेषणत्वेन बोधयन्ति यथा अजा खट्वा ब्राह्मणी माचपलाकुमारी गौरी स्वके ... गार्गीत्यादौ स्त्रीत्वं योनिमत्त्वम् न च स्त्रीपरत्वं स्त्रीत्वं तदर्थ इत्यादिप्रत्ययेन तत्स्त्रीत्वेन
स्वार्थः क्वचित्स्त्रीत्वबोधकस्त्रीप्रत्ययप्रकृतिनामर्थविषयत्वे स्त्रीलिङ्गत्वमेवेति वाच्यम् खट्वादौ स्त्रीत्वविरहात् तत्र स्त्रीत्वसाधकत्वात् प्रातिलिंगत्वेन विधेयोऽपि देवतादौ व्यभि
चारात् वस्तुतस्तु जातिव्यापित्वजातीनां स्त्रीलिङ्गयोगा स्त्रीत्वस्य नर्त्थान्तरापितावच्छेदकतया भानमावश्यकममन्यत्र साधारणजातिविशेषावच्छिन्नभावस्य वा स्त्रीप्रत्यया स्त्रत्वतोनकाः
भूतएव स्त्रार्थोऽङ्कात्वलिङ्गत्व संख्याकर्मादिरेव च प्रमीपञ्चैव नामार्थास्तत्र यः केऽपि विदधिमते इति शाब्दिकानां कारिकापि सङ्गच्छते तत्र स्त्रार्थो जात्यादिरूपेणगवादिस्त्वर्थः इ
त्वेन वादिरूपस्तदर्थो नत्र तेजो पचादिको गवादिपदार्थः लिङ्गं स्वच प्रातिपदिकार्थत्वमावश्यकमेव नात्र ब्राह्मणः पुंस्त्वबोधकपदाज्ञानाभावेन तद्धात्वनुपप
त्तेः ब्राह्मणादिपदात्तजात्यादेरेवस्य भानं नियतमेव लिङ्गभानं तु नात्यर्थयोग्यता धीनं काचित्कम् ब्राह्मणीत्यादौ पुंस्त्वाद्यबोधादिति वाच्यम् उक्तयुक्त्या पुंस्त्वस्य प्रातिपदिकार्थ
त्वेपत्त्वानां प्रातिपदिकानां स्त्रीत्वार्थकत्वे गौरवात् स्त्रीत्वादौ स्त्रीप्रत्ययानां तदर्थकत्वकल्पने विनात् ततएव स्त्रीत्वसङ्ग्रहाय प्रातिपदिकार्थत्वादिसत्त्वेऽलिङ्गत्वम् प्रत्य
याप्रातिपदिकार्थएव तदन्तर्भावेन स्वप्रकृतद्वयादानानुपपत्तेः क्वचित्स्त्रीप्रत्ययाः स्त्रियामर्थत्वेन प्रकृत्यर्थविशेष्यतया बोधयन्ति आचार्याणी मातुलानीत्यादौ भार्यात्वं सम्बन्धवि

येन तादृशप्रमानुपपत्तेः तत्र प्रातिपदिकार्थएव स्त्रीत्वम् तस्य चैतदर्थत्व एव जात्यादि
विशेषणत्वेनान्वयः ॥ ९

आचार्यनिरूपितभार्यात्ववती तिबोधः ॥

किं तत्साधु तार्थकाः   स्त्री०

कु. ग. ६१

शेषः नन्वेवं च निरूपकत्वेन प्रकृत्यर्थान्वयः एवं हारवीदेवतादिपदे च स्त्रीप्रत्ययानार्थबोधकाः नत्वप्रकृत्यर्थे पोनिमनुरूपस्त्रीत्वस्य योग्यतया नत्वपात् न च शब्द गतं स्त्रीत्वादि
रूपधर्मा न्तरमेव तत्र परम्परा सम्बन्धेनार्थगतत्वया भासते तद्ज्ञाने मानाभावात् पूर्वस्त्रात्वाविरादौ स्त्रीप्रत्ययपदे लिङ्गपरं न तत्स्त्रीत्वविशिष्टार्थकशब्दपरम् तेनाटव्यादिश
ब्दानां स्त्रीत्वविशिष्टार्थबोधकत्वेपि न नदीसंज्ञानुपपत्तिः स नत्वेवं प्रभृतीनां स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाभावेन स्त्रीत्वविशिष्टबोधकत्वेपि नदीसंज्ञाप्रसक्त्या नेयङुवङ्स्थानावस्त्री ति
निषेधसङ्गतिः न चैवमपि सेनानेस्त्रियेस्यादावपि नदीसंज्ञा स्यात् सेनान्यादिशब्दस्य तत्र विशेष्यलिङ्गतया स्त्रीलिङ्गत्वादिति वाच्यम् प्रयोगान्तु सारेण विशेष्य समभिव्याहा
राऽनधीन स्त्रीलिङ्गतायाविवक्षणीयत्वादिति सङ्क्षेपः ॥ तद्धितप्रत्ययार्थापि नाम प्रकृतिकाः क्वचित्स्वार्थिकस्य स्वप्रकृत्यर्थेन सम्बन्धेन स्वार्थस्यान्वयबोधं जनयन्ति त
त्र गार्ग्यादिरूपत्यार्थविहिततद्धितार्थः प्रत्येकदेशजन्यत्वेन निरूपकतया प्रकृत्यर्थगर्गान्वयः गार्ग्यः इत्यादौ तद्धितार्थगोत्रापत्येकदेशेपुत्रत्वनिरूपकजन्यतया तदन्वयः गार्ग्या
यणः इत्यादौ तद्धितार्थस्य युवापत्यैकदेशे जन्यत्वे गार्ग्यस्य जीवति तु वंश्ये पौत्रप्रभृति गोत्रं युवा इति भाषितपुंवाऽर्थत्वरूपजीवनेन च गर्ग्यादेरन्वयस्तेन गार्ग्यादि जीवनकालीनो गर्गगोत्रापत्यमिति
बोधः मान्त्रिकहवासरमत्वेन रूपमिय अर्थे तद्धितो विहितस्तत्सम्बन्धाधीनतदीयरूपारोपविषयत्वेन रूपत्वम् प्राहुः पीतरूपाद्यारोपमादाय प्रसङ्गादेस्तादेरारोपप्रतीतिमात्रविषयता
लादिना रूपत्वस्य वारणाय पीता न मात्रविशेषणम् परादेः जनादिनारूपत्वस्य वारणाय तदीयत्वस्य विशेषणम् अत्र च पद्मकारणस्य मान्त्रिकादेः प्रकृत्यर्थस्य तद्धितार्थैकदेशसं
बन्धे प्रतियोगितया रूपे चाश्रयतया न्वयः स सर्वान्तरूमित्यादौ तद्धितार्थसंस्कृतेकदेशोपाकारित्वसंस्कारस्य लोकार्थवादेः प्रकृत्यर्थस्याधिकरणत्वेनान्वयः पौषी रात्रिरित्यादौ
नक्षत्रयुक्तकालार्थतद्धितः कालस्य नक्षत्रयुक्तत्वं च नक्षत्रस्य राशिभोगान्नप्रत्ययम् तदेकदेशराशिभोगे च कर्मतया नक्षत्रस्यान्वयः पौषो मासः पौषी वर्षेत्यादौ सास्मि
न्निमित्तेन विहितस्य तद्धितस्य पौर्णमासीघटितत्वा बुद्धिरर्थः पौर्णमास्यां प्रकृत्यर्थपौषादेरभेदेनान्वयः पौषादिपदं च न केवलयौगिकम् पौषः एतत्सम्बन्धव्यवहारात् अतो रूढम
पि तत्र पदस्य तत्र संज्ञायुग्रहणम् तद्धितनिरूपकतावच्छेदकं चमतानिर्णयरूपतिपदादिदर्शान्त तिथिसमुदायत्वेन तु त्रिंशत्तिथिरूपमासत्वमात्रम् यत्किञ्चित्तिथ्यवधिकत्रिंशत्तिथिसमु
दायेमासव्यवहारे पि चान्द्रसौरयोः पौषादिव्यवहारे तु पौषाद्युदितत्रिंशत्तिथ्यन्तर्गततिथिषु पौषादिपदशक्त्यवच्छेदकं पृथग्यत्वव्यवहारादिविरहात् अत एव मतिसौरपौषादिव्यव
हारस्य निर्विवादत्वापत्तेः स्यरविविशिष्टत्वमेवकस्यपौषादिपदशक्यतावच्छेदकमपेयतरतिचेत् सौरपौषादिव्यवहारेऽपि मायाग्रस्तत्वेयोगरहितत्वपौषपदार्थविलोपापत्तेः
नच तत्र रूढिमात्रमवलम्ब्य व्यवहारः सौरपौषादौ मुख्ये रतिवाच्यम् तथा सति यौगार्थस्यात्र तत्र पर्य्यन्त अपिवि - - वत्वविशेषपौषादिपदस्य रूढ्यार्थः कातिः नमल
त्वाया सौरमासे पौषव्यवहारस्यौपगन्त्वात् स्थलपद्मादेः पङ्कजादिव्यवहारवदिति चेन्न तदितरत्वपौषादिपदस्य रूढ्यार्थमासनिमित्तकालिकाहादिविलोपप्रसङ्गः य
यात्कृत स्वपालियुक्त्या तत्सारिणस्त्रु धनुरादिस्थरव्याहरणस्य कादि प्रतिपदादिदर्शान्तेषु पौषादिपदस्य रूढत्वमेव स्त्रीकृतं निरुक्तयौगिकत्वम् ग्रन्थोपात्तेषां त्रिंशत्येनयावि
ति वचनात् पौषादिमासीयपौर्णमास्यां पुष्यादियोगस्यानियमात् न चैयौगाणादेरत्वाचत्वन्तर्गतस्थरविविशिष्टकालरूप सौरादिमासप्रवपौषादिपदशक्तिरूचितेनेतिवाच्यम् सो
मो वैशाखस्यामावास्यायां रोहिणीसम्बन्धेनेत्यादिकृतिवलात् चान्द्रपवैषणत्वोदिपदशक्तिसिद्धेः वस्तुतोन रूढत्वेन पुनः कालस्य नक्षत्रयोगयोग्यत्वमेव विवक्षितम् पुष्या
दियुक्तायामपि पौषादिपूर्णमायां पौषादिव्यवहारात् स पौर्णमासी पदात्मकत्वा नास्ति स्यादे रसङ्गत्यापत्तेः पुष्यादियोगयोग्यताच धनुरादिस्थरव्यापकत्वपतीयत्वम् तद्रूपाक्रान्त
पौर्णमासीघटितत्वरूपयोग्यता ... वच्छेदकं नियतमेव पौषादेरिति निरूढोपप्रयोगिकत्वनिराकरणसम्भवस्तस्मादनाम् अपयेवं निरूढरूपस्य पुष्यादियोगघटितत्वयोगेन

प्रकृत्यर्थेन
सापत्य
पौ०
वदित
पुष्यादियोगयोग्यत्वं

धनुरादिस्थरविसमाप्यमकरादिस्थरविसङ्क्रान्तिमन्मासमित्रधनुरादिस्थरव्यधिकरणपुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तेषु ८५

मल्लिकाद्यप्रतियोगिक सम्बन्धाधीनसन्निहितरूपारोपविषयो लो: ता सः = ८

इति

रूपेण प्रतिमात्रबोधकपौष्णादिशब्दानां यौगिकत्वप्रसक्तिरेव नास्ति पौष्णीं त्रिविद्यादौ पुष्णादियोग एव प्रतीयते न तु निरूढयोगत्वं मकरादिरवारवृत्तिसपत्नीघराज्ञाद्व
पि नत्वाभ्यवहारादिति न तत्त्वेनैव युक्तरत्नत्रयोग एव विवक्षणीयो न त्वयोगत्वमिति पौर्णमास्यापौष्णादिपदस्य न यौगिकत्वसम्भवश्चेदुच्यते पौष्णादिपदं निरूढत्वपावच्छिन्न
पूर्णिमास्यमुख्येव पौष्णादिपदानां न योगपुरस्कारेण मासवाचकत्ववाधकाभावात् यौगिकत्वं कथं प्रमाणाख्येयम् न च सान्निध्यात्पौर्णमासीति स्तत्रस्यात्सन्निध्यौर्णमास्यादि र
र्णिमायोगपेतमर्थविवक्षयाधत्तुरादिराशिस्थरव्याख्याप्रस्तुतप्रतिपादयितृभागन्नक्षुत्वमसमुदायेन हि ग्राहकत्वे येन पुष्णौ योगरूढिस्त्रीकारो रुचिरतरतिवाच्यम् केवल
रूढिपदे समुदायशक्यतावच्छेदकशरीरे प्रवेशान्न विशेषणप्रवेशे न गौरवात् पौषत्वेन मासादीनां पदानां गुरुधर्मावच्छिन्ने शक्तिकल्पनमपेक्ष्य सान्निध्यात्स्त्रीत्वमर्थप्रम १२
यस्यैकशक्तिकल्पनस्याधिकस्योचितत्वात् न च योगरूढत्वे पौष्णादिपदानां योगार्थस्यार्थाभेदान्वयबोधजनकत्वकल्पनाधिक्येन गौरवमिति वाच्यम् अवश्यं तेषिंतन्नदर्थयोगि
करूढत्वभ्रमदृष्टार्थासत्तिच न तद्धर्मभेदान्वयपरत्वशुद्धेन्नान्वयबोधस्य दुरपह्नवत्वात्तत्र तादृशपदहेतुताकल्पनस्यावश्यकत्वादितिदिक् । वेसदीक्ष्यऐन्द्रहविरित्यादौ देव
तार्थविहितत्वच्छिन्नस्यतद्देवताकत्वम् यद्यपि मन्त्रस्य तद्देवताकत्वेन तदुद्देश्यकत्यागकरणतया वेदबोधितत्वम् मन्त्रस्य त्यागकरणत्वं बोधितमेव मन्त्रेणैवाच्छाविशेषरूपस्य तस्यान्य वि
कथं = न्याव्यभिचारात् रह साधनतात्मनेऽत्तहृदुग्रसामग्र्याः स्यान्न सिद्धत्वाच्चेति मन्त्रस्य करणतार्थकेन वेदबोधनीयेदोषा[पिति]प्रमाणीभवेत्तस्य तथा मन्त्रस्य त्यागकरणत्वं मागार्थेच्छा
रणत्वेन तु नजनकत्वमिति न दोषः हविष्यस्ते देवताकत्वं च तदुद्देश्यकत्यागकर्मत्वं तद्यागोद्देश्यकतायाएव तद्देवतात्वरूपत्वात् न चैवं मन्त्रादिसंप्रदानत्वात्सम्प्रदानादिदेवता
त्वापत्तिरुद्देश्यपदेन वेदबोधितत्वद्रूपस्वामित्वप्रकारेच्छाविषयतायाएव विवक्षितत्वात्संप्रदाने चरम्यामित्वस्य बाधितत्वात् न च यागोद्देश्यतायास्तदर्थोपिबोधनान्नहितच
त्वर्थोर्द्देवतात्वबोधकतायामविशेषान्नहितेन च तदर्थाभावमन्त्रलिङ्गेन बाधुर्नदेवतासङ्गतिस्यात्तदुर्वलत्वपरस्परविरोधेन च विरोधइतिवाच्यम् यागोद्देश्यतायां वेदमेयत्वस्यापधिक
वेदादि स्यानिवेशपयतयावत्तदर्थार्तदंशबोधनेन तस्यापाया तद्बोधयतया च तदर्थाधीनदेवतात्वबोधस्याविलम्बितत्वात्तद्धितापेक्षयावत्तदर्था जत्वं नानेपपत्तेर्देवतार्थविहितत्वद्धितप्रयोगेन
देवतात्वघटकतदंशस्यापिबोधनात् यच्च तदर्थावेदमेयत्वांशस्यसाक्षाद्बोधनेपियागोद्देश्यत्वस्य साक्षात्तद्बोधनेनपि तत्राक्षीकं साहित्यावच्छिन्नांशोपिबोधसाधनं अद्वादिति च तदर्थाधी
नयागोद्देश्यताबोधस्यापितत्वेदेवतेति तद्धितसमानार्थकदेवतापदपीनतिरपेक्षयागोद्देश्यत्वबोधः पेक्षयागविलम्बितत्वेन साहित्यावच्छिन्नानां निरपेक्ष्यत्वाद्याप्रान्द्वोद्देश्यत्वमित्य द=
त्रचतुर्थ्यादेरेवतापदस्य बलवत्त्वरूपमुपक्रियेवर्तलोचितं विनिगमकं न सहृत्तत्वपरतिचेन्न [विरक्षोपदश्यादि]ति च तदर्थाः साहित्यावच्छिन्नस्यागोद्देश्यताबोधे न त्र वेदसमानात्
र्थकस्यतिवाक्यजन्यत्वग्रहे सत्येव प्रामाण्यपरमकृतत्वं दयस्तादृशग्रहस्य विलम्बितः देवतापदस्य यागोद्देश्यताबोधः उद्देश्यतांशे वेदबोधितत्वांशमाहीत्यस्मिन्प्रामाण्यशङ्कायामुदासा
यत्तानान्तरमपेक्ष्यते स्वस्यैव स्वात्मकोद्देश्यताबोधांशे प्रामाण्यग्रहवर्त्मकवेदजन्यत्वावगाहनादप्रामाण्यशङ्काकलङ्कितस्य बोधाजातत्वात्किञ्चित्तत्वरहितदेवतापदस्य रूढिति
निरूढीयमानप्रामाण्यबोधजनकतयावलवत्त्वेनविनिगमनायाउपपन्नत्वेरचध्याहार्थावाहनप्रकाशिकाः पितरश्यादिमन्त्रेणादिवचनेोपस्थापितसाहित्यावच्छिन्नत्वावाहनबोधे
नसाहित्यावच्छिन्नांशाद्देवतात्वलाभेपिमन्त्रलिङ्गस्यविपक्षबाधकतर्कादिसापेक्षत्वापि निश्चयाधीनतयास्ततरांपितदेदेवतेत्यतोदुर्बलत्वेतिवाच्यम् कापोतं राजन्यं जान
तद्यादौ समूहार्थविहितस्यपर्याप्तसमुदायत्वावच्छिन्नोऽर्थः पर्याप्तोच प्रकृत्यर्थकपोतत्वावच्छिन्नस्यान्वयः कपोतत्वकुसारिकादिपर्याप्तसमुदायत्वस्य पर्याप्तिसम्बन्धेनेति
कपोतत्वादिनावच्छिन्नेऽन्नोन्नतादृशसमुदायेकापोतादिव्यवहारः पर्याप्तिविवेकेदकत्वेवान्यन्नहि समवेतत्वम् न त्वनतिरिक्तहन्नित्वमपि प्राप्यत्वाकाशत्वादेरिवहृदत्वादेरपिहि

व्यु॰वा॰ ८२ त्वपर्याप्त्यवच्छेदकत्वानस्यादाकाशादिति वहुशाविवयविस्यात् इत्थं च कपोतमात्रवृत्तिसत्त्वादिपर्याप्त्यतिरिक्तवृत्तिकपोतत्वावच्छेदकतानिर्वाहात् कपोतशालादावपि
कापोतादिप्रवहारोपपत्तिः पर्याप्तिप्रसक्तधर्मस्य तदनवच्छेदकत्वेऽगमत्वं चिन्तनीयम् ॥ इति महामहोपाध्यायान्वयालङ्कारश्रीगदाधरभट्टाचार्यविरचितं व्युत्पत्ति
वादरहस्यं सदासुदेस्त्व ॥

भिन्नपस्तु
७ पत्र ८॰ स्वाश्रयपर्याप्तु (॥कधा॥भिद्वत्र

८२